

МІХАЛ ФЕДАРОЎСКІ

5

ЯНКА САЛАМЕВІЧ .

МІХАЛ
ФЕДАРОЎСКІ

На беларусском языке
Соломевич Иван Владимирович
МИХАЛ ФЕДЕРОВСКИЙ

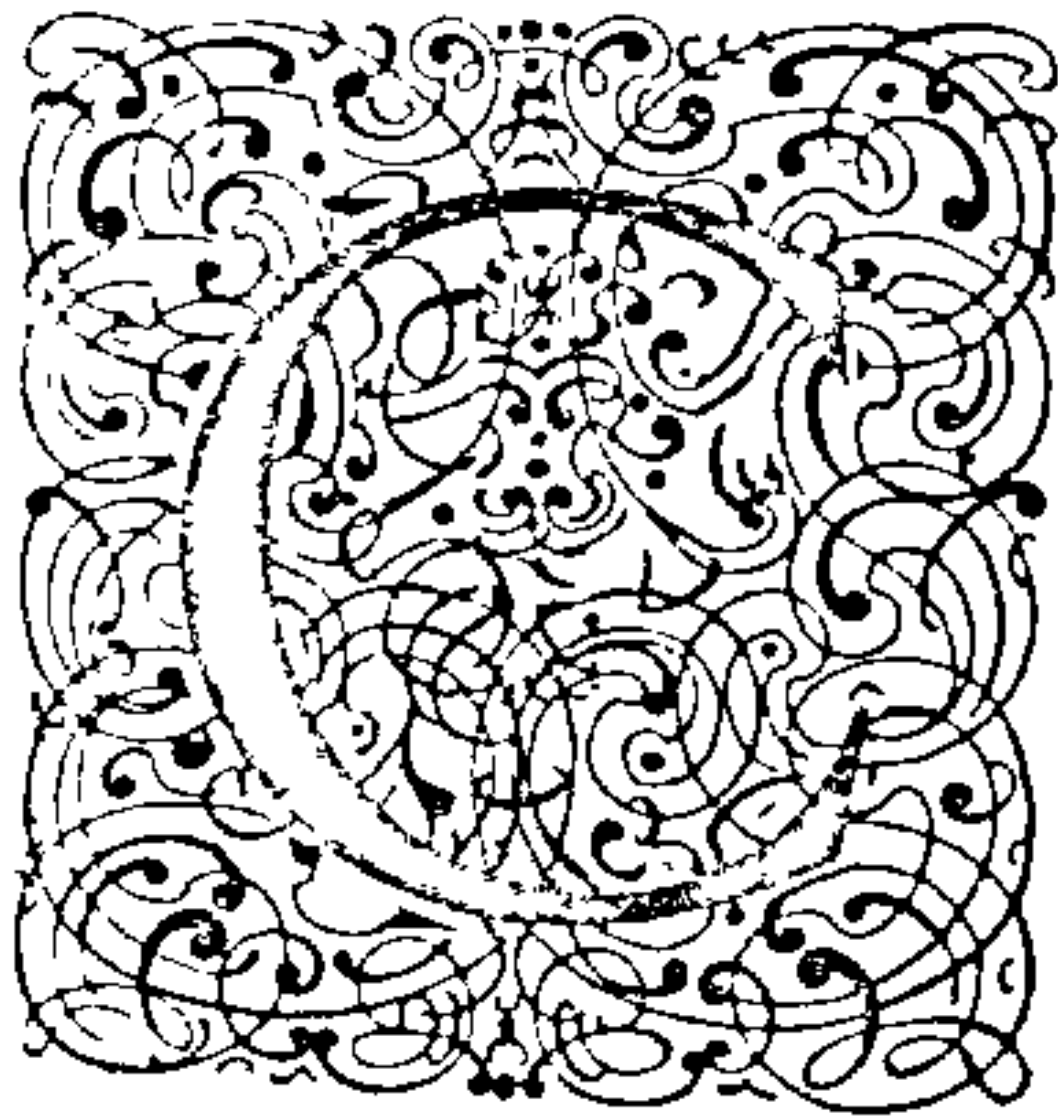
Рэдактар Ж. В а с ю к
Афармленне А. Шэв е р а в а
Мастацкі рэдактар В. В а л я н т о в і ч
Тэхнічны рэдактар М. К і с л я к о в а
Карэктар В. Г а н е с т а в а

АТ 12349. Здадзена ў набор 14/IV 1972 г. Падпісана да друку 22/XI 1972 г. Папера 70×90¹/₃₂ друк. № 1. Друк. арк. 12 (14,01). Ум.-выд. арк. 12,74. Выд. № 70-113. Зак. 895. Тыраж 1000. Цана 1 руб. 47 кап.

Выдавецтва «Вышэйшая школа» Дзяржаўнага камітэта Савета Міністраў БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. Рэдакцыя мовы, літаратуры, мастацтва. Мінск, вул. Кірава, 24.
Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі. Мінск, Ленінскі пр., 79.

УСТУП

ярод людзей, якія паклалі тытанічную працу над выяўленнем мастацкіх здабыткаў беларускага народа і тым самым прычыніліся да паўнейшага раскрыцця духоўнага вобліку беларуса перад усім светам, адно з пачэсных месц належыць Міхалу Федароўскаму.

Вядомы польскі пісьменнік Яраслаў Івашкевіч назваў яго «беларускім Кольбергам». Гэта сапраўды быў збіральнік і даследчык кольбергаўскага размаху. Выхаваны на літаратуры польскага рамантызму, захоплены ідэямі пазі-

тывістаў, ён з энтузіязмам узяўся за работу на ніве польскай этнаграфіі і фалькларыстыкі. І калі лёс праз некалькі гадоў закінуў яго на Беларусь, М. Федароўскі, заахвочаны О. Кольбергам, З. Глогерам, Я. Карловічам, усебакова і грунтоўна даследуе гэту краіну, збіраючы звесткі пра яе духоўную і матэрыяльную культуру.

Ідэяй жыцця Федароўскага стала стварэнне кнігі пра беларускі народ, вывучэнню якога даследчык аддаў больш за 30 гадоў. Першыя тры тамы фундаментальнай працы Федароўскага «Люд беларускі» выйшлі яшчэ пры жыцці фалькларыста. У іх змешчана больш за 500 казак, каля 3500 народных павер'яў, забабонаў, прымхаў, парад па народнай медыцыне і г. д. У IV том увайшло каля 10 000 прыказак, 520 загадак, каля 3000 фразеалагізмаў, тостаў, пажаданняў, кленічаў і іншых запісаў, у V і VI тамы — 4171 песня і прыпеўка. Такога багацця фактычнага матэрыялу яшчэ не ведала беларуская фалькларыстыка. Аднак лёс рукапіснае спадчыны М. Федароўскага склаўся так, што і цяпер яшчэ значная частка яе не апублікавана. Да апошняга часу ўсебакова не даследавалася і жыццё самога збіральніка — фалькларыста, этнографа, лінгвіста-лексікографа, дыялектолага, гісторыка і археолага.

Болей за дзвесце тысяч запісаў было зроблена Федароўскім — фалькларыстам і этнографам. У дваццаці тамах разлічваў выдаць іх збіральнік. Выйшла дасюль сем — ёмістых, капітальна закроеных: першы — у 1897 г., другі — у 1902, трэці — у 1903, чацвёрты — у 1935 г. Пяты том убачыў свет толькі пасля Вялікай Айчыннай вайны, у Народнай Польшчы,

у 1958 г. Затым выйшлі шосты (1960) і сёмы (1969) як дадатак да пятага і шостага тамоў. Велічная фігура Федароўскага, хоць і была за-прыкмечана з выхадам першага тома, яшчэ і сёння ва ўсёй сваёй шматграннасці застаецца нераскрытай. Да крыўднага мала напісана пра гэтага выдатнага вучонага і чалавека.

Трэба адзначыць, што па заслугах важкімі былі ўжо і словы першага прызнання. Ды гаварыліся яны, аднак, не столькі пра чалавека, які даваў навуцы выключна каштоўны матэрыял, колькі пра самыя гэтыя матэрыялы¹.

Першыя ж спробы ацэнак дзейнасці М. Федароўскага з'явіліся толькі ў 50-я гады². Цікавым быў біяграфічны нарыс Гэлены Казэрскай «Міхал Федароўскі, этнограф і збіральнік гістарычных дакументаў у Заходняй Беларусі (1853—1923)»³, які напісаны на падставе пераважна архіўных матэрыялаў. Значную ўвагу ўдзяліла яна гістарычным дакументам XVII—XIX стст., што былі сабраны фалькларыстам у шляхецкіх засценках, памешчыцкіх дварах і маёнтках на Беларусі.

Некалькі артыкулаў прысвяціў Федароўскаму этнограф Ежы Дамраш, які ўваходзіў у камісію па выданні песеннай спадчыны збіральніка і пасля стаў галоўным рэдактарам V тома «Людзін беларускага». Так, у артыкуле «Заўвагі на палях выдання рукапісных матэрыялаў Міхала Федароўскага» ён пісаў: «...істотнае значэнне мае пытанне, ці матэрыялы Федароўскага дакладныя і ці на тагачасным этапе развіцця польскай навукі даследчык выкарыстаў даступны яму арсенал навуковых сродкаў і метадаў, што дазвалялі сабраць і апрацаваць гэтыя матэрыялы як найлепш. Інакш кажучы,

ці этнаграфічныя крыніцы са збораў Федароўскага могуць быць гістарычным дакументам у шырокім значэнні гэтага слова, ці не»⁴. Менавіта са станоўчым адказам на гэта пытанне рэдакцыйны камітэт і прыступіў да друку песеннай спадчыны Федароўскага.

Шырэй была даследавана Е. Дамрашам навуковая праца М. Федароўскага ў артыкуле «Навуковы воблік Міхала Федароўскага (1853—1923)»⁵. Асабліва каштоўнае сцверджанне аўтара, што «дыскусія пра абагульненні Федароўскага ўяўляецца... беспрадметнай у сувязі з чыста фактаграфічным характарам яго работ», бо сапраўды М. Федароўскі быў далёкі ад тэарэтызавання.

У 1963 г. у часопісе «Literatura ludowa» (R. VII, № 1, s. 19—28) з'явіўся цікавы артыкул Рышарда Вайцяхоўскага «Беларускія народныя песні ў зборы Федароўскага і польская народная песня», напісаны ў сувязі з выхадам V і VI тамоў «Людз беларускага».

Шэраг надзвычай цікавых артыкулаў, звязаных пераважна з выданнем песень М. Федароўскага, апублікавала праф. А. Абрэмбская-Яблонская — нястомны арганізатар і кіраўнік публікацый рукапіснай спадчыны Федароўскага⁶.

Некаторыя названыя даследаванні (Г. Казэрскай, Е. Дамраша, Р. Вайцяхоўскага) увайшлі ў VII том «Людз беларускага», у якім апублікаваны этнаграфічныя (Е. Дамраш), музыказнаўчыя (Я. Станшэўскі), мовазнаўчыя (С. Глінка) каментарыі, слоўнік цяжэйшых беларускіх выразаў, якія сустракаюцца ў песнях V і VI тамоў (Г. Турская), карта тых населеных пунктаў Заходняй Беларусі, дзе М. Фе-

дароўскі запісваў песні (склаў М. Кандрацюк), індэксы інфарматараў, мясцовасцей. Такім чынам, выхад VII тома меў істотнае значэнне ў больш шырокім вывучэнні багатай спадчыны Федароўскага.

Даследавалі спадчыну Федароўскага і рускія савецкія вучоныя⁷. Імя М. Федароўскага не заставалася па-за ўвагай і беларускіх вучоных, хоць спецыяльнага манаграфічнага даследавання да апошняга часу мы яшчэ не мелі. Працу нястомнага збіральніка высока ацанілі Я. Карскі ў сваіх рэцэнзіях і М. Гарэцкі ў «Гісторыі беларускае літаратуры» (Вільня, 1920, стар. 131). У 1926 г. часопіс «Полымя» (№ 5, стар. 149) паведамляў, што Інстытут беларускай культуры зацікавіўся рукапіснай спадчынай Федароўскага і вядзе перагаворы з Акадэміяй навук у Кракаве наконт яе выдання на Беларусі. Намер гэты, на жаль, не быў ажыццёўлены.

Цікавасць да асобы М. Федароўскага асабліва вырасла пасля выхаду ў Варшаве V і VI тамоў «Людз беларускага». З рэцэнзіямі на іх выступалі В. Ялатаў⁸, У. Дубоўка⁹, К. Кабашнікаў¹⁰. Пра Федароўскага ў сваіх кнігах пісалі С. Александровіч¹¹, В. Бандарчык¹², К. Кабашнікаў¹³, Ф. Янкоўскі¹⁴, Н. Гілевіч¹⁵, Л. Бараг¹⁶. Спецыяльныя артыкулы яму прысвяцілі А. Жураўскі¹⁷, Ф. Янкоўскі¹⁸. Пісала пра яго і Н. Янголь¹⁹.

Беларускія фалькларысты, этнографы, мовазнаўцы ўсё часцей выкарыстоўваюць матэрыялы «Людз беларускага» пры даследаванні народнай творчасці, пры складанні хрэстаматый, зборнікаў і г. д. Такім чынам, даўно наспела неабходнасць шырокага, грунтоўнага вывучэн-

ня шматграннай дзейнасці Федароўскага.

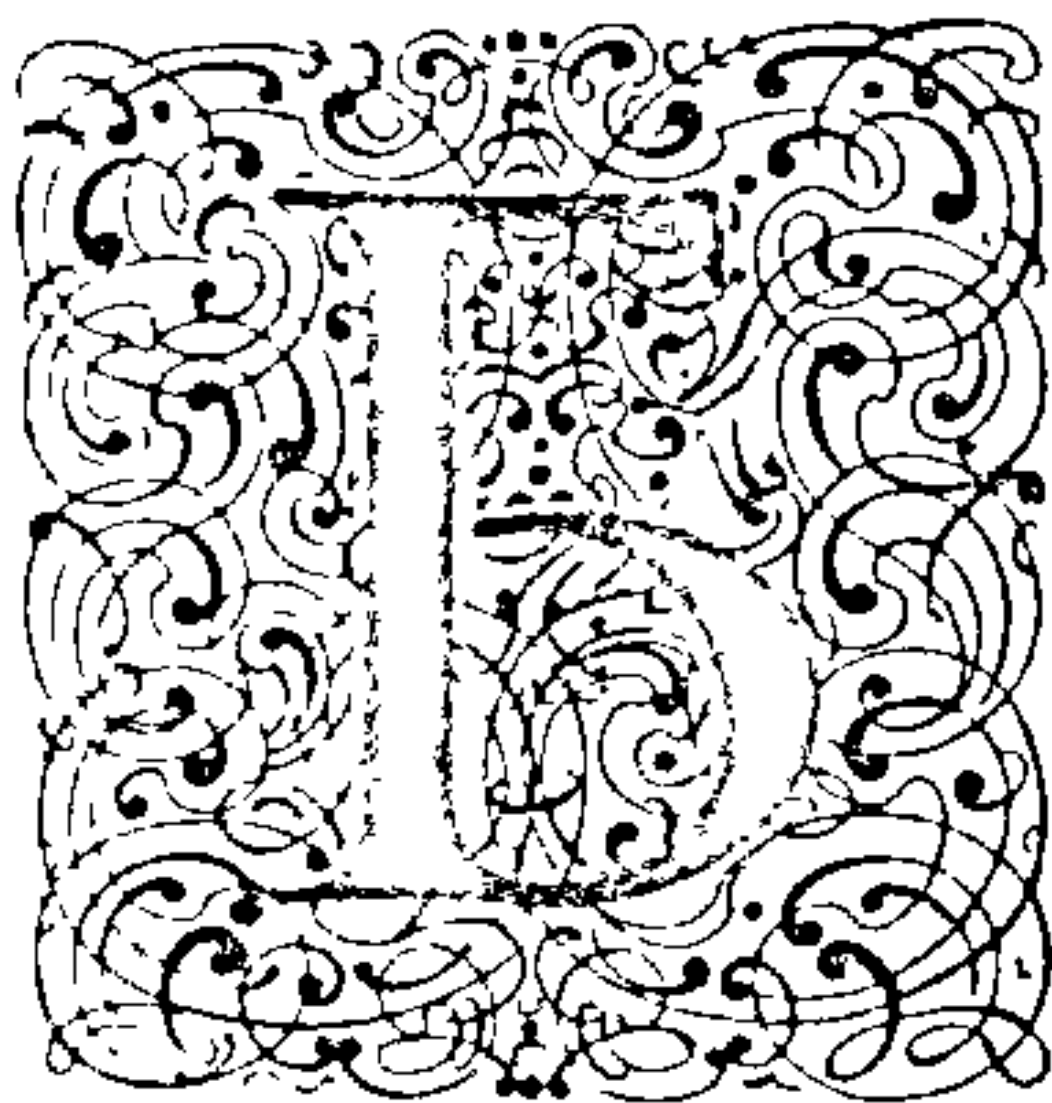
У гэтай працы аўтар спрабуе разгледзець і прааналізаваць жыццёвы шлях і навуковую дзейнасць Міхала Федароўскага, звяртаючы ўвагу не толькі на яго песенную спадчыну, як гэта рабілася дасюль польскімі вучонымі, але і на казкі, прыказкі, загадкі, паданні, легенды, замовы, анекдоты. Аўтар імкнецца акрэсліць агульныя прынцыпы работы Федароўскага-фалькларыста, методыку яго палявых даследаванняў, спосаб збораў і запісаў розных фальклорных жанраў, прынцыпы падрыхтоўкі рукапісу да выдання, спецыфіку вядзення карэктуры і шматлікія іншыя пытанні збіральніцкай і выдавецкай працы Федароўскага.

Дзеля гэтага, акрамя вывучэння прац самога Федароўскага і літаратуры пра яго, давялося абследаваць 14 архіваў і рукапісных аддзелаў бібліятэк Польшчы і Савецкага Саюза.

Калі аўтар працаваў у архівах і бібліятэках Польскай Народнай Рэспублікі, яму шмат памагалі супрацоўнікі кафедры беларускай філалогіі Варшаўскага універсітэта на чале з праф. А. Абрэмбскай-Яблонскай, загадчыца рукапіснага аддзела бібліятэкі Варшаўскага універсітэта доктар Г. Казэрская, магістр М. Чурак, супрацоўнікі бібліятэк і архіваў Кракава, Вроцлава. Шмат памагаў і сын М. Федароўскага Мечыслаў Міхайлавіч. Усім ім, а таксама Л. Р. Барагу, Н. С. Гілевічу, В. Я. Гусеву, У. А. Калесніку, Г. В. Кісялёву, М. Р. Ларчанку, А. С. Лісу, А. А. Лоіку, А. І. Мальдзісу, Ю. С. Пшыркову, І. П. Чыгрыну, Ф. М. Янкоўскаму за іх парады і дапамогу аўтар выказвае шчырую падзяку.

ЖЫЦЦЁВЫ ШЛЯХ І НАВУКОВАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ

Дзуйнейшы збі-
ральнік і даследчык духоўнай культуры бела-
рускага народа Міхал Федароўскі нарадзіўся
1 верасня 1853 г. ў Варшаве ў мяшчанскай
сям'і. Бацька яго Адольф, кашуб па паходжан-
ні, сям'я якога ў першай чвэрці XIX ст. асела ў
Княстве Варшаўскім, прымаў актыўны ўдзел
у паўстанні 1863 г. і пасля мусіў эміграваць;
маці — Элеанора з роду Гонсавічаў. Шлюб
бацькоў Федароўскага не быў шчаслівы. Ужо
ў 1866 г. бацька пакінуў сям'ю, а ў 1870 г.

як салдат-вольнаанаёмнік французскай арміі загінуў у бітве пад Арлеанам.

Першапачатковую адукацыю і выхаванне Міхал атрымаў дома. Расказы дзеда пра даўнейшыя часы, пра паўстанне 1830 г. спрыялі выхаванню патрыятызму ўнука. Дзед зацікавіў яго і старымі польскімі народнымі песнямі. Здароўе малога Міхала было слабое. Вось што пісаў пазней сам Федароўскі: «З 13 гадоў, захварэўшы на туберкулёз лёгкіх, навуку я асільваў з вялікімі перапынкамі і несістэматычна, большую частку часу праводзячы на вёсцы, чым за школьнай партай. Атрымаў, аднак, не толькі грунтоўную, але і шырокую адукацыю...»¹ Вучоба выявіла выразную цягу хлопца да гуманітарных навук.

У 1870 г. М. Федароўскі скончыў чацвёрты клас мужчынскай прагімназіі з рускай мовай навучання на Лешні ў Варшаве. На гэтым фактычна кончыўся сістэматычны курс яго вучобы.

Тут варта зазначыць, што час вучобы ў гімназіі — пара самага ранняга захаплення Федароўскага фальклорам, у прыватнасці прыказкамі і фразеалагізмамі, якія ён запісваў ад варшавян².

Пакліканы бацькам, у 1870 г. Федароўскі спрабуе выехаць у Францыю. На граніцы яго арыштоўваюць, вяртаюць у Варшаву, устанаўліваюць над уцекачом паліцэйскі нагляд. Тым не менш гэта па-свойму актывізуе Федароўскага: узмацняе яго імкненне да ведаў. Пад кіраўніцтвам Ф. Крупінскага, былога свайго настаўніка па школе на Лешні, сцяганосца варшаўскага пазітывізму таго часу, аўтара дзвюх вядомых прац — «Будучае філасофіі» (1864) і

«Пазітыўная школа» (1868),— Федароўскі пачынае паглыблена вывучаць філасофію, літаратуру.

Маладосць Федароўскага супала з важнымі падзеямі ў гісторыі Польшчы і Беларусі. 40—50-я гады прыносяць з сабой новую магутную хвалю нацыянальна-вызваленчага руху, які, паводле слоў У. І. Леніна, меў вялікі ўплыў на абуджэнне рэвалюцыйнай свядомасці іншых народаў: «Пакуль народныя масы Расіі і большасці славянскіх краін спалі яшчэ непработным сном, пакуль у гэтых краінах не было самастойных масавых, дэмакратычных рухаў, шляхецкі вызваленчы рух у Польшчы набываў гіганцкае, першаступеннае значэнне з пункту гледжання дэмакратыі не толькі ўсе-расійскай, не толькі ўсеславянскай, але і ўсе-еўрапейскай»³.

Міхалу Федароўскаму было дзесяць гадоў, калі ў моры крыві было ўтоплена паўстанне 1863 г. Тысячы яго ўдзельнікаў былі сасланы ў Сібір. Рамантычна-палітычныя канцэпцыі выявілі сваю неажыццявімасць, вера ў хуткае атрыманне Польшчай незалежнасці была зламана. Усё гэта стала глебай для развіцця пазітывісцкай праграмы. Пазітывісты прапагандавалі так званую «арганічную працу» ў мэтах умацавання культурна-інтэлектуальных і эканамічных сіл народа. Яны заклікалі да стварэння аграрных школ, гурткоў, да працы сярод народа і на карысць яго. Культ факту, канкрэтнай справы, эмпірычнага стаўлення да жыцця прыйшоў на змену рамантычнаму герою, рамантычным надзеям.

Ідэі пазітывістаў мелі ўплыў і на маладога Федароўскага. «Еўрапейскі пазітывізм,— пі-

ша Т. Вейс,— гэта перш за ўсё філасофскі кірунак. Пазітывізм у Польшчы — гэта перыяд станаўлення палітычнай, сацыяльна-эканамічнай і культурнай праграмы ў сувязі з сітуацыяй пасля паражэння студзенскага паўстання і кампраметацыяй, т. зв. палітычнага рамантызму. Таму адносіны польскага пазітывізму да заходнееўрапейскага філасофскага пазітывізму пазначаны своеасаблівым, эклектызмам. Пераймалі і прыстасоўвалі да патрэб палітычнай, грамадскай, эканамічнай і агульнакультурнай праграмы тыя тэзісы пазітывісцкай філасофіі захаду Еўропы, якія маглі быць будаўнічым матэрыялам для гмаху новай культуры, які тады ўзводзілі, у адпаведнасці з гэтым вызначалі прынцыпы арганізацыі новага тыпу грамадскіх адносін і палітычнай праграмы.

Сямідзесятыя гады для польскага пазітывізму з'яўляюцца «перыядам буры і націску». У прыватнасці, захапляліся пазітывісцкай навуковасцю, эмпірызмам, індукцыянізмам. Культ дакладных навук стаў прычынай адыходу ад усялякай метафізікі, а інфільтрацыя матэрыялістычнай філасофіі, што ішла паралельна з умацаваннем філасофіі пазітывісцкай, падрыхтавала глебу для прапаганды свецкасці. Свабода сумлення, і ў прыватнасці павага да свабоды навуковых пошукаў — адна з заваёў гэтага перыяду... Культ факту, які можна праверыць эмпірычна, хуткае развіццё прыродазнаўчых навук прывяло да прызнання прымаату метадалогіі гэтых навук, да спробы прыставаць метадалогію прыродазнаўчых навук да іншых...»⁴

М. Федароўскі, зразумела, не стаў філосафам-тэарэтыкам, не стаў ідэолагам пазітывіз-

му. Уплыў ідэй пазітывістаў на гэтага юнака (трэба мець на ўвазе, што Федароўскаму тады было ўсяго 16 гадоў!) выявіўся ў тым, што ён стаў займацца канкрэтнай справай — агратэхнікай, што ён пайшоў у народ, пачаў даследаваць рэальнае жыццё працоўных мас, іх духоўную і матэрыяльную культуру — стаў фалькларыстам і этнографам. Вось тут і праявіўся той культ працы, культ канкрэтнай справы, любоў да навукова ўстаноўленых фактаў, якія прапагандавалі польскія пазітывісты. Менавіта таму ў 1873 г. ён запісваецца вольным слухачом агранамічнага факультэта Пятроўска-Разумоўскай Акадэміі пад Масквой. Вучоба была нядоўгая. Паўторнае запаленне лёгкіх вымусіла Федароўскага праз пяць месяцаў пакінуць заняткі.

Маці і сваякі настойліва раілі хваравітаму Міхалу выбраць такую працу, якая дала б мажлівасць больш быць на свежым паветры. Яшчэ ў 1870 г. ён праходзіў сельскагаспадарчую практыку ва ўзорнай гаспадарцы Францішка Лютаслаўскага ў Драздове пад Ломжай⁵, пасля ў доме прыцеляў маці маршалкаў Швыкоўскіх на Беларусі. Тут ён упершыню сутыкаецца з беларускім насельніцтвам, яго звычаямі, абрадамі, фальклорам, а наведваючыся ў Вільню, знаёміцца з такімі збіральнікамі фальклорных і этнаграфічных матэрыялаў, як Яўстафій Тышкевіч, Вандалін Шукевіч, Люцыян Марачэўскі. Але на гэты раз на Беларусі ён быў нядоўга і хутка вярнуўся ў Варшаву.

Федароўскі падарожнічае па Польшчы, наведвае буйнейшыя гарады, аглядае старажытныя замкі, могільнікі, цікавіцца жыццём і бы-

там народа. У Кракаве ён пазнаёміўся з Адрыянам Баранецкім, стваральнікам і хавальнікам фондаў Прамыслова-тэхнічнага музея. У яго Федароўскі сустракаецца з вядомым ужо этнографам Зыгмунтам Глогерам. Яны вельмі хутка пасябравалі і пачалі рабіць сумесныя фальклорна-этнаграфічна-археалагічныя экспедыцыі па розных раёнах Польшчы.

На больш працяглы час Федароўскі затрымаўся ў Олькушскім павеце, у маёнтку Владавіцы Міхала Палескага, спачатку як вучань і практыкант агранамічных курсаў, арганізаваных Палескім, пасля як упраўляючы яго фальварка Здоў⁶.

У маёнтку М. Палескага былі добра абсталяваныя хімічныя і фізічныя лабараторыі, багатыя мінералагічныя калекцыі, збор кракаўскай флоры, 10-тысячная бібліятэка. Федароўскі скаталагаваў кнігазбор Палескага, працаваў у лабараторыях, вучыўся рабіць метэаралагічныя назіранні, выязджаў у навучковыя экспедыцыі да Заглэмбя, пад Кельцы, у Свентакшыскія горы.

Спецыяльныя веды па батаніцы, біялогіі, заалогіі, набытыя Федароўскім падчас яго заняткаў агратэхнікай, прыдаліся яму пасля, калі этнограф збіраў на Беларусі флору, рабіў зельнікі і пасылаў іх у Кракаўскую Акадэмію навук⁷.

У Владавіцкі палац з'язджаліся, пераважна з Кракава, літаратары, мастакі, артысты. Атмасфера гэтых сустрэч неўзабаве абудзіла цягу да пяра і ў самога Федароўскага. Першыя спробы, праўда, датуюцца ранейшым часам. Захаваўся, напрыклад, рукапіс «Пабудовы для свойскай жывёлы», датаваны лістапа-

Зыгмунт Глогер

дам 1870 г., калі Федароўскаму было 17 гадоў⁸.

Будучы этнограф сутыкаецца з Фаустынам Свідэрскім, адным з былых рэдактараў часопіса «*Wolne żarty*», што выходзіў у Варшаве ў 1858—1859 гг. У 1869 г. Свідэрскі заснаваў у ваколіцах Олькуша вясёлае таварыства сацырыкаў «Кляштар бярнахаў» дзеля ажыўлення суціхлага пасля 1863 г. у сувязі з царскімі рэпрэсіямі грамадскага жыцця, дэбатаў па справе развіцця народнай асветы, выдання часопісаў, кніг і г. д. Федароўскі стаў членам гэтай арганізацыі. Разам з З. Глогерам, таксама членам «Кляштару бярнахаў», ён удзельнічаў у краязнаўчых экскурсіях. У 1873 г. яны разам наведалі Вільню, дзе Федароўскі меў ужо добрых знаёмых. Успамінаючы маладыя гады, Федароўскі пазней пісаў: «Ад нараджэння я быў і ёсць заўсёды тыповы халерык. Сапраўдны Везувій палымнеў ва мне ў маладосці, нешта ўнутранае штурхала вечна да дзеяння, на адным месцы не мог доўга ўседзець, заўсёды несла мяне далей і далей»⁹.

У 1875 г. Федароўскі разам са сваім сябрам Гадамскім, наслухаўшыся ад аднаго з афіцэраў галандскай каланіяльнай арміі экзатычных апавяданняў пра Яву і Суматру, вырашыўехаць на гэтыя астравы. Перад ад'ездам Федароўскі едзе развітацца з Свідэрскім, які жыўнепадалёку ў Мзурове. У Свідэрскага яму трапляецца невялікая (на 13 старонак) брашурка Яна Карловіча «Параднік для збіральнікаў народных твораў»¹⁰. Кніжачка Карловіча і вырашыла далейшы лёс Федароўскага. «Калі зараз жа ва ўступе трапілі на вочы словы пра тое,— напіша пазней Федароўскі,— што

плaды народнай творчасці штодзень гiнуць, што iх трэба як найхутчэй, як найлепш фiксаваць, у галаве адразу прасвятлiлася i адразу прыйшла думка: якога д'ябла таўчыся па Суматрах, калi тут такое велiзарнае поле для дзейнасцi, столькi працы; i ў момант выезд на каланiяльную службу быў закинуты, з дапамогаю каштоўнага «Параднiка» прыступiў да сiстэматычных даследаванняў...»¹¹. Так аграном зрабiўся этнографам.

Першыя самастойныя пачынаннi Федароўскага на нiве этнаграфii былі не ва ўсiм удаля. Малады даследчык разгубiўся, калi на трапiў на «звычайную скрытасць селянiна i сарамяжную нясмеласць... жыхарак сёл» польскiх. Перамагчы гэтыя цяжкасцi яму памагли парады З. Глогера, які ўжо меў вопыт работы на вёсцы. «Але на шчасце засвяцiла мне зара надзеi,— пiша М. Федароўскi,— калi падчас тых няўдач я атрымаў словы заахвочання ад нястомнага даследчыка мiнуўшчыны i народа Зыгмунта Глогера. Ясныя i дасведчаныя яго парады былі для мяне, калi так можна сказаць, пуцяводнай зоркай, якая давяла мяне, нягледзячы на шматлiкiя цяжкасцi, да вызначанай мэты»¹². Мiхал Федароўскi цвяроза ацанiў сiстэму сваiх даследаванняў, змянiў тактыку i пачаў паволi, без спешкi, якая якраз i была прычынай першых сумнаватых вынiкаў, пасоўвацца ў збiральнiцкай рабоце наперад. З самага пачатку ён звярнуў асаблiвую ўвагу на абрады мясцовага насельнiцтва, на яго паданнi. Каб лепш iх зразумець, каб запiсаць аўтэнтычна, стараўся быць у самай народнай гушчы. «Што датычыцца абрадаў i паданняў,— пiсаў пра гэта ён сам,— то на iх я звяр-

нуў пільную ўвагу, часта бываючы то на вечарніцах (попрадках, як іх тут называюць), то на вяселлях, хрэсьбінах, дажынках і да таго падобных аказіях»¹³.

Праз два гады нястомнае працы Федароўскі даслаў на ацэнку З. Глогеру двухтомны рукапіс. Гэта была першая спроба сістэматычных даследаванняў маладога працаўніка на ніве этнаграфіі і фалькларыстыкі. Выхаду ў свет яна дачакалася толькі ў 1888—1889 гг., як I і II тамы «Бібліятэкі «Віслы» пад тытулам «Люд ваколiц Жарак, Севежа і Піліцы, яго звычаі, лад жыцця, абрады, паданні, чары, забабоны, песні, забавы, прыказкі, загадкі і ўласцівасці мовы». З самой назвы гэтае кнігі можна заўважыць, што Федароўскі стараўся ахапіць самыя разнастайныя праявы народнага жыцця, яго быту і духоўнай творчасці, каб перад чытачом паўстаў яскравы воблік пэўнага раёна ва ўсёй яго самабытнасці. Вопыт, набыты пры збіранні матэрыялаў для гэтай манаграфіі, этнограф скарыстаў і нязмерна ўзбагаціў пры вывучэнні жыцця народа ў Заходняй Беларусі, куды ён неўзабаве трапіў. Было гэта пры такіх акалічнасцях.

У 1877 г. пасля паўгадавой службы ў арміі Федароўскі пераехаў у маёнтак Швыкоўскіх, што каля Шарашова на Пружаншчыне. Курныя хаты, селянін з драўлянай прадзедаўскай сахою, нэндза, галота і цемра, хваробы і голад, вакол балоты, дрыгва і адвечная старасвецкая пушча,— такою паўстала тагачасная Беларусь перад яго вачыма. Тут усё ішло па законах сівое мінуўшчыны, людзі жылі, строга трымаючыся няпісанага звычаёвага кодэксу, складзенага з тысяч формул, засцярог, забабонаў,

Міхал Федароўскі. 1877 г.

абрадаў, падпарадкоўваючыся адвечнаму правілу прашчураў «следам за дзедам». Па вёсках буялі пышным цветам цудоўныя казкі і легенды, дзівосныя паданні, вераванні, якія ў народнай памяці захаваліся яшчэ з далёкіх часоў язычніцтва. Заахвочаны О. Кольбергам і асабліва З. Глогерам, М. Федароўскі адразу ўзяўся запісваць этнаграфічныя, фальклорныя, статыстычныя матэрыялы, збіраць археалагічныя экспанаты і інш. Ва ўступе да I тома «Люду беларускага» збіральнік піша, што заходняя частка Беларусі ў тагачаснай польскай этнаграфічнай літаратуры была апісана слаба. Гэта і наштурхнула яго на думку ўзяцца за такую працу. «...Апроч нешматлікіх артыкулаў, змешчаных у «Zbiornik wiadomości do antropologii krajowej» і некаторых часопісах, а таксама некалькіх зборнікаў песень, выдадзеных раней, у нашай літаратуры больш нічога знайсці немагчыма». І ён намерыўся сам запоўніць гэты прабел.

Ужо праз некалькі месяцаў Федароўскі паведамляў З. Глогеру: «(Літоўская) Русь — гэта невычарпальная капальня старажытных песень і паданняў, а таксама адвечных абрадаў, пакрытых пылам дагістарычных часоў. Што гэта так, то больш, чым пэўна, бо калі некалькі месяцаў таму назад я прыступаў да вывучэння мясцовага люду, ужо тады падумаў, што праца мая будзе не меней, чым у тры разы абшырнейшая за тую, якую Вам уручыў (гаворка ідзе пра рукапіс «Люд ваколiц Жарак, Севежа і Піліцы». — Я. С.). Сёння, пазнаўшы лепш, якія гэта скарбы творчасці духу крыюцца пад шэрай свiткай тутэйшага селяніна, я ўпэўнены, што калі бог здароўя і сіл

мне ўдзеліць, то гады праз два завязу Вам немалы кавалак пісаніны: дэталёвую манаграфію каралёўшчанцаў (з-пад Пружанаў), шарашоўцаў, матылянцаў (з-пад Мальча), гідупноў (з-пад Кобрына), лывынаў (з-пад Свіслачы)»¹⁴. У гэтым лісце Федароўскі выкладае Глогеру свае шырокія планы этнаграфічна-фальклорных даследаванняў Беларусі: «Калі праз некалькі гадоў тутэйшыя мясцовасці даследую наскрозь, то маю непарушны намер пусціцца ў глухую Піншчыну».

З якім велізарным запалам і натхненнем Федароўскі браўся за работу, сведчыць той факт, што ўжо ў верасні — кастрычніку 1878 г. ён закончыў апісанне вясельнага абраду ў Ваўкавыскім павеце¹⁵. Гэта цэлая манаграфія на 144 старонках, якая паказвае вяселле беларусаў ад пачатку да канца з усімі яго рытуальнымі падрабязнасцямі. Апісанне ілюструюць 208 беларускіх вясельных песень. Чытаеш гэты манускрыпт Федароўскага, і на памяць прыходзяць словы вядомага беларускага этнографа і фалькларыста Е. Р. Раманава: «Хто быў на народным вяселлі ва ўсіх яго складаных архаічных падрабязнасцях, той з такім жа правам можа сказаць, што кожнае народнае вяселле ёсць своеасаблівая опера»¹⁶. Апісанне, зробленае Федароўскім, як найлепш паказвае нам гэтую «оперу» з сялянскага жыцця на Беларусі ў 70-х гадах XIX ст.

Пачаўшы работу на Беларусі, Федароўскі перш за ўсё вывучыў мову народа, з сялянамі гаварыў па-беларуску. Ён збіраў адначасова прадметы матэрыяльнай культуры (купляў іх у сялян па вёсках або на кірмашах, даставаў праз знаёмых) і рабіў запісы твораў духоўнай

культуры — беларускага фальклору. Амаль усе сабраныя матэрыялы (фальклорныя, этнаграфічныя, археалагічныя) ¹⁷ спачатку дасылаў Глогеру ў яго маёнтак Яжэва на Беласточчыне. Вандруючы з павета ў павет, Федароўскі аб'ездзіў Заходнюю Беларусь удоўж і ўпоперак. Час ішоў, папкі поўніліся новымі матэрыяламі. І амаль усе запісы рабіліся ўласнаручна. Пачынаючы з 1877 г. Федароўскі даследаваў Пружанскі, Ваўкавыскі, Лідскі, Слоні́мскі, Сако́льскі, Беласто́цкі, Бельскі, Аўгустоўскі (чатыры апошнія цяпер у межах ПНР), Гродзенскі, Вілейскі, Навагрудскі і Слуцкі паветы. Выбар павета ці ваколіцы быў найчасцей справай выпадку — вывучалася тая мясцовасць, куды закідаў збіральнік жыццёвы лёс. Але ў выніку аказалася, што ахопленыя вельмі многа і нібыта планамерна. У кожным з паветаў ён знаходзіў апорныя пункты — фальваркі і маёнткі, уладальнікі якіх спрыялі даследчыку. У Слоні́мскім павеце Федароўскаму памагаў Канстанцін Гна́інскі — уладальнік Вішава; у Навагрудскім (ваколіцы Гарадзішча і Сталавіч) — Браніслаў Шалава-Шалевіч; у Слуцкім каля Ляхавіч — Казі́мір Чарно́цкі, пляменнік вядомага Зарыяна Даленгі-Хадакоўскага; у Сако́льскім — Ян Дзежка і інш. Да таго ж сам М. Федароўскі пры любым зручным выпадку стараўся трапіць да сялян на вяселле ці хрысціны, дажынкі або каляды, вялікдзень і г. д. Вельмі часта запрашаў ён казачнікаў і спевакоў дадому і там рабіў запісы. Федароўскі меў здольнасць прыцягваць да сябе людзей, выклікаць іх на шчырую гутарку. Гэтая рыса — вельмі важная ў рабоце збіральніка яшчэ і таму, што кожны селянін глядзеў на яго як

на пана, які «невядома для чаго» запісвае «мужыцкія» песні і казкі.

Гэтыя якасці этнографа падкрэсліваў і Глогер у адным з пісем да Яна Карловіча: «Днямі я атрымаў ад п. Міх. Федароўскага ліст з Косіна, што ў Ваўкавыскім павеце, у якім ён надзвычай сардэчна запрашае абодвух нас да сябе на цэлы месяц! Столькі часу, як ён сцвярджае, зоймуць археалагічныя і этнаграфічныя пошукі ў той старане... Дужа раіў бы шаноўнаму пану зрабіць экскурсію ў Яжэва, а з Яжэва разам у Косін, дзе я пару дзён, а шан. пан мог бы прабыць даўжэй. Федароўскі чалавек вельмі гасцінны і мае дар аб'ядноўваць вакол сябе людзей. На кожнае запрашэнне акружае сябе чарадою маладых і старых спявачак. Такая экскурсія прынесла б неацэнныя скарбы для музыкі з ваколіц, у якіх ніхто ніколі ўмела ані адной мелодыі не запісаў»¹⁸.

Пры зборы матэрыялаў Федароўскі, як правіла, звяртаўся непасрэдна да сялян. У III томе «Люду беларускага» змешчаны спіс асоб, ад якіх зроблены запісы (стар. 308—310). Сярод 148 прозвішчаў, пададзеных тут, 125 асоб з сялянскага асяроддзя і толькі 23 чалавекі са шляхты ці мяшчан.

Лічачы, што толькі тыя творы народнай паэзіі маюць высокую навуковую вартасць, якія запісваюцца непасрэдна, з дакладным захаваннем усіх адценняў і асаблівасцей мясцовых гаворак, Федароўскі ў II томе «Люду беларускага» крытыкаваў сваіх папярэднікаў — М. Дзмітрыева і П. Шэйна — за няўвагу да мовы народа і шырокае выкарыстанне не зусім падрыхтаваных для гэтай справы карэспандэнтаў. Сярод славурых казачнікаў і спевакоў, ад

якіх Федароўскі запісаў сотні твораў, вылучаюцца Ян Дзежка з Сакольскага павета, Тадэвуш Мацвейчык з в. Кусінцы, Зося Жаваранак з в. Дыхнавічы, Настуля Новік з в. Навасады ў Ваўкавыскім павеце, Ян Ткачук са Студзераўшчыны, Клеменс Грыб з-пад Казлоўшчыны, таленавітая 20-гадовая спявачка Ганна Сладка з в. Спадзвілы на Гродзеншчыне і інш. З вялікай павагай гаворыць Федароўскі пра Паўліну Керсноўскую з в. Рудзевічы Ваўкавыскага павета, якую Ян Карловіч назваў «беларускай Шахеразадай». «Усебакова ведаючы вусную літаратуру народа з ваколц Ваўкавыска, Слоніма і Пружан, яго паняцці, звычаі, вераванні і гаворкі, надораная фенаменальнай памяццю... яна была для мяне ў беларускіх справах праўдзівай энцыклапедыяй,— піша ён у I томе сваёй працы,—...а каб пахваліць яе незвычайную памяць, тут толькі ўспомню, што падала ўжо д-ру Карловічу да 300 мелодый, а гэта ледзь палова тых, якія яшчэ маюцца ў яе галаве».

Задумаўшы напісаць усебаковае даследаванне пра беларускі народ, Міхал Федароўскі запісваў усё: паданні і казкі, вераванні і забабоны, жарты і анекдоты, прыказкі і загадкі, песні і прыпеўкі, не цураўся нават фрывольных песень, прыпевак, анекдотаў, прыказак і загадак; занатоўваў самыя разнастайныя факты і здарэнні з мясцовага жыцця. Але першай любоўю Федароўскага-збіральніка з поўным правам можна назваць песню. За першае дзесяцігоддзе працы на Беларусі ён запісаў некалькі тысяч тэкстаў народных песень. Увесь гэты час ён шукаў сабе ў памочнікі музыканта, каб збіраць і мелодыі.

Ян Карлович

У 1888 г. у сувязі з выходам у свет працы «Люд ваколіц Жарак, Севежа і Піліцы» Федароўскі завёў перапіску з Янам Карловічам. Даведаўшыся, што Федароўскі шукае музыканта для запісвання беларускіх народных матываў, Карловіч абяцае памагчы: «Знайду музыку для запісвання мелодый. Але гэта будзе да ліха каштаваць!.. Калі б пан згадзіўся пачакаць з гэтым да лета (пра што вельмі прашу), то тады гэтым заняўся б я сам, маючы прытым мілую магчымасць знаёмства з шаноўным панам»¹⁹. Верны свайму абяцанню, Карловіч першы раз прыехаў у Косін²⁰ у чэрвені 1889 г. разам з Глогерам. «Шумна і весела было ў той час,— успамінаў пазней Федароўскі,— у старасвецкіх сценах Косінскага двара. Паважны Глогер вывучаў старажытныя паселішчы і раскопваў курганы; заўсёды актыўны і так сімпатычны Юльян Талька-Грынцэвіч (Ілгоўскі) па заданні Акадэміі навук рабіў антрапаметрычныя вымярэнні; мастацтва мела свайго прадстаўніка ў асобе Ігнація Урублеўскага, ...які шмат ілюстраваных выданняў аздобіў малюнкамі тыпаў і помнікаў з наднёманскіх ваколіц»²¹. Карловіч запісваў мелодыі беларускіх народных песень. Дружба з ім працягвалася ў Федароўскага доўгія гады. Карловіч шмат памагаў этнографу, заахвочваў яго да працы, друкаваў у часопісе «Вісла», які сам рэдагаваў, фальклорна-этнаграфічныя працы Федароўскага.

З 16 да 21 ліпеня 1891 г. ў Кракаве праходзіў з'езд прыродазнаўцаў і дактароў. Запрошаны Янам Карловічам, Міхал Федароўскі прыехаў туды толькі 20 ліпеня на агульнае пасяджэнне і закрыццё з'езду. Карловіч пас-

ля з'езду на пяць дзён астаўся ў Кракаве і пазнаёміў Федароўскага з многімі вядомымі людзьмі. Яны разам аглядалі музеі, Ягелонскую бібліятэку, дзе сам яе дырэктар Эстрайхер даваў тлумачэнні, любоўна паказваў рэдкія кнігі, каштоўныя творы мастацтва; наведвалі многія грамадскія ўстановы, штодзённа хадзілі ў Акадэмію навук. На адной з сустрэч у Акадэміі навук, удзельнікамі якой былі Карловіч, Дзікштайн, Быстрань, Маліноўскі, Асоўскі, Міхал Федароўскі пазнаёміўся з Францішкам Багушэвічам. У 1891 г. Багушэвіч выдаваў у Кракаве сваю першую кніжку вершаў «Дудка беларуская». Магчыма, што ён і быў у гэты час у старажытным польскім горадзе менавіта па справах, звязаных з выданнем гэтага зборніка.

З Кракава Федароўскі накіроўваецца ў падарожжа па Польшчы. У гэты час ён і сустракае музыку, які згаджаецца, па словах фалькларыста, быць яго «неадступным таварышам у пагоні праз лясы, бары і заполлі Беларусі за беларускай песняй, што ўцякае ў краіну забыцця». Музыкам гэтым быў Іаахім Трачык. Пазней пра яго Федароўскі пісаў: «З паходжання гураль... абліччам вельмі нагадваў украінскага паэта Тараса Шаўчэнку... Музыка-самавук, кампазітар, які іграў літаральна на ўсіх інструментах, акрамя таго літаратар, паэт, спявак, мастак, фатограф па прызванні, незраўнаны жартаўнік... Да ўсяго гэтага трэба дадаць, што дзякуючы сваёй фенаменальнай памяці быў сапраўднай скарбніцай вуснай літаратуры народа з родных старон. ...Сын бедных каморнікаў, да 15-га года жыцця непісьменны, пасвіў у гарах скаціну. На-

патканы неяк пробашчам, калі выцінаў свае творы на выструганай самім скрыпачцы, і ўзяты ім у клябаню, ужо праз некалькі месяцаў ён замяніў памерлага арганіста. Праз год, прагны вучыцца, едзе ў Кракаў з пляменнікамі ксяндза, якія яго за канікулы навучылі чытаць, і там, абслугоўваючы на станцыях багатую моладзь, з яе падручнікаў горача хапае веды. І вось праз 6 гадоў, пераскокваючы часам па 2 класы, здае экзамен на атэстат сталасці і канчае семінарыю як настаўнік. Стаўшы нарэшце студэнтам Львоўскага палітэхнічнага інстытута, праз 4 гады, ужо як інжынер, выязджае за мяжу на кошт дзяржавы.

Я спаткаўся з ім першы раз зусім выпадкова, у Пінчоўскім (павеце), дзе ён быў хатнім настаўнікам. Заахвочаны мною, ён цэлымі гадамі пастаянна як семінарыст і студэнт палітэхнікі прыязджаў у час святочных або адпускных канікулаў і, ездзячы са мною, ...запісаў каля 2-х тысяч мелодый на прасторах сямі паветаў, пачынаючы ад граніц Канграсоўкі ажно да брамаў Слуцка»²². Паўторна Карловіч прыехаў у Косін у кастрычніку 1891 г. з І. Трачыкам. Мелодыі запісвалі разам. З гэтага часу Трачык, пакуль вучыўся ў Львове, прыязджаў да Федароўскага летам і ў дні канікул. Вандруючы па беларускіх вёсках, яны збіралі і тэксты песень і народныя матывы.

* * *

Размах збіральніцкай працы Федароўскага быў сапраўды грандыёзны. Разам са зборам фальклорных і этнаграфічных матэрыялаў, адначасова з даследаваннем духоўнай і матэ-

рыяльнай культуры народа і засцянкавай шляхты ён, будучы ў пастаянным кантакце з Кракавам, адразу як супрацоўнік Фізіяграфічнай, а пасля Антрапалагічнай камісіі Акадэміі навук вывучаў флору Беларусі, а складзеныя зельнікі і апісанні дасылаў у Акадэмію навук. Як прадстаўнік Кракаўскага Таварыства аховы помнікаў культуры і мастацтва на Беларусі Федароўскі аглядаў касцёлы, палацы, бажніцы, збіраў кнігі, дакументы з старых родавых архіваў, раскопваў курганы, старажытныя паселішчы, могільнікі, сістэматызаваў шматлікія матэрыялы да археалагічнай карты дагістарычнай Беларусі. Здабытыя экспанаты — археалагічныя, этнаграфічныя, прыродазнаўчыя, графічныя, розныя прадметы з паўсядзённага жыцця беларускага селяніна — перасылаліся звычайна ў тагачасны дэпазіт З. Глогера ў Яжэва (археалагічных экспляраў каля 11 тысяч²³, этнаграфічных — каля 1000 і г. д.), а дублеты складваліся ў Музеі Дзедушыцкіх у Львове (этнаграфічныя)²⁴, у Варшаўскім Музеі прамысловасці і сельскай гаспадаркі (этнаграфічныя і археалагічныя), у Краязнаўчым таварыстве (этнаграфічныя і палеанталагічныя), ва Ураніі (графіка), у Публічнай бібліятэцы (кнігі і графіка), у Нацыянальным музеі ў Кракаве (археалагічныя), у Музеі Таварыства сяброў навук у Вільні. Археалагічную калекцыю з часоў каменнага веку Федароўскі перадаў у аддзяленне Этнаграфічнага музея Рускага Геаграфічнага таварыства ў Троіцкасаўску (цяпер г. Кяхта ў Бурат-Мангольскай АССР).

З часам, аднак, Федароўскі абмежаваў абсяг сваіх навуковых даследаванняў. Па-пер-

шае, неставала часу, па-другое — матэрыяльных выдаткаў. Этнограф усе даходы, якія давала яму гаспадарка, траціў на паездкі і навуковыя даследаванні. Матэрыяльную ж падтрымку ад дзяржаўных навуковых устаноў атрымліваў рэдка²⁵. У 1902 г. ён пісаў да Вандаліна Шукевіча: «Калі ж, нарэшце, пасля доўгіх год аглянуўся, што археалагічныя даследаванні забіраюць у мяне нязмерна многа часу, сіл і сродкаў без якіх-небудзь відочных вынікаў, то астыў і цяпер не з ранейшым запалам, а толькі пры выпадку збіраю матэрыялы да археалагічнай карты і больш нічога на гэтай ніве не раблю»²⁶.

Яшчэ ў 1891 г. М. Федароўскі здаў у выдавецтва Акадэміі навук у Кракаве рукапіс I тома «Люду беларускага». Канец гэтага года і ўвесь наступны ён аддаў далейшаму збору і падрыхтоўцы да друку беларускіх народных казак. Ужо ў канцы 1892 г. ён паслаў Я. Карловічу рукапіс II тома, а пасля III, якія былі перададзены ім у Акадэмію навук. Выданне іх з-за нястачы сродкаў зацягнулася.

У 1892 г. Міхал Федароўскі ажаніўся са Стафаніяй Бітнер, дачкою памешчыка з Келецкага ваяводства. Жаніцьба звузіла размах збіральніцкай працы этнографа. Яго цесць, Здзіслаў Бітнер, спадзяваўся, што Федароўскі, ажаніўшыся, закіне этнаграфію і зоймецца гаспадаркай. У адным з лістоў²⁷ ён настойліва адгаворваў «каханага Міхася» ад яго ранейшых заняткаў, якім той ужо аддаў 15 гадоў, у якіх бачыў увесь сэнс свайго жыцця. Была яшчэ адна прычына адмоўнага стаўлення да маладажона: «Жонка з цесцем,— як піша Г. Казэрская,— пагардліва і непрыязна адно-

Федароўскі ў маі 1891 г.

сіліся да беларускага народа, ім былі ненавісны навуковыя працы Федароўскага»²⁸. Але Міхал Федароўскі адступіцца ад улюбёнай справы не мог. Свайго часу ў папках Федароўскага чакала яшчэ мноства самых разнастайных матэрыялаў: не былі апублікаваныя песні, прыказкі, загадкі; матэрыялы з лексікі дыялектаў беларускай мовы, якім збіральнік надаваў вялікае значэнне і якія ён намерваўся выдаць як дапаўненне да вядомага слоўніка І. Насовіча; чакалі свае чаргі шматлікія апісанні абрадаў і звычайў, пабудоў і сялянскага гаспадарчага інвентару, хатняга начыння, розных прылад працы і іншыя, не гаворачы пра этнаграфічныя і археалагічныя экспанаты Федароўскага, якія маглі аздобіць залы любога музея. Пакуль Варшава не мела такога музея, яны адлежваліся ў глогераўскім маёнтку. Але ў 1888 г. ў Варшаве адкрыўся Этнаграфічны музей²⁹. Сабраныя матэрыялы ўжо было дзе размяшчаць.

Яшчэ ў 1889 г. пасля наведання Косіна Ян Карловіч пісаў: «Я меў магчымасць навочна пераканацца ў мностве этнаграфічных матэрыялаў, сабраных Федароўскім з паветаў Ваўкавыскага, Кобрынскага, Пружанскага, Сакольскага, Слонімскага, Слуцкага, Навагрудскага і Лідскага. Ён сабраў некалькі тысяч беларускіх песень, якія спявае тамтэйшы люд, запісаў сотні паданняў і казак, вераванняў і забабонаў, прыказак і мясцовых выразаў, а праца гэтага, сабраў калекцыю, якая налічвае некалькі соцень розных этнаграфічных экспанатаў (убранне, абсталяванне, прылады, аздобы, забаўкі і г. д.) і якія ён ахвяраваў шаноўнаму З. Глогеру. Калі мы ў сваіх надзеях

не памыляемся, цудоўная гэта калекцыя ў хуткім часе аздобіць залы Этнаграфічнага музея ў Варшаве.

Апрача гэтага, — прадаўжаў Я. Карловіч, — п. Федароўскі ад некаторага часу рупліва раскопвае дагістарычныя насыпы і магілы і шукае так званых крэмневых стаянак. Яму ўжо ўдалося назбіраць немалую колькасць археалагічных знаходак, якія ён таксама ахвяраваў пану Глогеру»³⁰.

Надзеі Карловіча апраўдаліся. 12 лютага 1893 г. Федароўскі выслаў у Варшаўскі Этнаграфічны музей багацейшую калекцыю паясоў, сабраных ім на тэрыторыі трох паветаў Заходняй Беларусі³¹. Яна налічвала 147 экзemplяраў: з Ваўкавыскага павета — 126, з Сакольскага — 18, Слонімскага — 3.

90-я гады XIX ст. былі ў Федароўскага перыядам інтэнсіўнай збіральніцкай і даследчыцкай працы. Перасяліўшыся на Слонімшчыну, ён глыбей вывучае мясцовыя і суседнія ваколіцы. Збіральнік запісвае разам з І. Трачыкам мелодыі народных песень, апісвае мясцовае ткацтва і ганчарства, народныя музычныя інструменты, рыбалоўства, паляванне, цяслярства, гадоўлю свойскай жывёлы, кавальства, вясковае будаўніцтва, занатоўвае лексіку мясцовых гаворак, запісвае некалькі батлеечных спектакляў на Слонімшчыне і ў Ваўкавыскім павеце³², робіць фатаграфіі беларускіх тыпаў, выступае ў друку³³.

У другой палове 90-х гадоў Федароўскі выбіраецца членам шматлікіх навуковых устаноў і таварыстваў: Этнаграфічнага таварыства ў Львове (1896)³⁴, Антрапалагічнай камісіі Акадэміі навук у Кракаве (1899), Польскага края-

знаўчага таварыства, Нумізматычна-археалагічнага таварыства ў Кракаве, Таварыства прыгожых мастацтваў у Вільні ³⁵ і інш.

Інтэнсіўная збіральніцкая, навуковая і выдавецкая праца прывяла да таго, што Федароўскі поўнасьцю заняў гаспадарку і апынуўся перад фактам разарэння. Гады на пераломе XIX і XX стст. не былі шчаслівыя ў жыцці Федароўскага. Акрамя няшчасцяў у сям'і — ад заразных хвароб паміраюць трое яго дзяцей ³⁶, на некалькі гадоў ён разыходзіцца з жонкаю ³⁷, — на галаву Федароўскага спадаюць яшчэ і гаспадарчыя беды: вада залівае палі і сенажаці маёнтка Падоль. Можна толькі здзіўляцца, як у такім стане этнограф працягваў працаваць, даследуючы «каханую Беларусь».

У 1902 г. да Федароўскага ў Падоль прыехаў Юзаф Такаржэвіч, які пражыў тут паўтара года. Такаржэвіч — удзельнік студзеньскага паўстання, эмігрант, які ў 1870 г. у Парыжы зрабіў цікавую спробу выдаваць польска-беларуска-літоўскі часопіс «Змова» ³⁸, рэдактар левага эмігранцкага часопіса «Гміна», стаў сардэчным другам Міхала Федароўскага. Яны пачалі супольныя этнаграфічныя даследаванні. Але гаспадарка ішла да заняпаду, і Федароўскі павінен быў прыняць канчатковае рашэнне. Ужо ў 1903 г. ён збіраецца выехаць на Шлёнск або ў Варшаву, пра што паведамляе ў лісце да Гераніма Лапацінскага ³⁹. Як цяжка было яму расставіцца з Беларуссю, з любімай прафесіяй этнографа-збіральніка, сведчаць лісты, пісаныя ў гэты перыяд. «Цяпер, карыстаючыся з нядоўгага ўжо побыту ў гэтых краях, я ўсе вольныя хвіліны аддаю папаўненню маіх этнаграфічных нататак» ⁴⁰, —

піша ён 24 лістапада 1903 г. з Падолля. А на прапанову Г. Лапацінскага астаца на Беларусі, каб закончыць «Люд беларускі», піша: «Клапоцячыся пра лёс мае «Русі Літ (оўскай)», радзіць мне пан надалей астаца над Нёманам. На жаль, гэта немагчыма — ходу назад няма. Падольскія лугі і нівы на прасторы некалькіх міль ужо два гады, як пад вадою: Страціўшы больш дзесятка тысяч, не магу, маючы дзяцей, рызыкаваць больш: каб уратаваць рэшткі, выбірацца трэба як найхутчэй. Калі лёс не паскупіцца мне на жыццё, манаграфія будзе закончана: гэта ідэя, да якой я прывязаўся болей, чым да жыцця. Для мае працы не будзе з-за гэтага найменшай шкоды: наадварот, развітаўшыся з гэтым пеклам без агню, я буду магчы з большым напружаннем працаваць у замілаванай галіне. З фазы збірання я выйшаў некалькі гадоў таму, а з нататак можна будзе апрацаваць найменш як яшчэ дзесяць ёмістых тамоў «Люд»⁴¹.

У 1904 г. Міхал Федароўскі мусіў пакінуць Беларусь, дзе пражыў 27 гадоў. «Прышлося яму развітацца з краем, з якім сябе так моцна звязаў, так як не жыў па-за народамі, а ўвайшоў у яго. На народ заўсёды глядзеў са становішча інтэлігента і памешчыка, аднак меў глыбокую павагу да самабытнасці беларусаў як народа, далёкі ад якіх-небудзь намераў паланізацыі яго»⁴², — піша Г. Казэрская.

* * *

У канцы 80-х гадоў праз Яна Карловіча Федароўскі наладзіў сувязь з Акадэміяй навук у Кракаве, якая выказала гатоўнасць надру-

каваць сабраныя ім матэрыялы. Збіральнік
разлічваў, што яго праца будзе складацца з
10 вялікіх тамоў. Ужо ў 1886 г. ён меў падрых-
таваныя да друку чатыры серыі (шэсць та-
моў), кожная з якіх на ўзор вядомых прац
Кольберга змяшчала ўсебаковую манаграфію
аднаго павета (Ваўкавыскі, Слоні́мскі, Лідскі
і Сако́льскі), пачынаючы ад фізіяграфіі, пра-
гісторыі, характарыстыкі фізічных і духоўных
рысаў народа, асаблівасцей пабудовы, сельска-
гаспадарчага інвентару сялян, абрадаў, фальк-
лору і канчаючы асаблівасцямі мовы.

Ад прафесара Ягелонскага універсітэта Ізі-
дара Капярніцкага з Кракава ў 1889 г. Федароўскі атрымлівае пісьмо з паведамленнем,
што Акадэмія навук згодна, нягледзячы на
колькасць тамоў, выдаваць штогод па чарго-
вым томе яго працу. Але выдавецтвам, у пры-
ватнасці І. Капярніцкім, была пастаўлена
ўмова: асобныя тамы павінны змяшчаць не
пэўныя правінцыі, паветы, губерні, як у Коль-
берга, а канкрэтныя раздзелы матэрыялаў з
усёй тэрыторыі Заходняй Беларусі, даследава-
най і апісанай этнографам. Напрыклад, т. I:
Фізіяграфія, гісторыя, фізічныя і духоўныя
рысы беларускага народа; т. II: Вера і вераван-
ні; т. III: Паданні, казкі і г. д. і апошні том —
моўныя асаблівасці і слоўнік.

І. Капярніцкі, хоць і атрымаў ад Федароўска-
га падрабязны план 10-томнай манаграфіі, але
не ўяўляючы сабе, якія шматлікія матэрыялы
сабраў этнограф, пісаў 7 лістапада 1889 г. Яну
Карловічу: «Колькасць тамоў гэтай працы,
хоць бы і была адпаведных памераў у рукапі-
се, як мне здаецца, далёка не дойдзе да дзе-
сяці тамоў, а абмяжуецца 4-ма ці 5-цю най-

больш. П(ан) Федароўскі, здаецца, разлічвае на друк буйнейшы і меншы фармат, а мы не будзем выдаваць інакш, як у фармаце «Zbiogu wiadomości...» і тым жа сціслым шрыфтам боргес. Прытым, як мы ўжо пастанавілі выдаваць тамы не менш за 20 і не больш або мала што большыя за 30 аркушаў, то, здаецца мне, што ўся праца можа зменшыцца да трох ёмістых тамоў, кожны як асобнае цэлае пад тытуламі больш ці менш такімі:

1-шы. Люд беларускі з ваколiц NN, яго быт, абрады і звычаі. У яго ўвайшлі б запраектаваныя Федароўскім... тамы 10-ты, 5-ты і 6-ты.

2-гі. Люд бел. з ваколiц NN, яго вераванні, варажба, чары і паданні... У яго ўвайшлі б прапанаваныя тамы 4-ты, 2-гі, 3-ці.

3-ці. «Люд беларускі і г. д., яго песні, прыказкі, загадкі і мова» змесціць тамы: 7-мы, 8-мы, 1-шы і 9-ты»⁴³. У канцы пісьма Капярніцкі гаворыць, што ўсе матэрыялы, якія адносяцца да папярэдніх тамоў і будуць сабраны аўтарам пасля іх надрукавання, можна будзе змясціць у дадатку да апошняга тома. Час паказаў, як памыляўся Капярніцкі ў сваіх прагнозах. Але іншага выйсця не было, і трэба было прыняць прапанову выдавецтва.

Падрыхтаваныя да друку шэсць тамоў трэба было перарабляць. І Міхал Федароўскі засеў за гэтую нялёгкую працу адразу. Вось што піша ён сам: «Пачасаў я лабаціну, бо работа была не абы-якой, але ж у той час я яшчэ не меў на карку сарака (гадоў), а на мяне працавалі парабкі, конюхі, коні, валы... адразу ж тады засеў за гэтую працу і праз два гады манаграфіі, якія складаліся з шасці тамоў, да рэшты перарабіў. Аднак два першыя тамы, якія

змяшчалі ўсебаковыя звесткі тапаграфічна-этнаграфічна-статыстычныя і г. д., што датычыліся Русі Літоўскай, з-за недахопу ілюстрацыйнага матэрыялу... былі адкладзены на заканчэнне выдання, але затое было вырашана друк пачаць з Веры і Вераванняў»⁴⁴. Першы том, рукапіс якога Федароўскі даслаў у Акадэмію навук ужо ў 1891 г., убачыў свет толькі праз сем гадоў, называўся ён — «Люд беларускі на Русі Літоўскай. Матэрыялы да славянскай этнаграфіі, сабраныя ў 1877—1891 гг. Міхалам Федароўскім. Т. I. Вера, вераванні і забабоны люду з ваколц Ваўкавыска, Слоніма, Ліды і Саколкі». Пасля ўступу, дзе аўтар расказвае пра сваю збіральніцкую працу, характарызуе заходнюю групу беларускага народа, апісвае асаблівасці мясцовых гаворак, падаецца бібліяграфічны спіс прац па беларускай міфалогіі на рускай і польскай мовах храналагічна ад 1816 да 1896 г. Том распадаецца на дзве часткі.

Частка першая складаецца з дзвюх кніг. I. Вераванні ўвогуле: а) боствы (бог і святыя); б) дэмань: чорт і відмы, людзі, якія валодаюць дэманічнымі ўласцівасцямі, і міфічныя звышнатуральныя істоты, розныя персаніфікаваныя з'явы, метамарфозы. II. Вераванні, звязаныя з прыродай і чалавекам.

Другая частка — «Культура» — разбіта аўтарам на тры раздзелы: 1. Рэлігія: а) этыка (адносіны чалавека да прыроды, духоўнага свету, да людзей і сябе самога), б) культ (ушанаванне прадметаў і багоў); 2. Звычаі (сямейныя, таварыскія, юрыдычныя); 3. Гаспадарчы і прамысловы заняткі насельніцтва. У канцы Федароўскі дае спіс 217 лекавых раслін, пры-

WYDAWNICTWO KOMISJI ANTHROPOLOGICZNEJ

Akademia Umiejętności w Krakowie

LUD BIAŁORUSKI

NA RUSI LITEWSKIEJ

MATERIAŁY DO ETNOGRAFII SŁOWIAŃSKIEJ

DOBUDOWANE W LATACH 1877—1899

PRZEZ

MICHAŁA FEDEROWSKIEGO.

TOM I.

Wiara, wierzenia i przeświadczenia ludu z okolic Wołkowyska,
Stoczyna, Łaty i Szakowa.

W KRAKOWIE.

KRAJOWY ZAKŁAD CYFRODRUKU

DRUK W KRAKOWIE, W DZIAŁALNOŚCI WYDAWNIWA

1907

Тытульны ліст першага тома «Люд
беларускага»

водзячы іх назвы па-латыні і мясцовыя. Алфа-
вітны прадметны паказальнік дае магчымасць
лёгка арыентавацца ў велізарным матэрыяле.
Усіх запісаў у першым томе 2835.

Як піша аўтар у прадмове да першага тома
(стар. X), «да гэтай працы ўпершыню... даста-
савана ўкладанне (матэрыялу), якое грунтуец-

ца на філасофскай класіфікацыі і вывадах Яна Карловіча, выкладзеных на з'ездзе фалькларыстаў у Стэкгольме ў 1889 г.» Што ж гэта за класіфікацыя?

Сфера філасофіі і міфалогіі, гаворыць Я. Карловіч, супольная. Міфалогію ён акрэсліваў як збор адказаў першабытнага чалавека на пытанні пра пачатак, узаемасувязі, мэту і прызначэнне ўсіх рэчаў пачуццёвых і разумовых. Таму ён раіў класіфікаваць міфалогію, узяўшы за ўзор якую-небудзь філасофскую сістэму. Не ад багоў пачаўся перыяд міфічнага мыслення чалавецтва. Паняцце бога і боства з'яўляецца адносна познім. Апярэдзілі яго ўяўленні значна прасцейшыя, грубейшыя, прымітыўнейшыя,— даводзіў Я. Карловіч.

Як бачым з пададзенага зместу першага тома «Людз Беларускага», М. Федароўскі адразу таксама пайшоў за традыцыйнымі поглядамі на міфалогію. У самым пачатку ён змясціў раздзел «Бог і святыя». І толькі пад уплывам рэферата Карловіча з другой паловы першага тома ён пачаў увесць матэрыял размяркоўваць паводле новага прынцыпу, трымаючыся «філасофскай класіфікацыі». Матэрыялы Федароўскі падае амаль без тлумачэнняў, абмяжоўваючы сваю задачу роляй «прадметнага ўкладальніка». Каб чытач мог рабіць параўнанні, аўтар усе варыянты паданняў, вераванняў, звычайў ставіць побач, адзначаючы мясцовасць, адкуль яны паходзяць. Некаторыя рэцэнзенты гэта нават ставілі яму ў заслугу. Напрыклад, вядомы ўкраінскі этнограф і фалькларыст У. Гнацюк пісаў: «Аўтар не робіць у ёй (у сваёй працы.— Я. С.) розных галаваломных штук, як гэта рабіла багата этнографіаў, асабліва ка-

лі яны паглыбляліся ў тлумачэіне народных вераванняў, сядаючы кожны на свайго асабістага коніка фантазіі...»⁴⁵ Аднак падзел матэрыялаў у першым томе атрымаўся не зусім удалы. Назваўшы матэрыялы тома вераваннямі і забабонамі, аўтар змясціў тут шмат разнастайных казак, бо героямі ў іх з'яўляюцца чараўнікі, розныя міфічныя істоты; трапляюцца ў томе таксама замовы, легенды, народныя апавяданні і г. д. Зразумела, што меркаваць пра народныя вераванні на падставе казак можна не заўсёды, бо казкі не з'яўляюцца прадметам народнай веры. Яны былі для народа пераважна фантастыкай, тады як павер'і з'яўляліся сапраўднасцю, у рэальнасць якой людзі шчыра верылі.

У казках аднолькавага тыпу дзейныя асобы мяняюцца, а таму М. Федароўскі мусіў змяшчаць іх у розных раздзелах. Напрыклад, у казцы 489 мароз дае чалавеку дзівосную торбачку, якая ўсіх карміла. Калі яе забраў пан, то мароз дае другую, з якой выскокваюць хлопцы з бізунамі і правучваюць пана і яго гасцей. Гэта казка змешчана Федароўскім у раздзеле «Прырода» толькі таму, што яе героем з'яўляецца мароз. Але такога ж тыпу казка 287 змешчана ў раздзеле «Чараўнік», бо ў ёй выступае вядзьмар. Як пісаў у сваёй рэцэнзіі Я. Ф. Карскі, «пра погляды збіральніка на тыя ці іншыя прадметы мы можам часткова меркаваць па тых рубрыках, у якія ўстаўлены здабытыя звесткі. У гэтых адносінах п. Федароўскі, відаць, мала знаёмы або зусім не знаёмы з рознымі даследаваннямі па народнай паэзіі і вераваннях, якія паявіліся ў Расіі, напрыклад з работамі Патабні, Сумцова, акад. Весялоў-

скага і інш.: інакш ён не змясціў бы ў адзеле беларускіх бостваў наступных: Каляда, Лада, Купала, Яшчур (стар. 106—107) ці ў ліку міфічных асілкаў не назваў бы Кацігарошка (110), Нязнайку (113), Адзінюка (116) і інш.»⁴⁶

Першы том «Люду беларускага» атрымаў высокую ацэнку ў навуковым свеце. Пра яго пісалі ў польскім, рускім, украінскім, чэшскім перыядычным друку. Антрапалагічная камісія пачынае шукаць сродкаў, каб прадоўжыць выданне. 30 снежня 1899 г. за подпісам кіраўніка Антрапалагічнай камісіі праф. Н. Цыбульскага ў Галоўнае Праўленне Кракаўскай Акадэміі навук было пададзена прашэнне з просьбай знайсці адпаведныя фонды для надрукавання наступных тамоў працы Федароўскага. Гэтыя захады мелі свой вынік: другі том выйшаў з друку ў 1902⁴⁷, а трэці ў 1903 г.

Змест другога тома складаюць казкі. Усіх запісаў тут 410 з тых самых, што і ў першым томе, паведаў. Размешчаны яны наступным чынам. I. Жывёльны свет (Thiereros). Казкі, у якіх выступаюць: а) толькі жывёлы: муха, шэршань, сава, мыш, заяц і жаба, каза і воўк, певень, кот і ліса, певень, баран і вол (1—13); б) жывёлы і людзі: верабей, певень і курыца, каза, ліса і воўк, ліса і вуж, сабака, мядзведзь, леў, голуб, камар (14—36, 385—388); в) жывёлы і духі: чорт і кот (37). II. Свет фантастычны (міфічныя істоты і звяры са звышнатуральнымі ўласцівасцямі): а) жывёлы, што гавораць (38—46); б) жывёлы, што гавораць, і міфічныя істоты (47—60, 389); в) звяры, міфічныя істоты і асілкі (61—68, 390); г) сумесь: дрэвы, што гавораць, дудка, што спявае, гаючая, жывая і

мёртвая вада і г. д. (69—83, 391—393). III. Духоўны свет: а) чалавек (84—93, 394—400); б) персаніфікаваныя істоты — хваробы, смерць і г. д. (94—103); в) людзі-духі (чарадзеяства: знахары, ведзьмы) (104—170); г) духі, відмы, боствы (171—300, 401—403); д) бог, святыя, папы і ксяндзы (301—349, 404); е) паданні пра пэўныя мясцовасці (350—384, 405—410).

Як піша Федароўскі ў прадмове да другога тома (стар. VIII), «паданні, змешчаныя тут (за выключэннем хіба тых найўных баек, якія ў 1-м раздзеле ўтвараюць звярыны эпас), што ахопліваюць свет, поўны цудаў і незвычайнасцей, з'яўляюцца ўласна дапаўненнем да першай часткі папярэдняга тома. Многія з іх, а ўласна ўсе без выключэння легенды і міфы, аж просяцца, калі можна так сказаць, каб іх туды паўсоўвалі; што я гэтага не зрабіў, тым толькі тлумачыцца, што ўсе яны былі запісаны ўжо пасля апрацоўкі 1-га тома». Так, расказы пра знахароў, ведзьмаў, чараўнікоў (аддзел III, раздзел 3) павінны былі б быць у першым томе, дзе ішла гаворка пра людзей, якія валодаюць дэманічнымі ўласцівасцямі. Таксама прыводзіліся ўжо ў першым томе расказы пра бога, святых, чорта і казкі пра міфічныя звышнатуральныя істоты. Няўдала размешчаны і асобныя казкі. Так, да раздзела пра звяроў невядома чаму трапілі казкі пра людзей (36—37). У трэцім аддзеле казка 150 абсалютна аналагічная 49 з другога аддзела, што адзначае і сам Федароўскі.

Прафесар І. Поліўка, вядомы чэшскі славіст, зазначыў, што сама назва казак другога тома («фантастычна-міфічныя») недастатковая для адрознення гэтых казак ад простых наве-

лістычных апавяданняў⁴⁸. Я. Карскі⁴⁹ раіць увесць матэрыял размяшчаць па казачных сюжэтах, што найбольш рацыянальна. Тады жывёльны эпас выдзеліўся б у адну групу, казкі з неадушаўлёнымі прадметамі — у асобную, духі — у асобны адзел, а казкі пра чалавека склалі б адно цэлае, злучыўшыся разам. І. Поліўка ўказаў на яшчэ адзін недахоп запісаў М. Федароўскага: адсутнасць звестак пра інфарматараў. Паведамленне імён і месца запісу яшчэ нічога не гаворыць чытачу і даследчыку. А звестак пра ўзрост апавядальнікаў, іх пісьменнасць, заняткі, адлучэнне з пэўнае мясцовасці на працяглы час Федароўскі не дае.

У трэці том увайшлі гістарычныя і мясцовыя паданні, апавяданні з паўсядзённага жыцця і гумарыстычныя. Ёсць тут і казкі, і анекдоты. Сюды этнографам былі далучаны матэрыялы, сабраныя, акрамя пералічаных паветаў, у Слуцкім і Навагрудскім.

У кастрычніку 1885 г. М. Федароўскі пісаў: «Нельга мне твораў хоць бы на першы погляд малаважных і нязначных апускаць, а тым больш зацямяць іх змест і ўвогуле характарыстычныя бакі падпраўленнем і падгладжваннем выказаў»⁵⁰. Гэтага правіла ён трымаўся. Таму метады запісаў Федароўскага былі перадавыя ў параўнанні з метадамі яго папярэднікаў і сучаснікаў. Этнограф не перадрукоўваў ужо апублікаваных тэкстаў, што рабілі многія тагачасныя фалькларысты і этнографы, напрыклад О. Кольберг, П. Шэйн; у яго не сустракаем няправільных тлумачэнняў асобных беларускіх слоў і выказаў, чаго ў працах таго часу ёсць нямала.

Праўда, работа Федароўскага мела і шэраг

недахопаў. Мы ўжо гаварылі пра недахопы класіфікацыі, няпоўную пашпартызацыю запісаў. Мала знаходзім у «Людзе беларускім» указанняў на ступень распаўсюджанасці асобных твораў, на варыянты ў другіх зборніках. Гэтыя недахопы тлумачацца станам развіцця тагачаснай этнаграфіі і фалькларыстыкі. Нягледзячы на іх, праца Міхала Федароўскага не страціла сваёй каштоўнасці і да сённяшняга дня.

Чацвёрты том «Людзі беларускага» выйшаў з друку ў 1935 г. ужо пасля смерці Федароўскага. Яго падрыхтаваў Чэслаў Пяткевіч — вядомы этнограф, даследчык рэчыцкага Палесся⁵¹. Да апошняга часу чацвёрты том з'яўляецца найбольшым зборнікам беларускіх прыказак. Пасля выхаду ў свет гэтага тома Ч. Пяткевіч і С. Панятоўскі ўзяліся за падрыхтоўку да друку песень, запісаных на Беларусі М. Федароўскім. Але ў 1936 г. памёр Пяткевіч. А праз некалькі гадоў пачалася вайна. Ёсць звесткі, што над амаль пяцітысячным зборам беларускіх народных песень Федароўскага Панятоўскі працаваў яшчэ ў першыя гады акупацыі. Пяты і шосты тамы «Людзі беларускага» выйшлі ў свет толькі ў 1958 і 1960 г.

* * *

10 мая 1904 г. «Gazeta Polska» (№ 129, стар. 2) паведамляла, што ў Варшаву пераехаў «вядомы этнограф і археолаг, аўтар вялікай працы пад назвай «Людзі беларускі» Міхал Федароўскі. Збіральнік прывёз з сабой багатыя калекцыі археалагічных экспанатаў, сабраных на Беларусі, некалькі тысяч навучковых кніг пе-

раважна з XVIII і XIX стст., больш за 5000 гра-
вюр, велізарнейшую колькасць гістарычных да-
кументаў і прыватных пісем XVII і XVIII стст. з
архіваў Пацаў, Пацеяў, Храптовічаў, Сапегаў,
сабраных ім на застрэшшах і ў куфрах шля-

Экслібрыс М. Федароўскага

хецкіх двароў і засценкаў. Каб знайсці сродкі
для існавання, Федароўскі пачынае прадаваць
свае калекцыі, трапляе ў кола варшаўскіх біб-
ліяфілаў, антыквараў, калекцыянераў кніг і
карцін, гандляроў старажытнасцямі, становіц-
ца пасрэднікам у іх гандлёвых здзелках. Мно-
гія рэчы ён прадаваў па вельмі памяркоўных

цэнах, што выводзіла яго канкурэнтаў з раўнавагі. «Трэба зазначыць,—піша вядомы варшаўскі бібліяфіл Ян Міхальскі,—што Федароўскі прадаваў рэчы па цане памяркоўнай. Не ведаў добра ані іх рэдкасці, ані вартасці, і можна было ў яго набыць за грашы рысункі Норвіда, рэдкія гравіоры і кнігі. Задужа часу і энергіі ён аддаваў на дробязі: рабіў выразкі з газет, друкаваў у розных колерах і на рознай паперы экслібрысы з пячатак і друкаваных надпісаў..., аздабляў экзэмпляры прыпіскамі пра іх уладальнікаў або аўтараў, прыстасоўваючы да густаў сваіх кліентаў»⁵². Думаецца, што закіды пра недасведчанасць Федароўскага не маюць цвёрдых падстаў.

У 1909 г. М. Федароўскі наладжвае кантакт з Казімірам Пшыбыслаўскім з Уніжа на Украіне — калекцыянерам старых друкаў, мастацтва і нумізматыкі, з якім супрацоўнічае доўгія гады. Ён памагае Тышкевічам з Чырвонага Двара каля Коўна папаўняць іх кнігазбор. Як пісаў Я. Міхальскі, з дапамогай Федароўскага «Тышкевічы сабралі добрую бібліятэку з старадрукаў. Пра запасы гэтай бібліятэкі можна пераканацца хоць бы з бібліяграфіі Эстрайхера»⁵³. Вядомая ж калекцыя Д. Вітке-Яжэўскага, у якой былі графіка і карціны, абразы і рысункі, рукапісы і кнігі, была сабрана амаль цалкам пры пасрэдніцтве Федароўскага. Пра гэты збор Федароўскі нават напісаў кнігу⁵⁴. Калекцыя Вітке-Яжэўскага ўключала карціны з беларускімі пейзажамі, партрэты беларускіх народных тыпаў.

Пераехаўшы ў Варшаву, Федароўскі не забывае Беларусь. Ён збірае пра яе матэрыялы на месцы ў Варшаве, просіць знаёмых дасы-

лаць літаратуру, якая датычыцца Беларусі⁵⁵, а летам часта адведвае знаёмыя краі, каб папоўніць свае этнаграфічныя папкі новымі запісамі⁵⁶. Пра цесную і непарыўную сувязь Міхала Федароўскага з Беларуссю ў гэты перыяд гавораць многія матэрыялы, якія захаваліся ў яго архіве, — напрыклад, аб'ява беларускай выдавецкай суполкі «Загляне сонца і ў наша ваконца» (Пецярбург) пра падрыхтоўку выдання альманаха «Маладая Беларусь» (зіма 1911—1912 гг.); аб'ява Беларускага музыкальна-драматычнага гуртка ў Вільні пра тое, што ў ноч з 23 на 24 чэрвеня 1913 г. адбудзецца святкаванне Купалля; просьба каталіцкай газеты «Віелагіс» памагчы грашыма (на адвароце яе знізу М. Федароўскі напісаў алоўкам: «Адказаў 15/IV/1913, дакляруючы, акрамя падпіскі, па рублю квартальна. М. Ф.»)⁵⁷. М. Федароўскі меў сувязь і з беларускай газетай «Наша ніва». Так, 16 чэрвеня 1909 г. сакратар рэдакцыі газеты прасіў этнографа даслаць трэці том «Людз беларускага»⁵⁸. У адказ рэдакцыя атрымала ад Федароўскага пісьмо: «6.7.09. Варшава, Тамка, 48, кв. 3. Далучаючы адзін руб., прашу ласкава і надалей дасылаць «Ніву» на адрас: Варшава, вул. Тамка, 48, Міхал Федароўскі. Што ж датычыць «Людз беларускага», дык напісаў я ў Кракаў, і як толькі атрымаю, зараз жа яго прышлю»⁵⁹. А 10 лістапада 1909 г. ад супрацоўнікаў рэдакцыі «Нашай нівы» Міхал Федароўскі атрымаў наступнае пісьмо: «Шаноўны пане Федароўскі! Сабраўшыся грамадой і спраўляючы юбілей 3-гадзічны «Нашай нівы», успомнілі Вашу мнагалетнюю працу над этнаграфіяй беларушчыны, шчыра вітаем Вас». Сярод падпісаўшых гэтае віншаванне

прозвішчы Янкі Купалы, Сяргея Палуяна, Ядвігіна Ш. (А. Лявіцкага), А. Бурбіса, Л. М. Рагоўскага, А. Уласава і інш. Праз «Нашу ніву»

Ліст з «Нашай нівы»
 Мадэста дама Федароўска!
 Саброўна прама!
 і сэрцамаю тэбелі.
 Я тудзіма „Наша Ніва“
 тудзіма ваму
 маіма іма тудзі
 каз тудзіма і
 Бурбіса тудзі тудзі
 і тудзіма вас
 А Федароў
 іма тудзіма
 Федароўска
 Федароўска
 Федароўска
 Федароўска
 Федароўска
 Федароўска
 Федароўска
 Федароўска
 Федароўска

Ліст з «Нашай нівы» да М. Федароўскага

Федароўскі меў магчымасць набываць патрэбныя яму беларускія кнігі, календары і ўвогуле розныя беларускія выданні. «Выказваючы маё шанаванне,— пісаў ён у рэдакцыю газеты

10 студзеня 1910 г.,— маю гонар пераслаць: суму за паўгадавую падпіску на «Нашу ніву» — 1.25, на «Каляндар» — 20, на Грыневіча «Зборнік белар. песень» — 20 — разам руб. 1,65»⁶⁰.

«Люд беларускі» М. Федароўскага адразу ж пасля выхаду ў свет быў высока ацэнены вучонымі. Вось што, напрыклад, пісаў М. Янчук да Федароўскага: «Шаноўны пане! Вашы этнаграфічныя працы, да гэтага часу апублікаваныя ў друку, настолькі сур'ёзныя, што з імі павінна лічыцца вучоная ўстанова, такая, як наш Музей, асабліва ж яго этнаграфічны аддзел, пры якім ёсць спецыяльная этнаграфічная бібліятэка для вучоных заняткаў. На жаль, Вашых прац у нас няма, і набыць іх мы не можам, бо на выпіску кніг казна нам грошай не дае. Між іншым, у гэтым годзе паступіла ўжо некалькі запатрабаванняў на Вашы кнігі ад спецыялістаў, якія займаюцца ў Музеі. Ці не будзеце таму ласкавыя прыслаць для нашай бібліятэкі Вашы працы, каб папоўніць гэты адчувальны прабел.

Другая мая просьба заключаецца ў наступным. Па даручэнні ІІ Аддзялення Імп. Акадэміі навук я рыхтую для выдання збор помнікаў беларускай народнай творчасці, куды павінны будучь увайсці:

1) беларускія тэксты (песні, казкі, прыказкі, загадкі і т. п.), якія паявіліся ў розны час у розных польскіх выданнях, для многіх рускіх даследчыкаў недаступных;

2) зборы, яшчэ нідзе не апублікаваныя, што маюцца ў розных асоб, якія згадзіліся б прадаставіць свае матэрыялы для гэтага акадэмічнага выдання.

Звяртаючыся таму да Вас, як да асобы, да-сведчанай у гэтых пытаннях, ці не можаце даць указанняў на вядомыя Вам крыніцы па 1-м пункце (выключаючы выданні Кракаўскай Акадэміі), а, па-другое, ці не можаце ўдзяліць частку Вашых ненадрукаваных яшчэ матэрыялаў, якія сюды адносяцца, уключаючы сюды не толькі чыста народныя, але і паўнародныя творы ў выглядзе розных сатырычных паэм, вершаў (на бел. м.) на гістарычныя і бытавыя сюжэты і г. д.

Пасылаю Вам для першага азнаямлення адну з сваіх нядаўніх работ пра белар. песні.

Гатовы да паслуг М. Янчук»⁶¹.

У гэты перыяд М. Федароўскі ахвяруе многім варшаўскім і перыферыйным музеям сабраныя ім на Беларусі прадметы матэрыяльнай культуры. «Gonies Rogannu» (1905, № 285) паведамляў, што ў дар ад Федароўскага Музей прамысловасці і сельскай гаспадаркі атрымаў 2 мадэлі хат, 4 пастухоўскія трубы, кошыкі, лыжкі, меркі і іншыя прадметы агульнай колькасцю больш за 50 штук, апроч гэтага, 95 узораў шарсцяных і палатняных тканін беларускага народа. У верасні 1913 г. этнограф даруе гэтаму ж музею «дзве беларускія шапкі з Вілейскага пав. Віленскай губ.» 26 лістапада 1911 г. музейная секцыя Польшскага краязнаўчага таварыства прымае ад Федароўскага як дар для Пётркаўскага краязнаўчага музея 525 прадметаў, сярод якіх кнігі і фатаграфіі, гравюры і макеты, карты і медалі, паштоўкі і г. д.⁶² Музей Таварыства сяброў навук у Вільні ў маі 1908 г. атрымлівае ў дар ад Федароўскага вялікую колькасць кніг, археалагічных і этнаграфічных экспанатаў з розных мясцін

Беларусі⁶³, у ліпені 1912 г.— 52 гравюры Г. К. Вільчынскага з яго вядомага «Віленскага альбома»⁶⁴, Польскае краязнаўчае таварыства ў 1912 і 1913 гг. — больш за паўтары сотні фатаграфій, рысункі, кнігі, рукапісы.

У Архіве Польскай Акадэміі навук у Варшаве захоўваюцца карткі з вопісамі (ад № 4 да 293) этнаграфічных экспанатаў, сабраных Федароўскім у розных раёнах Беларусі. Тут і сялянскае адзенне для розных пор года, і гаспадарчае начынне (лыжкі, міскі, збаны, нажы), паясы, ручнікі, фартухі, табакеркі, вясельныя ўборы маладой, розныя прылады працы і т. д. Сотні гэтых прадметаў атрымлівалі ад Міхала Федароўскага розныя музеі.

У першыя гады жыцця ў Варшаве Федароўскі не расстаецца з «Людямі беларускімі». У ліпені 1905 г. ён паведамляе Г. Лапацінскаму: «12-га г(этага) м(есяца), перакінуўшы шаты і пенаты на Тамку... назаўтра ж рана я пакінуў разам з паданнем пачатак рукапісу ў Касе Мяноўскага, а пасля палудня з напакаваным прыказкамі чамаданаў ужо быў у Цэlestынаве, дзе ў нанятым пакоіку наперамену то адпачываю, то зачарняю паперу»⁶⁵. Работа над прыказкамі была ў хуткім часе, як відаць, перапынена, бо ўжо ў жніўні гэтага года М. Федароўскі разам з Ю. Такаржэвічам пачынае вывучаць Замойшчыну.

Наступныя гады былі прысвечаны класіфікацыі, апрацоўцы і падрыхтоўцы да друку велізарнага збору беларускіх народных песень. Каля пяці тысяч песень перапісаць з чарнавікоў было не так лёгка, таму ён шукаў памочнікаў. Адною з іх стала беларуская шляхцянка родам з Лідскага павета, студэнтка кансерва-

торыі Лідзія Патул, якая некаторы час нават жыла на кватэры ў Федароўскіх. Прымалі ўдзел у гэтай рабоце і яшчэ некаторыя перапісчыкі: у чыставіках беларускіх народных песень, якія захоўваюцца ў Рукапісным аддзеле бібліятэкі Варшаўскага універсітэта, назіраецца почырк некалькіх розных рук. Вядома, напрыклад, што некаторы час дапамагаў у гэтай справе Рамуальд Зямкевіч, які ўдзельнічаў і ў антыкварскай дзейнасці Федароўскага. Частым госцем у доме Федароўскіх, як успамінае сын этнографа, быў беларускі паэт Гальяш Леўчык (Ляўковіч), які ў той час жыў у Варшаве.

Пасля смерці З. Глогера ў 1910 г. М. Федароўскі разам з Т. Корзанам паўтара года працуе ў так званай глогераўскай камісіі над інвентарызацыяй, упарадкаваннем і перадачай адпаведным установам збораў нябожчыка. У 1911 г. ён друкуе ў краязнаўчым часопісе «Ziemia» ўспаміны пра Глогера, з якім сябраваў каля 40 гадоў. У 1912 г. гэтыя ўспаміны выйшлі ў Варшаве асобнай кніжкай.

У гэты ж час М. Федароўскі друкуе ў часопісах шэраг артыкулаў⁶⁶, выдае некалькі сваіх брашур, а таксама прац іншых аўтараў. Так, у часопісе «Ziemia» амаль увесь 1912 г. друкавалася даследаванне Федароўскага «Віцебск і Віцебшчына» — этнаграфічна-гістарычны нарыс не толькі пра Віцебшчыну, але пра Беларусь увогуле, пра характар, вераванні, забабоны, нацыянальныя асаблівасці беларусаў. Як гэты нарыс, так і некаторыя іншыя працы сведчаць, што ў грамадска-палітычных поглядах Федароўскі не змог узяцца вышэй буржуазнага лібералізму, хоць у многіх пытаннях аставаўся на агульнадэмакратычных пазіцыях.

Любоў да беларускай зямлі, замілаванне і прывязанасць да народа, сярод якога збіральнік пражыў столькі гадоў, засталіся ў яго душы назаўсёды. Гэта пацвярджаюць і словы Ю. Талька-Грынцэвіча, звернутыя да М. Федароўскага ў адным з пісем: «Будучы чужым таму краю нават крывёй, Вы пакахалі яго і народ, сярод якога жылі, усёй душою»⁶⁷, а таксама словы-роздум самога Міхала Федароўскага: «Ці беларускі народ прыйдзе калі-небудзь да самасвядомасці? Як паляк я сардэчна гэтага яму жадаю»⁶⁸.

У гады першай сусветнай вайны, цяжкія і складаныя, палітыка ўцягвае Міхала Федароўскага ў свой бурлівы вадаварот. Не здолеўшы адразу цвяроза разабрацца ў абставінах,— ды гэта ў той час было зрабіць не так проста,— паверыўшы прапагандысцкім абяцанням і лозунгам некаторых тагачасных палітычных дзеячоў, Федароўскі ў 1916—1919 гг. супрацоўнічае з польскімі нацыяналістычнымі арганізацыямі, з Колам Вялікага Княства Літоўскага, Беларускамі Камітэтам, Лігай Усходніх зямель. Ён становіцца правадніком буржуазнай ідэалогіі. Але гэты крызіс, на шчасце, хутка мінуўся. Яго цягнула да літаратурнай работы, да перарванай на некаторы час працы над «Людзмі беларускімі».

У 1921 г. М. Федароўскі становіцца навуковым супрацоўнікам аддзела этналогіі Інстытута антрапалагічных навук. Тут ён зноў вяртаецца да сабраных раней матэрыялаў, пераносіць частку іх у свой кабінет у Інстытуце і апрацоўвае, каб далей працягваць выданне «Людзі беларускага»⁶⁹, пачынае выступаць у друку⁷⁰. У канцы 1921 — пачатку 1922 г. у Вар-

шаўскім навуковым таварыстве ён прачытаў шэраг рэфератаў, якія мелі характар успамінаў пра этнаграфічную працу на Беларусі. У адным з рэфератаў 10 мая 1922 г. Федароўскі расказваў, што працуе над вялікай кнігай вераванняў беларускага народа. «Матэрыял, сабраны мною, — пісаў ён, — запоўніць, відаць, том на 20—25 аркушаў друку. Ён будзе дадаткам да I тома выдадзенай Акадэміяй навук у Кракаве ў 1897 г. працы «Люд бел(арускі) на Р(усі) Літ(оўскай)». Усе факты, якія прапаную цяпер, сабраны за 15-годдзе паміж 1890 і 1905 гг., г. зн. тады, калі I том ужо выйшаў з друку»⁷¹.

З паловы 1922 г. стан здароўя М. Федароўскага пагаршаецца. Адчуваючы, што жыць ужо асталася нядоўга, у маі 1923 г. ён складае завяшчанне. Спачатку ён хацеў надзяліць матэрыяламі са свае спадчыны тыя навуковыя арганізацыі, з якімі меў кантакт пры жыцці: Акадэмію навук у Кракаве, Ossolineum у Львове, Варшаўскае навуковае таварыства. Але пасля бібліятэку, карты Літвы і Беларусі, выразкі з газет і часопісаў, аднадзёнкі, частку графічных збораў, гістарычныя дакументы і амаль усе рукапісы завяшчаў Варшаўскаму навуковаму таварыству, абавязаўшы яго апрацаваць і выдаць наступныя тамы «Люд беларускага» — галоўнай працы ўсяго жыцця этнографа. Матэрыялы ж аўтабіяграфічныя, свой дзённік з 1898 да 1904 г., бібліяграфічныя нататкі да сваіх прац адпісаў Стэфану Дэмбаму, заснавальніку Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве. На жаль, матэрыялы, завешчаныя С. Дэмбаму, загінулі ў час Айчынай вайны. Рукапісную спадчыну свайго прыяцеля Ю. Та-

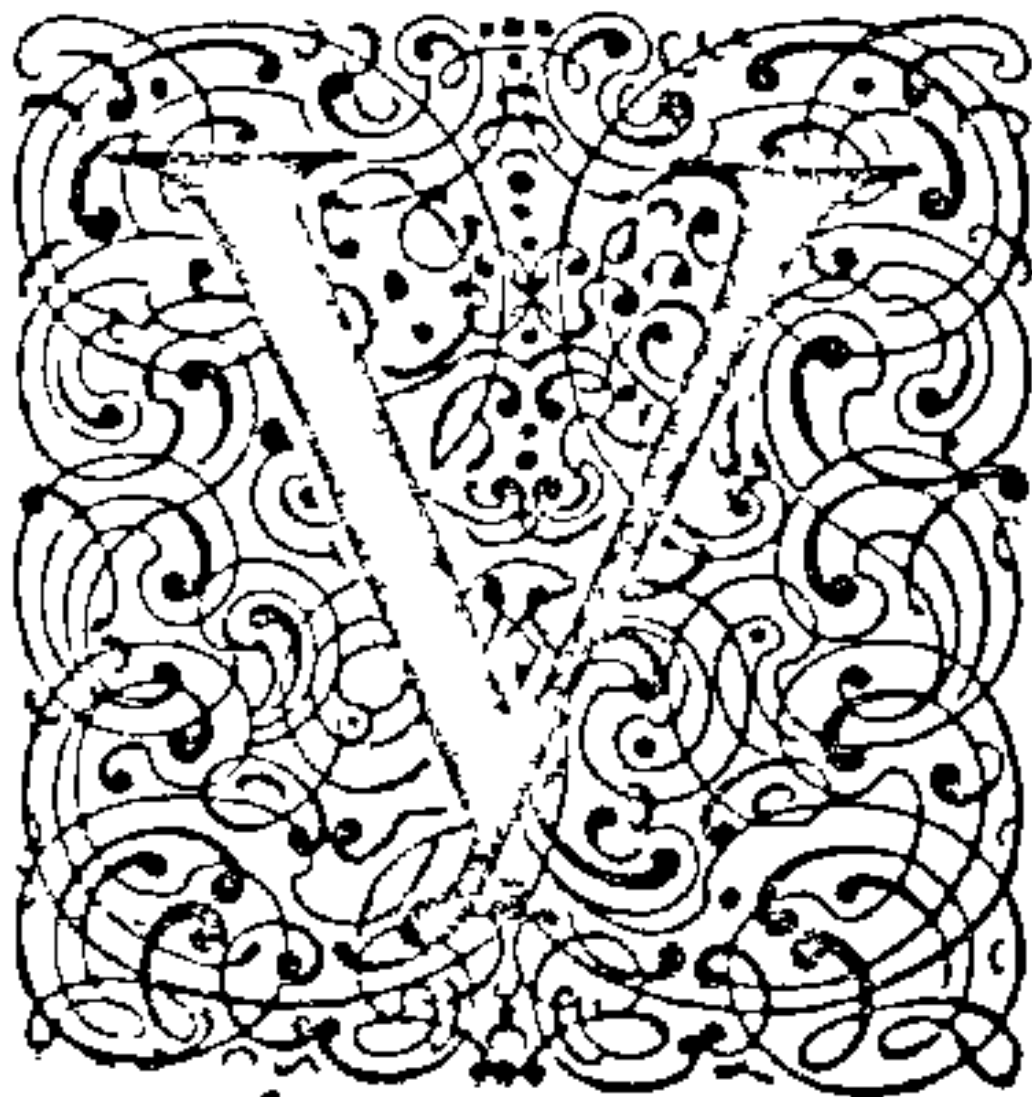
каржэвіча ён завяшчаў Мар'яну Абрамовічу, збор кніжак і легіянерскіх брашур, а таксама медальёны і гіпсавыя профілі — Яну Гамаліцкаму. Выканаўцамі завету Федароўскі назваў Яна Гамаліцкага і Мар'яна Абрамовіча ⁷².

10 чэрвеня 1923 г. Міхала Федароўскага не стала. Пахаваны ён на Павонзкаўскіх могілках у Варшаве. Варшаўскае навуковае таварыства на яго магіле ўстанавіла пліту з надпісам: «Міхал Федароўскі, этнограф, аўтар «Люду беларускага». 1853—1923».

«ЛЮД БЕЛАРУСКІ»

ПРЫНЦЫПЫ ЗАПІСУ І ПУБЛІКАЦЫІ

лічваючы вялікае значэнне фальклору ў жыцці народа, мы павінны ўважліва вывучаць і шырэй выяўляць яго скарбы. А для таго каб весці гэту работу на высокім навуковым узроўні, трэба сур'ёзна авалодваць метадыкай збірання, запісу, спосабамі і таямніцамі экспедыцыйных пошукаў. Многаму можна навучыцца ў вядомых этнографіаў і фалькларыстаў, практыка якіх — гэта як бы рэалізацыя іх адносін да фальклору, іх разумення сваёй справы. З асэнсавання яе

шмат у чым і вырастае сама навуковая фалькларыстычная тэорыя.

Як вядома, многія прафесіянальныя вучоныя-этнографы пакінулі шматлікія тэарэтычныя артыкулы і нататкі, успаміны, парады, разважанні і думкі, як запісваць і выдаваць фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы. Міхал Федароўскі ўсё жыццё лічыў сябе этнографам-аматарам. Ён не меў спецыяльнай адукацыі, этнографам і фалькларыстам стаў па волі сэрца. Будучы чалавекам сціплым, уважаючы сябе радавым працаўніком, ён і думкі не дапускаў, каб пісаць парады для збіральнікаў, спецыяльна апісваць метады і спосабы сваёй работы. Гэта не значыць, аднак, што ў Федароўскага не было сваёй «тэорыі», сваіх метадаў, спосабаў, прыёмаў. Калі Е. Р. Раманаў, напрыклад, сам раскрыў іх у шматлікіх рэцэнзіях, артыкулах, справаздачах на праведзеныя палявыя даследаванні і экспедыцыі, Федароўскі падобнага не зрабіў. Гэта работа асталася на долю яго даследчыкаў. Нялёгкая, тым не менш удзячная — выявіць сістэму падыходу, разумення фальклору, метадыку збірання і публікацыі, ахопліваючы жывую практыку фалькларыста. Меркаваць жа больш канкрэтна пра метадыку збораў экспанатаў матэрыяльнай культуры беларускага народа і гістарычных дакументаў са старых родавых архіваў, карцін і кніг, пра прынцыпы запісу і публікацыі фальклорных матэрыялаў М. Федароўскага мы можам хіба толькі па асобных фразах і абзацах яго друкаваных прац і па даволі мізэрных звестках, параскіданых у чарнавіках рукапісаў і пісем, што ўцалелі ў архівах фалькларыста.

Вывучэнне гэтых дакументаў дае магчымасць сцвярджаць, што шматтомная манаграфія «Люд беларускі» складзена з матэрыялаў, запісаных амаль выключна самім Міхам Федароўскім. Для гэтага даследчык павінен быў прарабіць велізарнейшую работу: запісаць сотні тысяч разнароднейшых матэрыялаў можна было толькі за доўгія гады настойлівай, руплівай працы, маючы надзвычайную любоў і замілаванне да прадмета, якім займаешся.

М. Федароўскі рабіў назіранні над жыццём і бытам беларусаў пастаянна, дзень у дзень. Жывучы сярод беларускага сялянства, ён вывучаў праявы духоўнага жыцця народа комплексна, цікавіўся яго матэрыяльнай культурай цалкам, ва ўсіх аспектах. Тое, што Федароўскі доўгі час непасрэдна жыў сярод насельніцтва заходніх паветаў Беларусі, несумненна спрыяла яго фальклорна-этнаграфічнай дзейнасці. І сам гэты факт зыходзіў з разумення, што толькі непасрэдная, пастаянная штодзённая еднасць з посьбітамі фальклору можа даць плён. «Я заўсёды быў у непасрэдным сутыкненні з усімі акалічнасцямі і ўзаемаадносінамі народнага жыцця... Імкнуўся пазнаць мову і разумовыя і этычныя гарызонты тутэйшага селяніна»¹, — падкрэсліваў сваю зыходную пазіцыю Федароўскі.

Вучоны, які праводзіць даследаванні ў час экспедыцыі (а экспедыцыі звычайна абмежаваны ў часе), не можа наблізіцца да мясцовага насельніцтва настолькі, каб яму шчыра адкрывалі сваю душу асобныя людзі, не можа так дакладна заўважыць усе дэталі ў звычаях і быце, пабудовах і прыладах працы, адзенні і

іншым, як чалавек, які ўваходзіць у давер жы-
хароў лэўнай мясцовасці праз амаль штодзён-
ны доўгатэрміновы кантакт з імі, які становіцца
«сваім» у вёсцы. Федароўскі быў у такім кан-
такце, ён лічыў, што гэта аснова збірання і за-
пісу, галоўная іх перадумова. Даследчык не
прамінаў зручнага выпадку, каб не пабыць на
вяселлях, хрэсьбінах і іншых сямейных цыры-
моніях, святах і ўрачыстасцях, фэстах, кірма-
шах. Адна справа распытваць пра абрад і за-
пісваць расказанае, зусім іншае — самому
прысутнічаць на ім і адразу ж занатоўваць све-
жыя і яркія ўражанні. У архівах этнографа за-
хаваліся звесткі пра наведанне ім беларускіх
вяселляў², хрэсьбінаў, юр'еўскіх і купальскіх
ігрышчаў моладзі. Так, напрыклад, у дакла-
дзе, прачытаным 8 студзеня 1922 г. ў Варшаў-
скім навуковым таварыстве, Федароўскі ўспа-
мінаў, як ён разам з Тадэвушам Мацвейчыкам,
селянінам з вёскі Кусінцы, што на Ваўкавы-
шчыне, прысутнічаў на хрэсьбінах у в. Вялікія
Азяркі. «Без старога, — піша ён, — не абыходзі-
ліся ні адны хрэсьбіны або вяселле паблізу.
Ведаючы, што мне гэтым дастаўляе прыем-
насць, ён пры выпадку заходзіў у двор і забі-
раў мяне з сабою... Ніколі не забудуся пра
хрэсьбіны ў Вялікіх Азярках у Баярчукоў, на
якія, будучы свабодным, я ахвотна з ім пае-
хаў»³.

Этнограф з замілаваннем успамінае атмас-
феру гэтай сямейнай урачыстасці, у час якой
яго папкі папоўніліся новымі матэрыяламі —
апісаннем самога абраднага цырыманіялу, гу-
марыстычнымі і фрывольнымі песнямі і час-
тушкамі, прыказкамі і прымаўкамі: «...захмя-
лелыя жанкі, як звычайна на хрэсьбінах, спя-

ваюць, што ім сліна на язык прынясе (моладзь у хрэсьбінных абрадах удзелу не прымае), то рэпертуар складаецца з песенек архіжартоўных, словам, атмасфера для этнографа з алоўкам і нататнікам вельмі сімпатычная»⁴. «Ужо даўно пеўні поўнач абвясцілі,— заканчвае свой расказ М. Федароўскі,— калі мы з тых хрэсьбін, увекавечаных мною ў шматлікіх нататках, вярталіся са старым дадому»⁵.

Міхал Федароўскі пільна прыглядаўся і да людзей, якія былі на службе ў яго двары. Так, у Федароўскага службыў 20-гадовы фурман, вельмі дасціпны, спрытны і камічны хлопец, які, як з рога, сыпаў жарты, анекдоты, пабрахушкі, апавяданні. Каб запісаць ад яго найбольш, Федароўскі рабіў хлопцу падарункі: «За адзін месяц вечаровых пасяджэнняў ён меў абяцаны новы гарнітур, а калі і гэта не мела вынікаў, і сярэбраны гадзіннік»⁶.

Збор і запіс фальклорных і іншых матэрыялаў Федароўскі рабіў пераважна сам. Аднак ад памочнікаў не адмаўляўся. Яго прынцыпам было выбіраць толькі вартых таго людзей, не выпадковых. Пасля ён рэдагаваў дасланыя матэрыялы, адбіраў найбольш значныя і цікавыя. Да збору фальклорных і этнаграфічных матэрыялаў Федароўскі прыцягваў і знаёмых і перш за ўсё тых, якія добра ведалі быт народа, яго мову, звычаі, абрады, вераванні і забабоны, самі былі добрымі апавядальнікамі. Такім, напрыклад, быў Ян Дзежка. У архіве этнографа зберагліся дасланыя Янам Дзежкам апісанні павер'яў і забабонаў, шматлікіх дзіцячых гульняў і разнастайных каляндарных і сямейных абрадаў, запісы песень і прыказак. Пяро вельмі цяжка слухалася спрацаваных

пальцаў гэтага чалавека: Федароўскі, чытаючы яго каракулі, адразу падпісваў над невыразнымі словамі іх сэнс. Ян Дзежка ахвотна памагаў М. Федароўскаму з 80-х гадоў XIX ст. і аж да самай смерці — да 1908 г. Захаваўся нават рукапіс казкі пра коціка, пеўніка і лісічку, якую Ян Дзежка запісваў для Федароўскага ў Варшаве за некалькі тыдняў да свае смерці.

У Ваўкавыскім павеце шматгадовым памочнікам Федароўскага была сям'я Керсноўскіх, пра якую ён з сардэчнай цеплынёй успамінае ў прадмове да першага тома «Людз беларускага». Пляменнік Керсноўскай Антон Высоцкі дабіраўся ў самыя глухія закуткі, у самыя аддаленыя вёскі, куды не мог дабрацца сам этнограф, і дастаўляў Федароўскаму сотні вераванняў, казак, легенд, песень, народных апавяданняў. Ужо ў першыя месяцы працы на Беларусі М. Федароўскі атрымліваў ад шляхціца Калупайлы з засценка Боўблі (каля Свіслачы) беларускія народныя песні. Пасля кола яго знаёмых пашырылася. Павялічылася і колькасць карэспандэнтаў і памочнікаў. Дасылалі яму матэрыялы, мяркуючы па захаваных архіўных дакументах, чалавек шэсць-сем, не болей. Значна больш Федароўскі меў знаёмых, якія памагалі яму на месцы адшукваць спявачак, казачнікаў, апавядальнікаў, ад якіх збіральнік і рабіў запісы. Такімі добраахвотнымі памагатымі, акрамя названых, былі Людвік Ельскі ў Гродзенскім павеце, мешчанін Казімір Перашчака з Пружаншчыны, уладальнік Вішава ў Слонімскім павеце Канстанцін Гнаінскі⁷ і інш. Тое, што добраахвотныя памочнікі папярэдне падшуквалі Федароўскаму па

яго просьбе выканаўцаў, трэба прызнаць стапоўчым і перадавым, наватарскім у рабоце этнографа. Хто ж, як не мясцовыя жыхары, ведаў найбольш здольных апавядальнікаў, спевакоў, казачнікаў? Іх сам збіральнік мог бы і не знайсці. Дапамога знаёмых значна аблягчала работу, ды і інфарматыры такім чынам падбіраліся надзейныя.

Якія ж інфарматыры задавальнялі М. Федароўскага? Мог бы ён запісваць і ад людзей сярэдне адораных, выпадковых (гэта, праўда, здаралася часамі і ў практыцы Федароўскага). Але ці не прыніжаўся б гэтым талент народа, ці не было б у такой арыентацыі абыякавасці да яго, а галоўнае — непраўдзівае, неаб'ектыўнае выяўленне аптымальнага патэнцыялу народнай творчасці! Федароўскі шукаў такіх людзей, якія былі надораны, па яго словах, добрай памяццю, дарам апавядаць цікава і займальна, досціпам, здаровым народным гумарам, пэўнай інтэлігентнасцю. Павага да мудрасці народа, да яго вопыту, імкненне раскрыць жыццё народа ў яго найвышэйшых праявах, талент народа вымяраць меркай самых адораных — гэта надзвычай плённы, глыбока дэмакратычны прынцып Федароўскага-фалькларыста. Федароўскі стараўся рабіць запісы ад людзей бывалых, ад старэйшага пакалення, такіх, якія мелі вялікі жыццёвы вопыт, якіх, як ён казаў, «XVIII век няньчыў і гадала цяжкая паншчына». У памяці такіх людзей зберагаліся старажытныя творы вуснай народнай паэзіі, якіх малодшае пакаленне ўжо не ведала. Імкненне ахапіць гістарычны вопыт народа, яго шматгадовую дасведчанасць — таксама не менш важны прынцып збіральніка.

Адным з метадаў падрыхтоўкі да збору інфармацыі, які практыкаваў М. Федароўскі, было папярэдняе складанне пытанняў, на якія павінны былі адказваць мясцовыя жыхары. Перад тым як накіравацца ў пэўную мясцовасць, М. Федароўскі загадзя рыхтаваў нешта накшталт анкеты, па якой пасля апытваў. Гэта давала магчымасць папярэдне абдумаць і дакладна сфармуляваць пытанні, якія цікавілі збіральніка і адказы на якія ён спадзяваўся атрымаць у час экспедыцыі. У працэсе работы самі пытанні ўдакладняліся, пашыраліся, канкрэтызаваліся, узнікалі новыя. Адказы на іх адразу запісваліся ў рабочы сшытак даследчыка. Прыкладам такіх папярэдне падрыхтаваных пытанняў могуць служыць рабочыя запісы, чарнавікі якіх уцалелі ў архіве М. Федароўскага:

«Пытанні... 11) Які ячмень сеюць у 2, 4 і 6 разоў; 12) Як народ хавае на зіму гародніну, што квасіць, ...ці чаго не сушыць, ці гэта сушка не мае самабытных назваў... 35) Як робіцца макавае і канаплянае малако?.. 38) Па некалькі семчак розных гатункаў кавуна (дыні або гарбуза) (у сэнсе: сабраць для сябе.— Я. С.). Ці народ не гаворыць *гарбуз?*..»⁸

А вось адказ на адно з гэтых пытанняў, запісаны ўжо ў час экспедыцыі: «35. Мак альбо каноплі мочацца ў халоднай вадзе або заліваюцца гарачай і мелюцца ў макітры (церло, макацёрка, мяліца, макотра, вярцеха, вярцянка), патроху даліваючы вадку»⁹. Як бачым, этнограф не толькі занатаваў адказ на пытанне, але адначасова сабраў яшчэ сем назваў глінянай міскі, у якой малолі макі льняное або канаплянае семя. Мабыць гэтыя дэталі і штры-

хі нямала сведчаць пра імкненне збіральніка да гранічнай вычарпальнасці інфармацыі пры даследаванні з'явы.

Do J. Karłowicza

Pradob; 21. 11. 1898. ²⁰

Wielkiemu Panu!

Nie znam wprawdzie wydać się
właściwie i dla tego niepokoję omyłkowo
czy też czasem mi znajdzie w Kłopotach
i omyłkowo niepokoję, ponieważ nie
któryś przedtem dał mi coś takiego do
tego mi znają. Wprawdzie p. A. Kundzia
zapytał mnie, że mi byta dotąd
gdzie drukowano, ale i on także mógł
i ten mi wiedzieć. Ja się zatem, że
najlepiej by było zapisać się do
dai Komitetu (np. p. Wład
Kwiatkowski?) Niezgodnie
byłbym wdzięczny, gdyby, Sko-
pudny, Jan, który, może, może, może
takawo powiadają!

Ліст М. Федароўскага да Я. Карловіча

Ян Карловіч у сваім «Парадніку для збіральнікаў народных твораў» распрацаваў канкрэтныя парады, як запісваць розныя жанры вуснай народнай творчасці, як іх пашпартызаваць. Ён даў і ўзор карткі, на якой, на думку

Я. Карловіча, найлепш рабіць запісы; раска-
заў, як класіфікаваць набыты матэрыял.
М. Федароўскі спачатку кіраваўся парадамі
настаўніка. Праўда, ён крыху мадыфікаваў і
дапоўніў узор карткі, змяніў яе памер. Карло-
віч раіў у левым верхнім кутку запісваць па-
вет, у правым — парафію або вёску. Федароў-
скі яшчэ дабаўляў у правым верхнім кутку імя
і прозвішча выканаўцы. Пасля, набіўшы руку,
ён карыстаўся сваёй методыкай, а запісы ра-
біў на невялічкіх аркушыках, дзе нават запіс-
ваў па аднаму слову, якое яго цікавіла, або
вялікіх аркушах з падрабязнейшымі, шырокімі
апісаннямі абрадаў, звычайў, разнастайных
з’яў грамадскага і культурнага жыцця, прад-
метаў матэрыяльнай культуры беларускага на-
рода.

Як і на першым этапе работы, так і праз га-
ды Федароўскі практыкаваў метады фронталь-
нага асваення фальклору. Ён паставіў перад
сабой мэту запісваць усё, што дзе-небудзь па-
чуче ці даведаецца. Гэтае старанне ішло, ві-
даць, і ад «Парадніка для збіральнікаў народ-
ных твораў» Яна Карловіча і ад капітальных
прац Оскара Кольберга па польскай этнагра-
фіі, на якія М. Федароўскі арыентаваўся як на
ўзор, варты пераймання. Што трэба запісваць,
падказвала ўжо сама назва шматтомнага вы-
дання О. Кольберга: «Lud. Jego zwyczaję,
sposób życia, mowa, podania, przysłowia,
obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i
tańce».

Ці добра, што Федароўскі-фалькларыст ра-
біў такія запісы, занатоўваючы ўсё, што яму
трапляла пад руку, што ён не рабіў ніякай се-
лекцыі матэрыялу? Мы адказалі б на гэтае пы-

танне станоўча. Таму не можам пагадзіцца з некаторымі нашымі даследчыкамі¹⁰, якія пракаюць М. Федароўскага ў тэндэнцыйнасці падбору матэрыялаў апавядальнага жанру.

Сацыяльны сэнс і значэнне фальклорнага матэрыялу можна да канца зразумець і ацаніць толькі ў супастаўленні з фактамі супрацьлеглага парадку. Ад збіральніка патрабуецца найбольшая паўната і характэрнасць фактаў, якія ён здабывае ў розных сацыяльных асяроддзях. Толькі тады, калі такога разнароднага матэрыялу сабрана дастатковая колькасць, можна прыйсці да адпаведных аб'ектыўных высноў. А ў Федароўскага такога матэрыялу дастаткова. Калі ім і былі зроблены запісы, напрыклад, ад шляхты ці мяшчан, то гэта адразу відаць, бо этнограф у алфавітным паказальніку інфарматараў адзначыў сацыяльнае паходжанне кожнага з іх. І мы можам адразу наглядна бачыць, адкуль ідуць тыя ці іншыя творы, можам вызначыць, сапраўды яны народныя ці паходзяць з іншай крыніцы. Такім чынам, твораў канкрэтнага зместу даследчык мае магчымасць даць належную ацэнку з пункту погляду марксісцка-ленінскай, навуковай метадалогіі.

Калі паглядзець, што М. Федароўскі, чалавек набожны, змясціў у «Людзе беларускім» столькі яркіх антырэлігійных, антыпапоўскіх і антыксяндзоўскіх (а этнограф быў жа католікам!) твораў, што, будучы палякам, запісаў і надрукаваў беларускія народныя жарты і анекдоты пра мазураў, пра польскую шляхту і паноў і шмат іншых, то месца для размоў пра тэндэнцыйнасць, пра свядомы адбор матэрыялаў, якія маглі б кінуць цень на беларускі на-

род і яго вусную творчасць, не астаецца ¹¹.
Урэшце нагадаем словы самога даследчыка, якія паказваюць яго адносіны да сабраных матэрыялаў, увогуле яго погляды на сваю нялёгкую працу, каб пацвердзіць і яшчэ раз падкрэсліць, што збіральніцкая дзейнасць Міхала Федароўскага мела сапраўды навуковую аснову: «Я стараўся падаць тут (у сваёй працы.— Я. С.) чыстае зерне фальклору, не змешанае з няпэўнымі тэарэтычнымі здагадкамі і не ўпрыгожанае ніякімі прадумзятасцямі і патрыятычнымі, ідэалагічнымі» ¹².

Шукаючы найбольш цікавыя ў этнаграфічных адносінах мясціны, М. Федароўскі стараўся забірацца ў раёны, размешчаныя далёка ад гарадоў і чыгунак, ад фабрык і заводаў. Там, на думку даследчыка, можна было знайсці найбольш паданняў, легенд, казак, забабонаў і вераванняў, «пакрытых пылам дагістарычных часоў». Яшчэ ў пачатку свае працы на ніве беларускай этнаграфіі і фалькларыстыкі ён мяркуе: «Лідскае павінна быць цікавае; ваколіцы размешчаны здаля ад вялікіх трактаў, засеяна засценкамі, павінна захаваць многа рысаў з мінуўшчыны» ¹³. Этнограф не памыліўся. Тут ён знайшоў многа цікавых вераванняў, абрадаў, песень, гульняў. Гэта можа пацвердзіць хоць бы апісанне свята Юр'я ў ваколіцах Ліды, Шчучына і Жалудка, якое Федароўскі неўзабаве даслаў З. Глогеру, а той надрукаваў яго ў часопісе «Pamiętnik fizjograficzny» (1888, т. 3).

Апісваючы абрады з розных мясцовасцей, М. Федароўскі трымаўся прынцыпу захавання асаблівасцей параўнання. Ён вылучаў і падкрэсліваў іх асаблівасці, паказваў, чым гэты

абрад арыгінальны і самабытны на данай тэрыторыі, якія рысы, дэталі, адрозненні сустракаюцца ў іншых раёнах. Гэта асабліва ярка відаць на апісаннях вяселляў, недрукаваныя рукапісы якіх да гэтага часу ляжаць у архівах, на апісаннях дзядоў, Юр'я, Купалля, каляд, дажынак. Для прыкладу возьмем апісанне вясельнай кветкі са Слонімскага павета, зробленае М. Федароўскім у 1879 г.: «Абрадавая кветка складаецца з жытняга каравайчыка, трохзубай *рагацёнкі*¹⁴ і чырвонай хусткі. Такую кветку ўсё вяселле, і да самага алтара носіць *сват*, які, трымаючы яе абаруч, звычайна ідзе на некалькі крокаў перад маладымі. У апошнія часы праваслаўнае духавенства забараняе насіць кветку ў час вяселля, таму вельмі можа быць, што ў недалёкай будучыні яна цалкам выйдзе з ужытку.

У *Ваўкавыскім* каравайчык (таксама жытні, вакол яго бачым паўтыжаныя *гускі*, якія трымаюцца пры дапамозе драўляных завостраных шпілек) — пасярод яго, таксама, як тут, тырчыць *рагаценька*, аблепленая цестам і прыбраная рутай, зялёным аўсом і жычкай (чырв. істужка). Хустка над усім гэтым не чырвоная, як у Сл(онімскім) і Лідскім, а белая.

У *Пружанскім* дружко перад маладымі кветкі не носіць, яе там замяняе пшанічны каравайчык, накрыты белым падаркам»¹⁵.

Такія ж супастаўленні рабіў Федароўскі і апісваючы адзенне жыхароў розных ваколіц, вясковае будаўніцтва, гаворачы пра разнастайныя прафесіянальныя заняткі насельніцтва заходніх паветаў Беларусі, пра мясцовае ткацтва, ганчарства і г. д. Вось як апісвае этнограф хаты беларускіх сялян: «Лідскі па-

вет. Хаты нябеленыя з дрэва, крытыя саломай найбольш распаўсюджаныя і зазвычай бываюць адвернутыя шчытом да вуліцы. Падлогі толькі ў заможнейшых, у астатніх іх замяняе ток.

Хаты ў Вілейскім ставяцца найчасцей з асінавага дрэва (прынамсі ад Вілейкі, Куранца і Будслава) і пераважна курныя; з боку ўнутранай планіроўкі нічым не адрозніваюцца ад жылых памяшканняў у пав. Ваўк(авыскім), толькі звонку можна заўважыць пэўную розніцу, а іменна — стрэхі на іх без параўнання ніжэйшыя і пераважна крытыя драніцаю.

У Сакольскім тып той самы, толькі што яны вышэйшыя, старанней будуюцца, чым у іншых мясцовасцях Літвы. Курныя хаты тут ужо ўвогуле не заўважаюцца.

У Пружанскім хаты амаль скрозь стаяць шчытамі да вуліцы. Крытыя пад стрыхоўку (гладка), разам з імі пад той самай страхой знаходзяцца: стайня, хляўкі, адрынка, гумно»¹⁶.

Знаходзім у Федароўскага і заўвагі пра даматканыя паясы: «Слонім(скі) павет. Паясы. Жанчыныносяць тут паяскі ў 1½—2 разы шырэйшыя, чым у Ваўк(авыскім), а мужчыны яшчэ шырэйшыя (у 2 разы за іх (жанчын.— Я. С.) шырэйшыя). Узораў меншая разнастайнасць, чым у Ваўк., найбольш улюбёныя і найбольш распаўсюджаныя: *грабелькі* і *очка ці гарэхі* — узоры ў Ваўк. невядомыя. Улюбёны колер мужчынскіх паясоў жоўты (таксама ў Ваўкавыскім павеце цалкам неўжывальны). I.X.1896»¹⁷.

Галоўным практычным прынцыпам, якога трымаўся М. Федароўскі ў час сваіх збораў,

быў уласнаручны запіс з вуснаў народа з захаваннем усіх мясцовых дыялектных асаблівасцей кожнай гаворкі. Запісы рабіліся непасрэдна ля вытокаў, з найбольш верагоднай і праўдзівай крыніцы інфармацыі — ад сялян. Таму кожны прызнае, што метады запісу Федароўскага ў параўнанні з яго папярэднікамі і сучаснікамі былі больш дасканалыя, перадавыя, навукова абгрунтаваныя.

Запісы фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў павінны весціся галоўным чынам самім збіральнікамі. Тады будзе вытрымлівацца і адзінства запісу як з боку зместу, так і з боку перадачы моўных асаблівасцей. А мове даследчык надаваў вялікае значэнне. І сваіх карэспандэнтаў ён прасіў дасылаць апісанні мясцовых звычаяў і абрадаў, святаў і народных гульняў, фальклору на роднай мове, рабіць запісы так, як гавораць у іх дома. Вось для прыкладу апісанне дажынак на Пружаншчыне з захаваннем правапісу невядомага аўтара: «Дажынкi. Кожды гаспадар правiт дажынкi. Каторы наймаў цэло лето жанцоў, то iдзе да тых жанцоў i зноў просiт iх, каб воны iшлi да его жацi. З раня дае па чарцы гарэлкi i обедают, прослi обеда iдут жацi, жнут до самого вечора, вечером як дожынают i крышэчка оно зостанетса, то кiдают серпы i рвут у жыцi травы, «скубут бороду», каб на другi рок было жыто чыстэ без метлiцы. Дожаўшы, вяжут велiкого снопа, которого называють бабою, становятса наоколо бабы усе жэнцэ i смычут кветкi, а под бабою кладут крыжа на полi, коб поле не пустовало. Полуднают, сядают заўшэ на сваём полi, а не на чужом, коб поле не гневалосо. Зв'язавшы кветку, iдут до дому спеваючы.

Прышоўшы до дому, продают кветку, господар повинен выкупіці ее за талер і, опрыч того, выдаці жэнцом госціну. На вечэру пекут еечню, пекут перогі альбо огладкі (аладкі), просяную кашу, прынесут гарэлкі і вечэрают. По вечэры ідуць спаці»¹⁸.

У зборніках Гільтэбранта, Дзмітрыева, Дамбавецкага, Шэйна і некаторых іншых фалькларыстаў і этнографав XIX ст. тэксты беларускага фальклору падаваліся ў не зусім якасных запісах; аўтары перадрукоўвалі матэрыялы з апублікаваных раней зборнікаў (напрыклад, Яна Чачота і інш.), часта не спасылаючыся на крыніцу запазычання; вельмі мала было запісаў, зробленых добра ў лінгвістычных адносінах: асабліва сці беларускіх гаворак або ігнараваліся або скажаліся, многія беларускія словы і выразы ў тэкстах тлумачыліся няправільна, адвольна, што ішло ад вельмі слабога ведання збіральнікамі беларускай мовы, яе дыялектаў; некаторыя фалькларысты перадавалі тэксты, запісаныя ў розных мясцовасцях, адной гаворкай (напрыклад, Дамбавецкі) і г. д.

У «Людзе беларускім» мы не знаходзім многіх недахопаў і недакладнасцей, характэрных ранейшым выданням беларускай народнай творчасці. Тут дарэчы прыгадаць адзін запіс даследчыка, зроблены ім у час апрацоўкі беларускіх народных песень: «Мовы песень я не уніфікаваў паводле адной гаворкі», памятаючы, «што народную песню трэба запісваць з усімі ўласцівасцямі, хоць бы нават з дыялектнымі пачварнасцямі»¹⁹. Гэты запіс яскрава выяўляе погляды збіральніка на прыцыпы запісу народных твораў, перадае яго сапраўды

навуковы падыход да захавання асаблівасцей мовы народа.

Мы ўжо ведаем, што Федароўскі стараўся перадаваць мясцовыя гаворкі як найдакладней. У прадмове да другога тома сваёй працы (стар. XV) ён пісаў: «Усе без выключэння паданні ў гэтым зборы пададзены ў іх родным адзенні, так, як былі ўзяты з вуснаў народа. Натуральна, што запісаў фанографа замяніць немагчыма, аднак у кожным разе я стараўся запісваць як найдакладней, наколькі слых мяне не падводзіў. Таму ані галоўная думка не стала перакрыўленая, ані характэрныя рысы, ані таксама для лінгвіста не страчаны выражэнні, гучанні, адценні, як і не менш арыгінальныя тэрміны».

Федароўскі разумеў, што чалавечае вуха не можа схапіць абсалютна ўсіх адценняў у расказе апавядальніка або ў выкананні спевака, а тым больш цяжка зафіксаваць гэтыя адценні на паперы, асабліва пры нераспрацаванасці дыялекталогіі, адсутнасці універсальнай транскрыпцыі. Усё роўна ён стараўся адзначыць і данесці чытачу розныя асаблівасці апавядання ці спеву. Так, у казках ёсць паметкі: «апавядальнік суцішыў голас», «шэптам» і г. д. Федароўскаму вельмі хацелася, як гэта відаць з адной паметкі, не толькі перадачы «даслоўнасці гучання», а, калі можна так сказаць, перадачы акустычнага эфекту. Гэта відаць з яго шкадавання, што «патрэбен быў бы фанограф, каб перадаць мадуляцыі, жаласлівасць і праніклівасць або жартаўлівасць, з якімі яны расказваліся»²⁰.

«Параднік» Я. Карловіча быў той праграмай, якой Федароўскі карыстаўся на зары

сваіх этнаграфічных даследаванняў. Выкарыстоўваў ён яшчэ і «Інструкцыю для вывучэння народных асаблівасцей» (склаў І. Садоўскі), выдадзеную ў 1874 г. Кракаўскай Акадэміяй навук. У неапублікаванай прадмове да свае першае этнаграфічнае працы «Люд ваколіц Жарак, Севежа і Піліцы»²¹ малады даследчык раіць усім, хто хоча збіраць прадметы матэрыяльнай культуры народа і запісваць творы вуснай народнай творчасці, карыстацца гэтымі дапаможнікамі.

Свае адносіны да праграм і інструкцый этнограф выказаў і ў адным з рэфератаў, прачытаных у Варшаўскім навуковым таварыстве ў снежні 1921 г. Для таго каб развіваць фалькларыстыку і этнаграфію, патрэбны спецыяльныя інструкцыі і праграмы, якія памагалі б аматарам пачаць сістэматычныя зборы і даследаванні, падказвалі б, як гэта рабіць,— даводзіў у сваім выступленні Федароўскі. Такіх інструкцый і праграм, кажа ён, «ніколі не занадта»²². Каб заахвоціць шырэйшае кола людзей да заняткаў на ніве этнаграфічных і фалькларыстычных даследаванняў, інструкцыі па збіранні вуснай народнапаэтычнай творчасці і праграмы «трэба было б прадаваць па мінімальнай цане»²³.

Федароўскаму характэрны індывідуальны падыход да запісу розных жанраў вуснай народнай літаратуры²⁴. На яго думку, лягчэй за ўсё запісваць песні: «Рытм і рыфма песні лёгка затрымлівае яе ў памяці кожнага». Найцяжэй — творы народнай прозы: казкі, паданні, легенды. «Няма нічога лягчэйшага для этнографа,— піша М. Федароўскі ў прадмове да другога тома «Людзін беларускага» (стар.

ІХ),— як здабыццё песні. З паданнем жа, з байкай, казкай зусім інакш: падобныя творы бяздумна з галавы не выходзяць, для іх апа-вядання патрэбна добрая памяць, дар краса-моўства, пэўны запас інтэлігентнасці і нават досціпу. Таму вядомыя апавядальнікі выхо-дзяць звычайна толькі з асяроддзя найінтэлі-гентнейшых сялян, і што ў першай-лепшай бе-ларускай вёсцы падобную асобу не так лёгка знайсці, ды прытым і гаспадарчая праца не заўсёды дазваляе яму засядаць на цэлыя га-дзіны, таму без перабольшвання можна ска-заць, што значна лягчэй дзе-небудзь на снап-ку ці на копцы сто песенек ад распяваных ся-лянак запісаць, чым адну доўгую байку ці якое паданне. Найцяжэй урэшце запісваць ад здольнага апавядальніка анекдоты і сказы, та-му што звычайна ў такога самароднага гума-рыста брак цярпення. (Жанчыны з-за іх пры-роджанай сарамяжлівасці рэдка творы гэтага роду расказваюць.)»

Міхал Федароўскі амаль не запісаў замоў, у той час як, напрыклад, Е. Р. Раманаў здолеў сабраць аж 949 узораў гэтага жанру. Што тут сказалася: няўмелы падыход Федароўскага да розных знахараў і шаптуноў — асноўных нось-бітаў такіх твораў, як замовы,— ці што іншае? Адказаць цяжка. У архіве збіральніка захоў-ваецца цэлы сшытак замоў і медыцынскіх па-рад ад розных хвароб, напісаны на польскай мове, які яму ўдзяліў знахар са Слонімшчыны Кароль Шышлоўскі.

Этнографам запісаны ўсяго некалькі ўзораў пахавальных галашэнняў. Зразумела, што гэ-та спецыфічныя творы, што часцей за ўсё яны — імправізацыя, якую выканаўцы не мо-

гуць паўтарыць у першасным варыянце. Ды і ўмовы запісу нібы неадпаведныя: няёмка ж у час пахавання рабіць запісы на вачах у прыбітых горах людзей. Сам абрад пахавання апісаны Федароўскім дакладна і вельмі падрабязна.

М. Федароўскі, як і іншыя збіральнікі беларускага фальклору, найбольш запісаў народных песень.

Методыка запісаў, спосаб перадачы на паперы асаблівасцей беларускіх народных гаворак удасканальваліся збіральнікам на працягу яго шматгадовай практыкі. Перадаць польскай графікай і арфаграфіяй характэрныя дыялектныя асаблівасці беларускай мовы было нялёгка. Таму ён уводзіў шматлікія дыякрытычныя знакі, выпрацоўваў спецыяльную транскрыпцыю, аднак не заўсёды дасягаў жадаемых вынікаў. Гэта асабліва выявілася пры друкаванні сабраных матэрыялаў. Транскрыпцыя мянялася ад тома да тома. Таму аўтар мусіў пры канчатковай падрыхтоўцы матэрыялу да здачы ў друк вялікую ўвагу аддаваць карэктуры. З карэспандэнцыі этнографа мы яскрава бачым, што паміж ім і выдавецтвам узнікала частая непаразуменні якраз па пытаннях дакладнай фанетычнай перадачы беларускіх тэкстаў. Пры наборы ўзнікала шмат памылак і недакладнасцей, якія істотна мянялі, а часам нават скажалі беларускую фанетыку. Збіральнік усяляк стараўся не дапусціць скажэнняў, як гэта відаць, напрыклад, з ліста Федароўскага да Рамана Завілінскага ад 27 сакавіка 1897 г.: «Далучаючы ласкава дасланыя мне аркушы «Людуду», з немалым здзіўленнем я заўважыў, што прыдыханне і ў

апошні час паддалося ў некаторых выразах поўнаму пераўтварэнню: так, напр., *ścieły* ператварылася ў *sujeły*, *harięć* у *haryjeć*, *trieski* ў *tryjeski* і г. д. З гэтае прычыны асмелюся яшчэ раз запэўніць шаноўнага пана, што ў гаворках як сакалаў, цакалаў і сякалаў, так і секалаў, а нават у тых нешматлікіх выразах кароннай гаворкі (пераходнай польска-беларускай) і заблудаўскай (пераходнай украінска-беларускай), у якіх гэтае прыдыханне выступае, хоць яно і з'яўляецца для польскага вуха «фанетычна немагчымым», аднак чуецца як найвыразней і без найменшага змякчэння зычных *r* і *s*, якія звычайна стаяць побач з ім.

Таму ва ўсіх без выключэння выразах (іх ёсць каля 200) ці то: *chly-ēb*, *ly-ēki*, *mhly-eū* (але: *mhleć*), ці таксама: *su-eūka*, *su-ēr*, *aczy-ērпаho*, *kanсу-е*, *sudy-е*, *гу-ера*, *szy-eść*, *udy-егуś*, *zaly-ezo* (sic) і г. д. Spiryt. asp. *y* гучыць аднастайна і прынамсі не змякчае зычных. А раз няма ніякага выключэння з гэтага правіла, то скрозь, дзе толькі яно ні выступае, яго варта было б пісаць аднастайна, калі не праз *ye*, як гэта я праектаваў пачаткова, то хоць бы і праз *i*, але з выразным папярэджаннем у пачатку тома, што *i* не змякчае зычных, якія стаяць поруч з ім, і што яно павінна вымаўляцца не інакш як *ye*.

Калі ўжо ўводзіць якую-небудзь змену яшчэ ў гэтым томе, дык хіба такую, што над *e* варта было б ставіць гарызантальную рыску —, бо звычайна гэтая галосная гучыць падоўжана:

су-е̄лу, су-е̄р, нагу-е̄с і г. д. Ні ў якім выпадку нельга пісаць сује̄лу і нагуе̄с, бо тутэйшы селянін так аніколі не гаворыць. Нарэшце, заходне-беларускую тэрыторыю я вывучаю больш за дваццаць гадоў, таму прашу, узяўшы пад увагу такі адрэзак часу, выбачыць мне ласкава, што я так упарта настойваю на тым, што пазнаў грунтоўна...»²⁵

Гэты ліст паказвае, якім прынцыповым быў Федароўскі пры публікацыі матэрыялаў, як ён адстойваў дакладнасць і правільнасць перадачы асаблівасцей і адценняў розных дыялектаў і гаворак беларускай мовы, якія ведаў дасканала, і сведчыць пра нераспрацаванасць тагачаснай дыялекталогіі, пра няўдалы выбар фалькларыстам знакаў для перадачы пэўных гукаў і іх спалучэнняў. Спецыялісты-рэцэнзенты не прамінулі гэта адзначыць. Так, Я. Ф. Карскі пісаў у рэцэнзіі на першы том «Люду беларускага»: «Асобе, якая стане карыстацца гэтым зборнікам для мэт лінгвістычных, варта асцярожна адносіцца да дыфтангічных напісанняў з *uo* і *ie*; асабліва падазронамі мне здаюцца такія напісанні, як *cielu* 307, з *ciełaji* *tiocu* 37 (дзе мяккае *ц* на месцы агульнарускага *ц*, чаго звычайна ў беларускай гаворцы не бывае), *trieba* 307 (з *р* мяккім)...»²⁶

Пры карэктурцы набраных аркушаў «Люду беларускага» Федароўскі ўжо не карыстаўся сваімі палявымі запісамі, а меў звычку карыстацца нататкамі, якія адносіліся да ўласцівасцей мовы і былі раскласіфікаваны ў алфавітным парадку мясцовасцей, даследаваных аўтарам. Пра гэту асаблівасць свае методыкі ён прызнаваўся Завілінскаму ў адным з лістоў.²⁷

Ад шматлікіх памылак у карэктурцы цяжка было адбараніцца. Чым больш было правак, тым больш узрастаў кошт выдання. А пры недакопе грашовых сродкаў у Акадэміі навук гэта было непажадана. І ўсё ж даследчык праціў выдавецтва даваць яму па некалькі карэктур, правіў, удакладняў, а часам і перадрукоўваў асобныя аркушы працы. Узрадаваны тым, што выдавецтва згадзілася перадрукаваць адзін з аркушаў «Людз беларускага», Федароўскі пісаў Завілінскаму: «Вялікую радасць прынесла мне паведамленне, што 3-ці аркуш пастаноўлена перадрукаваць нанова. Менавіта па гэтай справе я хацеў пісаць да шаноўнага пана, згаджаючыся ўрэшце рэшт кошт прыняць на сябе»²⁸.

Друкуючы сабраныя фальклорныя матэрыялы, М. Федароўскі стараўся іх адпаведным чынам пашпартызаваць. Так, у I—III тамах «Людз беларускага», дзе апублікавана народная проза, аўтар пазначаў месца запісу (павет, вёска), называў інфарматара. У канцы трэцяга тома ён змясціў агульны спіс інфарматараў з указаннем сацыяльнага становішча кожнага з іх, даў геаграфічны паказальнік і алфавітны прадметны паказальнік. Зусім не паведамляў Федароўскі ўзросту і пісьменнасці выканаўцаў, як гэта рабілі, напрыклад, Е. Р. Раманаў у «Беларускім зборніку» і іншыя фалькларысты. І гэта відавочнае яго ўпушчэнне.

Запісваючы песні, збіральнік спачатку зусім не адзначаў выканаўцаў. «30 год таму назад, калі я пачынаў збіраць песні на Русі Літоўскай,— пісаў ён пра гэта пазней,— за прыкладам Кольберга я не падпісваў прозві-

шчаў спявачак. Таму многа песень з таго перыяду непадпісаных. Кароткія 4-радковыя для змяншэння баласту таксама не падпісваю»²⁹. Пад цынічнымі песнямі і прыпеўкамі ён таксама ў большасці не падаваў прозвішчаў выканаўцаў, бо, як сам тлумачыць, «па-першае, некаторыя пра гэта прасілі, а, па-другое, таму што гэта ў большасці 4-радковыя творы»³⁰. У песнях пры запісе ён амаль не ставіў націску ў словах, таму што «націск у песні змяняецца вельмі часта ў залежнасці ад рытму мелодыі кожнай песні»³¹. Ужо ў Варшаве, перапісваючы песні начыста да друку, Федароўскі прастаўляў націск.

Вялікае значэнне для разумення і навуковай інтэрпрэтацыі многіх фальклорных матэрыялаў, сабраных М. Федароўскім, маюць яго этнаграфічныя запісы. Да большасці вясельных песень можна знайсці адпаведны каментарый у грунтоўных апісаннях вясельных абрадаў. Яны надзвычай каштоўныя, бо памагаюць глыбей пранікнуць у сэнс многіх песень, зразумець іх паэтычную сімволіку, вобразнасць. Возьмем для прыкладу вясельныя песні са Слонімшчыны, змешчаныя ў пятым томе «Людзі беларускага». Паводле зместу не заўсёды можна вызначыць, у які перыяд вясельнага цыклу кожная з іх выконвалася. На гэта нам дае адказ апісанне вясельнага абраду на Слонімшчыне. З яго мы даведваемся, што песні 979, 981, 983—985 спяваліся ў чацвер падчас запоін; у суботу вечарам, калі ў маладой або ў маладога памерлі бацькі, то ім спявалі песні 986, 987. Што песні 988—997 — каравайныя, лёгка здагадацца па іх змесце. Але апісанне вяселля дае нам дакладны і цікавы

малюнак вечара, калі месяц каравай і спяваюць гэтыя песні: 988 — перад тым, як месяц; 989 — пачынаючы месяц цеста; 990, 991 — калі месяц; 992—994 — замясіўшы каравай; 995 — калі гаспадар частуе каравайніц гарэлкаю; 996, 997 — жартоўныя песні да старшай каравайніцы, — як каравай у печ саджаюць.

Не ведаючы абраду, нельга зразумець, скажам, песню 1005, у якой гаворыцца пра незнаёмыя чытачу нейкія чаравічкі. Урывак з апісання вяселля ўсё высвятляе³².

Праблема класіфікацыі сабраных матэрыялаў стаяла і стаіць перад кожным фалькларыстам. Да нашых дзён у сусветнай фалькларыстычнай навуцы яшчэ няма стабільнае класіфікацыі твораў розных жанраў вуснай народнай творчасці. Не створаны стабільныя і універсальныя схемы для размяшчэння казак, песень, прыказак. Не ўдаецца гэта зрабіць, па-першае, таму, што кожны народ мае свой спецыфічны фальклор, па-другое, таму, што сюжэты і матывы ўзаемапранікаюць, пераплятаюцца (з'ява так званай кантамінацыі) і таму кожны канкрэтны твор цяжка аднесці да адпаведнага якога-небудзь аднаго раздзела, бо ён мае сувязь і з другімі.

У XIX ст. перад Федароўскім таксама стаяла складанае пытанне, як размясціць сабраны матэрыял, як падаць яго чытачу, даследчыку. Прынцыпы класіфікацыі Федароўскага былі недасканалыя, мелі шмат недахопаў. Але этнограф імкнуўся знайсці выйсце з такога становішча: ён прыкладаў да кожнага тома «Людду беларускага» падрабязныя прадметныя паказальнікі, якія мелі даволі грунтоўны спіс сюжэтаў і матываў. Гэта кампенсавала многія

недахопы размяшчэння матэрыялу і дазваляла чытачу даволі лёгка арыентавацца ў велізарнейшым матэрыяле.

За грунтоўныя, кваліфікавана складзеныя прадметныя паказальнікі аўтара хвалілі рэцэнзенты. Так, акад. Я. Ф. Карскі пісаў: «А калі прыпомнім, што да выдання прыкладзены цудоўны алфавітны паказальнік, дык акажацца, што і карыстацца кнігай вельмі зручна»³³. Не прамінуў Карскі ўспомніць пра паказальнікі і рэцэнзуючы другі том «Людзін беларускага»: «Да абодвух тамоў зборніка прыкладзены цудоўныя паказальнікі тэм і прадметаў; апрача таго, перад кожным раздзелам ёсць падрабязнае пералічэнне сюжэтаў і загаловаў казак»³⁴. Высока ацаніўшы работу Федароўскага, вядомы чэшскі славіст, казказнавец І. Поліўка таксама ўхваліў паказальнікі Федароўскага: «Было б вельмі пажадана, каб фалькларысты і этнографы рабілі такія змястоўныя сістэматычныя алфавітныя паказальнікі»³⁵.

Міхал Федароўскі ведаў, што вучоныя-парэміёграфы не маглі даць рады з размяшчэннем прыказак. Прымянялі алфавітны парадак іх падачы, размяркоўвалі па першай літары прыказкі. Такі прыныцп быў самы пашыраны і самы няўдалы, бо не пазбаўляў ад паўтарэнняў, ды і практычна такімі зборнікамі карыстацца было нязручна. За мяжой, асабліва ў Германіі, некалі былі распаўсюджаны зборнікі прыказак на канкрэтныя тэмы: «Das Kind im Sprichwort», «Der Mann im Sprichwort», «Das Wetter im Sprichwort» і г. д.

Слоўнікава-энцыклапедычны па «галоўным», «апорным» слове тып публікацыі пры-

казак — пяцітомны збор немца Вандэра, зборнікі Дзюрынгсфельдаў, Ота, выдадзеныя таксама ў Германіі, у палякаў такі - метады прымяніў у ХІХ ст. Самуэль Адальберг. За ім пайшоў і Федароўскі, укладаючы беларускія прыказкі. Заўважым, дарэчы, што чатырохтомнае выданне польскіх прыказак — «Nowa księga przysłów polskich», — якое выходзіць у Варшаве зараз, мае такую самую сістэматызацыю. Недахоп такіх укладанняў не толькі ў непазбежнасці шматлікіх паўтарэнняў, але і ў тым, што прыказкі на аднолькавыя тэмы з-за метафарычнасці і шматзначнасці многіх з іх могуць быць размешчаны ў розных рубрыках. Адчуваючы недасканаласць класіфікацыі і ідучы следам за С. Адальбергам, які ў сваім зборніку польскіх прыказак змясціў і прадметны паказальнік, Федароўскі таксама рыхтаваў да сабраных ім на Беларусі парэміяграфічных матэрыялаў алфавітны паказальнік: «Беручы пад увагу, што адзіна філасофскі алфавітны паказальнік можа прыказкі рассартыраваць крытычна, аддаўшы апрацоўцы яго нямала часу, я падаю яго ў канцы працы»³⁶, — запісвае збіральнік у нататках.

Пры выданні парэміяграфічнай спадчыны Міхала Федароўскага Ч. Пяткевічам і С. Панятоўскім алфавітны паказальнік быў адкінуты. Ён, відаць, не быў завершаны Федароўскім, а выдаўцы не мелі часу на яго канчатковае афармленне. Таму, каб хутчэй выпусціць том у свет (яго выданне і так зацягнулася на некалькі гадоў), вырашана было прадметны паказальнік апусціць.

Высока цэнячы прадметныя алфавітныя паказальнікі, этнограф збіраўся зрабіць іх і для

беларускіх народных песень. У канчатковым чарнавым плане размяшчэння песень знізу рукою Федароўскага памечана: «Skogowidz»³⁷. А на адной з картак, дзе ён запісваў свае думкі да прадмовы да песень, напісана: «На заканчэнне некалькі слоў пра аналітычны алфавітны паказальнік усяго матэрыялу, які падаю на канцы гэтае працы... Ён можа прынесці значныя паслугі. Бо ў такіх абшырных зборах нялёгка вылучыць і згрупаваць усе сюжэты (wątki) і ахапіць іх памяццю. Пры параўнальных даследаваннях змястоўны алфавітны паказальнік... аблягчае работу»³⁸.

Такім чынам, грунтоўна распрацаваным алфавітным прадметным паказальнікам Федароўскі надаваў вялікае значэнне. Яны значна аблягчалі карыстанне сабранымі матэрыяламі, давалі чытачу магчымасць лёгка і проста знайсці патрэбны сюжэт песні або казкі, звычайную з'яву ці вераванне. Яны, урэшце, кампенсавалі і недахопы класіфікацыі. Складанне паказальнікаў тэм і сюжэтаў трэба прызнаць як заслугу вучонага, як яго наватарскае дасягненне.

Падсумоўваючы нашу гаворку пра методыку запісаў, збору фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў і іх публікацыю Міхалам Федароўскім, можна зрабіць некаторыя кароткія вывады.

Найважнейшай мэтай і патрабаваннем, якія паставіў перад сабою этнограф, прыехаўшы на Беларусь, было: на аснове глыбокага вывучэння жыцця народа, ведання яго мовы, культуры, народнай творчасці стварыць абшырную манаграфію пра беларусаў — шматмільённы

славянскі народ, пра які ў навуковай літаратуры звестак было не вельмі багата. У той час, калі многія вучоныя ў XIX ст., як рускія, так і польскія, не прызнавалі беларускай мовы, адносіліся да яе пагардліва, лічылі яе дыялектам рускай або польскай мовы (успомнім, што нават Я. Карскі называў яе «наречием»), Федароўскі на аснове глыбокага і дэталёвага вывучэння заходнебеларускіх гаворак сцвердзіў, што беларуская мова — самастойная старажытная мова вялікай групы ўсходніх славян, якая мае свае ўнутраныя законы развіцця, свае індыўідуальныя рысы і ўласцівасці ў фанетыцы і сінтаксічнай структуры. Вучоны на свае вочы ўбачыў жыццё беларускага народа; пражыўшы доўгія гады сярод беларусаў, ён пераканаўся ў самабытнасці беларускага народа, у яго таленавітасці, захапляўся беларускай народнай творчасцю, духоўнай і матэрыяльнай культурай, вывучэнню якіх фактычна аддаў усё сваё жыццё, адносіўся да беларусаў з любоўю і сімпатыяй, з глыбокай і шчырай пашанаю.

Запісы Федароўскі рабіў пераважна сам. Запісваў усё, што мог пачуць з вуснаў народа. Матэрыял збіраў галоўным чынам сярод сялян. Дбаючы пра дакладнасць запісаў, іх навуковую вартасць, этнограф старанна захоўваў дыялектныя асаблівасці мясцовых гаворак: стараўся не падгладжваць і не перапрабляць тэкстаў; правільна тлумачыў словы і выразы, бо добра ведаў мову народа, сярод якога жыў і працаваў. Ён меў у розных паветах Беларусі свае базы, дзе з дапамогаю знаёмых збіраў шматлікіх спевакоў і апавядальнікаў, каб запісаць ад іх фальклор, розныя

іншыя звесткі, карэспандэнтаў выкарыстоўваў вельмі мала; экспанаты матэрыяльнай культуры беларусаў купляў па вёсках, на кірмашах і фэстах або даставаў праз давераных асоб, памочнікаў.

У адрозненне ад фалькларыстаў, якія перадрукоўвалі ў сваіх публікацыях творы, надрукаваныя раней іншымі збіральнікамі, Федароўскі зусім не карыстаўся апублікаванымі матэрыяламі.

Друкуючы матэрыялы, збіральнік вялікую ўвагу надае карэктуры. Для перадачы некаторых фанетычных асаблівасцей беларускай мовы ўводзіць у польскую графіку дадатковыя дыякрытычныя знакі. Да тагоў «Людз беларускага» робіць вельмі каштоўныя прадметныя алфавітныя паказальнікі, высока ацэненыя такімі аўтарытэтнымі вучонымі, як Я. Карскі і І. Поліўка. Публікуючы казкі, этнограф робіць спасылкі, хоць і не шматлікія, на падобныя варыянты ў другіх зборніках — польскіх, беларускіх, рускіх. Рыхтуючы да друку прыказкі, ён звернуў свае зборы з 26-цю рознымі выданнямі славянскіх прыказак і зрабіў адсылкі да ідэнтычных варыянтаў. Такіх супастаўленняў да нашага часу не зрабіў ніводзін беларускі парэміёграф. Работа Міхала Федароўскага ў гэтым кірунку — унікальная з'ява ў беларускай парэміяграфічнай літаратуры.

Методыка збірання і публікацыі фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў М. Федароўскага мае і свае недахопы. Пашпартызацыя твораў вуснай народнай паэзіі і прозы ў яго не зусім дастатковая: адзначаючы сацыяльнае становішча інфарматараў, даследчык не павес-

дамляе іх узросту, не гаворыць пра іх пісьменнасць. Мала ўказанняў на ступень распаўсюджанасці твораў, іх паходжанне, час выканання. Рэдка паказвае аўтар варыянты казак, а варыянты песень з другіх збораў ён так і не паспеў адзначыць, хоць і спрабаваў гэта зрабіць,— у архіве ёсць яго спасылкі на падобныя песенныя сюжэты і матывы ў зборніку П. Чубінскага.

Пра ўмовы і час выканання абрадавых песень мы даведваемся са шматлікіх апісанняў абрадаў, дасканала зробленых Федароўскім, але яны, на жаль, яшчэ ляжаць у архіве. Недасканалая і транскрыпцыя, якой вучоны стараўся перадаваць беларускія тэксты. Яна мянялася і ў тамах, выдадзеных пры жыцці этнографа, і ў наступных, надрукаваных пазней. Размяшчэнне тэкстаў, класіфікацыя матэрыялу ў «Людзе беларускім» таксама не ўдаліся ўкладальніку. Добра, што аўтар прыклаў да першых трох тамоў свае працы прафесіянальна складзеныя прадметныя паказальнікі і тым самым аблегчыў чытачу карыстанне манаграфіяй.

Недахопы ў публікацыі фальклорных матэрыялаў М. Федароўскага тлумачацца ў значнай ступені ўзроўнем развіцця тагачаснай этнаграфіі і фалькларыстыкі. Тэхніка запісаў у тыя часы, калі жыў і працаваў вучоны, была прымітыўная. Ні пра якія фанографы ці магнітафоны не магло быць і гаворкі. Этнограф на першым часе нават не мог набыць фотаапарат, каб рабіць здымкі беларускіх тыпаў, нацыянальных касцюмаў, пабудоў, інвентару сялян, розных мясцовых вырабаў і г. д. Але дзякуючы неверагоднай настойлівасці, ты-

тапічнай сістэматычнай працы ён зрабіў сотні тысяч разнастайных запісаў і нататак і гэтым данёс да нас нашу гісторыю.

СКАРБ НАРОДНЫХ КАЗАК

Творчая гісторыя другога і трэцяга тамоў «Людз беларускага» значна адрозніваецца ад таго, як рыхтаваўся і выходзіў першы том. Калі папярэдні том М. Федароўскі падрыхтаваў на аснове матэрыялу, сабранага ім у вялікай колькасці за 14 гадоў работы, то для наступных кніг «Людз беларускага» матэрыял трэба было дазбіраць непасрэдна ў час падрыхтоўкі рукапісу да здачы ў выдавецтва. У другі і трэці тамы Федароўскі вырашыў змясціць казкі і паданні. Казачны матэрыял збіраўся этнографам адначасова з іншым пачынаючы з 1877 г. І ўсё ж казак было запісана значна менш, чым, скажам, забабонаў і павер'яў або нават песень. Іх проста цяжка было збіраць, запісваць.

Першапачаткова казкі, паданні, легенды ўваходзілі як раздзелы ў серыі, падрыхтаваныя Федароўскім да друку перад 1886 г. Фрагменты іх зберагліся ў архіве этнографа³⁹. Пасля ён уключыў іх часткова ў першы, а часткова ў другі і трэці тамы «Людз беларускага». Да першага тома Федароўскі адабраў казкі і паданні, меншыя па аб'ёму, бо ў яго і так хапала матэрыялу з галіны народных вераванняў. Некаторыя даўжэйшыя тэксты ён пакідаў для другога тома. Пра гэта сведчаць некалькі чарнавых картак з архіва: «Да гэтага раздзела адносіцца больш за дзесятак аповесцей пра чараўніц, чараўнікоў і знахараў, якія будуць змешчаны ў 2-ім томе»;

«Многа яшчэ паданняў, у якіх выступаюць міфічныя істоты, будзе змешчана ў наступным томе»⁴⁰.

У першы том было ўключана звыш 300 паданняў, казак, легенд. Да Федароўскага беларускіх казак было надрукавана мала: 10 тэкстаў апублікаваў М. Дзмітрыеў, 15 — П. Шэйн, найбольш апублікаваў Е. Раманаў у III выпуску «Белорусского сборника» (1889) — 192 казкі, у IV выпуску (1891) — 170; 54 казкі апублікаваў Ян Карловіч, але ў перакладзе на польскую мову; А. Глінскі ў «*Ważniejsze polskie*» змясціў беларускія казкі Навагрудчыны ў сваёй апрацоўцы. Каб падрыхтаваць рукапіс другога тома «Люду беларускага», трэба было папаўняць матэрыялы. І этнограф інтэнсіўна бярэцца за работу: некаторыя казкі запісвае непасрэдна ад казачнікаў сам, заахвочвае знаёмых і атрымлівае ад іх некаторыя тэксты.

Частым спадарожнікам вучонага ў экспедыцыях быў Антось Высоцкі. Збіраў ён матэрыялы і самастойна. Так, вярнуўшыся з Кракава і падарожжа па Прашоўскім павеце і ваколіцах Севежа, Федароўскі пісаў 7 жніўня 1891 г. Яну Карловічу: «Не пазней, аднак, як паслязаўтра з неадступным Антосем я раблю экскурсію пад Ружанскую пушчу, дзе ў Яна Дзежкі ва Устроі пасяджу пару тыдняў»⁴¹.

Як сведчаць рукапісныя матэрыялы з архіва этнографа, казкі да другога тома ў пераважнай большасці рыхтаваліся ў 1892 г. Пад многімі тэкстамі стаяць дакладныя даты, пазначаны дзень, месяц і год, калі тэкст запісваўся (ці перапісваўся). Так, сярод датаваных казак знаходзім: 1890 год — 1 казка, 1891—8, 1892—185,

1893—1⁴². Запіс астатніх казак недатаваны. З 410 тэкстаў, змешчаных у другім томе «Люду беларускага», 38 даслана невядомымі карэспандэнтамі. Усе астатнія (372 тэксты) пісаны рукою самога Міхала Федароўскага. Вось тут і паўстае складанае пытанне: як збіраліся і занатоўваліся гэтыя тэксты? Справа ў тым, што пад многімі казкамі, акрамя даты, стаяць подпісы, якія сведчаць, што Федароўскаму актыўна памагалі збіраць ці парадкаваць казачны матэрыял прынамсі два чалавекі: Антоць Высоцкі і Раман Галамбёўскі. Пад 121 тэкстам чарнавікоў другога тома і 52 з трэцяга знаходзім паметкі: *Podał Ant. Wysocki, Podał Antoś, Podyktował Ant. Wys., Podykt. A. Wys., A. W. i г. д.* 39 тэкстаў з другога і 3 з трэцяга тома памечаны: *Podykt. Rom. Gołęb., Rom. Goł., R. Goł., Goł., R. G., R. Gołęb. i г. д.*; 17 для трэцяга тома дасланы карэспандэнтамі Федароўскага.

Поўнае імя і прозвішча другога памагатага этнографа сустракаецца толькі адзін раз у рукапісных чарнавых матэрыялах для трэцяга тома «Люду беларускага»: *Pod. Romek Gołębiowski*⁴³. Хто такі Раман Галамбёўскі, устанавіць пакуль што не ўдалося. Задача тут вось у чым: як расшыфраваць гэтыя *Pod., Podał, Podyktował* у сувязі з тым, што казкі запісваліся ўласнаручна Федароўскім. Тут можа быць некалькі адказаў: 1) памочнік сам збіраў казкі (запамінаў або нават запісваў калі не ўвесь сюжэт, дык яго схему), а пасля расказваў Федароўскаму або дыктаваў са сваіх запісаў. Гэта наконт *Podał*; 2) многія ж тэксты памечаны *Podykt., Podyktował*. Між іншым, значная колькасць тэкстаў запісана так, што цяжка па-

верыць, каб гэта быў першапачатковы палявы запіс,— такі ён выразны, без паправак, кожнае слова напісана поўнасьцю, без скарачэнняў, што практычна пры запісванні казак ад рукі ў час апавядання амаль немагчыма. Значыць, памочнік мог дыктаваць казку, запісаную Федароўскім раней, з яго ж (Федароўскага) чарнавіка. Па-другое, яшчэ раз даводзіцца меркаваць, што памочнік этнографа мог дыктаваць і са свайго запісу.

Матэрыялы, сабраныя намі ў архіве М. Федароўскага, супярэчлівыя, не зусім поўныя, таму і выклікаюць столькі сумненняў, меркаванняў, здагадак. Так, яшчэ на адно сумненне наводзіць прыпіска да тэксту № 65: *Podyktował Antoś według opowieści Jana Ołtucha ze wsi Hołupka* ⁴⁴. У надрукаваным тэксце ⁴⁵ пашпарт казкі і інфарматар тыя ж, што і ў рукапісе. Выходзіць, што пад словам *Podyktował* збіральнік разумеў і звычайнае расказванне яму казкі А. Высоцкім, які завучыў яе ад мясцовага казачніка.

Як мы ўжо бачылі, найбольш тэкстаў падпісана імем Антося Высоцкага. Некаторыя архіўныя матэрыялы ⁴⁶ праліваюць святло на метады работы гэтага нястомнага памочніка Федароўскага. Так, у пісьмах Яна Дзежкі чытаем (дарэчы, урыўкі гэтых пісем Федароўскі, апусціўшы прозвішча карэспандэнта, надрукаваў у трэцім томе «Люды беларускага» № 527—528): «...Антось назбіраў баек каля 40. Калі пану пільна патрэбны, то прашу падаслаць па яго коніка...»; «...пасылаю Антося сваім канём, каб не забыўся баек (падкрэслена мною.— Я. С.), бо мае больш за 40...» Значыць, Антось Высоцкі адшукваў казачнікаў на месцы, слухаў іх

казкі і запамінаў іх, а пасля пераказваў М. Федароўскаму, каб той уласна ручна занатаваў тэксты. Тут не лішне прыпомніць словы самога этнографа пра выключную памяць А. Высоцкага і яго дзейсную дапамогу збіральніку: «З сардэчнай удзячнасцю трэба яшчэ ўспомніць пра дзейнасць пляменніка пані Керсноўскай Антона Высоцкага. Цікавы, спрытны, надораны цудоўнай памяццю і веданнем беларускай мовы, ён зрабіў для мяне неацэнныя паслугі. Пасыланы заўсёды туды, куды я сам дабрацца не мог, ён спраўляўся з заданнямі настолькі, што за сем гадоў з розных ваколіц Ваўкавыскага павета здолеў даставіць мне, побач з мноствам вераванняў, песень і прыказак, цэлыя сотні легенд, павер'яў і народных аповесцей»⁴⁷. Тут, вядома, ёсць і характэрнае для Федароўскага пераўвелічэнне.

Здагадку, што А. Высоцкі пераказваў казкі М. Федароўскаму, пацвярджае яшчэ адна акалічнасць. У тэкстах самых розных інфарматараў з вельмі аддаленых адна ад другой мясцовасцей назіраюцца адны і тыя ж характарыстычныя прыёмы ў стылі апавядання. Тут маецца на ўвазе перадача рэзкіх рухаў, нечаканых дзеянняў стэрэатыповымі фразамі і словамі, якія набліжаюцца да выклічнікаў. Сярод іх назвы гукаў, якія ўзніклі ад прадметаў ці жывых істот пры іх руху, дзеянні (тарарах! бум! трах! дзын-дзын! і г. д.); назвы гукаў, што ўзніклі ў працэсе дзейнасці чалавека (бах! шах! бэнц! грак! і да т. п.); скарочаныя назвы розных працэсаў або імгненых дзеянняў і рухаў, якія па форме набліжаюцца да выклічнікаў (шась! зірк! шпургець! саўгець! цап! граб! і г. д.). Вось прыклады з «Люду беларускага»:

- т. I, стар. 18, № 58. Ужэ пачынало сві-
таць, чорт пачаў пазя-
хаць што мамонт, а
гаспадар гэто *сайгець!*
яму ражно ў горло.
- стар. 29, № 96. А после стралец *бэніц!*
чорта печэнею наод-
лех. Чорт упаў і давай
енчыць, а стралец
шык! за куст.
- стар. 133, № 348. Дурны схіліўса па
хлеб, а ён яго *граб!*
за карк, але дурны *як*
га! стаў на роўных на-
гах і ўзяў дзеда па-
сваему.
- т. II, стар. 160, № 133. Падышла пад комін,
нюхнула, так яе *смы-*
кець! і панесло.
- стар. 172, № 148 ...а ена яго *цап!* у ме-
шок, дай панесла;
прывалакла дахаты
да *бабоўх!* на землю.
- стар. 199, № 173: Седзіць, ажно каля
поўначы адзін абруч
лоп!..

Такіх прыкладаў можна прывесці многа. У першым томе, напрыклад, з казак № 60, 68, 77, 354 і іншых, у другім — № 23, 30, 51, 94, 119, 321 і г. д. Усе яны даюць падставу меркаваць, што гэты тэксты, пачутыя ад розных людзей, але пераказаныя адным.

Недахопы такіх запісаў відавочныя. У той час як «з песні слова не выкінуць», з казкі — жанру вельмі рухомага і мабільнага — яго вельмі лёгка выкінуць, замяніць іншым, і для

даследчыка гэта будзе амаль незаўважным. Але ж справа не толькі ў паасобных словах. Змены адбываюцца і ў самім змесце. Бо адно — запісаць казку непасрэдна ад казачніка, асабліва ад казачніка-майстра, і зусім іншае — тую ж казку запісаць у пераказе другога чалавека, якім для М. Федароўскага, напрыклад, быў Антоць Высоцкі. Якой бы феноменальнай памяццю А. Высоцкі ні валодаў, запісаныя ад яго тэксты маглі быць і горшыя за тыя, што ён непасрэдна чуў з вуснаў народа. Прайшоўшы праз свядомасць пераказвальніка, яны маглі дэфармавацца, страціць самабытныя рысы, адценні, набыць новыя, можа нават не ўласцівыя раней якасці. Што ў пераказе цераз пасрэдніка казкі трацілі з боку мовы і стылю, нават і гаварыць не даводзіцца. А. Высоцкі быў прадстаўніком канкрэтнай мясцовай гаворкі (ваколіцы Косіна ў Ваўкавыскім павеце), і таму заканамерна, што на яе ён збіваўся, перадаючы па памяці тэксты з іншых мясцовасцей, куды ён хадзіў і ездзіў па заданнях М. Федароўскага. Таму, натуральна, вучоны павінен быў уносіць у тэксты, запісаныя ад Антося, шматлікія праўкі, каб яны (тэксты) мелі выгляд і рысы адпаведнага дыялекту, канкрэтнай мясцовай гаворкі.

Ніякіх матэрыялаў пра спосаб збірання ці дастаўкі казак М. Федароўскаму другім яго памочнікам — Раманам Галамбёўскім — адшукаць не ўдалося. У рукапісах жа побач з ініцыяламі ці скарачаным прозвішчам Р. Галамбёўскага занатавана Rod. і Rodykt. Так што нічога пэўнага тут сказаць немагчыма. Хутчэй за ўсё ён памагаў этнографу пры перапісцы: дыктаваў з яго чарнавікоў (М. Федароўскі і ў

прадмове да першага тома не ўспамінае імя Галамбёўскага сярод сваіх памагатых). Гэта, вядома, усяго толькі меркаванне.

Сярод рукапісаў казак, што ўвайшлі ў другі том «Людз беларускага», ёсць, як мы ўжо гаварылі, 38 тэкстаў, запісаных не рукою Федароўскага, а яго карэспандэнтамі. Перад тым як перапісваць казкі для выдавецтва, М. Федароўскі амаль заўсёды правіў іх ⁴⁸. Характар правак розны: ад выпраўлення граматычных і арфаграфічных памылак, лексічных форм слоў да замены асобных слоў новымі, выпраўлення стылю казкі і нават перапісвання тэксту па-свойму. Так, напрыклад, у тэксце 115 ⁴⁹ праўкі нязначныя, а ў казках 199, 241 ⁵⁰ перакрэслены апошні абзац тэксту і дапісаны рукою М. Федароўскага зусім па-новаму; дасланая кімсьці казка 255 ⁵¹ амаль уся перапісана этнографам, тое ж і ў тэксце 291 ⁵². Шэраг казак быў запісаны М. Федароўскім задоўга да таго, як склаўся рукапіс другога тома «Людз беларускага», г. зн. да 1892—1893 гг. Іх вельмі лёгка адрозніць па характары пісьма — амаль усе яны былі перапісаны на чыставік у 80-х гадах. Ды і тэкстам яны значна даўжэйшыя за пазнейшыя запісы. Некаторыя з іх фалькларыст меркаваў уключыць у манаграфіі па асобных паведаў (рукапісы казак № 30, 40, 66, 122, 123, 143 ⁵³ і інш.). Гэтыя запісы (нават і чыставікі) звычайна правіліся ў 1892—1893 гг. перад здачай у выдавецтва.

Рэцэнзенты (Я. Карскі, І. Поліўка, У. Гнацюк) хвалілі збіральніка за дакладную перадачу фанетычных асаблівасцей беларускай мовы. За гэта этнограф быў сапраўды варты пахвалы. Да М. Федароўскага высакаякасных

у гэтым сэнсе публікацый беларускага фальклору амаль не было. Пазнаёміўшыся з матэрыяламі, надрукаванымі Федароўскім, вучоныя, што не былі знаёмыя з беларускай мовай і яе асаблівасцямі, маглі скласці сабе даволі поўнае ўяўленне пра яе фанетыку, лексічныя і граматычныя рысы, сінтаксічную структуру.

Міхал Федароўскі імкнуўся перадаваць па магчымасці ўсе асаблівасці мовы і вымаўлення выканаўцаў (пасля незвычайных для яго вуха слоў і форм ён ставіў у дужках *sic*); карыстаўся дадатковымі дыякрытычнымі знакамі, уведзенымі ім у польскую транскрыпцыю, каб як найдакладней перадаць усе дыялектныя формы і рысы паасобных беларускіх гаворак (прымяняў *ä* для абазначэння *e* шырокага, якое набліжаецца да *a* — гук сярэдні паміж *a* і *e*; *â* — для абазначэння *a* вузкага, блізкага да *o*; *skroź* увёў нескладовыя *i* і *u*, што не заўсёды было ў выданнях беларускіх фальклорных тэкстаў; над літарамі, якія абазначалі працяглыя гукі, стаяла гарызантальная рыска, прастаўлены націскі ў словах, абазначаны дыфтонгі).

Праўда, гэтыя знакі не скрозь былі падабраны ўдала, але гэта ўжо іншая справа — польская дыялекталогія тады яшчэ не была распрацавана. Але ці быў збіральнік настолькі падрыхтаваны, каб весці запісы фанетычна? Прытым усё запісваць фанетычна (у «Людзе беларускім» фанетычна перадаюцца ўсе тэксты).

Агульнавядома, што запісваць казку ад рукі вельмі цяжка⁵⁴. Той, хто запісвае, сочыць галоўным чынам за тэкстам казкі, стараецца не прапусціць слоў, намагаецца як паўней зафіксаваць іх. За асаблівасцямі вымаўлення казачніка сачыць амаль не даводзіцца. Дакладнасць

вымаўлення ў такім выпадку астаецца не заўсёды адзначанай.

З-за спецыфічных умоў запісвання казачных тэкстаў магчыма толькі прыблізная дакладнасць у перадачы асаблівасцей вымаўлення інфарматара. «Так як неправеранае слыхавое ўспрыняцце можа аказацца вельмі ж суб'ектыўным,— піша У. Я. Проп,— той фанетычнай дакладнасці, да якой імкнуўся збіральнік, не атрымалася. Да таго ж, як гэта добра вядома збіральнікам казак, пры хуткім выкананні дакладна запісаць не толькі вымаўленне, але нават і проста апавяданне (речь) выканаўца бывае не толькі цяжка, але і немагчыма. У працэсе хуткага запісу збіральнік забывае пра фанетычны запіс і пачынае пісаць так, як ён прывык»⁵⁵. Праўда, збіральнік можа пазначаць асаблівасці вымаўлення казачніка пры паўторным праслухоўванні таго самага сюжэта. Але гэта ўжо зусім іншая рэч, бо казачнік нават тую самую казку слова ў слова паўтарыць не можа. Таму побач з асаблівасцямі вымаўлення ў тэкст казкі пры паўторы яе збіральнік уносіць і іншыя праўкі.

Вядома, што многія збіральнікі-фалькларысты, не паспяваючы схапіць у час запісу ўсіх асаблівасцей вымаўлення апавядальніка, апрацоўвалі свае запісы «заднім чыслom», уносілі праўкі і карэктывы па памяці. Некаторыя ў пажоні за «дакладнасцю» знарок узмацнялі асаблівасці мясцовага вымаўлення. Гэта лёгка ўстанавіць, калі параўнаць іх чарнавікі, палявыя запісы з надрукаванымі тэкстамі. Да такіх вось і належаў Міхал Федароўскі. Матэрыялы яго архіва даюць магчымасць сцвердзіць, што запісы тэкстаў казак этнограф рабіў не фане-

тычна, а арфаграфічна, захоўваючы лексічныя формы слоў, сінтаксіс апавядальніка, спецыфічныя выразы і словазлучэнні, характэрныя пэўнай мясцовасці ці нават мове інфарматара. Фанетычныя ж асаблівасці дыялектаў уносіліся М. Федароўскім у тэксты пры перапісцы. Рабілася гэта ў час падрыхтоўкі рукапісу да друку, часамі праз некалькі, а то і праз дзесятак гадоў пасля непасрэднага запісу і ў час карэктуры (пры вядзенні карэктуры этнограф карыстаўся толькі сваімі дыялекталагічнымі запісамі, укладзенымі алфавітна па тэрыторыях дыялектаў, а не рукапісамі саміх тэкстаў).

Часта асаблівасці мясцовых гаворак уводзіліся ў тэкст занадта падкрэслена. Так узмацняліся спецыфічныя рысы таго ці іншага дыялекту. Этнограф часамі тут жа на палях рукапісу пазначаў дыялектныя асаблівасці па асобных гаворак і пасля ўносіў іх у тэкст казак, хоць у мове апавядальніка такіх рысаў і не было. Напрыклад, у рукапісе казкі «Як донька Галёнка свае браткі знайшла»⁵⁶ Федароўскі выпраўляў алоўкам *i* на *dy-j*, *tady* на *utedy* і іншае, а на палях рабіў паметкі: *Dy-j = Słonim.*; *biz od Swisł.*; *Sł. = joju*, *Wolk. = jeju*, што азначала — *дый* — так гавораць у Слонімскім павеце, *біз* ужываюць каля Свіслачы, у Слонімскім павеце ўжываецца форма *ёю*, а ў Ваўкавыскім *ею*. У друку гэты прынцып не скрозь вытрыманы: ⁵⁷ у пачатку казкі ўсе *i* выпраўлены на *dy-j*, што адразу заўважаецца як штучна прыўнесены элемент; пасля ў тэксце *i* ўсё ж такі сустракаецца. Спарадычна захавана далей і *біз* і *ею*. Так што тут заўважаем яўную непаслядоўнасць рэдактарскай праўкі збіральнікам мовы казачнага тэксту. Можна

гэта назіраць і ў шматлікіх іншых тэкстах, калі параўнаць іх рукапісныя арыгіналы з надрукаванымі. У рукапісе названай казкі ёсць і такія праўкі: усенькае *адзене* — усенькіе *уборы*; сучка анно на двёх *бежыць* — сучка анно на двёх *скача*; *можэ* — *можа*; *пташка* — *птушка* і інш.

Імкненне Федароўскага як найдакладней перадаваць асаблівасці мясцовых гаворак беларускай мовы само па сабе пахвальнае. І тое, што збіральнік перадаваў гэтыя асаблівасці, трэба расцэньваць значна вышэй, чым публікацыя фальклорных тэкстаў без выяўлення асаблівасцей мясцовай гаворкі або перадача тэкстаў, запісаных у розных мясцовасцях, адной гаворкай (як гэта рабіў, напрыклад, Дамбавецкі) ці няправільнае, скажонае адлюстраванне беларускай мовы і яе дыялектаў (што назіраем у М. Дзмітрыева, некаторых запісах П. Шэйна і інш.).

Праўкі, якія ўносіў М. Федароўскі ў запісныя ім тэксты, можна падзяліць на некалькі груп.

1. Праўка паасобных слоў, непатрэбнае ўзмацненне дыялектных асаблівасцей, па сутнасці, унясенне ў тэкст тых дыялектных рыс гаворкі, якія ў мове канкрэтнага казачніка не выступалі. Так, тэкст казкі «Жалезны воўк» («Люд беларускі», т. I, стар. 120—124, № 342) Федароўскі правіць наступным чынам: *выляпіў* з гліны на *вылепіў* з гліны; *зрабіўся* — *зрабіўсе*; *яму* — *ему*; *яна* — *ена*⁵⁸ і г. д. У надрукаваным тэксце ёсць яшчэ некаторыя змены, якіх не было нават у выпраўленым рукапісе. Яны паявіліся пазней — пры перапісцы ў чыставік або ў карэктуры. Такога ж характару праўкі

ёсць і ў рукапісных матэрыялах да трэцяга тома⁵⁹. Напрыклад, *адзін* папраўлена на *едзін* у тэксце казкі 333⁶⁰, каб падкрэсліць асабліва-сці гаворкі Сакоўскага павета. Але ж пры запісе формы *едзін* не было ў мове казачніка, бо збіральнік адразу запісаў *адзін*.

2. Замена некаторых слоў у сказе іншымі, дапісванне ад сябе часткі тэксту. Наглядна гэта відаць, калі супаставіць усе варыянты — рукапісныя і друкаваныя — канкрэтнага тэксту. Вось пачатак казкі «Як воўк казенятка паеў»: а) першапачатковы рукапісны варыянт: «Была хатка, а ў той хатцы каза з казеняткамі. Як каза дзе выходзіць, так казенята дзверы зашчаплялі, а як прыйдзе, так стукне капыткаю і кажэ...»⁶¹; б) варыянт рукапісны праўлены: «Была хатка, а ў той хатцы каза з казеняткамі. І наuczыла свае дзеці: Як я дзе пайду, то вы дзверы зашчапеце і ні адчыняйце нікому, бо вас хто здрадзіць. А як я прыду, то стукну ножкаю і так вас заклічу...»⁶²; в) друкаваны тэкст: «Była chátka, a u tuój chátcy kaza z kaziematikami. Jak padraśli truòszko, tak uczýć ich: «Jak ja — kàžä — dzie pajdù, to wy dźwièry zaszczańpiècie i ni a(d)czyniàjcie nikòmu, bo was chto z(d) ràdзиć, a jak ja przydù, to stùknu nożkaju i tak was zakliczu...»⁶³

3. Выпраўленне стылю казачніка, яго манеры весці апавяданне. М. Федароўскі захапляўся памяншальна-ласкальнымі формамі ў беларускай мове. Пісаў пра гэта не раз у сваіх чарнавых нататках. «Іх (беларусаў.— Я. С.) мова,— запісаў этнограф на адным з аркушаў,— ...нязмерна багатая параўнаннямі і... поўная пяшчоты... Калі гаварыць пра параў-

нанні, то мноства іх я прывёў у паданнях. Аднак, пішучы гэта, не магу стрымацца, каб не прывесці цудоўнага параўнання, якое выйшла з вуснаў маткі-работніцы, якая гаварыла пра сваіх дзяцей: «Дзяцей сваіх люблю так, як гэту святую зямліцу. А як прыду вечарам дахаты, гляну на іх, то мне здаецца, што бачу яснае сонейка на небе пасля смутнае зімы. Анічога так не баюся на гэтым свеце, як смерці сваіх дзяцей». Колькі ў гэтых словах паэзіі, колькі праўдзівай мацярынскай любові!»⁶⁴

Па шляху нагнятання памяншальна-ласкавых форм пайшоў Федароўскі, рэдагуючы, напрыклад, казку «Аб Оху і залатоў табакерцы». Гэта кардынальна змяніла стыль казкі. Вось першапачатковы запіс (зроблены да 1886 г.): «Быў сабе сіраціна леснікоў сын, бацькі ему паўмералі і цэла радзіна. Жыў ён адзінок, як калок у чыстым полі, анно для разрыўкі гадаваў сабе кошэчку, а дзе ён ішоў, то і ена як сабака за ім бегла. Аднаго разу пашоў ён у лес прынесці сабе з берэм'я дроў. Ішоў ён так, ішоў, потым сеў на пне, а жэ ему было цяжка на сэрцу, так ён охнуў моцно...»⁶⁵ Выпраўлены этнографам варыянт, які трапіў у друк, выглядаў так (т. II, стар. 78—81, № 60): «Быў сабе сіраціна леснікоў сын, бацькі ему паўміралі і *цалюсенька* радзіна. Жыў ён адзінокі, як калок у чыстым полі, анно для разыграцы гадаваў сабе кошачку, была дзе ён пахіліцца, то ена за ім *усюдачкі* выскакам. Аднаго разу пашоў ён у лес прынесці сабе з *берэмечко драўцоў*. Ідзе ён сабе, потым сеў на пні, а што ему цяжка было на сэрцы, так ён сабе охнуў *моцненька*...»⁶⁶

Праўкі тэксту казак маглі быць выкліканы і тым, што ён меў па некалькі запісаў аднаго і таго сюжэта. Напрыклад, у друку пры казцы «Аб Оху і залатой табакерцы» збіральнік дае такую заўвагу: «Вельмі падобны варыянт я запісаў у Дварчанах пад Свіслаччу»⁶⁷. Надрукаваны тэкст мае пашпарт: в. Соўгеці Ваўкавыскага павета, каля Свіслачы. Але ў такім выпадку лепш было б не зводзіць два варыянты ў адзін, а даць абодва. Праўда, гэта не заўсёды магчыма з-за абмежаванасці аб'ёму выдання.

Праўкі, якія ўносіў збіральнік у тэксты казак, даюць падставу сцвердзіць і тое, што ён выключна валодаў жывой беларускай мовай, добра ведаў усе дыялекты тэрыторыі, якую доўгія гады даследаваў. Таму ён смела ўмешваўся ў казачны тэкст і правіў яго так, што праўкі ўваходзілі ў тэкст арганічна і амаль незаўважальныя для даследчыкаў, якія не знаёмы з палявымі запісамі фалькларыста. Акрамя таго, Федароўскі выключна ведаў беларускі казачны матэрыял увогуле.

Рэдагаванне казачных тэкстаў Міхалам Федароўскім нярэдка выходзіла за дапушчальныя нормы і ператваралася, па сутнасці, у літаратурную апрацоўку. А пры тэксталагічным рэдагаванні запісаў фальклору, як піша У. Я. Проп, «апрацоўка асаблівасцей словазмянення, словаўтварэння і інш. недапушчальныя. Умяшанне рэдактара ў гэтых выпадках уяўляла б сабою не толькі моўную, але і літаратурную праўку і апрацоўку»⁶⁸.

Вышэй мы ўжо бачылі, як збіральнік рэдагаваў моўны бок сваіх запісаў. А вось некалькі прыкладаў таго, як ён дапісваў канцоўкі казак, анекдотаў, былічак, дадаючы стэрэатып-

ныя фразы, характэрныя для народнага казачнага стылю. Так, у архіве Федароўскага захаваліся рукапісы казак⁶⁹ (чарнавікі тэкстаў, якія ўвайшлі ў трэці том «Людз беларускага»), у якіх дапісаны наступныя канцоўкі (яны ёсць і ў друкаваных тэкстах⁷⁰):

№ 335: От табе і напрабаваў!

№ 337: От хітры, ліхо ему!

№ 339: От штукі папоўскія! (Але ў друку:⁷¹
От штукі! — Я. С.)

№ 344: От быў у добруй вырабі!

Падобныя дапісванні былі і ў казках другога тома. Так, рукапіс казкі «Аб лісіцы як збанка тапіла»⁷² (апублікавана ў другім томе «Людз беларускага», стар. 8, № 9) пісаны чорным чарнілам. Апошняя ж фраза: «От настрашыла збанка!» дапісана Федароўскім алоўкам. Зроблена гэта, вядома, пазней, чым рабіўся запіс усяго тэксту. Такое ўмяшанне ў тэкст фальклорных твораў пры іх навуковай публікацыі нічым не абгрунтавана. Збіральнік павінен быў друкаваць тэксты казак так, як запісаў іх непасрэдна ад народных выканаўцаў-апавядальнікаў.

Навуковы апарат казачных зборнікаў у асноўным складаецца з уступнага артыкула (ці пасляслоўя) і каментарыяў да тэкстаў. Часам аўтары прыкладваюць яшчэ розныя дадаткі: паказальнікі (сюжэтаў ці матываў; геаграфічны; спісы выканаўцаў-інфарматараў і г. д.), часамі слоўнікі мясцовых і малазразумелых слоў і выразаў, іншы раз варыянты да паасобных тэкстаў і г. д. Якім жа навуковым апаратам аснасціў свае тамы казак М. Федароўскі? Пачнем з уступнага артыкула. Адразу трэба сказаць, што ўступны артыкул да другога тома

«Люду беларускага» з'яўляўся для свайго часу значным дасягненнем у фалькларыстычнай навуцы. Ён не страціў навуковай вартасці і да нашага часу. Уступ да казак напісаны самім збіральнікам. Ён насычаны багатым фактычным матэрыялам, каштоўнымі назіраннямі над жыццём казкі ў Заходняй Беларусі канца XIX ст., зачэрпнутымі з шматгадовага збіральніцкага вопыту аўтара. З прадмовы мы даведваемся, што большасць матэрыялаў да другога тома была запісана «пасля апрацоўкі 1-га тома»⁷³. Гэта пацвярджаецца і архіўнымі рукапіснымі матэрыяламі. Аўтар, праўда, не называе канкрэтна калі, што і ў якой колькасці было запісана, хоць у прадмове мог гэта зрабіць.

Вельмі важныя заўвагі М. Федароўскага пра колькасныя суадносіны ў народным рэпертуары беларусаў казак, паданняў і песень. «Старажытныя традыцыі заходнебеларускага племені, — піша даследчык, — уяўляюць такі нязмерна багаты матэрыял, пра які можна смела сказаць, што ён — найабшырнейшы адзел зпасярод усіх яго твораў, якія ўваходзяць у склад вуснай літаратуры. На першы погляд, мяркуючы па багатых зборах... Раманава і Шэйна, а хоць бы і на падставе майго, у якім прынамсі ў тры разы больш песень, чым паданняў, недасведчаны мог бы дапусціць, што Беларусь вынесла з старажытнай эпохі найбольш гэтых першых твораў (г. зн. песень). Тым часам адных толькі мясцовых паданняў непараўнальна больш, чым усіх разам узятых песень»⁷⁴.

Той факт, што фалькларысты песень запісалі найбольш, Федароўскі тлумачыць тым, што іх лягчэй запісваць, «чым доўгую казку або якое паданне». Да таго ж «рытм і рыфма песні лёг-

ка замацоўваюць яе ў памяці кожнага». З каз-
кай ці паданнем зусім інакш: каб іх запамі-
наць і расказаць, патрэбна добрая памяць,
дар апавядаць, пэўная дасціпнасць, інтэлігент-
насць нават. Таму, кажа Федароўскі, вопыт-
ныя, спрактыкаваныя апавядальнікі выходзяць
з найбольш мудрых, растаропных і дасціпных
сялян. «У першай-лепшай беларускай вёсцы
такую асобу нялёгка знайсці,— піша даслед-
чык.— Да таго ж і гаспадарчая праца не заў-
сёды дазваляе яму засядаць на цэлыя гадзі-
ны»⁷⁵. Прыпомнім, дарэчы, што такія ж назі-
ранні і вывады зрабіў і А. К. Сержпутоўскі,
крыху пазней за Федароўскага вывучаючы каз-
ку і яе носьбітаў на Палессі. «Добрыя апавя-
дальнікі,— пісаў ён у прадмове да свайго збор-
ніка казак,— трапляюцца даволі рэдка»⁷⁶.
А далей сцвярджаў, што «апавядальнікамі з'яў-
ляюцца, вядома, больш здольныя і развітыя
людзі. Гэта, так сказаць,— інтэлігенцыя»⁷⁷.
Вывады, як бачым, цалкам ідэнтычныя.

Найцяжэй, кажа ў прадмове М. Федароўскі,
знайсці здольнага апавядальніка анекдотаў і
п'казак. Гэта таму, што звычайна такі сама-
родны гумарыст не мае цярпення, каб раска-
заць збіральніку-фалькларысту «пад запіс».
Успомнім тут, што якраз такім і быў той фур-
ман, якому даследчык справіў гарнітур і нават
падараваў сярэбраны гадзіннік, каб толькі ён
расказаў яму жарты і анекдоты, якіх ведаў
безліч. «Аднак,— пісаў М. Федароўскі,— нягле-
дзячы на так прывабныя падарункі, wukęsif
się filut śianem, лепш было яму выдурняцца
з дзяўчатамі ў пякарні, для яго жывой натуры
гэта (расказванне «пад запіс».— Я. С.) было
заданнем звыш сіл»⁷⁸.

«Аповесці не так распаўсюджаны, як песні. Люд вялікапольскі і частка Мазоўша рэдка імі займаюцца», — пісаў К. Вуйціцкі пра фальклор палякаў. Прывёўшы гэтыя словы вядомага да-следчыка польскага фальклору, Федароўскі сцвярджаў на падставе ўласнага вопыту, што на Беларусі «ўсе віды паданняў»⁷⁹ «непараўнальна больш пашыраныя, чым над Віслай»⁸⁰.

У прадмове М. Федароўскі падае цікавыя звесткі пра мясцовасці, дзе ён напаткаў казак найбольш. Вось яго словы: «Дасюль на Русі Літоўскай найбольш кружыла розных баек і казак у такіх зацішных, размешчаных сярод балот, пушчаў і лясоў мясцовасцях, якімі да нядаўна яшчэ былі ваколіцы Свіслачы, Лыскава, Дзярэчына, Жалудка, ваколіцы, размешчаныя над Бебжай і Беразовай у Сакольскім павеце, а таксама глухія закуткі на амаль усім паграніччы Палесся, якое дрэмле сярод пушчаў, багнаў і дрыгвянішчаў.

З запольных (мясцовыя тэрміны, якія Федароўскі пісаў на-беларуску; разрадка яго, так ён выдзяляў беларускія назвы.— Я. С.) ваколіц здзіўляючым багаццем паданняў у іх найразнастайнейшых варыянтах... адрозніваецца перш за ўсё Ваўкавыская зямля»⁸¹.

Прыгадаем яшчэ адзін запіс М. Федароўскага, які захаваўся ў яго архіве і які дае магчымасць глыбей зразумець факты, пра якія толькі што ішла гаворка. Гэта фрагмент рукапісу тых серый, якія Федароўскі рыхтаваў да выдання перад 1886 г. Адносіцца ён да Ваўкавыскага павета. «Вераванні і рознага роду варажба, якія прадстаўлены ў гэтым раздзеле, — пісаў этнограф, — збіраліся як паблізу Ружанскай пушчы (м. Лыскаў, в. Кавалёўцы,

Куклічы, Грушаўцы і Верашчакі), так і ў ваколіцах м. Зэльвы (засценкі: Крэслы і Боўблі, Карэвічы; вёскі Пузікі і Клопаты) і каля м. Мсцібава (Малыя і Вялікія Азяркі, Кусінцы, Вішневічы, Манчэлі). Найбольш іх, аднак, далі першыя дзве мясцовасці. Гэту акалічнасць можна вытлумачыць толькі тым, што вера ў чары і забабоны пад аховай лясоў кусціцца мацней і магутней, чым у з а п о л я х, дзе народ, замяніўшы спосаб заработкаў, змяняе разам з ім і адзенне, атрасаецца ад даўніх прыёмаў, і, мадыфікуючы адвечны звычай, траціць рысы этнаграфічнай самабытнасці і хутка касмапаліцее»⁸².

Як бачым, там, куды не дабіралася цывілізацыя, дзе поступ часу адчуваўся слабей, народ верыў у цуды і дзівы. Таму там пышна буяла народная фантазія ў вуснай літаратуры.

Казка ў той час, калі М. Федароўскі пачаў сваю фальклорна-этнаграфічную працу, на Беларусі яшчэ жыла вельмі інтэнсіўна, хоць у ёй ужо пачыналі наспяваць новыя працэсы і перамены. Збіральнік звярнуў увагу і на іх. Адзначаючы жанравую і тэматычную разнастайнасць беларускага казачнага эпасу, ён сцвердзіў, што найбольш распаўсюджанымі на Беларусі былі паданні пра ўрочышчы, азёры, курганы і г. д. Мноства казак расказваў народ пра чараўнікоў і ваўкалакаў, пра розныя метамарфозы⁸³, пра чарцей⁸⁴, упыраў, тапельцаў і інш. «Рэальны свет,— пісаў даследчык,— у вуснай літаратуры тутэйшага люду прадстаўлены яшчэ багацей: тут сапраўды процьма апавяданняў і аповесцей са штодзённага жыцця, а таксама прыгодніцкіх (асабліва пра разбойнікаў і зладзеяў)»⁸⁵

Зусім па-іншаму было з гістарычнымі паданнямі: «Аддзел гістарычных паданняў у параўнанні з іншымі нечувана ўбогі»⁸⁶. Як мы ўбачым ніжэй, да такой самай высновы прыйшоў М. Федароўскі і шукаючы беларускія гістарычныя песні.

Ва ўступе даследчык на падставе толькі свайго збіральніцкага вопыту робіць спешны, а таму памылковы вывад пра нязначную колькасць беларускіх казак з раздзелу жывёльнага эпасу. Сам Федароўскі запісаў іх каля чатырох дзесяткаў. Яму, відаць, не былі вядомыя зборнікі іншых збіральнікаў беларускага фальклору з казкамі пра жывёл. Агульнавядома, што беларускі жывёльны эпас самы багаты ў славянскім свеце, асабліва ва ўсходнеславянскай казачнай традыцыі. Нездарма вялікі знаўца еўрапейскай і сусветнай казкі праф. І. Поліўка пісаў: «Характэрна, што ні ў велікарускіх, ні ва ўкраінскіх казках няма такой вялікай колькасці казак пра жывёл»⁸⁷. А праф. С. Саўчанка спецыяльна вылучаў беларускія казкі пра жывёл, называючы іх «сапраўднымі перламі беларускага казачнага эпасу»⁸⁸.

Са шматгадовых назіранняў М. Федароўскі пераканаўся, што «мясцовы люд набірае што-раз большай спадабы да ўсялякіх пладоў рэальнай творчасці»⁸⁹, у той час як абстрактныя паданні паціху знікаюць або з бегам часу паволі заціраюцца пад уплывам навейшай цывілізацыі; звычайна-маральныя ж (асабліва сатырычныя) штораз болей пашыраюцца, а нават і множацца, бо народ стварае новыя або перарабляе даўнейшыя, расквяціўшы іх самародным досціпам»⁹⁰. Тут дарэчы нагадаць, што да такіх вывадаў і ў той самы час прыйшоў і дру-

гі буйнейшы збіральнік беларускага фальклору Е. Раманаў. Ён падкрэсліваў, што народ, асабліва моладзь, асмейвае казкі міфічныя, якія Раманаў лічыў перламі беларускай казачнай паэзіі, а любіць слухаць і расказваць казкі сатырычныя і гумарыстычныя, «смешныя»⁹¹.

Рэцэнзуючы другі том «Люду беларускага», акад. Я. Ф. Карскі пісаў, што ў прадмове аўтар змясціў «вельмі каштоўнае ўказанне (на стар. X—XI), калі ў беларусаў пачынаюць расказваць казкі і хто гэтым займаецца»⁹². Федароўскі сапраўды ўпершыню ў беларускай фальклорыстыцы, хоць і ў агульнай форме, ахарактарызаваў тыпы народных казачнікаў, даў звесткі пра час расказвання казак.

«Як і на цэлым абшары славяншчыны; так і над Нёманам, — гаворыць этнограф, — звычайнай парою для расказвання баек і аповесцей бывае восень і ўслед за ёю зіма. Амаль кожная беларуская сям'я доўгія вечары піліпаўкі, святых вечароў (ад Каляд да Вадохрышча) і мясаеду звычайна бавіць за байкамі. Казкі змаўкаюць толькі з наступленнем Вялікага посту, саступаючы месца легендам (святым казкам). Звычай дазваляе ў гэты час расказваць на вячорках толькі іх. Так як занятак і зароботкі часта выганяюць мужыка з дому, дык апавядальнікамі ў большасці выпадкаў бываюць... кабеты. Зрэшты, прывілей гэты адносіцца перш за ўсё да найстарэйшага ў сям'і. Цікаўным унучкам дзяды і бабкі расказваюць найўныя казачкі, у якіх выступае ўвесь жывёльны свет. Моладзь абодвух полаў (а з ёю і старэйшыя) заўсёды рады слухаць казкі, у якіх рэй вядуць пераважна цуды, відмы і духі. Дык і мужчыны, калі сыйдуцца дзе-небудзь у карч-

ме; на папасе або ў дворскай пякарні, любяць таксама забаўляцца апавяданнем баек, асабліва жартоўных. Іх звычайна пераплятаюць найсалёнейшымі ў свеце анекдотамі, якіх тут курсіруе незлічонае мноства. Апрача дамашніх, Літоўская Русь мае таксама вандроўных апавядальнікаў. Да іх належаць сляпыя, якіх водзяць на шнурку, а таксама жабракі, што звычайна ездзяць ад сяла да сяла аднаконнымі будкамі. Такі дзед, калі, просячыся на начлег, пераступіць парог хаты, каб заслужыць сабе на добры прыём, згаварыўшы пацеры, звычайна апавядае дзетвары цікавыя баечкі, старэйшым жа перадае розныя навіны са свету, асновай якіх найчасцей бывае фантазія, а ўток — амаль з адных цудаў. Тып падобных апавядальнікаў гіне штораз хутчэй»⁹³.

Побач з апісаннем тыпаў казачнікаў ва ўступе М. Федароўскі падае найбольш характэрныя рысы індывідуальнай выканаўчай манеры некаторых апавядальнікаў, іх звычкі: «...адны ў перапынках пакашліваюць або плююць, другія цмокаюць языком або памармытваюць, іншыя ж закурваюць люльку, пускаюць дым, зажываюць табак або паціху ўздыхаюць. Апрача таго, старэйшыя, каб лягчэй выцягнуць сюжэт з аслабленай векам памяці, карыстаюцца звычайна рознымі прыгаворкамі, паўтараючы між сказамі такія, напр., фразы як: «Ой так, так мае ж вы дзеткі», «Далібо праўда!», «Каб не змахляваць, скажу», «Далібо не махлюю!», «Як той казаў», «Муляў», «Ну, а цяпер, дзеткі» — альбо яшчэ шмат іншых»⁹⁴. Тут жа этнограф прыводзіць прыклады найчасцей ужываных стэрэатыповых формул, якімі канчаліся многія казкі.

Цікавыя выказванні М. Федароўскага пра старажытнасць беларускіх казак і паданняў, а таксама пра іх паходжанне. У процівагу тэорыі «вандроўных сюжэтаў», тэорыі запазычанняў, якія існавалі тады ў навуцы, фалькларыст са свайго ўласнага вопыту робіць правільны вывад аб мясцовым паходжанні многіх казак і паданняў. Не адмаўляў ён і запазычанасць некаторых сюжэтаў і матываў. «Чыста мясцовыя паданні, — піша даследчык, — або запазычаныя вельмі даўно можна лёгка пазнаць па незлічоных варыянтах, якія распаўсюджаны на ўсёй тэрыторыі Літоўскай Русі. Аднак жа гэта сцвярджанне не без выключэнняў, бо найстаражытнейшыя па паходжанні казкі пра жывёл (эпас) часта можна пачуць на супрацьлеглых канцах тэрыторыі калі не ў той самай форме, дык толькі з малымі зменамі, альбо — што сустракаецца часцей — з апушчэннем аднаго або некалькіх матываў»⁹⁵.

Вельмі мала змяніліся паводле слоў Федароўскага кароткія міфы пра бога і боствы, рыфмаваныя гутаркі, а таксама навелы і казкі, у змест якіх уплеценыя песні і вершыкі. Збіральнік лічыць, што творы з такімі песнямі і вершыкамі больш, чым іншыя, захавалі найстаражытнейшыя рысы.

Пра погляды М. Федароўскага на гісторыю развіцця і змянення беларускай народнай прозы можа расказаць урывак яго рукапісу, які захаваўся ў архіве. Падамо яго цалкам: «*Народныя аповесці, якія дзеляцца на паданні, казкі і прытчы, пераходзячы праз вякі з вуснаў у вусны, ад пакалення да пакалення, сталі найбольш перакрыўленыя з усіх пладоў вуснай літаратуры народа* (падкрэслена М. Федароў-

скім.— Я. С.). І нічога дзіўнага, што некаторыя з іх страцілі свой першабытны колер. Аповесць жа, каб яе паўтарыць, не трэба вывучаць даслоўна, як, напр., песню. Апавядальнік, пачуўшы дзесьці адзін раз нейкую аповесць, паўтарае яе адвольна. З-за гэтай адвольнасці, а таксама не менш і ад таго, што апавядальнік забыў некаторыя падрабязнасці, стаецца так, што адну і тую ж самую байку ў крыху аддаленай ваколіцы распазнаць ужо цяжка. Але як скрозь, так і тут трапляюцца выключэнні. Да такіх уласна выключных аповесцей, якія дыхаюць сапраўды родавай дахрысціянскай фантазіяй і якія да цяперашніх часоў захавалі непарушнай сваю першабытную афарбоўку, без сумнення належаць тыя з паданняў і казак, якія поўнасю альбо часткова рыфмаваныя ці маюць у сабе больш або менш вершыкаў або песень. Такіх аповесцей найменш у народа. Для даследчыка, аднак, яны павінны быць найкаштоўнейшым матэрыялам. Яны ж найменш папэракручваны, бо, як труднейшыя, патрабуюць, так як і песні, каб іх, грунтоўна вывучыўшы, паўтаралі даслоўна. Рыфмы памагаюць лягчэй іх запомніць. Урэшце, вершыкі, пра якія ідзе гаворка, з'яўляюцца неад'емным цэлым пераплеценых імі аповесцей: яны цесна знітаваны з вядучай думкай, таму, калі б само паданне было перакручана, то гэта адразу можна было б пазнаць, бо рыфмы, не будучы на сваім месцы, ужо не стасаваліся б да перапляцення здарэнняў, што выступаюць у данай аповесці»⁹⁶.

У прадмове М. Федароўскі звярнуў увагу чытача і на вельмі характэрную з'яву ў фальклоры — кантамінацыю, г. зн. на пераход сюжэтаў

і матываў з адной казкі ці песні ў другую, зліццё іх і перапляценне. Ян Карловіч з'яву гэту называў ліпіаніет. «У заходнебеларускіх паданнях,— піша даследчык,— найбольш ёй (кантамінацыі.— Я. С.) паддаюцца аповесці пра чарадзейных жывёл і герояў, у якія тут (асабліва ва ўсходніх паведах даследаванай мноў тэрыторыі) апошнім часам пачалі пераносіць некаторыя падрабязнасці і назвы, а часам і цэлыя сюжэты з кніжнай літаратуры»⁹⁷.

Як бачым, прадмова М. Федароўскага — гэта своеасаблівае даследаванне, навуковы артыкул, пабудаваны на матэрыялах асабістага збіральніцкага вопыту аўтара. Таму яна не страціла цікавасці і да нашых дзён. Але пры ўсіх станоўчых якасцях уступны артыкул мае і недахопы. Тлумачацца яны станам фальклорыстычнай навукі таго часу. Калі Федароўскі збіраў і выдаваў свае матэрыялы, ні ў польскай, ні ў рускай навуцы не былі яшчэ распрацаваны многія пытанні навуковай збіральніцкай методыкі, тэксталагічныя і іншыя прынцыпы публікацыі фальклорных твораў, узоры навуковага апарату выданняў. Адсюль і тыя недалікі, якіх не пазбег і Федароўскі ў «Людзе беларускім».

Распаўсюджаным недахопам уступных артыкулаў да фальклорных зборнікаў — як дарэвалюцыйных, так і савецкіх — з'яўляецца тое, што яны амаль не раскрываюць гісторыю стварэння зборніка, метадаў збіральніцкай і эдытарскай работы аўтараў. Такі грэх мае і прадмова да другога тома «Людз беларускага». Федароўскаму трэба было сказаць пра метады свае работы, пра тое, як запісваліся тэксты казак, ці былі якія-небудзь цяжкасці, няўдачы,

памылкі і г. д. Тут аўтар мог расказаць чытачу, якія навуковыя мэты ён ставіў, фіксуючы народную прозу і выдаючы яе так, а не інакш.

- Міхал Федароўскі не гаворыць у прадмове і пра характар запісу, пра тэксталагічныя прынцыпы падрыхтоўкі рукапісаў да выдання. Заяву этнографа, што «ўсе паданні, якія змешчаны ў гэтым томе, падаюцца ў іх роднай адзежы», як мы пераканаліся ўжо на вышэй прыведзеных прыкладах і фактах, можна прыняць толькі адносна. Што ў збіральніка было вялікае імкненне да дакладнасці запісу — факт, але ж бясспрэчна і тое, што Федароўскі не рабіў запісаў фанетычна, бо практычна гэта нялёгка, а малады фалькларыст на першым часе асабліва не быў падрыхтаваны да такога спосабу запісвання.

Адным з недахопаў уступнага артыкула Федароўскага з'яўляецца абсалютнае ігнараванне ім звестак пра казачнікаў-інфарматараў. У другім і трэцім тамах «Людз беларускага» змешчаны казкі, паданні, легенды, анекдоты апавядальнікаў, ад якіх было запісана па два дзесяткі тэкстаў і болей. Так, ад Я. Дзежкі запісана 70 тэкстаў (у т. II—10, т. III—60), ад Дамінісі Куклы — 25, Т. Кавальчука — 22, А. Савіцкага — 21, Зосі Седач і Б. Мацвейчука — па 19, І. Шабулькі — 18, Я. Шымчука — 17, Марыі Гарбач і С. Красноўскага — па 16 і г. д. У архіве збіральніка захаваліся і тэксты, запісаныя ад гэтых апавядальнікаў, але не змешчаныя ў названых тамах «Людз беларускага».

«Два-тры дзесяткі казак, — пісаў рускі даследчык казкі А. І. Нікіфараў, — гэта тыповы сярэдні рэпертуар здоровага, сакавітага казач-

ніка. Казачнікі з сапраўды вялікім рэпертуарам нахталт венгра з 122№№ або ўкраінца Чмыхала з 72№№, ці нашага Абрама Навапольцава з 72№№ — вялікая рэдкасць»⁹⁸. А калі б сабраць разам тэксты, якія Федароўскі запісаў, напрыклад, ад Яна Дзежкі, то ён, напэўна, не саступіў бы і названаму тут венгру.

Ва ўступным артыкуле аўтар мог сказаць пра склад і характар іх рэпертуару, апісаць манеру выканання найбольш вядомых і здольных казачнікаў (ён, праўда, пісаў пра гэта ў агульным плане, што яўна недастаткова). Разгорнутай характарыстыкі ўсіх без выключэння выканаўцаў патрабаваць, вядома, цяжка. Але пра найбольш характэрных, тыповых, каларытных трэба было б сказаць. А Федароўскі, як ні дзіўна, ні пра аднаго з іх як пра творчую індывідуальнасць са сваім колам тэм, сюжэтаў, вобразаў, са сваім стылем і не ўспомніў.

Вельмі важны быў бы ў прадмове эцюд пра сцэнічны аспект расказвання казак: інтанацыю, міміку, жэсты, рухі і іншыя артыстычныя моманты ў творчасці кожнага індывідуальнага апавядальніка. «Тэарэтычнае вывучэнне паэтыкі казкі,— пісаў У. Проп,— немагчыма без ведання тых абставін, у якіх бытуе казка, характару яе живога выканання і ўсёй сукупнасці быту і жыцця сялянства ў момант запісу»⁹⁹. М. Федароўскі ж абмежаваўся простым запісваннем фальклорных твораў без перадачы як чыста знешніх, так і «ўнутраных» абставін, пры якіх яны расказваліся і жылі.

Не адзначаючы такіх момантаў, Міхал Федароўскі, як і большасць фалькларыстаў XIX ст., паўтараў памылкі, пра якія пісаў М. Дабра-

любаў, рэцэнзуючы рускія казкі А. Афанасьева. Дабралюбаў ставіў перад збіральнікамі і «апісальнікамі народнага быту» сур'ёзную задачу: паказаць, «у якіх адносінах знаходзіцца народ да казак і паданняў, якія ён расказвае. Ці вераць, напрыклад, у народзе ў тую разумнасць адносін паміж звярамі, якая выказваецца ў многіх казках? Ці падобныя казкі прымаюцца ў народзе такім жа чынам, як мы чытаем паэмы Гамера?.. Падобныя пытанні тысячамі нараджаюцца ў галаве пры чытанні народных казак, і толькі жывы адказ на іх дае магчымасць прыняць народныя сказанні як адзін са сродкаў для вызначэння той ступені развіцця, на якой знаходзіцца народ»¹⁰⁰.

Збіральнік, на жаль, не расказаў і пра матэрыялы, якія асталіся па-за тамамі «Людз беларускага». А яны былі. У зборнікі ўвогуле ўключаецца далёка не ўсё, запісанае фалькларыстамі ў час экспедыцый¹⁰¹. Шматлікія зноскі ў другім і трэцім тамах «Людз беларускага» сведчаць, што Федароўскі меў блізкія варыянты, запісаныя ў розных мясцовасцях. Як этнограф адбіраў казкі для друку, даведваемся з наступнага яго запісу: «Паданні. Прадмова. Запісаў я больш за дзесятак баек у пав. Лідскім, але таму, што ў апублікаванні іх апырэдзіў мяне п. Вярыга (Podania białoruskie). Lwów, 1889), я іх са свае працы выкінуў...»¹⁰²

Запіс сведчыць, што збіральнік у сваёй манаграфіі выкарыстоўваў толькі ўласныя зборы.

У навуковы апарат фальклорных зборнікаў уваходзяць заўвагі (каментарыі), розныя паказальнікі, дадаткі. «Як вядома,— піша сучасны ленынградскі фалькларыст М. У. Новікаў,— выпрацаваных патрабаванняў і якіх-небудзь

апрабаваных рэкамендацый да складання заўваг... не існуе. Тым не менш, ёсць пэўны мінімум, прытрымлівацца якога павінен кожны складальнік і без якога фальклорны тэкст, калі не поўнасьцю, дык у значнай ступені траціць сваю навуковую вартасць»¹⁰³. Даследчык мае на ўвазе суправаджэнне тэксту «элементарнымі анкетнымі дадзенымі, якія адказваюць на пытанні—ад каго, дзе, калі і кім ён запісаны».

Публікуючы казкі, фалькларысты гэтыя звесткі часта папаўняюць яшчэ і ўказаннямі на ўзрост выканаўцаў, іх пісьменнасць, адлучэнне з данай мясцовасці на працяглы час, іх заняткі і-г. д. Многія фалькларысты ў каментарыі выносяць падрабязнасці, якія асвятляюць творчую лабараторыю казачнікаў, склад і характар іх рэпертуару, манеру выканання, знешнія ўмовы, абставіны расказвання казак, а таксама спецыфічныя асаблівасці тэкстаў, якія каментуюцца шляхам супастаўлення іх з іншымі варыянтамі як з рэпертуару свайго народа, так і суседніх¹⁰⁴.

Спасылкі на варыянты ў іншых зборніках. М. Федароўскі дае толькі ў трэцім томе, ды і то спарадычна, бо ў тых публікацыях, на якія ён спасылаецца пры пэўных казках, ёсць сюжэты, падобныя да другіх тэкстаў у «Людзе беларускім», а на іх складальнік пры іншых казках не паказвае чамусьці зусім. Гэтак сталася хутчэй за ўсё таму, што збіральнік, спешна рыхтуючы рукапіс другога тома да здачы ў выдавецтва, проста не паспеў унесці многіх спасылак на фальклорныя зборнікі другіх збіральнікаў. А што ён рыхтаваў такія спасылкі, пацвярджаюць матэрыялы архіва¹⁰⁵. Часам, праўда, ён не мог зрабіць такіх спасылак, бо, жывучы.

ў правінцыі, не меў пад рукой адпаведнай літаратуры, асабліва выдадзенай у Расіі. Як справядліва заўважыў У. Гнацюк, рэцэнзуючы другі том «Людз беларускага», «гэта (г. зн. спасылкі на падобныя сюжэты ў іншых фальклорных выданнях.— Я. С.) павінен быў зрабіць нехта па даручэнні Акадэміі ў Кракаве, дзе ёсць бібліятэка і куды можна было сабраць розныя этнаграфічныя зборнікі...»¹⁰⁶

У другім і трэцім тамах «Людз беларускага» пры некаторых тэкстах Федароўскі робіць такія, напрыклад, заўвагі: «Падобная казка вядома людз з Ваўкавыскага павета ў ваколіцах Лыскава (в. Кавалёўцы)»¹⁰⁷. «Вельмі падобную версію падаў мне селянін з Кусінцаў пад Ваўкавыскам Баляслаў Мацвейчык»¹⁰⁸. Такіх заўваг у другім томе 12, у трэцім — 10. Каб Федароўскі змясціў самі варыянты, то гэта было б карысней.

«Толькі неспецыяліст можа думаць,— пісаў А. Нікіфараў,— што аднолькавыя сюжэты казак розных мясцін пазбаўляюць варыянты цікавасці. Для фалькларыста кожны варыянт бясконца каштоўны, і чым больш варыянтаў аднаго і таго ж сюжэта, тым шырэй раскрываецца даследчыцкая праблематыка і тым устойлівей магчымыя вывады. Акрамя таго, кожны варыянт заўсёды ёсць унікал, калі браць не толькі тэкст, але і спадарожныя яму элементы бытавання»¹⁰⁹.

Мы ведаем, у якіх умовах быў М. Федароўскі як выдавец. Сапраўды, калі б ён змясціў варыянты ды ў каментарыях даў звесткі, у якіх умовах, кім і як апавядалася кожная казка, то перад чытачом і даследчыкам была б шырэйшая і больш ясная карціна бытавання і канк-

рэтнай інтэрпрэтацыі фальклорнага твора. Да таго ж сюжэтны малюнак казкі раскрываецца найпаўней праз яе варыянты, а без іх ён будзе абяскроўлены.

Як мы змаглі пераканацца, навуковы апарат надрукаваных М. Федароўскім тамоў казак пры ўсіх яго недахопах вельмі багаты і каштоўны. Для свайго часу ён быў вялікім дасягненнем вучонага ў галіне фалькларыстыкі. Ды і да сённяшняга часу спосаб падрыхтоўкі Федароўскім сабраных матэрыялаў да выдання, асабліва з боку навуковага апарату, застаецца ў некаторай ступені ўзорам для пераймання. У гісторыі беларускай фалькларыстыкі і зараз мы не сустракаем у выданнях казак такіх грунтоўных прадметных, геаграфічных і імянных паказальнікаў, а ў некаторай ступені нават і ўступных артыкулаў, якія даў у свой час даследчык.

Вага і каштоўнасць сабраных М. Федароўскім казачных матэрыялаў відавочная: навука атрымала велізарную колькасць казак, паданняў, легенд, анекдотаў (у першым томе — каля 300 нумароў, у другім — 410, у трэцім — 571). З'яўленне такога матэрыялу ў друку — вялікі ўклад у беларускую фалькларыстыку.

Рэцэнзенты вельмі высока ацанілі сабраны Федароўскім казачны эпас беларускага народа, паказалі, што этнограф сабраў шмат такіх матэрыялаў, якіх да яго ніхто не запісаў увогуле, або якіх было апублікавана вельмі мала. Да Федароўскага на тэрыторыі Заходняй Беларусі было запісана і надрукавана крыху больш за 200 паданняў і казак¹¹⁰.

Высока ацэньваючы працу М. Федароўскага, вядомы даследчык усходнеславянскай казкі

праф. С. Саўчанка пісаў: «Калі з 1500 паданняў, налічваемых п. Федароўскім, мы да ўласна казак аднясем усяго $\frac{1}{3}$ частку, то нават у такім выпадку «Lud białoruski» будзе самым багатым зборам беларускіх казак»¹¹¹. Другі даследчык, украінскі фалькларыст У. Гнацюк, рэцэнзуючы другі том працы Федароўскага, адзначаў: «Вялікая яго вага не толькі ў багацці матэрыялу, але і ў тым, што ён прыносіць многа новага. Асаблівую ўвагу звяртаюць на сябе ў гэтым плане апавяданні пра знахараў, чараўніц, ведзьмаў, упыроў, чарцей і мясцовыя пераказы»¹¹². Калі ж мы ўспомнім, што падобнага матэрыялу багата і ў першым томе «Людз беларускага», дык упэўнімся ў справядлівасці слоў рэцэнзента. Па багацці сабранага матэрыялу з галіны народнай дэманалогіі ў беларускай этнаграфіі і фалькларыстыцы побач з Федароўскім паставіць няма каго. Нават самы вялікі збор, што апублікаваны М. Нікіфароўскім¹¹³, саступае перад «Людз беларускім», асабліва па колькасці легендарных сказанняў і казак.

Не ўдаючыся ў канкрэтны аналіз усіх сюжэтаў казак у «Людз беларускім», спынімся на некалькіх, вартых асобнай увагі.

У працы М. Федароўскага мы сустракаем шмат такіх казачных сюжэтаў, якіх да яго публікацыі або зусім не было ў беларускім надрукаваным матэрыяле, або было мала. Вось, напрыклад, казка «Аб токару і злотніку» («Драўляны галубок на шрубце») з другога тома «Людз беларускага» (стар. 122—125, № 83). Арыгінальнасць гэтай казкі ў тым, што ў беларускім апублікаваным матэрыяле варыянты яе не сустракаюцца ўвогуле. Публікацыя Феда-

роўскага — унікальны беларускі варыянт гэтага сюжэта, адзначанага ў паказальніку Аарнэ — Томпсана ¹¹⁴ пад № 575 (распаўсюджанне яго гл. таксама ў працы Бальтэ — Поліўкі ¹¹⁵). Як піша Л. Р. Бараг, «адна са старэйшых версій гэтага казачнага сюжэта ёсць у «Кнізе тысячы і адной ночы» (ночы 368—371)» ¹¹⁶.

Яшчэ С. Саўчанка ¹¹⁷ звярнуў увагу на цікавую казку ў зборніку М. Федароўскага (т. III, № 63) на сюжэт «Матроны Эфескай» (Аарнэ — Томпсан 1510, Аарнэ — Андрэеў 1352). У каментарыях да яе Бараг адзначае, што яе «варыянты ў зборніках усходнеславянскіх казак не адзначаны» ¹¹⁸.

Не сустракаюцца ва ўсходнеславянскім казачным матэрыяле і блізкія варыянты казкі «Аб трох братоў і ваўку» («Люд беларускі», т. II, стар. 42—43; № 41) ¹¹⁹. Праўда, падобная казка пра чароўную крыніцу ёсць у зборніку польскіх народных казак С. Цішэўскага ¹²⁰.

У першым томе «Люд беларускага» М. Федароўскі надрукаваў казку тыпу «Пахмелле льва» «Чаму леў уцёк з нашай стараны» (стар. 189—190, № 712). Падобнага тыпу казкі сустракаюцца «выключна ў беларускім матэрыяле» — іх няма ні ў рускіх, ні ўкраінскіх зборніках ¹²¹.

«Побач з мноствам гістарычных казак-паданняў і анекдотаў, агульных для беларускага, рускага і ўкраінскага або для беларускага і польскага фальклору, — піша Л. Бараг, — у беларускім матэрыяле ёсць унікальныя легендарныя апавяданні: пра караля Ізяслава Чорнага, сялянскія паўстанні XVIII ст., пра Тадэвуша Касцюшку, пра партызанаў 1812 года» ¹²². М. Федароўскі шмат такіх паданняў змясціў

у трэцім томе «Людз беларускага» (гл. стар. 3—18, № 2—34). Тут паданні-легенды пра крыжаносцаў, каралеву Бону, Стэфана Баторыя, шведскую вайну, пра Радзівіла, Тадэвуша Касцюшку, падзеі 1812 і 1863 гг.

Беларускія казкі пра жывёл, якія адпавядаюць нумарам міжнароднага паказальніка Томпсана, але не маюць ні рускіх, ні ўкраінскіх паралеляў, нешматлікія. Л. Бараг называе чатыры такія сюжэты. Паказальна, што тры з іх — са зборніка М. Федароўскага¹²³. Запісаны Федароўскім і такія сюжэты казак пра жывёл, якія ўлічаны ў паказальніку Томпсана і сустракаюцца ў беларускім і ўкраінскім фальклоры, але адсутнічаюць у рускім матэрыяле:

Th 87 A* (=169 H*) — Селянін памагае ваўкам адолець мядзведзя. 1 бел. варыянт (Фед., III, стар. 56, № 106). 1 укр. варыянт (Етногр. збірник, т. 37—38, стор. 142, № 109).

Th 160 A — Чалавек іграе ваўку на скрыпцы ў воўчай яме. 1 бел. варыянт (Фед., III, стар. 57, № 109).

Th 200 B — Чаму сабакі абнюхваюцца. 1 бел. варыянт (Фед., III, стар. 125, № 219).

Th 280 — Спаборніцтва мурашкі з круком. 1 бел. варыянт (Фед., III, стар. 269, № 534).

Міхал Федароўскі запісаў шмат чарадзейных казак. Як у рускіх і ўкраінскіх, так і ў беларускіх зборніках слаба прадстаўлены такія чарадзейны сюжэт, як «Тры дактары» (№ 660). У «Людзе беларускім» ён ёсць (т. III, стар. 115, № 206 b).

З тых беларускіх казак, якія не маюць ні ўкраінскіх, ні рускіх паралеляў, але сустракаюцца ў польскім фальклоры, трэба назваць казкі тыпу «Кароль вымярае вышыню неба і

глыбіню мора» (Th 920 A * = Кржыжаноўскі¹²⁴ 733), «Багацей асуджае беднага брата на самагубства» (Th 740 ** = Кржыжаноўскі 740), «Перамена пола» (Th 514), «Пакаранне ведзьмара» (Th 0, Кржыжаноўскі 342). Усе гэтыя тэксты — адзінкавыя запісы, зробленыя Федароўскім¹²⁵.

Беларускі казачны матэрыял надзвычай багаты на легендарныя сюжэты. Выключнай разнастайнасцю вылучаюцца беларускія легендарныя казкі пра чарцей (больш за 130 сюжэтаў), мерцвякоў (больш за 60), заклятыя скарбы і душы (больш за 60). Заходнебеларускаму фальклору асабліва характэрныя сюжэты казак пра злоснага (ліхога) чорта-забойцу. Шмат апублікавана іх М. Федароўскім: «Чорт забівае ў лесе маладзіцу, якая збірала ягады» (Фед., II, № 234, 298), «Чорт-ксендз забівае чалавека, які яго выкрыў» (Фед., II, № 238), «Чорт-парабак топіць у студні гаспадыню, а пасля спіхвае туды людзей, што прыбягаюць ёй на дапамогу» (Фед., II, № 241) і інш.

Асобнае месца, блізкае і да бытавых і да легендарных казак, займаюць у фальклоры казкі пра дурнога чорта. Анекдатычныя па сэнсу, яны насычаны фантастычнымі матывамі. Запісаны яны і М. Федароўскім. Як адзначае Л. Бараг, сярод усходнеславянскіх казак «толькі ў беларускіх зборніках сустракаюцца казкі тыпу «Дурны чорт на службе ў злоснай жанчыны» (Фед., II, № 275; Шэйн, II, № 64), «Чорт і жанчына, што заснула ў яго на рагах» (Раманаў, IV, № 62; Фед., II, № 276), «Купанне жанчыны і чорта» і некаторыя іншыя»¹²⁶. У трэцім томе «Люду беларускага» М. Федароўскі змясціў казку «Аб хітрым дзяку»

(стар. 178, № 337; Аарнэ — Томпсан 1790), варыянты якой знаходзім толькі ва ўкраінскім фальклоры (запіс У. Гнацюка: «Етнографічны збірнік», VI. Львів, 1899, стор. 117—118, № 222; И. Манжура. Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губернии. Харьков, 1890, стр. 106—107). У рускім апублікаваным матэрыяле падобныя казкі не сустракаюцца ¹²⁷.

Ёсць у зборы М. Федароўскага сюжэты, пашыраныя ў іншых народаў, якія рэдка сустракаюцца ў беларускім матэрыяле. Так, напрыклад, казка «Як ліс выратаваў чалавека ад вужа» (т. II, № 24) — тып «Стары хлеб-соль забываецца» (Аарнэ — Томпсан 155) — шырока вядомая ў многіх народаў, але на Беларусі надрукавана дасюль толькі тры яе варыянты: два — М. Федароўскім (т. II, № 24—25) і адзін — П. Шэйнам (т. II, № 128; замест вужа — цмок). Рускіх варыянтаў гэтага сюжэта налічваецца 6 ¹²⁸, украінскіх значна больш, літоўскіх — 39. Заўважым, што гэту казку са зборніка Федароўскага перадрукоўвалі ў свой час «Наша ніва» (1909, № 41) і «Беларускі каляндар «Нашай нівы» (Вільня, 1912, стар. 103—104).

Спынімся яшчэ на казцы «Аб рыцару як ён забіў змея» (т. II, стар. 82—84, № 61), запісанай Федароўскім ад Фелікса Дзежкі ў в. Хадароўка Сакольскага павета. На яе ўпершыню звярнуў увагу Я. Ф. Карскі ¹²⁹. Сюжэт гэтага твора — рэдкі на Беларусі водгалас былін пра Ілью Мурамца. Падобны сюжэт быў запісаны Е. Раманавым ¹³⁰ на Магілёўшчыне. У варыянтах, запісаных ім, толькі адзін эпізод: «исцеление сидня» і ачыстка ім поля ад карчоў. Супа-

дае першапачатковы эпизод з казкі ў запісе Федароўскага і ў запісе Дабравольскага ¹³¹ (тут бог поіць квасам Ілью Мурамца і той набіраецца сілы).

«Не ведаю,— піша Я. Карскі,— як глядзець на гэту казку. Наўрад ці можна бачыць тут пазнейшае знаёмства з вядомымі былінамі пра Ілью Мурамца, якія распаўсюдзіліся з дапамогай граматы: ля Сухаволі па-руску; несумненна, рэдка хто ўмее чытаць. Вельмі можа быць, што гэта сляды старажытнага знаёмства беларусаў з быліннай паэзіяй. Яшчэ ў XVI стагоддзі на Беларусі ведалі пра асілкаў. Так, вядомы перакладчык Бібліі на заходнерускае «наречіе» ў 1517—1525 гг. доктар Францыск Скарына з Полацка ў прадмове да «Книги судей» гаворыць пра Саламона: «и иные богатырскии многии дела чинил»; або ў агульнай прадмове да перакладу: «аще ли же кохание имаши ведати о военных а о богатырских делех, чти книги судей, или книги маховеев» ¹³². Думка Я. Ф. Карскага слушная. Казка «Аб рыцару як ён забіў змея» — своеасаблівы водгук багатырскага быліннага эпасу, які быў вядомы старажытнай Беларусі. Пазней, у эпоху позняга сярэднявечча і асабліва ў XVIII ст., калі Беларусь ва ўмовах жорсткага нацыянальнага ўціску перажывала ўпадак культуры, традыцыі быліннага эпасу сталі паціху затухаць і перайшлі ў чарадзейныя казкі, якія ўвабралі ў сябе і матывы шматлікіх паданняў пра героічных волатаў-асілкаў і матывы быліннага эпасу ¹³³.

Прыкладаў цікавых сюжэтаў, надрукаваных М. Федароўскім у «Людзе беларускім», можна назваць вельмі многа. Гэта праца дае выключ-

на багаты матэрыял нашым казказнаўцам. Таму яны ні ў адной сваёй працы не могуць абысціся без спасылак на гэту капітальную работу вядомага фалькларыста. Шмат у «Людзе беларускім», напрыклад, казак з антыпанскімі і антыклерыкальнымі настроямі. Большасць з іх разглядаецца ў кнігах А. Фядосіка і К. Кабашнікава¹³⁴, таму мы спецыяльна на іх не спыняемся.

Акрамя надрукаванага, у М. Федароўскага асталася яшчэ шмат казачнага матэрыялу, які не ўвайшоў у «Люд беларускі». Захоўваецца ён у архіве этнографа ў Рукапісным аддзеле бібліятэкі Варшаўскага універсітэта¹³⁵. Сярод гэтых матэрыялаў няма такіх, якія, несумненна, могуць прыцягнуць увагу даследчыкаў. Прывядзем некалькі канкрэтных прыкладаў.

Як вядома, у беларускім казачным эпасе вельмі вялікі раздзел займаюць казкі пра жывёл. Ёсць у нас і казкі, у якіх дзейнымі асобамі выступаюць расліны. «Казак з дзейнымі ў іх аднымі раслінамі мала»,—сцвярджаў Я. Ф. Карскі¹³⁶. Ён тут жа спасылаўся на байку «Аб бярозе і сасне», запісаную Федароўскім і надрукаваную ў другім томе «Люд беларускага» (стар. 96, № 69). Але ў архіве этнографа збераглася куды больш паэтычная і глыбокая па сваёй філасофскай напоўненасці казачка «Гутарка дуба з грыбом»¹³⁷. Запісана яна ад Настулі Сербінавай з в. Лозкі, што каля Казлоўшчыны б. Слонімскага павета. Падаем яе поўнасцю, захаваўшы арфаграфію рукапісу:

«Гутарка дуба з грыбом»

— Адхіліся, дубе, бо я расту! Ты дзесяць лет расцеш, да німа нічога, а я за гадзінку вырасту.

А дуб кажа:

— Ты за гадзінку вырасцеш, звалішся і зчарвівееш, а я ў сто лет звалюсе, а другія сто лет карань у земле седзець будзе».

Гэты тэкст цікавы не толькі для фалькларыстаў. Ён можа зрабіць паслугу і літаратуразнаўцам. У прыватнасці, ён паможа глыбей зразумець вытокі «Казак жыцця» Якуба Коласа. У народзе, як бачым, расказваліся такія глыбока філасофскія, па-народнаму мудрыя апавяданні. Народ умеў мысліць адцягнена, а мудрую жыццёвую практыку мог увасобіць у вобразы акаляючай яго прыроды. І Якуб Колас, напэўна, чуў такія казкі ад народных апавядальнікаў, таму выкарыстаў іх прынцыпы пабудовы, іх глыбінны філасофскі сэнс і змест для стварэння сваіх арыгінальных твораў — «казак жыцця», — над разгадкай паходжання якіх усё яшчэ думаюць нашы даследчыкі.

У гэтым сэнсе цікавы і тэкст казкі «Тры браты і пустэльнік», дасланай Федароўскаму карэспандэнтам са Слуцкага павеата. Казка была завучана карэспандэнтам, як ён піша, «57 гадоў таму назад», г. зн. недзе ў пачатку 30-х гадоў XIX ст. Сюжэт казкі вядомы¹³⁸. Але варыянт, што знаходзіцца ў архіве М. Федароўскага¹³⁹, расказаны жыва, ярка, эмацыянальна і мае такія асаблівасці, якіх не сустракаем ні ў адной публікацыі гэтага сюжэта. Асабліва ён цікавы эпізодам са святой Магдаленай, Пятром і богам (выкраданне ў бога дыямантовага каўпака), якога ў другіх казках падобнага тыпу (беларускіх, украінскіх, рускіх) няма зусім. Пранікненне такіх гратэскавых матываў у традыцыйныя казкі-небыліцы звязана, безумоўна, з багаццем антыклерыкальных матываў у бела-

рускіх казках увогуле. Казка вызначаецца жывасцю народнага складу, яркімі дэталямі. Але сам сюжэтны тып казкі пра саборніцтва ў хлусні, у якой расказваецца пра трох братоў, што прыходзяць да старога па агонь (двое не могуць расказаць небыліцу, дзед выразае ў іх са спіны палосы; малодшы ж брат (звычайна — дурань) вымушае старога сказаць «Лжэш!», расказваючы, быццам дзед старога пасе на «тым свеце» свіней), даволі пашыраны ў сусветным фальклоры.

Казкі такога тыпу адзначаны ў паказальніках казачных сюжэтаў Аарнэ — Томпсана ¹⁴⁰ і Андрэева ¹⁴¹ пад № 1920 * Д і ў заўвагах-каментарыях да казак братоў Грым Больтэ — Пóліўкі ¹⁴². Юльян Кржыжаноўскі ў сваёй сістэматыцы польскай казкі дае падобны тып пад № 1922 ¹⁴³. Рускіх казак гэтага тыпу надрукавана многа (зборнікі Афанасьева ¹⁴⁴, братоў Сакаловых ¹⁴⁵, Смірнова ¹⁴⁶ і інш.), але ні ў адной з іх няма эпизода з богам, Пятром, святой Магдаленай і дыямантовым каўпаком бога.

Беларускаму чытачу добра вядома апавяданне Ядвігіна Ш. «Вучоны бык». Гэта апрацоўка традыцыйнага народнага казачнага сюжэта. На Беларусі гэты сюжэт апублікаваны М. Федароўскім («Люд беларускі», т. III, № 436—437, стар. 218—219) і А. К. Сержпутоўскім («Адукаваны бычок» у зб.: Сказки и рассказы белорусов-полешуков. . Спб., 1911, стр. 133—136, № 66). Зусім іншую стылістычную мадыфікацыю гэтага сюжэта маем у неапублікаваным тэксце, які захоўваецца ў архіве М. Федароўскага. Запісаны ён ад таленавітага апавядальніка казак, навел, анекдотаў, асабліва фрывольных, Клеманса Грыба ў Сло-

німскім павеце (А. Сержпутоўскі зрабіў запіс у в. Чудзін Слуцкага павета Мінскай губерні). Прывядзем поўны тэкст гэтай анекдатычнай казкі:

«Слоніўскі павет. З-пад Казлоўшчыны

Паехаў Базыль на торг. Прыязджае дадому. Прыходзіць сусед Даніло:

— Што там чуў, братко, на торгу?

— А што ты там пачуеш? З быдла людзі робяць.

Так Даніло дадому. А ў Данілы дзяцей ні было, толькі быў калюшчы бык — людзі калоў.

— Аўдоця! Ці ты чула гэту новасць? А то ж Базыль казаў, што на кірмашу з быдла людзі робяць. Трэба нам андаць свайго быка, а то нам даступіцца да яго трудно. О-о, хоць будзем мець свайго сына.

Узяў клікнуў Базыля:

— Вазьмі, братко, майго бычка, завядзі тамака на кірмаш. Ніхай там зробіць мне з яго сынка. Маеш яшчэ дваццаць рублёў на науку, то там дармо ні робяць.

Павёў Базыль быка, прадаў, узяў сорак рублёў. Прышоў дахаты. Даніло з жонкаю даўно яго чакае:

— Ну што ж ты там, Базылько, чуў?

— Ат, богу дзякаваць ужэ андаў на науку; зараз будзе спраўнікам!

— Як яго фаміля?

— Быкаў.

— Дзе ж мы яго найдзем, Базылько?

— Запытайце там у паліцэйскаго: дзе тут Быкаў спраўнік?

Пашлі, пытаюць. Той паказаў. Уваходзяць: «Ах, мой бычочак! Ах, мой сыночак! Да мы ўсю дарожку слязьмі злілі, пакуль да цібе,

гаспадарчык, дайшли. Богу дзякаваць, што мы цібе прыцакалі».

Той узіраецца, як казёл, а потым: «Ах ты... тваю мать, сукін сын, мужык!». Да ў вухо, да ў вухо, да крычаць: «Падзі вонт! Дурак!»

Так тые: «А нехай яго, кажуць, ваўке з'едуць з быком! Дома біўсе, а тут ешчэ і горш!» Дый годзі»¹⁴⁷.

Казка пра бычка, якога адправілі ў горад на вучобу, а пасля пакаралі, ёсць і ў рускім апублікаваным матэрыяле (праўда, адзіны варыянт у зборніку Смірнова № 267). Падобны сюжэт сустракаем і сярод галіцыйскіх анекдотаў, сабраных і надрукаваных У. Гнацюком (Галіцко-руські анекдоты. Зібрав Вол. Гнатюк. «Етнографічний збірник», VI. Львів, 1899¹⁴⁸).

Еўрапейскія казкі гэтага тыпу пералічаны ў каментарыях Больтэ і Поліўкі да збору казак братоў Грым¹⁴⁹. Казкі данага тыпу зафіксаваны ў паказальніках сюжэтаў Аарнэ, Томпсана, Андрэева пад № 1675. У сусветным апублікаваным матэрыяле гэты сюжэт мае каля 15 варыянтаў, з іх 5 — усходнеславянскія: 3 беларускія, украінскі, рускі; шосты ўсходнеславянскі (і чацвёрты беларускі!) — толькі што пададзены з архіва М. Федароўскага.

Выключнае багацце фальклорных матэрыялаў, апублікаваных М. Федароўскім у першых трох тамах «Людз беларускага», было адразу заўважана і належна ацэнена вучонымі. «Гаворачы па-праўдзе, — пісаў у 1903 г. буйнейшы ўкраінскі фалькларыст У. Гнацюк, — матэрыялы п. Федароўскага ў польскай літаратуры адзіныя ў сваім родзе і перавышаюць — не зважаючы на некаторыя хібы іх публікацыі, зрэшты фармальныя, — усё дасюль апублікаванае

палякамі з этнаграфіі, не выключаючы тут нават «Zbiog-u wiadomości», якія выдае сама акадэмія, і велізарнага, але вельмі няроўнай вартасці, збору О. Кольберга. Яны запісаны досыць дакладна, не пераказаныя адвольна за апавядальнікам, не перакладзены на чужую мову, і што больш важна — у іх нават вытрыманы прыкметы розных беларускіх дыялектаў. З-за гэтага яны каштоўныя не толькі для фалькларыста, але і для філолага, — а такое запісванне і выданне этнаграфічных матэрыялаў у палякаў вялікая рэдкасць. Больш таго, яны прыносяць вялікую колькасць новых матэрыялаў, а гэта таксама нямала падымае іх вартасць»¹⁵⁰.

Казкі пра жывёл, чарадзейныя і легендарныя, бытавыя і анекдоты, мясцовыя паданні, запісаныя Федароўскім, узбагачалі ўсходнеславянскі казачны эпас, пашыралі абсягі дасведчанасці вучоных-фалькларыстаў, давалі ім магчымасць пры паглыбленні ў праблемы казачнага эпасу братніх славянскіх народаў рабіць больш дакладныя і грунтоўныя вывады.

Міхал Федароўскі змясціў у «Людзе беларускім» шмат такіх казак, сюжэты якіх былі ўжо запісаны і апублікаваны ў іншых славян. Да такіх можна аднесці сюжэты, агульныя не толькі для рускага, украінскага, беларускага народаў, але пашыраныя і ў вуснай традыцыі заходніх і паўднёвых славян, напрыклад, у другім томе зборніка: № 5 («Заяц і жаба»), № 6 («Каза і воўк»), № 24 («Як ліс вызваліў чалавека ад вужа»), № 37 («Чалавек, які разумеў гаворку звяроў»), № 70 («Дзівосная дудка, што выкрывае забойцаў»), № 78 («Бацька, што хацеў жаніцца з дачкою»), № 102 («Смерць

кумою»), № 236 («Дзяўчына і мрэц-каханак»); у трэцім томе «Люду беларускага»: № 261 («Як селянін дзяліў гусь»), № 270 («Працэс за варанья яйкі, з якіх павінны былі быць кураняты»), № 340 («Няверная жонка»), № 350 («Тры браты») і інш.

Зборнік Міхала Федароўскага «Люд беларускі» прынёс даследчыкам фальклору і шмат такіх сюжэтаў, якія або былі запісаны вельмі абмежавана ўвогуле на ўсім абшары славяншчыны, або зусім не сустракаліся не толькі ў іншых народаў, акрамя беларускага, але не былі зафіксаваны і на Беларусі. Тут Федароўскі быў першаадкрывальнікам. І ў гэтым велізарнае значэнне яго працы па зборы казак, яго навуковага подзвігу. Ён узбагаціў беларускі нацыянальны фальклор новымі вельмі каштоўнымі фактамі, да яго невядомымі, а ўяўленні вучоных, што існавалі да таго часу, папоўніў, пашырыў і абнавіў, даў ім неацэнны матэрыял для больш грунтоўных аргументаў у навуковых разважаннях, для важнейшых вывадаў і шырэньшых абагульненняў.

ПАРЭМІЯГРАФІЧНАЯ СПАДЧЫНА

Яшчэ ў 60-х гадах ХІХ ст., будучы падлеткам, Міхал Федароўскі запісваў трапныя выразы жывой польскай мовы, прыказкі і прымаўкі ў Варшаве¹⁵¹. Любоў да яркага народнага слова ён пранёс праз усё жыццё і падхопліваў на карандаш кожны арыгінальны выраз, кожны востры сказ, дасціпнае слоўца ці словазлучэнне. Збіраючы матэрыял да свая першае манаграфіі «Lud okolic Zagrek, Siewierza i Pilicy», Федароўскі з вялікай увагай фіксаваў прыказкі, загадкі, фразеалагізмы, розныя параўнанні,

выклічнікі, кленічы, жарты, перайманні галасоў птушак і звяроў і г. д. У гэту кнігу ўвайшло больш за сотню польскіх прыказак, 82 загадкі, шмат разнастайнага фразеалагічнага матэрыялу. У 1896 г. у дзесятым томе «Віслы» (стар. 846—850) Федароўскі апублікаваў дапаўненне да вядомай «Кнігі польскіх прыказак» С. Адальберга.

Вандруючы па беларускіх землях, Федароўскі адразу заўважыў, што ў мове беларусаў вельмі часта сустракаюцца дасціпныя слоўцы, яркія прыказкі, прымаўкі, мудрыя выслоўі. Даследчык назіраў, што «чым больш хто размову аздабляе прымаўкамі і прыказкамі, тым лічыцца мудрэйшым»¹⁵². Запісваючы розныя выслоўі, Федароўскі вывучае іх бытаванне ў народным асяроддзі, каб пасля сцвердзіць: «Прыказкі ў іншых месцах найчасцей ужываюцца ў смеху вартых сітуацыях, іншы раз без аніякай натугі думкі, і выказваныя бываюць звычайна *post factum*. Тут (на Беларусі.— Я. С.) прыказкі дасюль з'яўляюцца сапраўдным кодэксам няпісанай этыкі, паводле якой селянін рэгулюе свае ўчынкі і справы»¹⁵³. У прыказках адбівалася жыццё народа, яго мараль, этыка, накопленыя стагоддзямі веды і практыка; у мастацкіх вобразах прыказак сканцэнтраваліся і абагуліліся з'явы жыцця чалавека і прыроды, назбірваліся трапныя і яркія характарыстыкі, назіранні і абагульненні, зробленыя працоўнымі; тут адлюстроўваліся і памылковыя тлумачэнні навакольнага свету і веды сапраўдныя, якія збіраліся па крупінцы і пераплавіліся ў мысленні народа ў мастацкія вобразы, сталі аксіёмамі. Прыказкі раскрываюць светапогляд народа, даюць яркі малюнак

ацэнкі народам рэчаіснасці, паказваюць яго погляды на жыццё, адбіваюць мары і спадзяванні працоўнага чалавека, яго імкненні да лепшай будучыні. Аналізуючы беларускія прыказкі, М. Федароўскі прыйшоў да вываду, што ў іх «селянін змясціў свае філасофскія назіранні, якія з'яўляюцца вельмі добрым матэрыялам для ацэнкі яго спосабу мыслення і суджэння»¹⁵⁴, што ў беларускіх прыказках і прымаўках «вырысоўваецца бегласць мыслі і багацце мовы»¹⁵⁵. Таму з такой шчырай зацікаўленасцю збіраў этнограф беларускі парэміяграфічны матэрыял.

Робячы нататкі прадмовы да тома прыказак, Федароўскі прыводзіць выказванне невядомага аўтара: «Прыказкі з'яўляюцца філасофіяй ці скарбонкаю мудрасці народа, павольным вырабам яго мыслі, выснаванай з жыцця. Чым больш народ захаваў прыказак, тым багацейшы сабраў запас дасведчанасці. У прыказцы, акрамя таго, адбіваецца думка народа — простая, шчырая, змястоўная, заключаная ў некалькіх выразах, якія, аднак, поўныя глыбокай мудрасці, адразу пераконваюць. У прыказках народ змясціў усё, што толькі набыў шматвяковым вопытам; у прыказках пераказаў ён навуцы ўспаміны адвечных абрадаў, забабонаў і свае першабытнае веры, у прыказках, нарэшце, народ дакладна адлюстравалі свае навукі і звычаі... Акрамя таго, прыказкі з'яўляюцца сапраўдным адбіткам народнага характару. Народ умее і любіць выказвацца вобразна. У прыказках, як у чыстай крыніцы, *найлепей адбіваецца аблічча народа* (падкрэслена Федароўскім.— Я. С.), яго характар, звычаі і глыбокі розум»¹⁵⁶. «Давайце ж паглядзім, колькі

практычнай мудрасці, здабытай вопытам, пераказалі мінулыя вякі ў прыказках»,— піша далей Федароўскі, збіраючыся, відаць, даследаваць сабраныя ім беларускія прыказкі. Цалкам стоячы на пазіцыях невядомага аўтара, М. Федароўскі клапатліва папаўняў свае зборы беларускімі прыказкамі і прымаўкамі, фразеалагізмамі, трапнымі выразамі, яркімі словамі, якія ён чэрпаў у мнагаводнай і шырокай рацэ, імя якой — беларуская мова. Работа не прапала дарма. Яна дала багаты плён: 28 000 картак з парэміяграфічнымі, фразеалагічнымі і іншымі нататкамі сабралася ў папках этнографа. Пастараемся высветліць, у якім выглядзе і якім шляхам гэтыя матэрыялы дайшлі да чытача.

Як сведчаць уцалелыя фрагменты рукапісаў з першапачаткова падрыхтаваных тамоў «Люду беларускага», у 1877—1886 г. Міхал Федароўскі сабраў шмат прыказак, прымавак і загадак з розных паветаў заходняй Беларусі (Пружанскі, Ваўкавыскі, Слоні́мскі, Лідскі, Сако́льскі і г. д.). Але надрукаваць іх не ўдалося ў такім выглядзе, як яны былі падрыхтаваны.

У першых трох тамах «Люду беларускага», што выйшлі ў 1897—1903 г., было змешчана нямала прыказак і прымавак сярод вераванняў, забабонаў, анекдотаў, легенд, казак. Пасля Федароўскі ўключыў іх у том прыказак. Пра гэта сведчаць паасобныя карткі ў архіве этнографа¹⁵⁷, а таксама шматлікія спасылкі на першыя тры тамы «Люду беларускага» ў томе прыказак¹⁵⁸.

У пісьме да польскага этнографа Гераніма Лапацінскага¹⁵⁹ 3 верасня 1903 г. М. Федароў-

скі паведамляў, што ён сем гадоў спецыяльна працаваў над беларускай парэміяграфіяй. Але толькі праз 32 гады пасля надрукавання трэцяга тома (праз 12 гадоў пасля смерці аўтара) у Варшаве выйшаў з друку чацвёрты том працы Федароўскага «Люд беларускі»¹⁶⁰. Гэта быў зборнік беларускіх народных прыказак і прымавак, які па велічыні, па колькасці сабраных у ім запісаў і да сённяшняга дня не пераўзыходзілі ў гісторыі беларускай парэміяграфіі. Акрамя прыказак, у ім змешчаны тосты і віншаванні, каламбуры і кленічы, загадкі і мянушкі, просьбы і жарцікі, прозвішчы і імёны сялян з розных паветаў (Слоні́мскі, Ваўкавыскі, Лідскі, Гродзенскі, Сако́льскі), шматлікія запісы фразеалагічнага характару.

Да збірання беларускіх прыказак і прымавак, як і ўвогуле да запісвання любога этнаграфічнага матэрыялу, М. Федароўскі ставіўся вельмі сур'ёзна і ўважліва, па-навуковаму. На адной з картак, якія захоўваюцца ў яго архіве, этнограф піша: «Я не падаю (у сваёй працы.— Я. С.) ніякіх фантазій, з якіх навука карыстацца не можа»¹⁶¹. Ён лічыў, што нядобрасумленнасць запісаў, абыякавасць ці нядбайнасць у працы, а тым больш выдумка, адвольная фантазія — недаравальная справа ў навуцы. «Я накіроўваўся проста ў сялянскія хаты і там збіраў навуковы матэрыял»¹⁶²,— заўважае даследчык. Гэта быў асноўны прынцып і метады працы Федароўскага. Як і пры зборы казак і песень, даследчык і тут не абмінаў магчымасці папоўніць свае зборы матэрыяламі, сабранымі іншымі людзьмі: яго знаёмымі і добраахвотнымі памочнікамі. Так, ад Станіславы Чарноцкай — сваячкі піянера ўсходнеславянскай

фалькларыстыкі і этнаграфіі Зарыяна Даленгі-Хадакоўскага (Адама Чарноцкага) — ён атрымаў каля сотні прыказак і прымавак са Случчыны ¹⁶³; 60 прыказак, запісаных у Навагрудскім павеце (каля Моўчадзі) Межаеўскім, удзяліў збіральніку вядомы варшаўскі бібліяфіл, калекцыянер пісанак і збіральнік прыказак Зыгмунт Вольскі ¹⁶⁴; некаторыя прыказкі і прымаўкі з Сакольшчыны, Ваўкавышчыны і Пружаншчыны дасылаў Федароўскаму Ян Дзежка; шмат сабраў Антось Высоцкі.

Пры параўнальных даследаваннях М. Федароўскі звяртаўся да сваіх знаёмых з асяроддзя шляхты, якія ведалі беларускую і польскую мовы. «NB. Protopoia. Прачытаць п. Керсноўскай усе шляхецкія прыказкі, каб яна прыпомніла, ці няма ідэнтычных беларускіх» ¹⁶⁵, — запісвае ён на невялічкім аркушыку, апрацоўваючы свае парэміяграфічныя нататкі.

У адрозненне ад другіх этнографіаў, сваіх папярэднікаў — у Польшчы, напрыклад, О. Кольберга, а ў гісторыі беларускай фалькларыстыкі П. Шэйна — Міхал Федароўскі амаль не выкарыстоўваў у сваіх працах друкаваныя крыніцы. Ім, як мы ўжо ведаем, не перадрукавана з іншых выданняў ні адной казкі.

З друкаваных крыніц М. Федароўскі запазычыў толькі 190 прыказак, апублікаваных У. Дыбоўскім ¹⁶⁶. Пра гэта сам збіральнік у чарнавых нататках прадмовы да тома прыказак гаворыць: «Усе прыказкі, прадстаўленыя ў гэтай працы, я запісаў асабіста з вуснаў народа; выключэнне складаюць 200 (палічыць ¹⁶⁷) такіх прыказак Дыбоўскага, на якія мне нідзе ў даследаваных мною ваколіцах натрапіць не ўдалося. Я прылучыў іх да сваіх таму, што яны

запісаны ў заходняй частцы Беларускай Русі. Папра-віўшы некаторыя выразы, якія грашылі па-мылковай фанетыкай, я кожную пазначыў асобна прозвішчам Дыбоўскага ў дужках»¹⁶⁸.

Якую ж тэрыторыю ахапіў М. Федароўскі, запісваючы беларускі парэміяграфічны матэрыял? На тытуле чацвёртага тома «Людзін Беларускага» значыцца 12 паветаў: Гродзенскі, Сакольскі, Беластоцкі, Бельскі, Ваўкавыскі, Слонімскі, Навагрудскі, Слуцкі, Лідскі, Вілейскі, Свянцянскі і Ашмянскі. У матэрыялах тома сустракаюцца прыказкі, прымаўкі, загадкі і іншыя матэрыялы, сабраныя, а можа часткова дасланыя з іншых паветаў — Брэсцкага, Пружанскага, Ігуменскага, Мінскага, Барысаўскага, Віленскага. Найбольшая колькасць надрукаваных у чацвёртым томе матэрыялаў (усяго 13 231 нумар) прыпадае на Ваўкавыскі павет — 8389 прыказак з варыянтамі (усіх прыказак у томе — 9868). Гэта і зразумела. У Ваўкавыскім павеце Федароўскі пражыў пастаянна 10 гадоў: з 1884 па 1895 г. ён арандаваў у гэтых краях фальварак Косін. Маючы непасрэдны кантакт з мясцовым насельніцтвам, збіральнік мог з найбольшым поспехам і найлепшымі вынікамі папаўняць свае парэміяграфічныя нататкі. На другім месцы па колькасці сабранага прыказкавага матэрыялу стаіць Слонімскі павет (665 нумароў). Тут Федароўскі запісаў багата прыказак, жартаў, загадак, імён і прозвішчаў сялян, мянушак усё па той жа прычыне — у Слонімскім павеце ён пражыў дзевяць апошніх гадоў свайго жыцця на Беларусі.

Пры падліках парэміяграфічных матэрыялаў з розных мясцовасцей трэба мець на ўвазе та-

кую акалічнасць: усіх запісаў у Федароўскага было 28 000; з іх Чэслаў Пяткевіч пры падрыхтоўцы тома да выдання пасля смерці аўтара выбраў толькі 12 231 запіс. Якія варыянты і з якіх наветаў выдавец апусціў, невядома. Таму тут і даюцца лічбы толькі па надрукаваным томе.

Этнограф не падаваў канкрэтных мясцовасцей, назваў паасобных вёсак, дзе ён рабіў запісы. Пры кожнай прыказцы абазначаны толькі павет. У яго архіве збераглася толькі адна картка, на якой рука збіральніка зафіксавала назвы вёсак, дзе рабіліся запісы: «Ад Лыскава (у Ваўкавыскім павеце.— Я. С.). Запісваў загадкі і прыказкі ў вёсках Кавалёўцы, Вілянова, Куклічы, Грушаўцы і Верашчакі»¹⁶⁹.

Як бачым, тэрытарыяльна этнограф ахапіў велізарныя прасторы заходнебеларускіх зямель: ад Беластока і Бельска — на захадзе да Слуцка і Мінска — на усходзе, ад Вільні, Свянцян і Ашмян — на поўначы да Слонімшчыны і Пружаншчыны — на поўдні.

Гісторыю стварэння чацвёртага тома «Люду беларускага» падрабязна прасачыць ад пачатку да канца нялёгка. Па-першае, у архівах захавалася нямнога матэрыялаў, якія асвятляюць працэс работы Міхала Федароўскага над беларускай парэміяграфіяй; некаторыя з іх яшчэ, магчыма, не знойдзены; па-другое, кнігарытавалася да друку не самім аўтарам. Прафесар Станіслаў Панятоўскі — рэдактар тома — хоць і гаворыць у прадмове, што «ўкладанне гэтага тома сцісла адпавядае плану, пакінутаму аўтарам»¹⁷⁰, не расказвае грунтоўна, што гэта быў за план, у якім стане матэрыялы былі пакінуты збіральнікам: ці Федароўскі іх

разгрупаваў цалкам, ці часткова, ці павыбіраў апорныя словы да ўсіх прыказак ці толькі да часткі, а да астатніх іх падбіралі і размяшчалі ў алфавітным парадку Ч. Пяткевіч і С. Панятоўскі.

Да тома прыказак Федароўскі рыхтаваў прадмову. Засталіся яе фрагменты. З іх, а таксама з карэспандэнцыі этнографа, фрагментаў рукапісу «Людз беларускага» — серый, падрыхтаваных да 1886 г., відаць, што работу над стварэннем тома прыказак этнограф вёў доўгі час. Яна ішла некалькімі этапамі, паслядоўнасць якіх дакладна ўстанавіць цяпер амаль немагчыма.

Прыказкі і загадкі, сабраныя Федароўскім у першае дзесяцігоддзе яго працы на Беларусі, першапачаткова ўваходзілі ў падрыхтаваныя збіральнікам тамы «Людз беларускага» як паасобныя раздзелы (па паведах). Прыказкі, прымаўкі і загадкі ўваходзілі ў шосты і сёмы раздзелы серый, гатовых да друку ўжо ў 1886 г. Унутры кожнага раздзела была прадметна-алфавітная класіфікацыя. Але ў такім выглядзе надрукаваць працу не давялося. Калі Акадэмія навук згадзілася друкаваць матэрыялы Федароўскага, тыя раздзелы, у якіх былі прыказкі і загадкі з паасобных паведаў, трэба было аб'яднаць. А гэта вымагала ўжо іншай класіфікацыі. «Частка пададзеных тут прыказак, — запісаў пазней М. Федароўскі, — яшчэ 9 гадоў таму назад была ўкладзена паводле т. зв. філасафічнага парадку і падрыхтавана да друку. Але ж пакуль нельга было знайсці выдаўца рукапісу, была надрукавана «Кніга» Адальберга¹⁷¹. Гэта быў добры прыклад для пераймання. У той час, падумаўшы сабе, што

няма таго кепскага, каб не выйшла на добрае, я пачаў нанава апрацоўваць па прынцыпе га-лоўнага выразу, далучыўшы ўдвая больш прыказак, сабраных пазней»¹⁷².

Запісваючы прыказкі, М. Федароўскі спачатку фіксаваў іх як сыры матэрыял (часам робячы для сябе некаторыя тлумачэнні). Пасля ж ён узваліў на свае плечы неверагодна цяжкую задачу: акрамя таго, што меў клопат з тлумачэннем і класіфікацыяй прыказак, ён адзін узяўся супаставіць тысячы запісаных ім беларускіх прыказак з парэміяграфічнай спадчынай суседніх славянскіх народаў — польскага, украінскага, рускага, чэшскага, — а таксама з тымі выданнямі беларускіх прыказак, якія ўжо былі надрукаваны да яго іншымі фалькларыстамі. Гэтая цяжкая праца заняла ў Федароўскага некалькі гадоў. 30 лістапада 1896 г. ён пісаў з Падолья да Рамана Завілінскага ў Кракаў: «У даны момант увесь вольны ад спецыяльных заняткаў час займае ў мяне карпатлівая праца над супастаўленнем б(е)л(а)рускіх прыказак з варыянтамі, якія выступаюць у мове літоўск(ай), а таксама ў сваяцкіх славянск(іх)...»¹⁷³ Праз год, 21 лістапада 1897 г., ён зноў паведамляе Р. Завілінскаму: «Гэтымі днямі скончыў ужо нарэшце супастаўленне прыказак. Прагартыўшы прыказкавую літаратуру: беларускую, украінскую, рускую, літоўскую і польскую, наастанку цытаваў чэшскія варыянты, якія знайшоў у зборы І. Е. Гулакоўскага («Česka příslovi»). Цяпер вельмі ж марудная каля тых дробязей работа павінна ўжо пасоўвацца крыху жвавейшым тэмпам. Спадзяюся, што ўжо ў будучым годзе працу над

парэміяграфіяй беларускай канчаткова сапхну са свае галавы»¹⁷⁴.

Міхал Федароўскі адзін зрабіў сапраўды тытанічную працу, якую нават цэлы калектыў змог бы адолець не вельмі хутка. Ён супаставіў са сваімі запісамі 26 розных парэміяграфічных выданняў, многія з якіх мелі дзiesiąткі тысяч прыказак і прымавак, загадак, як, напрыклад, зборы паляка С. Адальберга (каля 70 000 прыказак з варыянтамі), рускага У. Даля (больш за 30 000 нумароў), украінца М. Номыса (больш за 14 000 нумароў). Знамянальна, што да сённяшняга дня ні адзін беларускі парэміяграф не адважыўся ўзяцца за падобнае.

Міхал Федароўскі дасканала ведаў славянскую парэміяграфічную і парэміялагічную літаратуру, публікацыі беларускіх прыказак А. Рыпінскага, Я. Чачота, Я. Тышкевіча, П. Шпілеўскага, І. Насовіча, П. Шэйна, Е. Раманава, У. Дыбоўскага, З. Радчанкі і іншых і прыказак суседніх славянскіх народаў: збор У. Даля, чэшскі І. Гулакоўскага, а таксама ўкраінскіх вучоных М. Номыса, А. Навасельскага, М. Камарова¹⁷⁵. Найлепш ён быў знаёмы з публікацыямі польскіх прыказак і прымавак С. Адальберга, К. Бжазоўскага, К. Баранча, З. Глогера, О. Кольберга.

Асабліва высока цаніў Федароўскі працу Самуэля Адальберга, з якім быў асабіста знаёмы, меў перапіску, дасылаў яму польскія прыказкі, сабраныя ў часе паездак па розных раёнах Польшчы. С. Адальберг надрукаваў у сваёй «Кнізе польскіх прыказак, прымавак і прыказкавых выказаў» болей за 30 000 польскіх прыказак і каля 40 000 іх варыянтаў. Гэты зборнік і да сённяшняга дня лічыцца польскімі вучо-

нымі-фалькларыстамі адным з лепшых выданняў парэміяграфічнай спадчыны польскага народа, найлепшым дасягненнем польскай парэміяграфічнай навукі ХІХ ст. Яшчэ большую папулярнасць ён меў у час выхаду ў свет. Акрамя велізарнага матэрыялу, сабранага ў адно выданне, зборнік меў новую на той час класіфікацыю. Папярэднікі С. Адальберга падавалі прыказкі ў асноўным па алфавіце, што было нязручным у карыстанні, або тэматычна. Ідучы за нямецкімі вучонымі (Вандэр¹⁷⁶, Дзюрынгсфельды, Ота), Адальберг прымяніў размяшчэнне прыказкавага матэрыялу па галоўных, апорных словах (*die Stichwort*) кожнай прыказкі. «Такое ўкладанне,— пісаў у рэцэнзіі Ян Карловіч,— адзіна рацыянальнае. Яно здаецца простым і натуральным, аднак колькі папярэднікаў пана А(дальберга) і ў нас і за мяжой не магло даць сабе рады, каб трапіць на патрэбную дарогу: ламалі галовы, шукаючы сістэмы парадкавання паводле аддзелаў прадметных, разбіваючы прыказкі на «гаспадарчыя», «рэлігійныя», «раслінныя», «звярыныя» і г. д. і ніяк не могучы знайсці выйсця з лабірынту»¹⁷⁷.

Польскія прыказкі, сабраныя М. Федароўскім, таксама былі ўключаны ў «Кнігу» С. Адальберга. Аўтар змясціў тут усе прыказкі з апублікаванай працы Федароўскага «*Lud okolic Żagiek, Siewierza i Pilicy*», а таксама многа з рукапісу, прысланага Федароўскім¹⁷⁸. Канчаткова афармляючы свае парэміяграфічныя зборы, Федароўскі пайшоў у размяшчэнні прыказак за Адальбергам.

Грунтоўна ведаў Федароўскі і адзін з найбольшых на той час зборнікаў беларускіх пры-

казак і прымавак Насовіча. «Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем» (1874) змяшчаў больш за 3000 беларускіх народных прыказак. Падача іх у зборніку традыцыйная: збіральнік не рабіў ніякіх падзелаў і груп, а даў матэрыял агулам, размясціўшы па алфавіце. Таму практычна карыстацца гэтым увогуле каштоўным зборнікам нязручна: невядомую на адпаведную тэму прыказку тут можна знайсці толькі прачытаўшы ўвесь зборнік.

Сустракаюцца ў І. Насовіча і недакладнасці ў перадачы асаблівасцей жывой беларускай мовы. Вельмі важна, што амаль да кожнае прыказкі і прымаўкі вучоны дае (хоць не заўсёды ўдалыя) тлумачэнні. Вось некалькі прыкладаў: «Алі пан, алі прапаў. Гавораць, адабраючы адвагу. Альбо палкоўнік, альбо пакойнік. Aut sors, aut mors; Ані гарэлага шэлега няма. Гавораць пра крайне беднага; Паны баляюць, а наш брат бядуець. Гавораць пра тое, што марнатраўнасць паноў даводзіць сялян да гаротнага становішча» і г. д.

Да недахопаў зборніка І. Насовіча трэба аднесці і поўную адсутнасць якой бы там ні было пашпартызацыі. Збіральнік не паказвае, дзе і ад каго запісаны прыказкі. Толькі па спецыфічных моўных асаблівасцях, па некаторых дыялектных рысах можна вызначыць, з якой мясцовасці паходзіць тая ці іншая прыказка. Большасць жа з іх вельмі цяжка аднесці да пэўнай тэрыторыі. Змешчана ў зборніку і 130 загадак. Яны таксама пазбаўлены класіфікацыі: падаюцца па алфавіце і ўсё. Пасля кожнай загадкі праз працяжнік даецца адгадка. Усё ж, нягледзячы на недахопы, зборнік Насо-

віча не страціў навуковай каштоўнасці і да нашых дзён. Ён з'яўляецца важнай крыніцай вывучэння народнай мудрасці беларусаў.

Няма нічога дзіўнага, што М. Федароўскі зборніку Насовіча аддаў самую пільную ўвагу. Гэта быў найбольш вядомы зборнік, які найпаўней з усіх тагачасных выданняў беларускіх прыказак і прымавак адлюстраваных крылатую мудрасць нашага народа. Пацвярджэнне таму, што Федароўскі, як кажуць, з алоўкам у руках чытаў і вывучаў зборнік І. Насовіча, можам знайсці ў архіве этнографа. «Некалькі абзацаў працытаваць з прадмовы Насовіча да «Бел. прыказак»¹⁷⁹, — запісвае даследчык на адным з аркушаў. Як скрупулёзна працаваў Федароўскі над прыказкамі, апублікаванымі Насовічам, гаворыць яшчэ адзін запіс: «Параўнальныя нататкі. У Насовіча «Сборник белорусских пословиц» на агульную лічбу... (так у рукапісе.— Я. С.) усходнебел(арускіх) прыказак я знайшоў ідэнтычных і варыянтаў 1686»¹⁸⁰. Такія падлікі даследчыка давалі магчымасць яскравей ацаніць уласныя зборы.

Міхал Федароўскі быў добра знаёмы і са «Слоўнікам» І. Насовіча, дзе таксама змешчана шмат прыказак і прымавак у якасці ілюстрацыйнага матэрыялу да пэўных слоў, выразаў, граматычных форм, да лексікі жывой беларускай мовы ХІХ ст. Ён нават збіраўся выдаць дапаўненне да гэтага слоўніка на аснове лексічнага матэрыялу, сабранага ім за доўгія гады працы на Беларусі. У архіве Федароўскага збіраўся спецыяльны сшытак, дзе ён рабіў запісы слоў, якіх не знаходзіў у слоўніку Насовіча, а таксама вялікая колькасць моўных матэрыялаў да дыялектнага слоўніка заходне-

беларускіх гаворак¹⁸¹, пра выданне якога збіральнік марыў доўгія гады. Апрацоўваючы свае парэміяграфічныя запісы і падбіраючы матэрыял для слоўніка, ён пісаў: «У гэтых прыказках, фразеалагізмах і загадках знаходзіцца мноства такіх выказаў, якіх дарэмна шукаў бы хтосьці ў вядомым слоўніку Насовіча. Натуральна, што ўсе яны ўвойдуць у слоўнік, матэрыялы для якога я збіраю ўжо больш за дзесятак гадоў»¹⁸².

Складанай праблемай, як і для многіх парэміяграфікаў, сталі для М. Федароўскага пошукі формы падачы сабранага матэрыялу. Велізарную лічбу запісаных прыказак, прымавак, загадак, а таксама прыгаворак і вітаньняў, дасціпных слоў і скорагаворак, тостаў і кленічаў, віншаваньняў і іншага трэба было нейкім чынам падаць, раскласіфікаваць так, каб чытач мог арыентавацца ў гэтых тысячах трапных выказаў, якія народ стварыў і прыстасаваў да разнастайнейшых выпадкаў у жыцці, каб ён не блукаў у заблытаным і цёмным лабірынце. Гэта задача аказалася не з лёгкіх, хоць Федароўскі, пайшоўшы за Адальбергам, і меў перад сабою ўзор сістэматызацыі прыказак.

У папках Федароўскага было шмат парэміяграфічнага матэрыялу не толькі беларускага, але і польскага. Па-першае, гэта былі прыказкі, запісаныя з вуснаў шляхты на Беларусі, якая, будучы двухмоўнай, карысталася як польскімі прыказкамі, так і перакладала мясцовыя беларускія. «Адзначыць,— запісаў на адной з картак М. Федароўскі,— што вельмі многа сялянскіх прыказак у даслоўным польскім перакладзе прывыкла ўжываць шляхта»¹⁸³. Па-другое, Федароўскі меў некалькі ты-

сяч польскіх прыказак, якія ён сабраў, ездзячы па розных раёнах Польшчы.

Збіральнік адразу хацеў змясціць у адзін том і беларускі парэміяграфічны матэрыял і польскі (як гэта ён зрабіў пазней з песнямі). Таму ён і мяркуе: «Прыказкі. Том падзяліць на 2 часткі: а) прыказкі беларускія; б) прыказкі польскія. Да абедзвюх частак даць адпаведныя тытулы»¹⁸⁴. Гэты план не быў здзейснены. У 1897 г. М. Федароўскі збірае польскія прыказкі разам, класіфікуе іх паводле галоўнага выразу і дасылае Яну Карловічу, каб надрукаваць у «Вісле» ў якасці дадатку да вядомай «Кнігі» С. Адальберга. Рукапіс гэты цяпер знаходзіцца ў архіве Яна Карловіча ў Вільні¹⁸⁵. З прадмовы, якая тут прыкладзена, відаць, што М. Федароўскі сабраў больш за 3000 прыказак у час паездак па Польшчы. Карловічу ён даслаў 800 такіх, якіх не знайшоў у Адальберга. Тут Федароўскі піша і пра прыказкі, сабраныя сярод шляхты на Беларусі: «У маім этнаграфічным зборы польскіх матэрыялаў маю яшчэ пару тысяч прыказак, якія я запісаў з вуснаў літоўскай (г. зн. беларускай.— Я. С.) засцянкавай шляхты ў апошнія гады. З тае прычыны, што гэтыя прыказкі разам з «засцянкавай» шляхтай ужывае і мясцовы люд (асабліва на паграніччы з каралеўствам), яны ўвойдуць як дадатак у IV том мае манаграфіі п(ад) т(ытулам) «Люд бел(арускі)» — Прыказкі».

Акрамя таго, што том меркавалася падзяліць на часткі — польскую і беларускую, М. Федароўскі меў многа клопатаў і сумненняў, як пабудаваць частку беларускую. Яго думкі і меркаванні пра кампазіцыю сабраных белару-

скіх прыказак знаходзім у чарнавых нататках. «Назваць 1-шы раздзел «Прыказкі характэрныя»¹⁸⁶, — запісвае ён. Сюды, відаць, этнограф меркаваў адабраць тыя запісы са сваіх нататкаў, якія сапраўды адносяцца да прыказак. Федароўскі разумеў, што многія трапныя выразы, якія ён запісаў і ўключыў у парэміяграфічныя матэрыялы, бо на першым часе разумеў прыказку вельмі шырока, да прыказак маюць вельмі прыблізныя адносіны, а таму месца ім — у іншых раздзелах. З гэтай прычыны з-пад пярэдня Федароўскага выходзяць наступныя накіды плану класіфікацыі: «Адзін кавалак прысвяціць *дасціпным запытанням*; Пэўную групу прыказак назваць: Дыялогі; NB. Адцінкі. Парадкуючы прыказкі, адкідаць адцінкі, напр., Такой бяды! Тыле таго! і да т. п., для якіх давядзецца прызначыць асобны раздзел; Дзе змясціць прыгаворкі, напр., Дзе быўшы, Маўляў і г. д.?; Раздзел дасціпных адказаў на пэўныя пытанні назваць *Каламбуры*»¹⁸⁷.

Аднак атрымалася не зусім так, як меркаваў сам Федароўскі. Том выдаваўся пасля яго смерці, і выдаўцы — Чэслаў Пяткевіч і Станіслаў Панятоўскі — хоць і прытрымліваліся планаў аўтара, былі знаёмыя з яго запіскамі, зрабілі некаторыя адступленні. Ды і сам аўтар ажыццявіў не ўсе свае планы. Так, першы вялікі раздзел у томе мае назву «Прыказкі характэрныя (Прыказкі, жарцікі, параўнанні, метафары і ўвогуле ўсялякія прыказкавыя выразы)». У ім 9868 нумароў. Падраздзелаў, пра якія думаў М. Федароўскі, ён не мае. Увесь матэрыял раскласіфікаваны па «галоўным выразе», «галоўным слове» кожнай прыказкі. Падаецца ён у алфавітным парадку паводле

галоўных слоў, а ўнутры кожнага з іх — алфавітна па першай літары кожнай прыказкі. Гэта адпавядае плану аўтара, які пісаў: «Прыказкі, сабраныя пад галоўным выразам, рыхтаваць у алфавітным парадку паводле першага гуку кожнай прыказкі»¹⁸⁸. Напрыклад:

«Адважны»

92. Адважны падчас уцэліць на сваё.— В. (Ваўкавыскі павет.— Я. С.).

Адважны часом... Г. (Гродзенскі павет.— Я. С.). *Dopnie swego, postawi na swojem.*

93. Адважны ніколі не каецца.— В.

94. Адважны роднаго бацька ў лоб б'е.— С. (Слоніўскі павет.— Я. С.)

95. Лішне адважны дакруціцца.— В.

*Trafi kosa na kamień»*¹⁸⁹.

У раздзел «Прыказкі характэрныя» ўвайшлі і такія запісы, якія М. Федароўскі меркаваў падаваць у іншым месцы. Тут знаходзім прыгаворку «Маўляў» (4796¹⁹⁰), «Такой бяды!» (533) і г. д. Гэта ў той час, калі, напрыклад, дыялогі вылучаны ў асобны раздзел¹⁹¹. Гэтаксама ў асобныя раздзелы і падраздзелы вылучаны благаслаўненні, тосты, просьбы, вітанні, кпіны і жарцікі, скорагаворкі і іншыя матэрыялы.

Класіфікуючы прыказкі паводле «галоўнага выразу», М. Федароўскі сутыкнуўся з невырашальнымі пытаннямі. Справа ў тым, што «галоўны выраз» увогуле не заўсёды можна вызначыць: іншасказальнасць, метафарычнасць, шматзначнасць многіх прыказак не дазваляе гэтага зрабіць. Адна прыказка можа адносіцца да розных аналагічных з'яў жыцця. Гэта тлумачыцца тым, што яны выводзяць з шматлікіх жыццёвых фактаў адпаведныя мараль-

ныя, этычныя і іншыя правілы і маюць сінтэзуючы сэнс¹⁹². Клопат М. Федароўскага над вызначэннем «галоўнага выразу» адлюстравалі некаторыя яго запіскі: «NB. Калі дзейнічае слова стаіць побач з назоўнікам, у такім выпадку які з гэтых выразаў галоўны? Напр., Згінуў мех, то і на бацька грэх. А таксама калі прыметнік стаіць перад назоўнікам, напр., Чужымі рукамі добра і жар заграбаць»¹⁹³; «а) Калі ў прыказцы няма назоўнікаў, а ёсць два словы, то, не звяртаючы ўвагі на другія часткі, мы павінны азначаць прыказку тым, якое стаіць на першым месцы, напр., Мала плаціць, а дужа траціць; ...в) Каб не клін і не мох, то бы майстар здох; с) а) Горка рэдзька, а ядуць, ліхі замуж, а ідуць; в) Дзе міло — там вочы, дзе баліць — там рукі. Рыба шукае, дзе глыбей, а чалавек, дзе лепей»¹⁹⁴; «NB. Глядзі параўнанні такога роду: Стуліла губу як святы с... (Што будзе галоўным выразам: стуліць ці губа?)»¹⁹⁵.

Ф. М. Янкоўскі ў сваёй кнізе¹⁹⁶ ўжо паказаў, як М. Федароўскі няўдала выбіраў «апорныя словы». Прыкладаў такіх можна дадаць.

Галава. 2538. Бракуе аднае клепкі ў галаве. 2542. Хоць яму кол на галаве чашы. 2578. Калом галавы не дастаць. 2599. Па маёй галаве няхай хоць воўк траву есць.

Мікіта. 4952. Даў (пусціў) бог Мікіту на валакіту. 4953. Наўчу я цябе Мікіту скакаць.

Рыба. 7034. Лавіць рыбу ў каламутнай вадзе. 7042. Рыба шукае дзе глыбей, а чалавек дзе лепей (параўн. з прыведзенай вышэй запискай Міхала Федароўскага, у якой ён падкрэсліў як галоўнае, апорнае слова «чалавек». — Я. С.).

Як бачым, пад адно і тое ж слова трапілі розныя сэнсам прыказкі. Так, у другім прыкладзе пад дамінанту «галава» пастаўлены самыя разнастайныя па семантыцы прыказкі, якія павінны былі б размясціцца ў раздзелах адпаведна іх сэнсу: 2538 — неразумнасць, дурнота; 2542 — упартасць; 2578 — ганарыстасць, пыхлівасць, зазнайства; 2599 — абыякавасць.

У «Парадніку для збіральнікаў народных твораў», якім М. Федароўскі карыстаўся на пачатку збіральніцкай дзейнасці, Ян Карловіч надаваў вялікае значэнне запісванню варыянтаў прыказак і залічваў да жанру прыказкі вельмі шырокае кола моўных фактаў. Да прыказак, пісаў ён, «мы залічваем усялякія сталыя выразы, сказы (gadki), адцінкі, выклічнікі, выказванні, параўнанні, рыфмы да пэўных уласных і рэчавых імён, жарты з жыхароў пэўных ваколц, асоб, станаў і г. д.; прыказкі варажбітныя, каляндарныя і ўвогуле ўсялякія звароты мовы, якія паўтараюцца стэрэатыпна»¹⁹⁷. Таму Федароўскі, збіраючы падобныя матэрыялы, групаваў іх разам.

С. Адальберг таксама вельмі вялікае значэнне надаваў варыянтам прыказак¹⁹⁸. У сваёй «Кнізе» ён змясціў побач з 30 000 прыказак каля 40 000 іх варыянтаў. М. Федароўскі, слухаючыся парад Я. Карловіча і С. Адальберга, збіраў іх (варыянты прыказак) вельмі пільна і ў велізарнай колькасці. Ужо сам факт, што парэміяграфічная спадчына Федароўскага складалася з 28 000 картак запісаў, гаворыць сам за сябе. Тут, вядома, было шмат варыянтаў.

Класіфікуючы прыказкі, М. Федароўскі меркаваў даваць варыянты «ў геаграфічным парадку, ідучы ад усходніх паветаў да граніц

каралеўства»¹⁹⁹. Гэтага не атрымалася. Ч. Пяткевіч, рыхтуючы матэрыялы М. Федароўскага да выдання, многія варыянты адкінуў. А цікава было б бачыць, як пашырана адна і тая ж прыказка тэрытарыяльна. Праўда, выданне такой колькасці варыянтаў звязана з выдавецкімі цяжкасцямі: не хапае месца з-за абмежаванасці аб'ёму выдання, які выдавецтва амаль заўсёды вызначае само. Вось і атрымалася, што найбольш прыказак у чацвёртым томе «Люду беларускага» з Ваўкавыскага павета, хоць ідэнтычныя варыянты былі ў збіральніка і з іншых мясцовасцей. Але і так у гэтым томе надрукавана вельмі многа варыянтаў: «Хто позна ходзіць — сам сабе шкодзіць» (1128) і «Позна ходзіш — сабе шкодзіш» (1133); такія ж № 1483 і 1551; «Чорт на д'ябла трапіў» (1662), «Чорт з бесам сышоўся» (1671), «Пад чорным лесам спаткаўся чорт з бесам» (1697), «Трапіў чорт на д'ябла» (1707). Часам простая перастаноўка слоў успрымалася збіральнікам як варыянт адной прыказкі ці прымаўкі, як гэта бачым у № 1662 і 1707.

А вось прыклад паўтарэння аднае прыказкі, дакладней, яе варыянтаў, рассыпаных М. Федароўскім пад рознымі апорнымі словамі:

Абманство. 27. Абманствам свет пяройдзеш (пройдзеш), да назад ні вернешся.

Круцельство. 4033. Круцельствам свет пяройдзеш, да назад ні вернешся.

Круціць. 4035. Круцячы свет пяройдзеш, да назад ні вернешся.

Лгарство. 4536. Лгарствам далёко заедзеш, але назад ні вернешся.

Махлярство. 4585. Махлюючы свет пройдзеш, да назад ні вернешся.

Няпраўда. 5310. Ніпраўдаю свет пяройдзеш, да назад ні вернешся.

Тут мы, акрамя сцвярджэння факта паўто-ру аднаго і таго ж па сэнсе прыказкавага выразу — варыянта граматычнага, — навочна пераконваемся і ў заганнасці метаду класіфікацыі прыказак па «галоўным слове».

М. Федароўскі не толькі граматычныя, але і сэнсавыя варыянты аднае прыказкі змяшчаў у розныя гнёзды, і яны, такім чынам, рассыпаліся па ўсім зборніку, хоць чытачу найлепш было б карыстацца імі, калі б яны былі сабраны ў адну тэматычную рубрыку. Вось тыя «апорныя», «галоўныя» словы, якія вылучыў збіральнік:

Бацько. Бацькоўскі. 314. Які бацько, такія дзеткі (такі сын, сыноч).

Дрэво. 2078. Якое дрэво, такі клін, які бацька, такі сын.

Дуб. 2105. Які дуб, такі клін, які бацька, такі сын.

Яблыко. 3253. Яблыко нідалёко ад яблынкі падае (адкоціца).

Ехаць. 3356. Які ехаў, такі паганяў (стрэў).

Каравайніца. 3591. Якія каравайнічкі, такія калачыкі.

Кароўка. 3625. Лыса карова лысо цяля прывядзе.

Кудзеля. 4096. Якая кудзеля, такая прадзеля (такая і нітка).

Куст. 4186. З добрага куста то і добра капуста.

Матка. 4764. Якая матка, такія дзеткі (дача).

Пан. 5724. Які пан, такі яго і крам.

Пень. 6110. Які пень, такія адросткі.

Прадзельніца. 6385. Якая прадзельніца, такая і нітка.

Сава. 7178. Не прывядзе (ні прывяла, ні ўродзіць) сава сакала, да такога чорта, як сама.

Здаровы. 9268. Які здароў будзь, такі наздароўе.

Пры тэматычнай класіфікацыі, якую трэба лічыць найбольш рацыянальнай, збіральніку вельмі лёгка было б змясціць падобныя прыказкі ў адным раздзеле.

Мы ўжо ведаем, што М. Федароўскі жанр прыказкі спачатку трактаваў вельмі шырока. Не адмовіўся ён ад гэтага і на апошнім этапе работы над беларускай парэміяграфіяй. Так, у том прыказак трапілі такія запісы, якія этнограф рабіў з-за паасобных слоў або фразеалагічных злучэнняў. Магчыма, ды і напэўна, што калі б том рыхтаваў да друку сам Федароўскі, многія з запісаў, што не маюць да прыказак і прымавак ніякіх адносін, былі б ім калі не апушчаны зусім, то, прынамсі, змешчаны асобна. Ч. Пяткевіч жа пры падрыхтоўцы матэрыялаў Федароўскага да выдання пакінуў многія запіскі моўнага характару, зусім не звязаныя з прыказкамі, у раздзеле прыказак:

Бяздольны. 553. Яны людзі бяздольныя.

Бывалец. 1067. Гэта бывалец — ён усё знае і ведае.

Галава. 2537. Аж очы на лоб лезуць, так галава баліць.

Мігнуць. 4937. Мігнуў як бліскавіца.

Нацярпеца. 5142. Нацярпеўся даволі на гэтом свеці.

Сплаў. 7590. На сплавах. Напр., Няма яго дома, ён яшчэ на сплавах.

Шыя. 7959. Шыя доўга як у бусла.

М. Федароўскі спрабаваў, як І. Насовіч, даваць у сваім зборніку тлумачэнні да прыказак, але не да ўсіх. «Прыказкі зразумелыя, — пісаў Федароўскі, — я не лічыў патрэбным тлумачыць; значэнне другіх даследчык знойдзе ў аўтараў, працытаваных пад дадзенай прыказкай; але я павінен заўважыць і тое, што знайшлося некалькі соцень і такіх, якіх я, спадзеючыся на сваю памяць, пры запісванні не тлумачыў, а праз трыццаць гадоў, асеўшы ў Варшаве, не здольны ўжо вытлумачыць»²⁰⁰. Да 192 такіх нераскрытых прыказак тлумачэнні даў Чэслаў Пяткевіч²⁰¹. Ён прылучыў да збору Федароўскага крыху прыказак, сабраных на Палессі (№ 2578, 2853, 3003, 5736, 5877, 3028 і г. д.). Іншы раз Ч. Пяткевіч даваў да прыказкі, запісанай і вытлумачанай М. Федароўскім, больш дасціпны і шырокі каментарый. Так, прыказку «Без стуку, без груку павязлі як суку» (5937) Федароўскі тлумачыць: «Пахавалі без жалю і славы», а Пяткевіч дадае: «Такое тлумачэнне здаецца не зусім трапным. Гэту прыказку на Палессі і ў іншых мясцінах Беларусі прыстасоўваюць не да пахавання, а да вяселля; калі яно адбылося сціплей, чым гэтага патрабуе звычай, то незадаволеныя аматары ўрачыстасцей, помсцячы скупым бацькам, парайноўваюць іх дачку з сукай».

Да прыказкі «Селі макам пяцігорцы — кабыла порах паела» (6021) Федароўскі дае тлумачэнне: «Укрыліся, нічога не зрабіўшы». Тлумачэнне Ч. Пяткевіча раскрывае паходжанне прыказкі: «На Палессі кажуць: «Прапалі пяцігорцы — кабылу соль з'ела». Прыказка гэта ўзнікла сярод украінскіх чумакоў: «Пропали

п'ятигорці — кобилу сіль з'іла», якія, як вядома, пастаянна ездзілі ў Крым па соль. Трудна здагадацца, ці гэта быў вокліч толькі адзіночны, ці таксама зборны (калектыўны) з нагоды сумнага становішча зборнай кабылы. Даволі, што захаваўся аж дасюль, і ўжываецца тады, калі трэба недаацаніць (аднесціся несур'ёзна) пераўвялічанае кімсьці няшчасце».

Як жа сам М. Федароўскі тлумачыць прыказкі? Па-першае, дае да беларускай прыказкі або прымаўкі каментарый па-польску. Часам ён вельмі кароткі, іншы раз больш падрабязны:

8154. Ён сягоння з свіннёю — *Piżany*.

5335. Кажан ніжанаты б'е жонку, а бяздзетны дзеці — *Jeżeli ktoś się parusi: «O, я каб жонку меў, то нігды не даў бы ёй волі» i t. d., tymczasem jak się oęeni, to nos spuści; także i bezdzietny zwykle mówi, że nigdyby dzieciom nie pozwolił na nadmierną swawolż.*

9076. Выскачыло пяцёро, дай німа нічога — *W wypadku, gdy się ludzie do czegoś hurtem i z zapalem rzucą, a z braku wytrwałości nie doprowadziwszy rzeczy do końca, w połowie drogi staną.*

Па-другое, тлумачачы сэнс прыказкі, М. Федароўскі часта падае мясцовы беларускі анекдот, народнае апавяданне, жарт, тым самым раскрывае і крыніцу паходжання прыказкі, напрыклад:

251. Як тая баба: забрала ўсю муку, яшчэ крыўдзілася (яшчэ ёй крыўда была).— Малола баба нанятая, цэлы дзень малола муку ў гаспадара. У вечар ён кажа: «Што табе заплаціць, бабка, за тое?» Яна кажа: «Ці я ведаю, саколіку...» Так гаспадар кажа: «Забяры сабе гэту муку, што намалола». Так баба: «Эй, сако-

ліку, мне крыўда за цэлы дзень, далажы яшчэ штоколяк».

532. Што гэта за бяда, што гэдак п'ецца вада.

Анекдоцік: Адна жонка надто ласа была; усе каўбасы і што якое было, то пóтай ела, а потым усё воду піла кажучы: «Што гэта!» Муж гэта раз, прыпільнаваўшы, адкраў каўбасу з печы дай з'еў, дый усё воду папівае, дай кажа проціў жонкі: «Напіўсе і сёні вады, як з'еў кусок бяды». Падобныя, а то і больш шырокія тлумачэнні ёсць і пад нумарамі 527, 306, 634, 4723, 5020, 5624, 5783 і інш.

Па-трэцяе, у тлумачэннях М. Федароўскі дае да беларускіх прыказак або прымавак польскі фразеалагічны або прыказкавы адэкват (№ 53, 86, 267, 299, 313, 317, 349, 418, 450 і інш.):

278. Забіла бы (забіла б) і баба лося, каб удалося.— *Zeby nie gdyby, to bylyby guby.*

299. Як хто хоча, так па сваіх бацьках плача.— *Wolno Tomku w swoim domku. Wolno w Polsce, jak kto chce.*

Часам у якасці тлумачэння даецца нават лацінская прыказка:

701. Бог тройцу любіць.— *Omne trinum perfectum.*

Ёсць у М. Федароўскага і няправільныя тлумачэнні. Так атрымалася з прыказкай «Цяпер мне не да солі, калі граюць на басолі» (1938). Этнограф са слоў «да солі» зрабіў нейкі дзіўны гібрыд «дасоль», які тлумачыць як *tesknota, zgryzota, zmartwienie, дакука*. Тлумачэнне гэтай прыказкі, якая паходзіць з анекдота пра хлопца, што, купіўшы ў краме солі, зайшоў у карчму, дзе падчас музыкі пусціўся ў скокі

і соль растрас, дае Я. Тышкевіч у «Апісанні Барысаўскага павета»²⁰². Яго паўтарыў пазней і П. Шэйн²⁰³. Характэрна, што М. Федароўскі запісаў у Ваўкавыскім павеце песню²⁰⁴, якая мае прыпеў: «Цяпер жа мне не да солі, калі граюць на басолі».

Парэміяграфічны матэрыял, сабраны Міхалам Федароўскім, мае вельмі вялікае значэнне. У ім, як у люстры, адбілася ўсё жыццё беларускага народа, яго мараль, этыка, жыццёвая практыка, духоўны свет. Прыказкі і прымаўкі адлюстравалі лепшыя якасці народа: працавітасць, калектывізм, сяброўства, патрыятызм, любоў да роднай зямлі, нянавісць да прыгнятальнікаў. Запісы М. Федароўскага памагаюць нам лепей, глыбей пазнаць душу народа, яго псіхалогію.

Пра сілу калектыву, спорную працу ў грамадзе гавораць такія прыказкі, як «Аднаму і ў кашы няспорна» (106), «Адзін дзесяцёх не спаможа — барджэй згіне» (112), «Дзе дружына — там хлеб» (2095), «Грамада — вялікі чалавек» (3000). У шматлікіх прыказках беларускі селянін выказаў любоў да свае бацькаўшчыны, да роднае зямлі, роднага кута: «Дарагая (мілая) тая хатка, дзе радзіла мяне матка» (1180), «Свая хатка як родная матка» (1189), «Мілы той дамок, дзе рэзан пупок» (2028), «Усюды добра, а ўдома найлепей» (2036). Народ з любоўю ставіўся да роднай зямлі, але ён бачыў, што няма шчасця працоўнаму чалавеку, бо розныя паны-прыгнятальнікі смокчуць кроў чалавека-працаўніка. Таму ў шматлікіх прыказках і прымаўках выказана нянавісць да эксплуататараў, да багачоў, паказана класавая і сацыяльная няроўнасць у ка-

піталістычным грамадстве: «Багач дзівіцца, чым худзяк (бедны) жывіцца» (340), «Багаты беднага душиць» (350), «Багатыр беднаму ні брат» (351, 369). «Быўшы, быўшы, да ідзі завыўшы» (1008) — вось які лёс часта спатыкаў парабкаў, што ішлі службыць з-за кавалка хлеба да пана, да багача. «Чорт душу выме, а пан шкуру здыме» (1651) — так характарызуе народная мудрасць жорсткасць і бяздушнасць прыгнятальнікаў.

Народ разумеў, што ўсе багацці на зямлі створаны рукамі працоўных, што «На бедных свет стаіць» (546). Але ў грамадстве, дзе працоўнага чалавека лічылі быдлам, «Беднаму ўсюды цесна» (541). Бяда, гора, нястача былі вечнымі спадарожнікамі селяніна. Таму пра іх у народзе складзена так многа прыказак і прымавак (462—550, 2674—2679, 2895—2900, 2909—2928, 2948—2953). Пан быў галоўным ворагам селяніна, ён глуміўся, насміхаўся, несправядліва караў. Таму ў прыказках гаворыцца, што «Пана нечага шкадаваць» (5746), «Панскае работы не пераробіш» (5763); «Панская ласка да парога» (5764). Вельмі часта селяніна крыўдзілі розныя панскія паслугачы, падпанкі, аканомы, цівуны. Таму селянін і казаў, што «Пан быў бы яшчэ як пан, да каб ні падпанкі» (5748), «Горшыя падпанкі як паны» (5534). Розныя судовыя працэсы, непаладкі паміж панами цяжка адбіваліся на мужычай спіне: «Як паны дзяруцца, то на мужыках кудры трасуцца» (5726, гл. падобныя 5772, 5774). У некаторых прыказках адбіліся змрочныя часы прыгону, калі пан мог зрабіць з падданым, што хацеў: «Добра паны гандлявалі, слугі на сабакі мянялі» (5718). Адмена паншчыны ад-

разу ўвайшла ў прыказку «Мінуліся тыя рокі, што паны паролі бокі» (6884). Змаганне з нягодамі, з цяжкім жыццём пад уладаю паноў навучыла працоўнага селяніна быць хітрым у абыходжанні са сваімі гаспадарамі. Адсюль і прыказка пра мужыцкую хітрасць: «Каб не наша хітрасць на панскую мудрасць, то б мы даўно прапалі» (1212, 5074).

Нягледзячы на бядачы лёс, народ ніколі не траціў пачуцця гумару, верыў у лепшую будучыню. Ён высмейваў сваіх крыўдзіцеляў вострым сатырычным словам. Пад саркастычнае слова народнай прыказкі трапілі тыя шляхціцы і паны-задавакі, якія фанабэрыста называлі сябе панамі, дваранамі, а на самой справе не мелі за што паснедаць: «Гэта такі пан, што ў саломе спіць, а зубамі блохі б'е» (5721, 5769), «Паніч — торба ды й біч» (5752). Просты народ заўсёды з павагай адносіўся да працы, быў сумленны, шчыры, адкрыты. Вось чаму ў фальклору з такой непрымымасцю высмейваюцца розныя людскія заганы, асабліва гультайства: «Хто не дбае — той трасцу мае» (1959), «Гулі, гулі, дый у лапці абулі» (3182), «Гулі, гулі — будзеш хадзіць без кашулі» (3181), «Гультай за работу — мазоль за руку» (3190); п'янства: «П'янства да добрага не давядзе» (6112); зазнайства, пыхлівасць, хцівасць: «Хцівы і бога прадаў бы» (1195), «Сам не хваліся, няхай людзі пахваляць» (1335) і г. д. Народ вучыў з пашанай адносіцца да хлеба, бо ведаў, што запрацаваць на яго нялёгка: «Хлеб ні нявестка, які ўдаўся, такі з'есца» (1239), «Купляны хлеб да пагляду, а не да паеду» (1272). Міхал Федароўскі запісаў 65 прыказак пра хлеб (1223—1288).

Прыказкі, сабраныя Федароўскім, яскрава раскрываюць мараль і этыку нашага народа, мудрасць якога кажа, што «Добра цнота дарожша ад срэбра і злата» (1427), «Дзе этыкеты многа, там шчырасці мала» (2481) і г. д.

У прыказках, сабраных М. Федароўскім, шырока адбіўся працоўны вопыт беларускага сялянства, яго назіранні над прыродай, над аграрным гадавым календаром. Такія прыказкі і прымаўкі мелі для селяніна надзвычайнае практычнае значэнне, бо, стасуючыся да іх, ён араў і сеяў, збіраў збожжа, даводзіў яго да ладу. Яны былі яго практычным кодэксам у сельскагаспадарчых работах: «Як асіна затра-сецца, тады волік напасецца» (185), «Прышоў Багач, кідай рагач, вазьмі сьвеньку, сей жыта памаленьку» (342), «Сей лён на Галену, а будзе кашуля па калена» (2525), «Калі родзяць грыбы, то і жыта зародзіцца» (3120), «На лёд загрымела — будзе холад» (3135), «Па Міколе не сей аўса ніколі» (4948) і інш. (гл. № 341—343, 429, 432—433, 436—437, 2673, 2856, 3005, 3232, 3233, 3244, 3269, 3282, 3453, 3618, 4398, 4943, 5626, 6373, 7545 і г. д.).

Глыбока даследаваўшы светапогляд беларускага народа, яго забабоны і павер'і, прымхі і вераванні, М. Федароўскі прыйшоў да вываду пра адмоўныя адносіны беларусаў да рэлігіі і веры ў бога. Ён пісаў: «Бог у іх (беларусаў.— Я. С.) ёсць богам, але не тым, як яго сабе ўяўляе кожны хрысціянін. Гэта бог строгі і помслівы, які не мае ўсемагутнай улады. Яго часам нават можна ашукаць. Адным словам, гэта бог паганскі, акружаны анёламі і хрысціянскімі святымі. Пра бога яны не гавораць з поўнай пашанай і павагаю — у гутарковай мове ён

часта выступае ў жартах, прыказках, казках і кляцьбе таксама. Тут баба ў казцы, узабраўшыся на неба, дазваляе сабе розныя перабольшванні, думваючы, што бог пра іх не даведаецца. Адным словам, гэта бог паган (язычнікаў) у знешнім убранні хрысціянства. Народ тутэйшы глыбокай веры ў бога, пашаны да яго не мае»²⁰⁵. «У бога вер, але богу не вер» (872), — казаў беларускі селянін. І далей Федароўскі адзначае, што «беларускі мужык не мае ў сабе, як паляк, моцных рэлігійных пачуццяў», што вера беларускага селяніна «не ёсць глыбокая, набожнасць не шчырая, найўная, як у польскага народа. Духавенства не паважае»²⁰⁶.

У народным асяроддзі існавала шмат прыказак і прымавак пра бога, папоў, ксяндзоў, якія ў вялікай колькасці запісаў і этнограф. У іх адбіліся супярэчнасці ў свядомасці народа: набожнасць і стыхійны, а часам і свядомы атэізм. Зборнік Федароўскага памагае нам наглядна прасачыць іх. Тут побач з пашанай да бога, сцвярджэннем яго сілы і магутнасці («Ад бога нідзе не ўцячэш» (651), «Бачыць бог з неба, чаго каму трэба» (660), «Без бога ні за парог (да парога)» (663), «Хто з богам, з тым бог» (730) і інш.) мы можам убачыць зусім іншыя адносіны сялянства да рэлігіі. Сцвярджаючы існаванне бога, селянін падкрэсліваў неадпаведнасць сваіх інтарэсаў боскім: «Чалавек так, а бог сяк» (738). Як іранічны адказ на прыказку «Бог што абяцае, то ён дотрымае» (697) гучаць выслоўі: «Абяцаў бог даць, але казаў пачакаць» (649, 795), «Хоць бедны ох!, то не слухае бог» (545). Некаторыя прыказкі сцвярджаюць, што «У бога ўсе роўныя» (833), «У бога ўсе мы роўныя: няма ні горшых, ні леп-

шых» (865), але ў той жа час народная мудрасць гаворыць, што «Не роўна бог дзеліць» (826), «Бог не роўна дзеліць: аднаму дае многа, а другому мала» (691), бо ён несправядлівы: «Бог з людзьмі робіць ігрыска: аднаго ўгору, а другога нізка» (717). У зборах Федароўскага знаходзім і такія прыказкі, дзе гаворыцца пра бога як пра ашуканца: «І бог ашуканствам жыве: у аднаго адбярэ, а другому дасць» (748). У адказ на прыказкі аб тым, што ўсё ў жыцці чалавека ад бога, народ стварыў цэлую серыю такіх, дзе сцвярджаў неабходнасць спадзявацца на ўласныя сілы: «На бога надзейся, і сам рук не апускай» (805), «У бога надзея, як хлеб у торбе» (1284), «Паклонам шубы не пашыць» (5615), «На бога спадзявайся, але і сам старайся» (7655) і інш. Так у народзе выспявалі атэістычныя ідэі. Класавыя супярэчнасці капіталістычнага грамадства, заснаванага на прыгнечанні бедных багатымі, адлюстраваліся і ў народнай прыказцы «За тым божа, хто каго зможа» (881).

У зборы М. Федароўскага шмат прыказак, якія выкрываюць эксплуатацыйную сутнасць царквы і духавенства, іх хцівасць. «Мужык папа не шануе; іх абдзіранні і хцівасць паслужылі тэмай для многіх анекдотаў»²⁰⁷, — пісаў М. Федароўскі пра адносіны беларускага сялянства да служкаў культуры. Гэтыя адносіны адлюстраваны ў шматлікіх народных прыказках і прымаўках: «Вяселле, хрысціны, мярліны, то ксяндзу (папу) добрыя гадзіны» (4089, 6328), «Поп анно ўмее браць, а не знае, як даць» (6315), «Як багаты ўмрэ, то апошні з хаты прэ, а як бядак, то анно поп да дзяк» (362), «Роду клапатно, а папу палатно» (6864).

Скептычныя адносіны народа да малітваў, пас-
тоў, царквы замацаваліся ў прыказках: «Паце-
ры ні картопля — ні акіснуць» (5481), «Паце-
ры ні заяц — ні ўцякуць» (5482), «Тады будзе
пост, як не стане хлеба» (6333), «Даў бы на
малебен, але і сам патрэбен» (1848), «Стаўся
цуд аднаго разу: дзед гаварыў да абразу, а аб-
раз да дзеда ні разу» (1429), «Покі да бога, то
чорт душу можа выняць» (2280), «Куды пой-
дзем, то пойдзем, абы не на пацеры (да царк-
вы)» (5569). Гэта ж пацвярджаюць і шматлікія
гумарыстычныя травестацыі малітваў, хры-
шчэння, царкоўных спеваў, што ўвайшлі ў чац-
вёрты том «Людзін беларускага», напрыклад:
«У імя айца і сына, ехаў дзед з Кнышына, ішла
бабка з Альшанкі, узяў дзед бабу на санкі»
(3853), а таксама № 7140, 7515 і інш.

«Супярэчнасць свядомасці найбольш востра
і непасрэдна адлюстроўваецца ў прыказках,—
піша У. Чычараў.— Гэта адбываецца з-за асаб-
лівасцей жанру, які ў сціслым мастацкім воб-
разе тыпізуе з'явы жыцця. Суіснаванне су-
працьлеглых зместам і накіраванасцю прыка-
зак і прымавак (такіх, напрыклад, як «Без
бога ні да парога» і «Узяў божаньку за ножань-
ку ды аб падлогу») не астаецца нязменным у
гісторыі народнага мастацтва. Развіццё народ-
нага светапогляду вызначае і стварэнне новых
абагульняючых выслоўяў, і перапрацоўку сэн-
су старых, і змену суадносін існуючых, супя-
рэчлівых па змесце прыказак»²⁰⁸. Поруч з
прыказкамі, якія паказваюць сапраўдную ду-
шу нашага народа, яго філасофію, светапогляд,
у чацвёртым томе «Людзін беларускага» сустра-
каем і кансерватыўныя, антынародныя. Нека-
торыя з іх маюць адзнаку прымірэння з уціс-

кам, прапагандуюць пакору і цярпенне. Большасць такіх прыказак і прымавак створана ў памешчыцкім асяроддзі, узнікла сярод духавенства, правячых колаў грамадства, вялікая частка выйшла з-пад страхі флігеля, у якім мясціліся панскія слугі, як напрыклад: «На тое мужык, каб працаваў» (5100), «Рубель ні грошы, а мужык ні брат» (5106), «Разумнейшае мейскае цяля, як вясковае дзіця» (2378), «Цярпі душа грэшна — будзеш збавёна» (2247), «За цярпенне дасць бог збавенне» (1407), «Ад ліхой долі нідзе не ўцячэш» (2017). Сярод такіх былі таксама творы, складзеныя народамі. І гэта заканамерна. Яны былі народжаны няспеласцю і супярэчлівасцю свядомасці народных мас, цямнотай, забітасцю, коснасцю сялянскага быту і грамадскіх адносін.

Вельмі добра, што М. Федароўскі запісваў розныя па сацыяльнай накіраванасці прыказкі, бо сацыяльную значнасць запісаных ім матэрыялаў можна па-сапраўднаму ацаніць толькі супаставіўшы факты рознага парадку.

У чацвёртым томе «Люды беларускага» знаходзім шматлікія матэрыялы, якія яшчэ раз пацвярджаюць вялікую навуковую сумленнасць Міхала Федароўскага як фалькларыста, як збіральніка народных скарбаў, яшчэ раз абвяргаюць выказванні некаторых нашых вучоных пра тэндэнцыйнасць падбору матэрыялаў этнографам.

М. Федароўскі, сам будучы ўладальнікам маёнтка, запісаў, аднак, і такія прыказкі, як «Хто хоча гора зажыць, няхай ідзе да двара службыць» (2304), «І ў Дзісне пан (слугі) цісне» (2471), «Нігдачкі пан не быў бы панам, каб не ўмеў махляваць» (5741), «Панска лас-

ка да парога» (5764), «Як сам гаспадар злодзей, то і чэлядзі не верыць» (2723), «Каб добра было службыць, то й поп пакінуў бы клябаню, а пайшоў бы службыць» (7495) і інш. Пра якую тэндэнцыйнасць пасля гэтага можа быць гаворка! Хіба што пра аб'ектывісцкую.

Матэрыялы чацвёртага тома даюць нам многа фактаў, па якіх можна меркаваць аб паходжанні паасобных прыказак і прымавак. Увогуле крыніца іх паходжання — само жыццё, разнастайныя яго факты. Яны служаць падставай для вывадаў і мастацкіх абагульненняў, для кандэнсацыі, «згушчэння думкі» (А. Патабня).

Многія даследчыкі-парэміёлагі і парэміёграфы ²⁰⁹ на падставе канкрэтных фактаў сцвярджаюць, што вельмі часта вытокамі прыказак з'яўляюцца песні, казкі, апавяданні і асабліва анекдоты. Так, прыказкі «Асталася адна ў хаці — не дам рады кацяняці» (121), «Ён (яна) панскага роду — п'е гарэлку, як воду» (2695), «Шэсць дзён малаціла, шастак зарабіла» (4648) паходзяць з вядомых прыпевак. Іх мы можам адшукаць у запісах самога Федароўскага ²¹⁰. Прыказка «Ты наперадзе сядзела, дзе кабыліцу падзела» (3485) выплыла з вядомай жартоўнай песні «Бабка Еўка, дзед Тамаш», адзін з варыянтаў якой таксама запісаны М. Федароўскім ²¹¹. З песень утварыліся і іншыя прыказкі і прымаўкі, што надрукаваны ў чацвёртым томе «Людзін беларускага» (№ 2368, 2692, 3516, 3651, 4597, 4666, 4682, 4938, 5461, 5511, 6169, 8375 і інш.).

Шматлікія прыказкі і прымаўкі выкрышталізаваліся з маралі народных казак ²¹². Часта казачнікі, каб праілюстраваць пэўную сентэн-

цыю або прыказку, расказвалі адпаведную казку²¹³. Вось прыказка «Круці ні круці, а трэба ўмярці» (8441). Я. Карскі²¹⁴ правільна тлумачыць паходжанне яе з казкі пра куму-смерць. Некалькі такіх казак запісана і М. Федароўскім²¹⁵, а таксама У. Дабравольскім²¹⁶, П. Шэйнам²¹⁷. Характэрна, што названая прыказка зафіксавана яшчэ А. Рыпінскім²¹⁸, пасля Я. Чачотам²¹⁹, Я. Тышкевічам²²⁰, І. Насовічам²²¹. Сустракаецца яна і ў зборы рускіх прыказак У. Даля, але ў спецыфічнай, збеларусізаванай форме, запісанай у Варонежскай губерні — «Верти не верти, а надо умерти»²²². Можна меркаваць, што запісана яна сярод беларусаў, якія жылі каля Варонежа. Варта таксама адзначыць даволі цікавы факт адваротнага ўздзеяння гэтай прыказкі на беларускую казку пра куму-смерць (АТ 332): казка гэтага сюжэтнага тыпу, якую запісаў А. Сержпутоўскі ад палешука Рэдкага, канчаецца менавіта гэтай прыказкай²²³.

Казка пра кемлівага селяніна Клімко паслужыла асновай для прыказкі «Не ўмею ні чытаць, ні пісаць, а хочуць за караля абабраць» (3608)²²⁴. У каментарыях да гэтай прыказкі М. Федароўскі зазначыў: «З байкі», бо ім такая казка таксама запісана. Тут трэба падкрэсліць, што эпізод «Завязаны ў мяшку знаходлівы герой, якога недругі збіраюцца ўтапіць, аб'яўляе праезджым, што яго нібыта хочуць выбраць за караля, і вызваляецца» сустракаецца ў беларускіх казках і ў казках многіх іншых народаў такіх сюжэтных тыпаў, як «Спрытны злодзей» (АТ 1525 F), «Дарагая шкура» (АТ 1535) і «Блазен» (АТ 1539). Аднак прыказка «Не ўмею ні чытаць, ні пісаць, а хо-

чуць за караля абабраць» адзначана толькі ў беларускім фальклорным матэрыяле. Казка пра палахлівага зайца і жабу²²⁵ стала вытокам прыказкі «Не буду тапіцца, калі е (ёсць) такі, што і мяне баіцца» (8203). Ці, напрыклад, з казкі «Як ліска воўка перавяла»²²⁶ ўтварыліся такія прыказкі, як «Прасіў воўк анно лану падвезці», «Пусці анно воўчы хвост на сані, то ён і сам зваліцца» (8943). З казак паходзяць і прыказкі № 2532, 5061, 5064, 5324 і інш.

З анекдотаў і жартаў вядуць сваё паходжанне такія прыказкі: «Выйшаў, як Заблоцкі на мыле» (9100), «Як хочаш мяне бі, анно цераз плот ні перакідай, бо не буду цыганам» (1456), «Хто б дзятла ведаў, каб не доўгі нос» (2311), «Пушчайся, кумятку, на дно» (4110) і інш. Прымаўка «Ні голена, ні стрыжана» (2893) таксама паходзіць з анекдота пра ўпартую жонку²²⁷ (сюжэт гэты выкарыстаў А. Міцкевіч у сваім вершы «Голена-стрыжана»). Вывад з падобных жартаў і анекдотаў, якія спачатку былі вельмі лакальнымі, звязанымі з канкрэтным імем, мясцінай, здарэннем, падзеяй і часам, атрымаў агульны характар, стаў ужывацца ў другіх падобных ці аналагічных выпадках. І выказванне, якое першапачаткова было зразумела толькі асобным людзям, непасрэдна звязаным з данай падзеяй, мясцінай, імем, якое адразу можа і не было прыказкай, набывае абагульняючы сэнс і пачынае новае жыццё ўжо як прыказка, як афарызм з пэўным зарадам метафарычнасці, абстракцыі, з затоенай думкай.

Крыніцу паходжання іншых прыказак і прымавак трэба шукаць у забабонах і вераваннях, прымхах, абрадах і звычаях як каляндар-

ных, так і сямейных. Цяпер, калі патрыярхальныя абрады і звычаі, што паслужылі асновай прыказак, пайшлі ў забыццё, асобныя прыказкі становяцца незразумелымі. Так, напрыклад, не ведаючы народных вясельных абрадаў і звычаяў, нельга зразумець такую прыказку, як «Г... ні вяселле, калі каравай грэцкі» (8686). Тлумачыць яе памагаюць архіўныя нататкі М. Федароўскага ²²⁸. Аказваецца, у многіх мясцовасцях Заходняй Беларусі быў такі звычай: калі жаніўся ўдавец, паводле адвечнага народнага звычаёвага кодэксу на вяселлі яму пеклі каравай з грэцкай мукі, у той час як звычайна ён выпякаўся з пшанічнай. Па часе прыказка, якая ўзнікла на аснове гэтага звычаю, набыла не толькі абагульняючы, але і іншасказальны сэнс і стала ўжывацца не толькі ў дачыненні да вяселля, але і ў многіх іншых выпадках: калі, напрыклад, чалавек браўся за справу, не маючы здольнасцей і сіл або магчымасці выканаць яе, і г. д.

Прыведзены вышэй матэрыял з архіва М. Федароўскага даў магчымасць высветліць генезіс незразумелай для сённяшняга чытача народнай прыказкі. Будучыя даследчыкі павінны дэтальна і грунтоўна вывучыць неапублікаваныя парэміяграфічныя матэрыялы з архіва вучонага і апублікаваць ненадрукаваныя, бо каштоўнасць іх для навукі неаспрэчная.

Падсумоўваючы гаворку пра парэміяграфічную спадчыну М. Федароўскага і высвятляючы яго месца і значэнне ў развіцці беларускай парэміяграфіі, прасочым гісторыю збірання і публікацыі беларускіх прыказак і прымавак, пачынаючы ад пачатку XVII ст., калі ў Любчы Саламон Рысінскі выдаў на лацінскай мове

зборнік польскіх і беларускіх прыказак ²²⁹, і да 1905 г., калі Федароўскі спыніў работу над беларускай парэміяграфіяй.

Толькі праз 222 гады пасля выхаду працы С. Рысінскага была апублікавана першая падборка (50 нумароў) беларускіх прыказак у кнізе А. Рыпінскага «Беларусь» (1840) ²³⁰. Далейшая карціна публікацыі беларускіх прыказак і прымавак храналагічна выглядае так: В. Васільеў ²³¹ надрукаваў 75, Я. Чачот ²³² — 130, Я. Тышкевіч ²³³ — 445, К. Мальчэўскі ²³⁴ — 117, І. Насовіч ²³⁵ — 3715, П. Шпілеўскі ²³⁶ — 509, М. Анімеле ²³⁷ — 100, А. Кіркоў ²³⁸ — 144, А. Адамовіч ²³⁹ — 318, П. Баброўскі ²⁴⁰ — 28, І. Зяленскі ²⁴¹ — 22, П. Гільтэбрант ²⁴² — 151, В. Варажбіцкі ²⁴³ — 69, У. Дыбоўскі ²⁴⁴ — 768, у «Магілёўскіх губернскіх ведамасцях» ²⁴⁵ — 35, Е. Раманаў ²⁴⁶ — 962, З. Радчанка ²⁴⁷ — 84, О. Кольберг ²⁴⁸ — 31, Д. Булгакоўскі ²⁴⁹ — 65, Э. Ажэшка ²⁵⁰ — 160, П. Шэйн ²⁵¹ — 195, У. Дабравольскі ²⁵² — 3526, Батчук ²⁵³ — 24, Я. Ляцкі ²⁵⁴ — 2000, М. Куч ²⁵⁵ — 71, у «Магілёўскіх губернскіх ведамасцях» ²⁵⁶ — 222. Да 1905 г. беларускія прыказкі збіралі таксама М. Нікіфароўскі і А. Сержпутоўскі ²⁵⁷, але публікавалі іх пазней. Са збораў М. Федароўскага ²⁵⁸ апублікавана 9868 прыказак. Такім чынам, яму належыць першае месца сярод збіральнікаў беларускіх прыказак і прымавак, а зборнік «Люд беларускі» да нашых дзён нікім не пераўзыйдзены.

Калі параўнаць збор беларускіх загадак, надрукаваных у чацвёртым томе, з іншымі публікацыямі, дык акажацца, што і тут вучоны дасягнуў значных поспехаў і ўзняўся да ўзроўню лепшых фалькларыстаў і этнографістаў свайго

часу. Са збораў М. Федароўскага апублікавана 520 беларускіх загадак²⁵⁹. А ўвогуле яны публікаваліся да 1905 г.: П. Гільтэбрант²⁶⁰ апублікаваў 53, І. Насовіч²⁶¹—130, Е. Раманаў²⁶²—551, У. Дыбоўскі²⁶³—112, Д. Булгакоўскі²⁶⁴—150, П. Шэйн²⁶⁵—173, А. Гурьшовіч²⁶⁶—37, М. Нікіфароўскі²⁶⁷—532, Л. Васілеўскі²⁶⁸—128, У. Дабравольскі²⁶⁹—271.

Парэміяграфічная спадчына Міхала Федароўскага як апублікаваная, так і рукапісная — выключна важны для беларускай фалькларыстыкі матэрыял, якім ужо больш за тры дзесяцігоддзі карыстаюцца вучоныя. Ужо той факт, што да сённяшняга дня зборнік М. Федароўскага з'яўляецца найбольшым зборам беларускіх прыказак, гаворыць сам за сябе. Па-другое, беларускі парэміяграфічны матэрыял, сабраны Федароўскім, дае нам добрую падставу для сцверджання роднасці прыказак не толькі ў трох усходнеславянскіх народаў — беларусаў, рускіх, украінцаў,—але і ў такіх нашых славянскіх пабрацімаў, як палякі, чэхі. Да гэтай высновы, хоць яна і не была выказана ім непасрэдна, прыйшоў фактычна сам Федароўскі, супаставіўшы зборнікі прыказак розных народаў. Заслуга вучонага ў тым, што ён збярог ад усёпаглынальнай работы часу неацэнныя скарбы народнай мудрасці беларусаў. Імі яшчэ доўга будуць карыстацца нашы фалькларысты, агітатары і прапагандысты.

ПЕСЕННАЯ КАЙСТРА

Першае, на што звярнуў увагу малады М. Федароўскі, прыехаўшы на беларускую зямлю, гэта тое, што беларусы любяць спяваць

і маюць многа песень. «Каля Ялоўкі і Нарвы, — занатоўвае этнограф, — люд надзвычай вясёлы і пеўчы, ці, як пра яго кажуць: «улягаюць у песнях». У іх не толькі закладзіны, уваходзіны ў новую хату, зажынкі, дажынкі, але і само вяселле больш праходзіць на спевах, чым на танцах. А да кожнага танца ёсць у іх адпаведныя прыпеўкі, якія, стоячы пры музыку, спяваюць хорам, калі тым часам другія з выгукам пускаюцца ў скокі»²⁷⁰.

Ад калыскі да магілы песня была спадарожніцай селяніна. Спяваў мужык за сахой у полі; пастухоўскія песні раздаваліся сярод лугоў і лясоў; спявалі жанчыны, жнучы панскае поле або збіраючы сціплы ўраджай са свае ніўкі; на хрэсьбінах і вяселлях чалавек выказваў сваю душу ў песнях, то жаласных і тужлівых, то вясёлых і дасціпна-гумарыстычных; песні дзяўчат абуджалі наваколле, калі яны выходзілі на ўзгоркі «гукаць вясну». Тысячы песень аздаблялі розныя абрады, святы, вясковыя ўрачыстасці. Песня памагала селяніну пераадоцьваць шматлікія жыццёвыя нягоды. У ёй, заўважаў Федароўскі, адбівалася, «як у люстры, усё жыццё беларускага народа, яго болі і радасці, яго думкі, пачуцці, схільнасці, антыпатыі і этыка»²⁷¹. І этнограф адразу ж пачынае запісваць беларускія народныя песні. Лёс песенных запісаў М. Федароўскага склаўся так, што надрукаваны яны былі толькі ў 1958 і 1960 гг. у пятым і шостым тамах «Людзін беларускага»²⁷².

У першы ж год знаходжання на Беларусі Федароўскі знайшоў сабе памочнікаў. Ужо ў пачатку 1878 г. ён высылае З. Глогеру ў Яжэва

беларускія народныя песні²⁷³, якія яму рэгулярна пачаў дасылаць з Ваўкавыскага павета (засценак Боўблі, што каля Свіслачы) шляхціц Калупайла. У гэтым жа годзе Федароўскі вывучае вясельны абрад у Ваўкавыскім павеце і восенню, у верасні — кастрычніку, заканчвае яго апісанне. Яно мела 208 вясельных песень. Адначасова збіральнік перапісваў начыста старадаўнія беларускія думы і песні, запісаныя ім ад Паўліны Керсноўскай. У яго архіве захаваўся рукапіс «Starodawne dumy i pieśni z okolic Wołkowyska», у якім 302 тэксты. У канцы рукапісу Федароўскі заўважае: «Вышэйпададзеныя песні спісаны пераважна ад Паўліны з Калупайлаў Савіцкай (Керсноўскай). Пісаў у Бялосаўшчыне на Чорнай Русі ў месяцы снежні 1878 г.»²⁷⁴ Ужо за першы год работы малады этнограф падрабязна апісаў мясцовы вясельны абрад, сабраў больш за паўтысячы народных песень.

Такі багаты плён з'явіўся вынікам, па-першае, карпатлівай працы, па-другое, таго, што малады Федароўскі запісваў без аніякага адбору. Ён кіраваўся «Параднікам» Яна Карловіча, у якім былі сфармуляваны прынцыпы навуковага збору фальклорных матэрыялаў розных жанраў, у тым ліку і песень. «З песні слова не выкінеш» і «што весь, то другая песнь»: вось два ўказанні, — пісаў Карловіч, — з якой дакладнасцю трэба спісваць песні і на якую колькасць разлічваць... Не трэба, зрэшты, траціць ахвоты ад таго, што песня, якую маецца запісваць, ужо была друкавана: кожная разнавіднасць у колькасці строф, выразх або ноце робіць яе таксама пажаданай, таму калі адна песня спаткаецца ў двух або больш відах,

з разнавіднасцямі (варыянтамі), то запісваць трэба ўсе тэксты, або да аднаго дадаваць разнавіднасці»²⁷⁵.

Песенныя запісы Федароўскага папаўняліся з кожным годам. Гэты жанр народнай творчасці найлягчэй было запісваць. Песні можна было збіраць круглы год, у той час як казкі ці паданні летам амаль немагчыма было запісаць: яны расказваліся толькі ў доўгія асеннія і зімовыя вечары, калі былі закончаны ўсе работы ў полі.

Песня ж не толькі суправаджала ўсе абрады гадавога круга. Яна чулася ў лесе і на полі, за работай і каля пастухоўскіх гуртоў, у час усялякіх свят і ўрачыстасцей. Этнографу часта не трэба было прасіць выканаўцу, каб той праспяваў песню, як гэта было з доўгай казкай, легендай, паданнем. Яму ўсяго трэба было мець пры сабе паперу і аловак, каб занатаваць на вечарынцы або ігрышчы ўдалую або гумарыстычную прыпеўку; на Купалле або Юр'я запісаць песні, якія чуліся на прыволлі; ці, схваўшыся пад копку сена або дзесятку снапоў, запісаць песні жней; прытаіцца дзе-небудзь у куце, каб занесці на паперу вясёлыя, гумарыстычныя, а часам і фрывольныя песні развяселеных кабет на хрысцінах, або песню-жальбу, якую снявалі таварышкі маладой-сіраціне ў час вяселля. Ды і сам Федароўскі гаворыць, што збіраць тэксты песень — найлягчэйшая і найбольш даступная работа для этнографа²⁷⁶. Калі яшчэ ўлічыць, што па просьбе этнографа знаёмыя збіралі для яго лепшых навакольных спявачак, у рэпертуары якіх быў не адзін дзесятак песень, што Федароўскі падахвочваў іх надарункамі і нават плаціў, дык можна не

здзіўляцца, чаму за час свайго амаль 30-гадовага жыцця на Беларусі ён сабраў больш за 5000 песенных тэкстаў.

Да 1889 г. збіральнік не меў нікога, хто б памагаў яму запісваць і мелодыі. Колькасць тэкстаў расла, і Федароўскі настойліва шукаў музыканта, каб свае запісы зрабіць больш паўнацэннымі, дадаўшы да іх нотны матэрыял. «Нота прадаўжае жыццё песні»²⁷⁷, — адзначаў этнограф. Больш за палавіну ўсіх песень, сабраных Міхалам Федароўскім на Беларусі ўвогуле, было запісана ім без мелодый за першыя 11 гадоў працы. Толькі ў 1889 г. Ян Карловіч упершыню наведаў этнографа у Косіне, каб памагчы яму сабраць і беларускі народны мелас. Карловіч запісваў мелодыі да ўжо гатовых тэкстаў, а Федароўскі ўносіў у іх некаторыя папраўкі. Ва ўспамінах пра Я. Карловіча М. Федароўскі расказвае, як ішла работа: «Запісванне мелодый праходзіла хутка: *тысячы тэкстаў ужо былі прыгатаваны* (падкрэслена мною.— Я. С.), спявачак наwerbавана з некалькіх паветаў ідэальных; той, хто запісваў, як улюбёны музыкант, вуха меў настолькі вытанчанае, што падхопліваў адразу заспяваны матыў і, прасвістаўшы сабе яго ціхенька, хутка пераносіў на паперу»²⁷⁸.

У 1891 г. М. Федароўскі пазнаёміўся з І. Трачыкам, які ў кастрычніку гэтага ж года прыехаў у Косін разам з Янам Карловічам. На гэты раз Карловіч меў добрую падмену. Запісванне мелодый і цяпер праходзіла ў маёнтку Федароўскага, куды былі сабраны лепшыя спявачкі з розных паветаў.

«Адной з характарыстычных рысаў этнаграфічных даследаванняў ХІХ стагоддзя, — піша

Ежы Дамраш,— з'яўляюцца моцна эмацыянальныя адносіны даследчыка да людзей і прадметаў, якімі ён цікавіцца. Асабліва гэта адчуваецца ў даўнейшых даследчыкаў крэсавых зямель, што там нарадзіліся і доўгі час жылі сярод мясцовага насельніцтва. Калі мы гартаем старонкі «Людзін беларускага» або «Песні...» Чачота, выразна прыкмячам, што чароўнасць мелодыі песні ці рытму танца або гутарак і казак не дазваляе аўтарам абмяжоўвацца халодным навуковым аналізам, бо стварае непасрэдныя адносіны да творцаў культуры, даючы глыбейшыя эстэтычныя перажыванні і спараджаючы сардэчныя прыязныя пачуцці ў адносінах да стваральнікаў народнай прозы і паэзіі. Гэты шырэйшы агульнагуманістычны аспект надае глыбейшы сэнс даследаванням культуры розных народаў. І гэтым самым трэба тлумачыць перш за ўсё той факт, што Федароўскі на працягу амаль трыццаці гадоў (1877—1905) не шкадаваў сіл і працы, каб з незвычайнай цярдлівасцю збіраць этнаграфічныя матэрыялы»²⁷⁹.

Міхал Федароўскі рабіў сваю любімую справу з вялікім энтузіязмам. Вось як ён апісаў атмасферу экспедыцыйнай работы ў 1891 г.: «Спявачак было восем; напярэдадні свайго ад'езду Карловіч, калі яны ўжо з усіх каморак памяці ўвесь запас вытраслі, падаў думку справіць ім з музыкай і танцамі нешта накштат дажынак. Зараз жа... Шахеразада даставіла пірагоў, сыру, садавіны, усялякай закускі, пасланец прывёз з Ваўкавыска піва і слыннага сваёй якасцю мёду; музыку запрасілі з суседняй вёскі, парабкі... на першую ж вестку прыбеглі самі. Пачастунак і скрыпка стварылі

добры настрой, танцы пачалі ад улюбёнай «Круцёлкі», потым, перасыпаючы «Полькай», танцавалі да ўпаду «Шарлатана», «Падушачкі», «Скакуху». Карловіч вёў сябе непасрэдна, па-брацку — гэта стварала сардэчны настрой, павялічвала ў запрошаных пачуццё свабоды; мы за яго прыкладам стараліся падзяляць усеагульнае вяселле. Ужо пад канец Трачык схапіў скрыпку і ўрэзаў жвавага абэрка, пры гукках якога Карловіч... падскочыў да самай старэйшай са спявачак і жыва пратанцаваў з ёю некалькі кругоў; мы, не трацячы часу, — да астатніх, і таксама давай вытанцоўваць з усіх сіл. Нарэшце, ужо каля паўночы, вогненная мазурка закончыла вечарынку; спявачкі, шчодра ўзнагароджаныя, а ўсе без выключэння пачаставаныя што называецца, разышліся дадому»²⁸⁰.

Працу па запісванні мелодый беларускіх народных песень, так удала пачатую Карловічам, які запісаў у Косіне каля 600 мелодый, з заміланнем і цярпліваасцю прадаўжаў пасля І. Трачык. Захавалася нататка М. Федароўскага, у якой ён пералічвае, дзе і калі запісваліся мелодыі:

«А ргорос мелодый:

Год

1890 Карловіч запісаў мелодыі ў Ваўкавыскім (павеце) ад Свіслачы і Міжрэчча (тут аўтар дапусціў памылку, бо Карловіч упершыню запісваў у 1889 г.— Я. С.).

1891 Карловіч запісваў мелодыі ў Ваўкавыскім ад Свіслачы, Ваўкавыска, Гнезны і Мсцібава (разам з ім запісваў і Трачык.— Я. С.).

- 1892 Запісаны мелодыі ў павеце Гродзенскім (Гольна), Ваўкавыскім (Косін, Валіцкаўшчына, Гурчыны, Тарнопаль, Лубянка), а таксама ў Сакольскім над Бебжай (Жухава).
- 1893 Запісаны мелодыі ў пав. Навагрудскім (Навасады, Калдычэва, Праяктовічы), таксама ў пав. Слуцкім (Нач, Султанаўшчына).
- 1894 Сабраны мелодыі ў пав. Слонімскім (Вішаў, Студзераўшчына), таксама ў Ваўкавыскім ад Росі (Дыхнавічы) і ў Навасадах каля Ялоўкі.
- 1895 Запісаны мелодыі ў пав. Слонімскім ад Дзярэчына (Трахімавічы) і ў Лідскім (ад Эйшышак, Васілішак, Няцечы, Ляцка і Новага Двара), а таксама з Ваўкавыскага мелодыі песень набожных (кантычковых)»²⁸¹.

І. Трачык, заахвочаны М. Федароўскім, прыезджаў да яго кожныя святочныя і летнія канікулы. З ім этнограф на працягу чатырох гадоў пачынаючы з 1891 г. здабыў на тэрыторыі васьмі паведаў больш за дзве тысячы тэкстаў і тысячу з лішнім мелодый. «Тэксты я збіраў на прасторах 11 паведаў,— пісаў Федароўскі пасля пераезду ў Варшаву,— музыка запісана толькі ў 8-мі (Сакольскі, Гродзенскі, Ваўкавыскі, Слонімскі, Бельскі, Лідскі, Навагрудскі і Слуцкі). Прычынай гэтага была смерць незабыўнага Карловіча, а праз некалькі гадоў пасля — гаспадарчая катастрофа. Таму запісванне музыкі ў 3 (так у рукапісе.— Я. С.) астатніх паведах (Вілейскім, Ашмянскім, Беластоцкім, Свянцянскім) пакідаю маім маладзейшым прадаўжальнікам, якія маюць больш энергіі»²⁸².

Акрамя Карловіча і Трачыка, мелодыі запісвала яшчэ Лідзія Патул (Ротульцова) ²⁸³. Яна памагала Федароўскаму перапісваць беларускія песні ў Варшаве. Пасля, заахвочаная этнографам, запісвала іх сама ў Лідскім павеце і дасылала Федароўскаму ў Варшаву. «Хоць ужо не працую ў Шаноўнага пана над беларушчынай,— пісала Л. Патул 27 снежня 1909 г.,— аднак усёроўна тое, што яе датычыцца, вельмі мяне цікавіць і ўзрушае. Так як у мінулым годзе я неаднаразова абяцала сабраць пару песень «у сваёй старонцы» і прыслаць іх Шаноўнаму пану,— таму цяпер, хочучы выканаць абяцанне, прысылаю далучаную як задатак. У будучым па магчымасці буду дасылаць яшчэ» ²⁸⁴. У пісьме была прыслана шляхецкая песня з нотамі. У другім пісьме ад 12 студзеня 1910 г. ²⁸⁵ Л. Патул даслала яшчэ адну песню і прывітальную прамову гаспадара да гасцей. Беларускія народныя песні з нотамі, запісаныя Л. Патул у Лідскім павеце, змешчаны ў пятым і шостым тамах «Люду беларускага» (гл. № 4, 38, 70, 217, 293, 1207, 1261, 1485, 1525, 1997, 3385).

Як мы ўжо ведаем, мелодыі запісваліся да большасці ўжо падрыхтаваных тэкстаў. Адсюль і тыя разыходжанні ў перадачы разнастайных моўных асаблівасцей (асабліва акання і якання ²⁸⁶), якія па-рознаму выяўляюцца, калі песня дыктуецца, расказваецца і калі спяваецца. Яны адлюстраваліся і ў запісах М. Федароўскага.

Навуковы запіс тэкстаў песень патрабуе запісу з голасу ў час спявання з найдакладнай фіксацыяй усіх тых кампанентаў, якія выступаюць у тэксце пры выкананні. Прыдыхан-

ні, выклічнікі, прыстаўныя і ўстаўныя галосныя, якія паяўляюцца пры спеве, павінны быць запісаны збіральнікам. Яны ж часцей за ўсё апускаюцца, калі спявак пачынае дыктаваць тэкст песні. А фіксаваць іх вельмі важна, бо яны — жывая плоць рытмікі песні, надаюць ёй своеасаблівы каларыт і гучанне.

Гэту асаблівасць — розніцу ў тэкстах наспяваных і прадыктаваных — заўважаў, даследуючы Палессе ў 1932 г., і вядомы польскі этнограф Казімеж Машынскі²⁸⁷. Вельмі займальным быў іншы раз спосаб выканання песні. Спявачка першыя словы песні і першыя тоны мелодыі папярэджвала нейкім своеасаблівым уступам. Стваралася ўражанне, нібы спявачка, злёгка выдыхаючы паветра, набірала размах для спеву. У тэксце ж гэта выражалася ў форме выклічнікаў *ой, і, гі, ыгы, гэ, эгэ, эгэй, эой* і да т. п. Іншы раз падобныя ўстаўкі назіраліся і ўнутры тэкста. (Шмат падобных уставак было і ў выкананні народных спевакоў з в. Тонеж Лельчыцкага р-на на этнаграфічным канцэрце ў Мінску 9—10 лютага 1968 г. Гл. падрабязней: *З. Можейко. Песенная культура беларускага Полесья. Село Тонеж. Мн., 1971.— Я. С.*)

Гэта не заўсёды ўлічваў М. Федароўскі, асабліва на першай стадыі свае этнаграфічна-фальклорнай працы. Праўда, пазней ён зразумеў свае пралікі, таму папярэджваў: «На першы погляд, я магу быць запоздзаны ў некаторых непаслядоўнасцях і адсюль магу атрымаць закіды, чаму ў адным месцы адна і тая ж асоба якас, акае, а другім разам гэты выраз вымаўляе без аканя; от жа нічога не было б лягчэй, як, паступіўшы паводле правіла, усе ненаціск-

ныя *o* замяніць на *a*. Я, аднак, не зрабіў гэтага, жадаючы дакладна прадставіць знікненне гэтай уласцівасці на паўдн(ёва)-заходнім паграніччы. Зрэшты, *тэксты запісваліся ў час спявання і падаваліся без спеву, а ў гэтым ёсць вялікая розніца* (падкрэслена мною.— Я. С.), бо аканне, зусім страчанае ў мове, у песні часта чутно найвыразней»²⁸⁸. Або яшчэ адзін запіс: «Прашу не падазраваць мяне ў памылках з-за няўвагі (у сферы вымаўлення). Няма нічога лягчэйшага, як паводле прымянення адпаведнага шаблону, абапёртага на ўласцівасці гаворкі пэўнай ваколіцы, зрабіўшы адпаведныя папраўкі, заслужыць імя паслядоўнага. Я ж, абмінаючы гэту паслядоўнасць, перш за ўсё стараўся заслужыць імя чалавека сумленнага і таму гучанні запісваў так, як яны вымаўляліся. А ў вымаўленні зусім не хапае гэтай аднастайнасці. Возьмем, напр., Ганну Сладку са Спадзв(ілаў) у Гродзенскім. Вымаўляла, то схіляючыся на пальшчызну, то, забыўшыся, зноў правільна з яканнем, аканнем, націскам і г. д.»²⁸⁹

Добра ўсведамляючы розніцу паміж тэкстам, запісаным у час спявання, і прадыктаваным, М. Федароўскі ў сваіх нататках да прадмовы робіць і такую вельмі важную заўвагу: «Выразы ў дужках (без: *vel*) былі прадыктаваны, у спеве не назіраліся»²⁹⁰. Гэта пацвярджаюць прыклады з пятага і шостага тамоў «Люду беларускага». Так, пры песні 2533 «Служыў я ў пана першае лета» (т. VI, стар. 118) стаіць зноск, у якой паведамляецца, што выклічнік ого!, які спявачка падала, дыктуючы тэкст, быў ёю апушчаны пры спяванні. У тэксце ён стаіць у дужках без *vel*. «Характэрна тое, што ў ся-

рэдзіне слова робяць паўзу»,— піша аўтар у зноскы да песні 1272. Пры спяванні яна гучала так:

У адном боку слонцо схо-о-дзіць,
А ў другім захо-о-дзіць.

Расцягнутае о не адлюстравана ў тэксце. Падобныя прыклады сведчаць, наколькі арганічна зліты ў песні тэкст і мелодыя, падказваюць, як трэба фіксаваць сам тэкст народнай песні.

Параўноўваючы тэксты песень пятага і шостага тамоў са словамі, якія падпісаны пад нотамі, вельмі лёгка заўважыць, мелодыі якіх песень запісваліся пасля таго, як тэксты іх ужо былі занатаваны. Тут наглядна выступае тая розніца, якая праяўляецца ў тэкстах наспяваных і прадыктаваных песень. Прыкладам такога разыходжання могуць службыць песні пад нумарамі 356, 374, 1889, 1901, 1927, 1929, 1977, 2014, 2030, 2035, 2070, 2076, 2119, 2442, 2498, 2512, 2517, 2542 і інш.

Вось тэкст песні № 356:

Ой, на той бок азёра
Стаіць ліпа зялёна.
Ліпа зеленёнька.
Тшы пташкове спевало...

Пад нотамі да гэтай песні стаяць словы:

На той бачок азёра
Стаіць ліпа зелёна.
Ай, ліпа, ліпа,
Тры пташкова спевая...

Разглядаючы методыку, прынцыпы запісу Федароўскім беларускіх народных песень, варта адзначыць, што спявачкі часта збіраліся з розных ваколiц у адно месца, і там ад іх запісваліся як мелодыі да занатаваных раней тэкстаў (а ў тэксты ўносіліся папраўкі), так і по-

выя тэксты песень або найбольш цікавыя варыянты ўжо вядомых этнографу твораў. Тут ужо павінны былі папрацаваць яго надзейныя добраахвотныя памочнікі. Яны ведалі найбольш таленавітых мясцовых спявачак, адшуквалі іх, дагаворваліся і запрашалі туды, дзе Федароўскі з музыкам павінен быў рабіць запісы.

«Падзякаваць у прадмове гр(афу) de Gelgui (Людвіку Ельскаму.— Я. С.) за дапамогу ў збіранні спявачак з розных ваколіц Гродзенскага павета, асабліва ад Крынак, Бераставіцы, Галынкі і Индуры»²⁹¹,— памячае этнограф на адной з картак. «В. Заляшаны.— Тэафіля Славутава, в. Яжэвічы — Маруся Мікітава. Інфарматыры з Начы (п. Слуцкі)»²⁹²,— занатоўвае ён на другой. Але пасля з закрэслівае і зверху надпісвае ш. «Інфарматыры ў Начы» — гэта ўжо зусім іншае. Значыць, жанчыны, прозвішчы якіх Федароўскі запісаў, не з Начы, яны толькі прыходзілі сюды, каб падаць збіральніку тыя дыяменты народнай паэзіі, якія зберагала іх памяць. У Начу яны былі запрошаны Казімірам Чарноцкім, які шчыра памагаў Федароўскаму вывучаць фальклорныя скарбы родных мясцін.

Пра інфарматараў-спевакоў М. Федароўскі пакінуў вельмі скупыя звесткі. У першым томе «Людз беларускага» ён з вялікай павагай гаворыць пра Паўліну Керсноўскую, ад якой Карловіч запісаў каля 300 мелодый, а Федароўскі столькі ж тэкстаў песень. З такой жа цеплынёй успамінае ён і спявачку з в. Спадзвілы на Гродзеншчыне: «Падавала нам іх (песні.— Я. С.) 20-гадовая дзяўчына з вёскі Спадзвілы (з-пад Крынак) Ганна Сладка, надораная, акрамя прыгажосці, і цудоўным голасам і фенаменаль-

най памяццю. Каб пахваліць гэту апошнюю, даволі, калі скажу, што толькі ад яе аднае я запісаў дзвесце з лішнім доўгіх тэкстаў, а майму таварышу (І. Трачыку.— Я. С.) бадай ці не столькі ж падала мелодый»²⁹³.

Спявачка Марыля Баярчык

Захавалася некалькі фатаграфій спявачак. Дзве з іх надрукаваны ва ўспамінах М. Федароўскага пра Карловіча²⁹⁴: Марылі Баярчык з в. Вялікія Азяркі і Юзэфы Гаслаўскай з мястэчка Мсцібава ў Ваўкавыскім павеце. Фота

«беларускай Шахеразады» (Карловіч) Паўліны Керсноўскай, зробленае Федароўскім у кастрычніку 1893 г., і фота Ірыны Філонік з в. Андрэевічы пад Гнездавам захоўваюцца ў яго архіве²⁹⁵.

У архіве этнографа можна натрапіць на такія запісы пра інфарматараў: «Слонімск. Ад Казлоўшчыны з вёскі Скрудзевічы падаваў песні, прыказкі, паданні Клемусь Грыб»²⁹⁶; «Песні Зосі Жаваранак з в. Дыхнавічы пар(афіі) Калантаеўскай (пав. Ваўкавыскі). Мелодыі запісаў 23 і 24.IX.1894 Іаахім Трачык»²⁹⁷; «Песні ад Ялоўкі з в. Навасады, пададзеныя Настуляй Новік у 1894 г. (29 чэрв.)»²⁹⁸; «80-гадовая Праксэда Гаўрыльчык з вёскі Кадчыцы (пад Остравам) (Навагрудскі павет.— Я. С.) падала больш за дзесятак песень. 26.VIII.1893»²⁹⁹; «П(авет) Слуцкі. Круцёлкі, пададзеныя Анэляй Масаль з вёскі Шчасновічы (пад Ляхавічамі). Мелодыі запісаў І. Трачык. Нач. 3.IX.1893»³⁰⁰; «Навагрудскі (павет). Навасады. Аўдоцця Карпейчык, адна са спявачак, упамянула, што некалькі гадоў таму назад падавала некаторыя мелодыі нейкаму «рускаму пану» з Мінска»³⁰¹ і г. д. Але вялікая частка тэкстаў песень была запісана М. Федароўскім увогуле без прозвішча інфарматара, па-першае, таму, што прозвішчы спевакоў апускаліся за прыкладам О. Кольберга; па-другое, пад кароткімі круцёлкамі Федароўскі сам не падпісваў імён выканаўцаў, каб «не павялічваць баласту»; па-трэцяе, некаторыя, асабліва выканаўцы фрывольных твораў, самі прасілі не называць іх.

Яшчэ пра адну асаблівасць практычнай работы М. Федароўскага над запісамі песеннага

рэпертуару нашага народа трэба сказаць асобна: ён збіраў і рускія і польскія песні, якія бытавалі сярод насельніцтва заходніх паветаў Беларусі. Такім чынам, збіральнік даў усебаковую характарыстыку песеннага рэпертуару насельніцтва тых мясцін, якія ён даследаваў.

Польская народная песня даўно прывандравала на беларускія землі. Шляхі яе сюды былі рознымі ў розныя часы. У выніку ўзаемадзеяння культур двух братніх народаў, гістарычнай супольнасці іх лёсаў народная творчасць палякаў цесна перапляталася з беларускай, становілася здабыткам духоўнага жыцця нашага народа. Даследуючы песенны рэпертуар жыхароў заходніх беларускіх паветаў, Федароўскі заўважыў, што «шляхта і мяшчане спяваюць пераважна польскія песні, народ жа, незалежна ад веравызнання, апрача сваіх, беларускіх, разам са шляхтай спявае польскія песні»³⁰².

Значная частка насельніцтва Заходняй Беларусі была каталіцкай па веравызнанні. Таму набожныя песні, якія духавенства старалася пашыраць сярод працоўных, спяваліся па-польску. М. Федароўскі, імкнучыся ахапіць усе бакі духоўнага жыцця беларусаў, запісваў і рэлігійныя песні. Ён неаднаразова падкрэсліваў у сваіх запісах, што польскія малітвы выконваліся беларусамі ў перакручанай форме³⁰³. Колькасць рэлігійных песень меншала па меры аддалення ад заходніх граніц на ўсход. 12 кастрычніка 1899 г. М. Федароўскі занатаваў: «Рэліг(ійныя) песні народ найчасцей і найпашыраней спявае ў пав. Сакольскім... У Ваўкавыскім іх можна пачуць толькі ў парафіях каталіцкіх, у Слонімскім жа надзвычай рэдка...»³⁰⁴

Найбольш моцны ўплыў польскай культуры быў на самым заходнім ускрайку этнічна беларускіх зямель. Яе ўздзеянне было тут настолькі вялікае, што ўжо ў канцы ХІХ ст. беларуская песня стала выцясненца польскай. «Беларускія думы,— піша Федароўскі,— над Бебжай ужо замоўклі, выцесненыя кракавякамі, мазурамі і полькамі, якія народ пераняў з-за ракі ад мазураў. З беларускіх песень вытывала толькі круцёлка, на матыў якой люд дасюль спявае цэлыя сотні кароткіх, звычайна афарбаваных досціпам песенек»³⁰⁵.

На падставе ўласных шматгадовых назіранняў М. Федароўскі прыйшоў да наступных агульных высноў наконт пашырэння польскай песні на Беларусі: «У Сакольскім (павеце) беларусы ведаюць усе песні забебжанскіх мазураў. У Гродзенскім беларускае насельніцтва спявае сотні польскіх песень (асабліва вядомыя ўсім ім старадаўнія думы). У Ваўкавыскім польскіх песень спяваюць удвая менш, чым у Гродзенскім. У Слонімскім яшчэ менш, чым у Ваўкав(ыскім) і ў моцна скажонай форме. У Навагрудскім са старадаўніх дум вельмі ўжо мала кружыць. А ў Слуцкім амаль поўнае занікненне (ледзьве некалькі дум, як напр., *Karała się Kasia w torzu; Oj jada, jada, jada Mazury i g. d.*)»³⁰⁶. У іншым месцы этнограф называе дзве «найвядомейшыя і найдалей на ўсход прасунутыя польскія песні: 1) *Dziewczyno to ja, parój mnie konia*; 2) *Jaś koniki poił, Kasia wodę brała*»³⁰⁷.

Побач з тэкстамі польскіх песень у беларускім народным асяроддзі акліматызоўваліся і польскія народныя мелодыі. Калектыўны характар народнай творчасці праяўляўся ў тым,

што мелодыі польскіх народных песень і танцаў беларускі народ апрацоўваў, перарабляў, інтэрпрэтаваў па-свойму: у духу нацыянальных музычных традыцый зменьваў ладава-меладычную структуру, тэмп, надаваў сваю самабытную інструментоўку. І карыстаўся імі пры розных выпадках і нагодах, выдаючы за ўласную творчасць. На ўсёй тэрыторыі заходнебеларускіх зямель былі шырока вядомы кракавякі, паланезы, мазуркі, сфера распаўсюджання якіх дасягала, па словах М. Федароўскага, «ажно да Бярэзіны»³⁰⁸. Міграцыя сюжэтаў казак і песень — з'ява складаная ў фальклору. Вандраванне іх неаспрэчна. Канкрэтныя ж шляхі вызначыць амаль немагчыма. Факты слоўнага і музычнага фальклору ў новым асяроддзі атрымлівалі сваю, ужо мясцовую афарбоўку і прадаўжалі жыць у новых умовах, тады як на роднай глебе забываліся і знікалі. Гэтак было і з некаторымі творами польскай музыкі, якія ў далёкія часы прывандравалі на Беларусь, асталіся тут у памяці пакаленняў, а ў Польшчы забыліся.

Як характэрны прыклад Федароўскі называе беларускі народны танец «Шарлатан», што ўзнік на Беларусі яшчэ ў XVII ст. на аснове польскага мазура, а пасля вярнуўся ў Польшчу ў выглядзе народнага гімна³⁰⁹. Вось што піша пра гэта сам даследчык: «Для паляка беларускія мелодыі павінны быць намнога мілейшыя, сімпатычнейшыя, чым для іншых славянскіх пабрацімаў. Беларусь дала нам гімн, гукі якога распіралі грудзі нашы, нашых бацькоў і дзядоў. Бо бяспрэчны той факт, што дасюль толькі ў радзімых ваколліцах творцы мелодыі «Jeszcze Polska» кн. Міх. Агіцскага (ад

Ваўкав(ыска) і Слоніма) вядомы ў народзе «Шарлатан» — гэты шалёны танец, які іграецца на матыў Дамброўскага (з невядомым найгрышам пры канцы). Я мяркую, што гэтая мелодыя хіба што старэйшая за наш народны гімн. Яна павінна была прывандраваць перад вякамі з-пад Віслы (тэмп мазура!), дзе з цягам часу пайшла ў забыццё. Беларускі кансерватызм данёс яе гукі да вушэй кн(язя) кампазітара. Так я дапускаю. Аднак жа тутэйшы люд спявае мноства песень на ноту паланезаў і мазураў, у Польшчы ўжо цалкам невядомых»³¹⁰.

Польскі фалькларыст Рышард Вайцяхоўскі³¹¹ сярод польскіх песень, запісаных у канцы ХІХ ст. на Беларусі Федароўскім, знайшоў шмат такіх, што прыйшлі ў фальклор з літаратуры, з польскай паэзіі. Паэтычныя творы польскіх рамантыкаў ХІХ ст. былі вельмі папулярныя. Імі захаплялася не толькі інтэлігенцыя. Вядомы яны былі і простаму народу. Досыць інтэнсіўна пашыраліся яны сярод беларускай засцянкавай шляхты. Вершы завучваліся на памяць, пераходзілі ад старэйшага пакалення да малодшага, з часам перарабляліся, фалькларызаваліся і кружылі па вёсках, дварах і засценках як народныя песні.

Многа беларускіх і польскіх песень запісаў Федароўскі ў краях дзяцінства Адама Міцкевіча на Навагрудчыне. Творчасць вялікага польскага паэта шырока жывілася з жыватворнай крыніцы беларускага фальклору, асабліва з песень, якія ён чуў у дзяцінстве. Гэта добра паказана як беларускімі³¹², так і польскімі даследчыкамі³¹³. Цудоўна ведаючы паэзію А. Міцкевіча і беларускую народную творчасць, М. Федароўскі засяроджваў увагу вучоных на

беларускіх песнях, з якіх Міцкевіч чэрпаў сюжэты і вобразы. «Без сумленнага вывучэння гэтых збораў (беларускага фальклору Навагрудчыны. — Я. С.), — піша Федароўскі, — не можа быць дакладна прааналізавана творчасць векапомнага Адама»³¹⁴. «Трэба памятаць, — заўважае ён пра песні, якія сам запісаў на Навагрудчыне, — што песні гэтыя, запісаныя ў родных краях Міцкевіча (нават у самім Завоссі, Калдычэве!), выкалыхалі наш рамантызм (яны ў гадах сельскіх, анельскіх адбіваліся ўвушшу нашага песняра). Тут яшчэ дасюль спяваюць такія песні, як «O Sybulskiej», «Idzie żoźnieg», толькі тут танцуюць улюбёнага «Шарлатана» на ноту Дамброўскага, тут матывы да «Dziadów» («Ой, не спіцца мне, не ляжыцца») чэрпаў... Манюшка»³¹⁵.

Рыхтуючы свой песенны збор да друку, этнограф меркаваў польскія песні размяшчаць побач з беларускімі ў адпаведных па змесце раздзелах. Але пасля для большай нагляднасці вылучыў польскія песні ў асобны раздзел. «Польскія песні, — пісаў М. Федароўскі, — якія тут народ разам са шляхтай спявае, варта было б змяшчаць побач з беларускімі ў адпаведных раздзелах. Такая мазаіка рэальней прадставіла б свет беларускага духу, які розніцца ад украінскага тым, што на фоне заходняй культуры пярэсціцца ад рознакаляровых каменьчыкаў, здабытых з Віслы, Дняпра, Нёмана і Дзвіны. Класіфікуючы, я доўга вагаўся і з пункту погляду чыста навуковага... вырашыў усе польскія песні змясціць у асобным раздзеле ў канцы кнігі. Думаю, што гэта для даследчыка польскай песні ў пошуках... будзе вялікай палёгкай»³¹⁶.

Рыхтуючы песні да выдання ў пасляваенны час, рэдакцыйная калегія трымалася плану М. Федароўскага, таму польскія песні былі змешчаны як асобны раздзел у шостым томе «Люду беларускага» (ч. VII, №3417—4064). Праўда, польскія тэксты трапляюцца і ў другіх раздзелах сярод песень беларускіх.

З усходу на беларускія землі пашыралася руская песня. Яе найчасцей у той час прыносілі беларусы, што служылі ў салдатах у Расіі. М. Федароўскі натаваў і такія песні ў беларускіх вёсках у адрозненне, напрыклад, ад Е. Р. Раманава, які песень, прынесеных на Беларусь салдатамі, не запісваў увогуле і нават крытыкаваў за іх збіранне П. Шэйна³¹⁷. Рускія народныя песні, запісаныя на Беларусі Федароўскім, змешчаны ў пятым томе «Люду беларускага» як у асобным раздзеле (№ 2064—2093), так і пад іншымі рубрыкамі (напрыклад, № 265, 276, 277, 2901, 2902 і г. д.)³¹⁸.

Буйнейшы беларускі фалькларыст і этнограф Е. Р. Раманаў ставіў перад збіральнікамі твораў народнай паэзіі задачу: запісваючы песні, «абавязкова трэба сказаць, калі яны спяваюцца: на каляды, на масленіцу, у гуканне вясны, на Купалу, на вяселлі, на хрысцінах і г. д.»³¹⁹ М. Федароўскі вельмі часта трымаўся гэтага правіла. Многія запісаныя ім песні маюць спецыяльныя заўвагі (гл. V і VI тамы «Люду беларускага»): «як Купайло паляць і спяваюць» (1661), «пры зажынанню жыта» (1720), «дажынаючы жыта спяваюць» (1792), «як сена косяць» (1755), «пры якой-небудзь рабоце каля ільну» (1843), «каляды (Піліпаўка)» (1860), «асенняя» (1905), «вясна (песня веснавая)» (1931). Вясельныя песні таксама маюць шмат-

лікія паметкі, напрыклад: «саджаючы каравай у печ» (712), «дзявочы вечар» (724), «як вянкi ўюць. Сіраце» (735), «у суботу ў маладога, як запрошаныя дзяўчаты прыдуць хату мыць» (738), «як касу расплятуць» (769), «як мацеру клічуць, каб маладых прымала» (811) і г. д.

Многія абрадавыя песні (калядныя, валачобныя, юраўскія) спяваліся па чарзе кожнаму члену сям'і, пачынаючы ад гаспадара і гаспадыні. Яшчэ ў адным з першых артыкулаў М. Федароўскага пра беларускі фальклор «Святы Юр'я» («Pamiętnik fizjograficzny», 1883, t. III) было змешчана 25 юраўскіх песень з Лідскага павета. Каля кожнай аўтар даў тлумачэнне: спяваецца гаспадару, гаспадыні, дочкам, сынам, удаве і г. д. Пры апісанні вяселляў этнограф размяшчаў песні па ходу абрадавага рытуалу. Гэта, па-першае, прыдавала маляўнічасць і яркасць апавяданню, па-другое, наглядна паказвала, для каго і ў які момант выконвалася тая ці іншая песня, давала магчымасць глыбей зразумець іх змест, паэтыку, вобразнасць.

Пра абставіны, умовы, час, асаблівасці выканання паасобных песень ці прыпевак, якія Е. Р. Раманаў раіў фіксаваць пры запісах у якасці каментарыяў, М. Федароўскі пакінуў некаторыя заўвагі і выказванні. Для прыкладу прывядзем некалькі запісаў з яго архіва, якія захоўваюцца ў бібліятэцы Варшаўскага універсітэта: «Як вясеннія, летнія, жніўныя, ёсць і песні, якія спяваюцца толькі восенню (асеннія)... Змест асенніх заўсёды напамінае пра блізкае замужжа (Глядзі: Песні ад Ялоўкі, з Новікаў)»³²⁰; «Некаторыя брандзюшкі (прыпеўкі.— Я. С.) спяваюцца толькі хлопцамі, дру-

гія дзяўчатамі, а іншыя сямейныя толькі жанчынамі. Многія з іх спяваюцца толькі ў пэўную пару года: адны вясной, другія летам, некаторыя ж восенню або зімой»³²¹; «Многа маюць у сабе пачуцця некаторыя летнія песні»³²²; «Асеннія спяваюць рвучы грэчку і капаючы бульбу»³²³; «Калыханкі... Хутчэй калыша — хутчэй спявае, паволі калыша — паволі спявае. Словам, спеў калыханак прыстасоўваецца да мерных удараў палазоў калыскі»³²⁴.

Вельмі складаным у рабоце фалькларыстаў над песнямі было і застаецца пытанне іх класіфікацыі. «Лірычны род фальклору дастаўляе спецыялістам ці не самыя вялікія цяжкасці для класіфікацыі», — заяўляе сучасны савецкі фалькларыст-тэарэтык В. Я. Гусеў³²⁵. «Песень у народным абыходзе, — піша Н. П. Калпакова, — ці не больш, чым другіх твораў вуснай паэтычнай творчасці, але ў той жа час тэксты іх параўнальна з тэкстамі іншых жанраў вельмі няўстойлівыя: у выніку варыянтнасці, здольнасці пераходзіць на розныя бытавыя ролі (у залежнасці ад змен умоў працоўнай дзейнасці і бытавога ўкладу ў розных раёнах і ў розныя эпохі) ствараецца ўражанне пастаяннай рухомасці, пастаяннага станаўлення і зменлівасці народнага песеннага рэпертуару і музычна-паэтычных тэкстаў асобных песень. Разам з тым, дваякая прырода песні як твора адначасова і слоўнага і музычнага мастацтва, яшчэ больш ускладняе пытанні яе вывучэння, у тым ліку і пытанні класіфікацыі»³²⁶.

Пытанне пра класіфікацыю фальклорнага багацця народаў востра паўстала ў апошнія гады, асабліва ў сувязі з выданнем шматтомных зводаў фальклору. Над гэтым думаюць як

савецкія, так і замежныя фалькларысты. Але выразнай сістэмы класіфікацыі фальклорных жанраў дасюль не выпрацавана. Пытанню класіфікацыі фальклору былі прысвечаны некаторыя выступленні на V Міжнародным з'ездзе славістаў (1963, Сафія), яно было ў цэнтры ўвагі навуковай фалькларыстычнай канферэнцыі савецкіх вучоных у 1961 г., прысвечанай праблеме спецыфікі жанраў рускага фальклору; на VII Міжнародным кангрэсе антрапологаў і этнографіаў у Маскве (1964) працаваў спецыяльны сімпозіум «Класіфікацыя жанраў фальклору». Спецыяльная ўвага была ўдзелена жанру сказанняў, паданняў (Sage). У Міжнародным таварыстве па вывучэнні апавядальнага фальклору — International Society for Folk-narrative Research — узнікла Sagen-Kommission, якая 14—16 кастрычніка 1963 г. сабралася ў Будапешце на нараду па пытаннях класіфікацыі гэтага жанру фальклору.

Заслугоўвае ўвагі цікавы артыкул У. Я. Пропа, прысвечаны прынцыпам класіфікацыі фальклорных жанраў³²⁷. Перш чым пачаць класіфікацыю асобных жанраў, гаворыць даследчык, трэба дамовіцца пра агульныя прынцыпы класіфікацыі фальклору ўвогуле. У савецкай навуцы існуе думка, што адзінкай усялякай класіфікацыі, асновай яе з'яўляецца жанр. З аднаго боку, ён падпарадкоўваецца больш агульным катэгорыям, з другога — можа быць разбіты на катэгорыі больш дробныя. Што ж можна назваць жанрам? У літаратуразнаўстве гэтае паняцце вызначаецца сукупнасцю наэтычнай сістэмы. Гэта ж можна сказаць і пра фальклор. Так як фальклор складасца з твораў слоўнага мастацтва, перш-наперш неабход-

на вывучыць асаблівасці і заканамернасці гэтага віду творчасці, яго паэтыку, кажа У. Проп. Якія ж задачы стаяць перад фалькларыстам-класіфікатарам, якімі крытэрыямі ён павінен карыстацца? У. Я. Проп называе наступныя: 1) вызначэнне жанравага складу фальклору свайго народа. Пры гэтым жанравы склад фальклору аднаго народа не можа быць механічна перанесены на склад другога. Міжнароднымі могуць быць толькі прынцыпы класіфікацыі, але не матэрыял. Першае патрабаванне для вызначэння жанру і высвятлення колькасці і наменклатуры жанраў — вывучэнне паэтыкі фальклору; 2) бытавое прымяненне твораў фальклору — вось другі крытэрыі для класіфікацыі. Напрыклад, ёсць песні, якія спяваліся толькі на вяселлях або толькі на канкрэтных святах і абрадах. Гэта трэба ўлічваць; 3) форма выканання — трэцяя істотная адзнака пры вызначэнні жанру. Так, напрыклад, карагодныя песні выконваліся пры адпаведных рухах цела; драматычнае ж мастацтва ўвогуле не можа быць грунтоўна вывучана толькі па тэкстах, без уліку ігры выканаўцаў; 4) адносіны тэксту да музыкі трэба таксама браць пад увагу, бо вершаваны фальклор амаль увесь спяваецца.

Такім чынам, паводле Пропа жанр вызначаецца яго паэтыкай, бытавым прымяненнем, формай выканання і адносінамі да музыкі. Не заўсёды пры вызначэнні жанру патрэбны ўсе гэтыя аспекты, але для песенна-вершаванага фальклору яны неабходныя.

У беларускай фалькларыстыцы да апошняга часу не з'явіліся работы, якія датычыліся б пытанняў класіфікацыі жанраў фальклору, у пры-

ватнасці песень. Не вельмі многа такіх спроб і ў рускай навуцы ³²⁸ і ў фалькларыстыцы іншых славянскіх народаў. Можна назваць цікавую спробу класіфікацыі бытавых песень рускай даследчыцы Н. П. Калпаковай ³²⁹. Фалькларыстка, імкнучыся знайсці адзіны універсальны крытэрыі, адхіляючы тэматычны і этнаграфічны прынцыпы класіфікацыі народнай лірыкі, кладзе ў яе аснову мастацтвазнаўчыя крытэрыі і толькі грамадскую функцыянальнасць, прызначэнне песні. Фактычна абстрагаваўшыся ад зместу і іншых адзнак, яна ўсё багацце рускіх бытавых песень зводзіць да чатырох жанраў у адпаведнасці з іх грамадскай функцыяй: 1) песні-заклінанні (аграрна-каляндарныя, вясельныя, падблюдныя); 2) песні гульнёвыя; 3) песні велічальныя (каляндарныя, гульнёвыя, вясельныя і падблюдныя); 4) песні лірычныя.

Кожны жанр Калпакова разбівае на «тыпы» ўнутры жанраў. Першыя тры жанры аб'ядноўваюцца ёю па ўмовах бытавання і выканання, уваходзячы ў розныя фальклорна-этнаграфічныя комплексы (каляндарныя і сямейна-бытавыя абрады). Апошні жанр не звязаны непасрэдна ні з абрадамі, ні з гульнёй. Гэта, па сутнасці, традыцыйны падзел усяе лірыкі на абрадавую і неабрадавую.

Недахопы класіфікацыі Н. Калпаковай адзначаў А. Дэй ³³⁰. Ён заўважаў, што пры такой класіфікацыі «вясельныя песні, арганічна звязаныя з цэлаю абраднаю драмаю, будуць рассыпаны па ўсіх чатырох жанравых рубрыках, хоць галоўная іх функцыя адна — суправаджаць вяселле, і ўсе яны ўзаемазвязаны і ўзаемаабумоўлены» ³³¹. Гэта ж, трэба сказаць,

станеца і з такімі беларускімі народнымі песнямі, як калядныя, юраўскія, валачобныя. Тыя, у якіх часты элемент велічання, праслаўлення гаспадара, гаспадыні, іх дзяцей і іншыя, трапяць да жанру «велічальных», другія ж — калядныя, юраўскія і валачобныя — без гэтага элементу акажуцца ў іншых жанравых рубрыках.

Адной з апошніх тэарэтычных работ рускіх фалькларыстаў, дзе на аснове абагульнення вялікага матэрыялу разглядаецца пытанне класіфікацыі твораў фальклору, з'яўляецца раздзел у кнізе В. Я. Гусева «Эстэтыка фальклору»³³². Тут высвятляецца і пытанне класіфікацыі народнай лірыкі і эпасу. Акрамя жанраў народнай прозы (міф, казка, паданне, легенда, анекдот і г. д.), асобную групу эпасу складаюць творы, якія па сваёй прыродзе з'яўляюцца слоўна-музычнымі. Да іх В. Гусеў адносіць міфічныя песні, героіка-фантастычныя эпічныя песні (уласна гераічныя песенныя эпасы), гістарычныя эпічныя песні, сацыяльна-бытавыя эпічныя песні (навелістычныя песенныя эпасы), камічныя (парадыйныя) эпічныя песні.

Асобна класіфікуе В. Гусеў лірычны род фальклору. «Што ж пакласці ў аснову класіфікацыі лірычных жанраў? — пытаецца даследчык. — Як і ў адносінах да эпасу, варта зыходзіць з самой сутнасці гэтага роду, г. зн. падзел на жанры будаваць па самім характары лірызму як асноўнай родавай адзнакі. Паколькі асноўнай адзнакай эпасу з'яўляецца тыпізацыя рэчаіснасці, то і падзел яго на жанры ў асноўным вызначаўся тым, што ў самой рэчаіснасці адлюстроўваецца рознымі жанрамі і якія спецыфічныя прынцыпы адлюстравання або тыпі-

зацыі ў іх рэчаіснасці. Паколькі ж асноўнай адзнакай лірыкі з'яўляецца *тыпізацыя адносін да рэчаіснасці*, выражэнне тыповага пачуцця, настрою, думкі, душэўнага стану, то і падзел на жанры павінен зыходзіць з уліку самога характару гэтых адносін і прынцыпаў яе тыпізацыі. Па спецыфічных жа сродках вобразна-мастацкай тыпізацыі адносін да рэчаіснасці ўсе лірычныя жанры ў сваю чаргу аб'ядноўваюцца ў нейкія групы, падобна да таго, як у такія ж групы аб'ядноўваліся і эпічныя жанры... Адну групу складаюць жанры, якія па сваёй прыродзе з'яўляюцца слоўна-музычнымі, г. зн. такія, дзе сродкам тыпізацыі адносін да рэчаіснасці служыць песенная мова (што суправаджаецца іграй на музычных інструментах або без такога суправаджэння). У другую групу ўваходзяць музычна-харэаграфічныя жанры, якія не суправаджаюцца спевам. Трэцюю групу складаюць танцы, што не суправаджаюцца ні іграй на музычных інструментах, ні спевам — г. зн. сродкам тыпізацыі тут з'яўляюцца харэаграфічныя і мімічныя элементы. Чацвёртую групу складаюць слоўна-музычна-харэаграфічныя жанры, г. зн. найбольш складаныя па сваёй прыродзе, па сродках тыпізацыі — песні да танцаў і некаторыя карагодныя песні, — менавіта карагодныя лірычныя, што не суправаджаюцца іграй»³³³.

Зыходзячы з такіх крытэрыяў, В. Гусеў усю галіну песеннай лірыкі падзяляе на песні працоўныя, заклінальныя, гімнічныя, гераічныя, элегічныя, жартоўныя і сатырычныя. Прапануючы такую класіфікацыю, аўтар не адхіляе магчымасці і іншых. Так, кажа ён, магчыма этнаграфічная класіфікацыя, дзе ўся лірыка

можа быць падзелена на абрадавую і неабрадавую. Падобная класіфікацыя мела б на мэце гісторыка-этнаграфічнае вывучэнне. Магчыма, відаць, і сацыялагічная класіфікацыя.

А. Дэй, які ў сваім артыкуле пра класіфікацыю ўкраінскага песеннага матэрыялу грунтоўна разглядае ўвогуле стан праблемы класіфікацыі песень, прапануе пры вызначэнні жанравай прыроды песенных груп зыходзіць з чатырох наступных прынцыпаў і крытэрыяў: функцыянальнага, тэматычнага, кампазіцыйна-стылёвага і рытма-меладычнага. На падставе гэтых адзнак даследчык выдзяляе ў народнай паэзіі Украіны эпічнага роду наступныя жанры: думы, гістарычныя песні, балады і песні-хронікі. Лірычны род ён дзеліць на жанры календарна-абрадавага цыклу (вяснянкі, «риндівкі», русальныя песні, «царинни», пятроўскія, купальскія і жніўныя, калядкі і шчадроўкі) і сямейнага (хрэсьбінныя, вясельныя і галашэнні). Да жанраў гумарыстычна-сатырычнага роду ён адносіць танцавальныя песні, прыпеўкі, жартоўныя і сатырычныя песні і народныя вершы. Асобным жанрам выдзяляюцца калымыйкі. «Па-за ўсімі ахарактарызаванымі жанрамі народнай паэзіі,— гаворыць А. Дэй,— астаецца яшчэ велізарная частка ўкраінскай песеннасці — лірыка сямейна-бытавога і грамадска-бытавога зместу. Гэта, па сутнасці, асноўнае багацце ўкраінскай песні. На жаль, каштоўныя россыпы народнай лірыкі нялёгка паддаюцца класіфікацыі»³³⁴. Адсюль бачым, наколькі складаная праблема сістэматызацыі і класіфікацыі песень любога народа.

Збіральнік і даследчык украінскага фальклору акадэмік Філарэт Калэса, ідучы за фін-

скім даследчыкам Ільмарам Кронам, прапанаваў класіфікаваць песні па іх рытмічных формулах. Аднак, як адзначае С. Грыца, гэта прывяло б да змешвання песень рознага зместу і ліквідавала б розніцу ў іх ідэйна-мастацкай спецыфіцы: «Кожная песня, будучы адбіткам жыцця ў мастацкім вобразе, з'яўляецца эстэтычнай катэгорыяй. Таму непрыняцце гэтага пад увагу азначала б пазбаўленне яе найгалоўнейшага»³³⁵.

У гісторыі польскай фалькларыстыкі таксама было шмат розных спроб класіфікацыі песень, але і да гэтага часу якога-небудзь рацыянальнага прынцыпу ці сістэмы не знойдзена. Вядомы польскі фалькларыст Юльян Кржыжаноўскі пісаў: «Велізарныя матэрыялы, сабраныя намаганнямі некалькіх пакаленняў на працягу паўтаравяковай збіральніцкай працы, уяўляюць цяпер гіганцкі лабірынт, перад якім мы стаім бездапаможныя, бо не маем ключа, які дазволіў бы прабрацца ўсярэдзіну і зрабіў бы магчымым апанаванне схаваных там скарбаў. Мы не маем дасюль нават бібліяграфіі польскай народнай песні»³³⁶.

У XIX ст. у зборніках польскіх песень прымяняліся самыя разнастайныя класіфікацыі. Збіральнік польскай песні першай паловы XIX ст. Жэгота Паулі³³⁷, напрыклад, сістэматызуючы іх, выдзяляў пяць асноўных груп: I. Абрадавыя песні: 1) на святочных урачыстасцях і якія спяваюцца толькі ў пэўны час — калядкі, вяснянкі і г. д.; 2) на сямейных святах: а) вясельныя, б) памінальныя і пахавальныя; 3) у час розных вясковых гуляняў і вечарынак. II. Думы гістарычныя, рэлігійныя (легенды),

якія датычацца мясцовых здарэнняў (балады), акрамя таго, фрагменты любоўнага зместу. III. Песні розных слаёў насельніцтва, што спяваюцца ў час розных работ (салдацкія, рамесніцка-дарожныя, мясніцкія, паляўнічыя, пастухоўскія, калыханкі). IV. Бурлескі і насмешлівыя песні. V. Песні танцавальныя.

О. Кольберг у сваёй грандыёзнай працы «Lud» (пры жыцці было надрукавана 34 тамы) фальклор размяшчаў паводле рэгіянальнага прынцыпу, падкрэсліваючы тым самым самабытнасць мясцовай традыцыі. У тамы побач з іншымі жанрамі фальклору ўваходзілі і песні. Класіфікацыя іх у Кольберга была не з лепшых. Ацэньваючы яе, Ю. Кржыжаноўскі піша: «Погляд на падзел у Кольберга даводзіць, што сітуацыя тут выглядае сапраўды безнадзейна»³³⁸.

Даследчык польскай песні ў XX ст. Ян Станіслаў Быстрань, класіфікацыйныя прынцыпы і сістэма якога трымаюцца ў польскай фалькларыстыцы і дасюль, дзяліў песні на тры асноўныя групы: абрадавыя, штодзённыя і прафесіянальныя. «Мы дзелім песні,— пісаў ён,— увогуле на тры вялікія групы ў залежнасці ад таго, хто іх спявае і з якой мэтай. Такім чынам, мы выдзяляем абрадавыя (obrzędowe) песні, дакладна вызначаныя і ў адносінах асобы спевака і ў адносінах часу і абставін, цесна звязаныя з самім абрадам; далей штодзённыя (powszechnie) песні, якія спяваюцца кім хочаш без дакладнага месца і часу спявання... г. зн. для забавы; нарэшце, прафесіянальныя (zawodowe) песні, якія спяваюцца толькі членамі адпаведнай прафесіянальнай групы і што датычацца тых жа тэм»³³⁹.

Такім чынам, у першую групу трапляюць песні сямейныя (хрэсьбінныя, вясельныя, пахавальныя) і гадавога круга (у адпаведнасці з касцёльным календаром, акрамя таго, купальскія, жніўныя і г. д.), у другую — баллады, любоўныя, сатырычныя, калыханкі і іншыя, у трэцюю — шахцёрскія, салдацкія, жабрацкія і г. д.

Як бачым, разнабой у класіфікацыі польскай песні існаваў і існуе да гэтага часу. Новыя прынцыпы ў апошні час прапануе польскі даследчык Ян Садоўнік³⁴⁰. Ён прымяніў іх у зборніку падгалянскіх песень³⁴¹.

Вялікая стракатасць у класіфікацыі назіраецца і ў зборніках песень іншых славянскіх народаў. Напрыклад, у славакаў існуе рэгіянальны прынцып падачы песеннага матэрыялу; чэшскія зборнікі ўкладаюцца пераважна па тэматычных рубрыках, хоць трапляюцца і іншыя сістэмы (напрыклад, рытма-меладычныя). Тэарэтычны і метадалагічны артыкул па пытаннях класіфікацыі народных песень знаходзім у чэхаславацкага даследчыка Олдржыха Сіроваткі³⁴².

У балгарскай фалькларыстыцы існуюць таксама розныя сістэмы класіфікацыі: падзел песень, як у сербаў, на лірычныя і эпічныя, а ўнутры іх ужо ідзе падзел на падгрупы; падзел па функцыянальнай ролі твораў (падзел на карагодныя, вясельныя, жніўныя, застольныя і г. д.). Вядомы балгарскі даследчык фальклору Пётр Дзінекаў прапануе прынцыпы падзелу песень па іх змесце³⁴³. У адрозненне, напрыклад, ад Н. Калпаковай, якая сцвярджае, што «песня можа перайсці з аднаго этнаграфічнага комплексу ў другі, з адной бытавой ролі на

другую, але перайсці з аднаго жанру ў другі яна не можа»³⁴⁴, П. Дзінекаў слушна, на наш погляд, даказвае, што песні ў працэсе гістарычнага развіцця перакрываюцца, адрываюцца ад абрадаў і звычайў, пераходзяць з аднаго жанру ў другі. Усю песенную спадчыну Балгарыі П. Дзінекаў падзяляе на абрадавыя, міфічныя, юнацкія, гістарычныя, гайдуцкія, сацыяльна-бытавыя, дзіцячыя і сучасныя народныя песні. Прыблізна такой сістэмы прытрымліваліся ўкладальнікі трынаццацітомнага выдання балгарскага фальклору, дзе песні займаюць восем тамоў.

Своеасаблівы падзел паводле галоўнага, вядучага матыву прапануе другі балгарскі даследчык Йордан Іваноў. Усе песні ён класіфікуе на чатыры групы: абрадавыя, міфічныя, бытавыя і эпічныя³⁴⁵.

Збіральнікі беларускіх народных песень у XIX ст. размяшчалі іх у зборніках па-рознаму. Найлепш размяшчаліся абрадавыя песні — іх пераважна сістэматызавалі ў адпаведнасці з паслядоўнасцю свят на працягу каляндарнага года. Увогуле ж стройнай сістэмы класіфікацыі мы не знойдзем ні ў аднаго этнографа, пачынаючы ад Я. Чачота і П. Гільтэбранта і канчаючы П. Шэйнам і Е. Раманавым. З. Радчанка, напрыклад, трымалася каляндарнага размяшчэння народнай песні. П. Шэйн у зборніку «Беларускія песні» (1873) у асноўным улічваў час выканання песень на працягу года. Песні ён падзяляў на творы, звязаныя з земляробчымі і сямейнымі абрадамі, і на творы, якія з абрадамі не звязаны. Памылкі былі там, дзе карэспандэнты П. Шэйна не адзначылі прыналежнасці песні да пэўнага цыклу.

Увесь матэрыял тома песень Шэйна класіфікаваў так: Хрэсьбінныя песні. Калыханкі і дзіцячыя. Калядныя песні. Рацэі. Песні масленічныя, валачобныя, троіцкія, талочныя, купальскія, пятроўскія. Жніво: зажныначныя, жніўныя, ярныя, дажныначныя, спарышовыя. Застольныя песні. Бяседныя песні (дзясвоцае і замужняе жыццё). Разгульныя песні (застольныя, прыпеўкі да танцаў, скокавыя). Гумарыстычныя. Вясельны абрад і песні ў розных мясцовасцях. Хаўтуры і дзяды. Рэкруцкія песні. Салдацкія. Духоўныя вершы. Дадаткі. Амаль да ўсіх раздзелаў было прыкладзена апісанне абрадаў і звычайў, якія іх тлумачаць.

У 1887 г. выйшла з друку першая частка першага тома працы П. Шэйна «Матэрыялы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края». Тут былі змешчаны песні. Структура зборніка амаль поўнасьцю паўтарала папярэдняю працу. У першым раздзеле былі творы абрадавай паэзіі з апісаньнямі абрадаў, у другім — песні пазаабрадавыя. Кніга пачыналася хрэсьбіннымі песнямі, за імі ішлі (адразу ж непаслядоўнасьць у класіфікацыі!) не звязаныя з абрадамі калыханкі і дзіцячыя; пасля калядныя, масленічныя, вяснянкі, купальскія, жніўныя. Любоўныя і сямейныя, рэкруцкія і салдацкія, жартоўныя, разгульныя, песні да танцаў і прыпеўкі складалі другі адзел.

Другую частку першага тома «Матэрыялаў» Шэйна, што выйшла ў 1890 г., займалі на тры чвэрці вясельныя песні з апісаннем абраду, хаўтурныя і памінальныя абрады і галашэнні.

Другі выдатны беларускі фалькларыст і этнограф Е. Р. Раманаў таксама не быў даклад-

ны ў размеркаванні песеннага матэрыялу. У I—II выпусках «Беларускага зборніка» ён падзяляў песні на сямейныя, чумацкія, разбойніцкія, арыштанцкія, рэкруцкія і ваенныя, любіўныя, дзіцячыя (калыханкі, гульнівыя, жартоўныя), гумарыстычныя, прыпеўкі, вяснянкі, талочныя, купальскія, жніўныя, вясельныя, духоўныя, карагодныя, шчадроўкі і валачобныя. Асноўнае месца тут адведзена неабрадавым песням. Этнограф сам разумеў, што сістэматызацыя песень у яго не з лепшых, таму пісаў у прадмове: «Строга кажучы, такі падзел — прыняты, дарэчы, у многіх зборніках, — больш ці менш адвольны. Пры ім часта бывае цяжка выбраць аддзел, да якога трэба аднесці тую ці іншую песню. На жаль, мы позна пераканаліся ў магчымасці размеркаваць песні па часе іх спявання. Такое цыклавае размеркаванне іх устаноўлена самім народам і старанна ахоўваецца ім на працягу многіх стагоддзяў³⁴⁶. Можна, не баючыся памыліца, сказаць, што для кожнай песні існуе не толькі пэўны перыяд, нахштальт раставання снегу, уборкі каняпель, але і пэўны дзень, напрыклад, першага выезду ў поле, дзень прылёту жаваранка і да т. п.»³⁴⁷ У VII і VIII выпусках «Беларускага зборніка» Е. Раманаў змясціў пераважна абрадавыя песні. Размяшчэнне іх больш дакладнае ў адпаведнасці з гадавым календарным кругам свят, але таксама не скрозь паслядоўнае.

Як жа класіфікаваў беларускія народныя песні М. Федароўскі? Чарнавыя накіды плану класіфікацыі яскрава паказваюць, што з гэтай задачай яму было справіцца нялёгка. Вось што пісаў пра гэта сам Федароўскі: «Пры класіфі-

кацыі многа цяжкасцей дастаўлялі песні, склееныя з розных сюжэтаў (кантамінацыя, супольная з польскім народам). Нягледзячы на гэта, я стараўся быць, наколькі гэта магчыма, паслядоўным, абазначаючы такія песні паводле зместу галоўнага сюжэта»³⁴⁸. Але ж вельмі часта ў кантамінаванай песні амаль немагчыма вызначыць, які сюжэт у ёй галоўны, а які другарадны. Таму песня і трапляе ў розныя раздзелы ў залежнасці і ад суб'ектыўнай волі ўкладальніка, і ад аб'ектыўнага стану песні, яе разбуранага тэматычнага адзінства.

Другая нататка этнографа тлумачыць, як ён практычна ўкладаў сабраныя песенныя матэрыялы: «Каб зменшыць баласт, я амаль нідзе не даю варыянтаў ва ўсёй іх паўнаце, за выключэннем, калі варыянт сваім зместам ледзь напамінае песню тыповую. У варыянтах я пакінуў толькі тыя радкі або выразы, якія з'яўляюцца адменнымі. Падаючы варыянты, я трымаўся наступнага парадку: перш за ўсё падаю — як тып³⁴⁹ — найпаўнейшы тэкст з якога-небудзь павета, потым толькі ідуць варыянты ў геаграфічнай паслядоўнасці з усходу на захад, г. зн. ад п-та Слуцкага да найбольш пасунутага на захад — Сакольскага»³⁵⁰.

У архіве М. Федароўскага захаваўся такі канчатковы план укладання ўсяго збору песень, якія былі запісаны ім на Беларусі:

«Раздзел I.	Песні любоўныя (лірычныя)
Раздзел II.	Песні сямейныя
Раздзел III.	Песні на выпадак, са штодзённага жыцця
	1) Пашчына
	2) Служба

	3) Запрашэнне, гасціна, адведкі
	4) Забавы, «Ігрышча»
	5) Торг, кірмашы, святы
	6) Падарожжа
	7) Яда
	8) Шкода, доўг, рабунак
	9) Смерць
Раздзел IV.	Паляўнічыя песні
Раздзел V.	Пастухоўскія песні
Раздзел VI.	Песні сельскагаспадарчыя
	1) Ратайскія
	2) Сенакосныя
	3) Жніўныя
	4) Пры рабоце каля льну
Раздзел VII.	Песні рамесніцкія
Р (аздзел) VIII.	Песні п'яніцкія
Р (аздзел) IX.	Песні ваяцкія
	1) Ваяцкія старадаўнія
	2) Жаўнерскія і вярбовачныя
	3) Рэкруцкія (салдацкія)
	4) Казацкія
	5) Уланскія
Р (аздзел) X.	Песні міфалагічныя, легендарныя (Балады)
Р (аздзел) XI.	Песні павучальныя, маральныя, этычныя
Р (аздзел) XII.	Песні гістарычныя, патрыятычныя, гераічныя (Эпічныя)
Р (аздзел) XIII.	Песні пра чужаземцаў
	1) Цыган
	2) Літвін
	3) Паляк
	4) Паляшук

	5) Рускі
	6) Украінец. Чумак
	7) Яўрэй
Р (аздзел) XIV.	Песні рэлігійныя
Р (аздзел) XV.	Песні дзядоўскія
Р (аздзел) XVI.	Розныя
Р (аздзел) XVII.	Песні рускія (3 другой паловы XIX ст. скрозь народам спяваныя)
	Дадатак
	Алфавітны паказальнік» ³⁵¹ .

Паказальна, што ў гэтым плане няма польскіх песень, якія, як мы ўжо ведаем, збіральнік хацеў змясціць асобным раздзелам у канцы працы (яны надрукаваны ў шостым томе «Люду беларускага»).

Беларускія народныя песні ў пятым — шостым тамах згрупаваны наступным чынам.

Частка I. Песні любоўныя: 1. Хлопцы і дзяўчаты (1—44). 2. Залёты (45—134). 3. Каханне дзяўчыны. Каханне хлопца (135—186). 4. Каханне ўзаемнае (187—206). 5. Вернасць, сталасць (207—231). 6. Няпэўнасць, журба (232—255). 7. Кепская вера (256—287). 8. Каханне нешчаслівае (288—335). 9. Кепская воля (336—403). 10. Кепская доля (404—442). 11. Каханне без узаемнасці (443—482). 12. Розныя перашкоды (483—520). 13. Перапыненыя залёты (521—562). 14. Смерць каханага (563—588).

Частка II. Вясельныя песні: 1. З-пад Свіслачы (589—713). 2. Слуцкія (714—846). 3. З розных мясцін (847—1059). 4. З-пад Моўчадзі (1060—1205).

Частка III. Сямейныя песні: 1. Шчаслівае шлюбнае жыццё (1206—1225). 2. Нешчаслівае шлюбнае жыццё (1226—1421). 3. Дзеці (1422—1518). 4. Сям'я (1519—1547).

Частка IV. Песні гадавога круга і іншыя: 1. Гадавыя (1548—1745). 2. Пастухоўскія (1746—1751). 3. Сельскагаспадарчыя (1752—1847). 4. Ваяцкія (1848—1912). 5. Прыгодніцкія (1913—1943). 6. Паданневыя (1944—2021). 7. Павучальныя (маральныя) (2022—2058). 8. Рэлігійныя (2059—2063). 9. Рускія (2064—2093). 10. Пра чужаземцаў (2094—2105).

Частка V. Фрывольныя песні і танцы: 1. Круцёлкі і мяцеліцы (2106—2359). 2. Жартоўныя песні (2360—2594). 3. Танцы (2595—2669)³⁵². 4. Песні п'яніцкія (3313—3319).

Частка VI. Розныя песні (3320—3416).

Частка VII. Польскія песні: 1. Польскія песні сур'ёзныя (3417—3864). 2. Польскія песні жартоўныя (3865—4064).

Частка VIII. Думы і абрадавыя песні: 1. Песні хрэсьбінныя (4065—4100). 2. Песні пахавальныя (4101—4102). 3. Думы і песні (4103—4150).

Частка IX. Дадаткі (4151—4171).

Як бачым, выдаўцы ў асноўным захавалі тую класіфікацыю, план якой склаў сам М. Федароўскі, апіраючыся на класіфікацыю польскіх песень Я. Карловіча.

Чарнавыя нататкі Федароўскага яскрава паказваюць, як адбывалася вылучэнне асобных груп і раздзелаў, іх узбуйненне або драбленне, часам нават непатрэбна дэталёвае. Так, напрыклад, у папярэднім, першапачатковым плане песні «Легендарныя, паданневыя, міфалагічныя» фігуравалі як раздзел 11. «Песні гістарычныя, патрыятычныя, гераічныя» — як

раздзел 13. Пазней, відаць з-за малога аб'ёму раздзела 13, аўтар зрабіў алоўкам дапіску: «Раздзел 11 дзевятца зліць з 13»³⁵³. Пры выданні гэтых песні так і трапілі разам у пяты том «Люду беларускага» (частка IV, раздзел 6 «Роданіowe»).

Класіфікацыя М. Федароўскага можа выклікаць шмат прэчанняў і пытанняў, бо размяшчэнне песень па канкрэтных раздзелах праведзена ім непаслядоўна. Прычыну гэтага вытлумачыў сам даследчык: шматлікія кантамінацыі, зліццё розных сюжэтаў і матываў, разнастайныя напластаванні не далі магчымасці размясціць песні ў строга патрэбных рубрыках і раздзелах. Тым больш цяжка было правесці паслядоўную класіфікацыю М. Федароўскаму, які, размяшчаючы песні па сюжэтах, не заўсёды мог даць рады з выбарам «галоўнага» сюжэта ў песнях кантамінаваных. Так, напрыклад, прыпеўка 661, змешчаная ў раздзеле песень вясельных, сустракаецца і сярод жартоўных (2398) і сярод п'яніцкіх (3318). Або песня 467, якая стаіць у раздзеле «каханне без узаемнасці», як і падобныя варыянты (468—469), неспадзявана знаходзіцца паміж «думамі і абрадавымі песнямі» (4127) ці мае варыянты ў раздзеле «каханне нешчаслівае» (297, 299). Нават простае параўнанне назваў раздзелаў гаворыць пра тое, што гэтыя песні павінны быць разам. Кавалак з песні 519, якая стаіць сярод «любоўных» (раздзел «Розныя перашкоды»), знаходзім у аддзеле «сямейных» (раздзел «Дзеці», 1515), а пасля яшчэ і сярод «ваяцкіх» (1892), але там ужо падобныя словы — зварот да зямлі — укладзены ў вусны ўдавы, муж якой загінуў на вайне. Так ставалася таму, што да

пэўнай песні «прыклейваліся», далучаліся нейкія самастойныя матывы ці сюжэты, на падставе якіх збіральнік і адносіў, па сутнасці, адну і тую ж песню да розных рубрык.

У раздзеле «любоўных» пад рубрыкай «дзяўчаты і хлопцы» змешчана песня «Ой, па-сею я рамону» (34). Яна памечана падзагалоўкам «каляды», значыць, адносіцца да каляндарна-абрадавых. Але этнограф паставіў яе ў «любоўныя». Чаму? Тут не трэба забываць, што сярод песень, якія спяваліся падчас каляд, было нямала такіх, важнае месца ў якіх займалі тэмы кахання і шлюбу. І гэта натуральна: якраз пасля каляд на вёсках пачынаўся сезон вяселляў. Вось тут і можна знайсці адказ, чаму М. Федароўскі аднёс песню 34 да раздзелу «любоўных», хоць месца ёй павінна быць сярод «Dobroczyńch».

Тэма кахання і шлюбу арганічна ўваходзіла ў цыклы іншых каляндарна-абрадавых песень: вяснянак, валачобных, юраўскіх, жніўных, асенніх і г. д. Успомнім тут пра замітку Федароўскага, у якой ён пісаў, што змест «асенніх» песень найчасцей напамінае «пра блізкае замужжа». Гэта вельмі наглядна адбілася ў прыпеўцы 2407.

Сярод любоўных песень, сабраных М. Федароўскім, многія суправаджаюцца спецыяльнымі паметкамі, што гаворыць пра прыналежнасць гэтых песень да пэўных груп абрадавай паэзіі, напрыклад, «асеннія» (49—50), «жніво» (74), «вясна, пасля вялікадня спяваюць» (197), «восень, як аўсы жнуць» (229), спяваюць «падчас посту, званага Піліпаўкай» (287), «вясенняя, полючы лён спяваюць» (588). Гэтыя песні Федароўскі свядома не паставіў

у абрадавыя, хоць ведаў — пра гэта гавораць паметкі, — што яны павінны там стаяць.

Далёка не ўсе песні, якія спяваліся адначасова з адпраўленнем пэўнага абраду, гаварылі пра гэты абрад. У многіх выпадках першапачатковыя магічныя сэнсы песень сцёрся, зацямніўся пад напластаваннямі стагоддзяў. А мы ведаем, што Федароўскі запісваў песні не толькі ў час абрадаў. Канкрэтны тэкст мог быць занатаваны без паметкі, да якога абраднага цыклу ён адносіцца. Пасля, аказаўшыся ў Варшаве, праз многа год этнограф забыўся, што гэта за песня, а на змесце ўжо нельга было вызначыць, куды яе аднесці. Таму пры класіфікацыі падобная песня магла трапіць у неадпаведны раздзел.

Каляндарна-абрадавая паэзія змешчана М. Федароўскім у раздзеле песень «Гадавых» (1548—1745). Сярод іх — вяснянкі, валачобныя, юраўскія, жніўныя, купальскія і г. д. На змесце многія з іх нельга аднесці да канкрэтнага раздзела (а на раздзелы яны тут не разбітыя). Тут добрую дапамогу аказваюць этнаграфічныя нататкі Федароўскага, якія не апублікаваны, а таксама яго друкаваныя работы. Так, песні 1626—1651 — «юраўскія». Але ці ўсе іх можна аднесці да юраўскіх, не ведаючы публікацыі ў часопісе «Pamiętnik fizjograficzny» (1883, t. III), дзе М. Федароўскі апісвае абрад Юр'я на Лідчыне? Вядома, не. А не ведаючы апісання жніва, зробленага Федароўскім³⁵⁴, песні 1812, 1819 ніяк нельга аднесці да жніўных.

Варыянты дзіцячай песенькі 1423 (сюжэт гэты апрацаваны А. Якімовічам у «Вераб'ёвых гаснях»), што змешчана сярод песень «сямей-

ных» у падраздзеле «Дзеці», знаходзім раптам у раздзеле «фрывольныя песні і танцы» пад рубрыкай «песні жартоўныя» (2457, 2553), хоць у змесце яе нічога фрывольнага няма. Да гэтых вельмі блізкія песні 2502—2505 з тым жа матывам «вераб'ёвых гасцей», якія таксама пастаўлены сярод жартоўных. Усім ім месца — сярод песень «дзіцячых».

Такіх прыкладаў непаслядоўнасці ў класіфікацыі можна прывесці шмат. Як справядліва заўважае Ежы Дамраш, «памылкі пры размеркаванні матэрыялу, што парушаюць адзінства класіфікацыі, прынятай Федароўскім, гэта не толькі звычайны ляпсус складальніка схемы. Яны перш за ўсё адлюстроўваюць тыя цяжкасці, якія ўзнікаюць у выніку нявызначанасці крытэрыяў, што дазваляюць класіфікаваць дадзеную песню як прыналежную да той ці іншай тэматычнай групы. Пераход ад самай правільнай класіфікацыі да адпаведнага размеркавання матэрыялу не такі ўжо просты»³⁵⁵.

Перад тым як непасрэдна перайсці да разгляду зместу пятага і шостага тамоў «Люду беларускага», варта ўспомніць, як песні рыхтаваліся да выдання.

М. Федароўскі пры перапісцы тэкстаў карыстаўся дапамогай Лідзіі Патул, Рамуальда Зямкевіча, Родзевіча³⁵⁶ і іншых, а затым сам правяраў перапісанае. Песні запісваліся Федароўскім у розны час па-рознаму. Асабліва недакладныя з боку мовы былі запісы на першых этапах работы, калі этнограф яшчэ не валодаў дасканала беларускай мовай, быў слаба знаёмы з яе дыялектамі. Такія запісы пасля трэба было правіць, рэдагаваць. Сам запіс не быў фанетычны. Некаторыя фанетычныя знакі,

абазначэнне дыфтонгаў, аканне, націскі этнограф падстаўляў пазней, рыхтуючы тэксты песень да выдання, праз дзесятак, а то і болей гадоў пасля таго, як тэкст быў запісаны.

«Гэтая частковая рэтуш, якой Федароўскі падвяргаў моўны бок сваіх запісаў,— піша А. Абрэмбская-Яблонская,— прымушае глыбей унікнуць у тэхніку яго збіральніцка-выдавецкіх метадаў. І тут пэўнае святло на навуковы варштат Федароўскага часткова могуць праціць ацалелыя чарнавікі песенных запісаў, ад якіх вяла дарога да стварэння чыставікоў песень. Мы не толькі натрапляем на «дапоўненыя» дыялекталагічныя рысы, на выбар адных тэкстаў і адкідванне, найчасцей на слушнай падставе, другіх, але на палях чарнавых запісаў сустракаем сілабічныя схемы песень, што ў шэрагу выпадкаў адкрывае робленую рукой Федароўскага версіфікацыйную падрыхтоўку да друку песень з боку рытму, даўжыні радкоў і рыфмы.

Звычайны чытач не заўважыць гэтых касметычных працэдур, праробленых над песняй, любуючыся свежасцю яе фразеалогіі і жывасцю стылю. Аднак даследчыка верша факты гэтыя павінны зацікавіць. Відаць, як — пры ўсіх намерах захаваць навуковую дакладнасць — формы працы Федароўскага, хоць крыху і перадажалі сучасных яму этнографам на польскіх ці беларускіх землях, не здолелі перакрочыць таго парогу дакладнасці даследаванняў, які стварылі навейшая тэхніка рэгістрацыі жывога тэксту — ад фанографа да магнітафона — і навейшыя правілы тэксталагіі»³⁵⁷.

Некалькі канкрэтных прыкладаў могуць паказаць нам, як ішоў увесь працэс работы

М. Федароўскага над беларускімі песнямі — ад чарнавіка да апошняга варыянта. У архіве этнографа ёсць і па пяць варыянтаў-чарнавікоў адной і той жа песні (такіх нямнога), і па чатыры, тры, два. Возьмем прыклад з трайнымі рукапісамі: два чарнавікі і чыставік.

Вось тэкст песні «Ой, у саду, саду, у вінаграду», апублікаванай у пятым томе «Люду беларускага» пад № 1407 (перадаем яе лацінкай, як у публікацыі):

1 ³⁵⁸ Oj, u sàdu, sàdu, u winahradu

2 Staić siwy kuonik na paradu.

3 Nichto siéna nie nakuosić

4 Nichto jemu cany ni(sic) pałożyć.

5 Iszło dwa małojcy z Ukrainy

6 Jeny jemu siena nakasili

7 Jeny jemu canu pałożyli.

8 Sieu małójec starszy, daj pajèchau:

9 Bieży, koniu, kraj bałota

10 Swajoj miłoj ³⁵⁹ pad warota

11 Nie wyszła żuonka, da-j cieszcza:

12 Pażdży, pażdży siwy konik jeszcze;

13 Twaju miłu pachawali

14 U wiszniowum sadoczku pałożyli.

15 Pryjèchau małojczyk da sàdu,

16 Prywiazau kania da winahradu

17 Paszuou da miłoj na paradu.

18 Żuoucieńki piasoczak, razsypisie!

19 Zielon dziernoczak, razchilisie!

20 Ciesowy damoczak aaczynisie!

21 Maja miła, ³⁶⁰ akażysie!

22 Ci mnie, miłaja, da žanicisie,

- 23 Ci mnie, miła, żurycisie?
 24 Oj, nie każu tabie żurycisie,
 25 Każu tabie żanicisie.
 26 Waźmi sabie żonku maładuju,
 27 Dziełkam matku huoreńkuju,
 28 Maim dziełkam matku huoreńkuju.
 29 Waźmi żuonku u wianoczku,
 30 Maim dziełkam matka u piasoczku.

Чарнавік А. Захоўваецца ў Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 137-IV, т. III, вокл. 1, арк. 30. Запіс на вузкай чацвяртушцы паперы. Р. (радок) 1 — (дапісана u; р. 5, 8, 15, закрэслена huzar, huzary, huzaryk, а дапісана małojec, małojcy, małojczyk; р. 13 — scharanili заменена на rachawali; р. 17 — Paszou miłuj — Paszou do miłoi; р. 24, 25 — wielu — każu. Дыякрытычных знакаў і дыфтонгаў няма.

Чарнавік Б. Захоўваецца там жа, сiгн. 137-IV, т. II-в, вокл. 3, арк. 8. У тэксце часткова прастаўлены націскі. Дапісаны дыфтонгі і дыякрытычныя знакі. Р. 8 — młody заменена на starszy; р. 13 — закрэслена rachawali і вернута першапачатковая форма scharanili; дапісаны р. 15, 16, выкраслена małojec... da sadu, дапісана k winahradu; дапісаны р. 19; р. 20 — Ciesowaja doszka adczynisie падпраўлены на Ciesowy damoczak adczynisie; р. 25 — апушчана miły.

Чыставік. Захоўваецца там жа, сiгн. 136, т. III (t. 2F), арк. 34—35. Тэкст перапісваў сам М. Федароўскі.

Р. 1 — паўторана sadu, р. 3 — апушчана jemu; р. 6 — апушчана Da; р. 11 — апушчана wyszła, дабаўлена da; р. 13 — выкраслена

Uže rachawali замест schaganili (як у чарнавіку Б), так як было ў чарнавіку Б перад папраўкай; р. 16 — da замест k (чарнавік Б); р. 20 — aaczynisie замест adczynisie (чарнавік Б); р. 22 — miłaja da замест miła; р. 24 — прыпісана Oj; р. 29 — Waźmi sabie żonku u wianoczki апушчана sabie; р. 30 — matka як у чарнавіку А; прыпісаны р. 27. Націскі пра-стаўлены алоўкам.

Падобных прыкладаў можна прывесці вельмі многа. Але і прыведзены добра ілюструе тую «дарогу да стварэння чыставікоў песень» (А. Абрэмбская-Яблонская), якую мусіў прайсці Міхал Федароўскі ў сваёй нялёгкай рабоце.

Запісы М. Федароўскага для сябе і інструкцыі для Лідзіі Патул раскрываюць лабараторны працэс падрыхтоўкі песень да друку. «Кожны раздзел прайсці тры разы,— запісвае М. Федароўскі,— а) ставячы націскі і робячы выпіскі (для слоўніка) (падкрэсленае дапісана рукой Федароўскага алоўкам.— Я. С.), в) правяраючы рытм і став(ячы) знакі прыпынку, і нарэшце, с) адзначаючы галосныя фанетычнымі знакамі і робячы папраўкі»³⁶¹.

Пры запісах тэкстаў, калі ў мове спявачак трапляліся характэрныя словы, формы слоў, выразы або словы, незразумелыя збіральніку, М. Федароўскі ставіў пасля іх у дужках сіс, бо стараўся натаваць так, як вымаўлялася. Гэтых форм і слоў ён не правіў і пазней, калі добра ведаў дыялекты беларускай мовы. Так яны і надрукаваны ў пятым і шостым тамах «Люду беларускага» (гл. песні 11, 22, 35, 36, 61, 96, 125, 168, 213, 251, 457, 1269 і інш.).

У адной з інструкцый для Л. Патул сярод спісу работ, якія яна павінна была рабіць, па-

магаючы Федароўскаму, стаіць: «Цытаваць украінскія варыянты»³⁶². Вядома, што для сваіх прац Федароўскі рабіў выпіскі з кніг П. Чубінскага³⁶³, каб супаставіць варыянты песень, якія там ёсць, з песнямі, што сам запісаў. Гэта работа, на жаль, так і не была даведзена да канца. У пятым і шостым тамах у адрозненне, напрыклад, ад Е. Раманава, які шырока падаваў варыянты з іншых збораў беларускіх песень, ніякіх спасылак на варыянты ў другіх публікацыях няма.

«Супастаўляць, нумараваць і выкрэсліваць ідэнтычныя радкі ў варыянтах»³⁶⁴,—дае М. Федароўскі заданне Л. Патул пасля таго, як прасіў яе «варыянты ўкладаць ад найкарацейшых да найдаўжэйшых»³⁶⁵. Мы ўжо ведаем, што ён меркаваў варыянты ўкладаць у геаграфічным парадку ад павета Слуцкага да найбольш заходняга Сакольскага. Такі парадак не быў вытрыманы. Прычыны гэтага пакуль не высветлены. Магчыма, другія заняткі перапынілі работу Федароўскага над песнямі, магчыма, перапісчыкі і памочнікі пакінулі працу ў этнографу, таму і не быў здзейснены ранейшы намер. Нават просьба Федароўскага да Л. Патул «зверыць усе словы пад матыв(амі) з тэкстам»³⁶⁶ асталася нявыкананай. А гэта відаць у пятым і шостым тамах, і дало магчымасць меркаваць, якія мелодыі былі запісаны да гатовых тэкстаў, а якія запісваліся непасрэдна з тэкстам, што найбольш у навуковых адносінах правільна.

Рыхтуючы песенны збор М. Федароўскага да выдання ў пасляваенны час, рэдкалегія стала перад дылемай: ці друкаваць матэрыялы ў такім выглядзе, як іх пакінуў збіральнік, ці

апрацаваць іх па-новаму, зрабіўшы сучасную класіфікацыю, правёўшы пэўны адбор тэкстаў і іх варыянтаў. Рэдакцыйны камітэт слухна выбраў першы варыянт, маючы на ўвазе, што матэрыялы, сабраныя Міхалам Федароўскім, належаць гісторыі фалькларыстыкі XIX ст.

Пяты і шосты тамы выдаваліся на падставе чыставікоў песень, перапісаных некалькімі почыркамі; у тым ліку і рукой самога Федароўскага, якія ў дзесяці тамах (7328 арк.) захоўваюцца ў Рукапісным адзеле бібліятэкі Варшаўскага універсітэта (сігн. 136-IV). Да некаторай часткі песень захаваліся чарнавікі, напісаныя рукой Федароўскага, шэсць тамоў якіх знаходзяцца там жа (сігн. 137-IV). Калі чыставікі былі намі звераны з адпаведнымі чарнавікамі, то аказалася, што ў прынцыпе яны ідэнтычныя. Выдаючы гэтыя матэрыялы, рэдкалегія трымалася правіла: захаваць першаўзор запісу і размяшчэння матэрыялу. Рэдакцыйная праўка заключалася толькі ў перанясенні з тэксту песень слоў або радкоў, абзначаных збіральнікам літарамі v, vel (або.— Я. С.) у зноскі (гл. № 10, 12, 25, 31 і г. д.). Акрамя таго, у шостым томе многія варыянты былі зняты такім чынам, што ў пакінутай версіі пасля песні ў дужках прыведзены варыянты слоў, якія былі ў знятым варыянце (гл. № 2440, 2476, 2502, 2505, 2531 і г. д.). Фрывольныя песні (2960—3312) былі вылучаны ў асобны сшытак, які надрукаваны ў абмежаванай колькасці экзэмпляраў. Праўда, некаторыя з іх трапляюцца і ў надрукаваных тамах. Яны, на нашу думку, павінны былі ўвайсці таксама ў гэты сшытак. Папраўлены ў некаторых выпад-

ках і арфаграфічныя памылкі (хоць і не ўсе), выкарыстаны крыху іншыя, як у папярэдніх тамах, друкарскія знакі, прастаўлены знакі прыпынку. Трэба заўважыць, што песні выдаваліся толькі па чыставіках. Таму ў пяты і шосты тамы не трапілі многія песні, запісаныя Федароўскім (напрыклад, тыя, што ілюструюць абрады, вяселлі і г. д.; яны выяўлены намі ў час работы ў архіве М. Федароўскага ў Варшаве ў 1965—1966 гг. — Я. С.).

Пра багацце сабраных Федароўскім беларускіх народных песень красамоўна гаворыць нават сама колькасць тэкстаў у пятым і шостым тамах «Людзі беларускага»: 4171 (з іх каля 650 польскіх). Е. Р. Раманаў, напрыклад, — адзін з выдатных беларускіх фалькларыстаў і этнографістаў — апублікаваў 3180 песень і прыпевак³⁶⁷. Сярод песень, сабраных Федароўскім, — любоўныя, сямейныя, вясельныя, радзінныя, купальскія, жніўныя, дзіцячыя, пастухоўскія, рэкруцкія, баллады і г. д. Каштоўнасць выдання павялічваецца ад таго, што разам з тэкстамі пададзены мелодыі. Іх 1413 — з'ява ўнікальная ў беларускай музычнай фалькларыстыцы. Успомнім тут, што П. Шэйн надрукаваў толькі 30 мелодый³⁶⁸, Е. Раманаў — 53³⁶⁹, З. Радчанка — 210. Трэба падкрэсліць, што запісы мелодый у «Людзі беларускім» падаюцца не ў апрацоўцы, не гарманізаванымі.

«Музыку не кожны ўмее запісаць, але таму, што яна вельмі пажадана, — пісаў Ян Карловіч, — трэба старацца яе натаваць з дапамогай другіх...; гарманізаваць, г. зн. дадаваць акорды, не трэба; хопіць дакладна запісаць толькі мелодыю ў якім-небудзь тоне і рух яе (тэмп)

абазначыць, калі можна, метрамавым знакам. Таксама пажадана збіраць мелодыі танцаў, маршаў і г. д., якія іграюцца без слоў; і іх трэба натаваць таксама без гармоніі, азначаючы тэмп і заўважаючы, да якога танца або абраду яны служаць»³⁷⁰.

Ян Карловіч сам запісваў беларускія народныя мелодыі для Федароўскага. Яго запісы ў параўнанні з запісамі І. Трачыка і Л. Патул, як сцвярджае музыказнаўца В. Ялатаў, найбольш набліжаны да характару беларускай народнай музыкі: «Стыль запісаў усіх траіх аўтараў у асноўным аднастайны, хоць пэўныя схільнасці да таго ці іншага інтанацыйнага ладу ўсё ж ёсць. Так, многія запісы Трачыка хутчэй бліжэй да польскай песеннай культуры, чым да беларускай. Гэта назіраецца ў метра-рытмічнай структуры большасці напеваў, якая нагадвае польскія народна-танцавальныя формы (мазуркі, абэркі) у некаторых асаблівасцях ладава-меладычнай арганізацыі. Да стылю беларускай песеннай творчасці набліжаюцца запісы Карловіча, хоць і сярод іх ёсць асобныя прыклады, якія выходзяць за гэтае інтанацыйнае кола. Наогул трэба сказаць, што метададбору меладычнага матэрыялу характарызуе гэту работу хутчэй не як зборнік толькі беларускіх песень, а як збор песень, што выконваюцца беларускім насельніцтвам Гродзеншчыны. Сама методыка запісаў мелодый дастаткова мэтанакіраваная, хоць у радзе выпадкаў мае некаторую схематычнасць (не трэба забываць, што запісы рабіліся 50—70 год назад)»³⁷¹.

У шостым томе «Людзі беларускага» змешчаны таксама ноты многіх беларускіх тан-

цаў, запісаныя ў XIX ст. Карловічам і Трачыкам: «Полька» (2627, 2633а³⁷², 2634а і інш.), «Шарлатан» (2628—2630, 2895), «Круцёлка» (2634в і інш.), «Заяц» (2633в), «Вальс» (2702 і інш.), «Балабас» (2710), «Шуплядка» (2711), «Таўкачыкі» (2712в), «Купец» (2712а), «Верабей» (2715), «Мікіта» (2716, 2721), «Саўка» (2718), «Цыган» (2712), «Мяцеліца» (2766), «Зазуля» (2894), «Падушачкі» (2957) і г. д. Такой колькасці мелодый песень і танцаў у гісторыі беларускай фалькларыстыкі да сённяшняга дня не сабраў ніхто³⁷³. Таму збор Міхала Федароўскага цяжка перацаніць.

«Багацце беларускай народнай песні,— пісаў М. Федароўскі,— нязмернае: вяселле ці пахаванне, хрэсьбіны ці заручыны, кожны занятак, кожная пара года мае свае арыгінальныя спевы. Пачуцці, страсці выражаюцца ў спеве. У песні гучыць прызнанне ў каханні, часам скарга, або нават, хоць вельмі рэдка, пракляцце. Мелодыі іх, за выключэннем вясельных, якія грашаць манатоннасцю,— тужлівыя, паважныя, у вольным тэмпе, нібы шум сосен у беларускіх барах»³⁷⁴.

Вельмі багатыя і разнастайныя па тэматыцы, па вобразах, лірычных пачуццях перш за ўсё песні любоўныя, якімі адкрываецца пяты том «Людз беларускага». У гэтых песнях — вельмі пашыраным жанры народнай лірыкі — беларускі народ з вялікай мастацкай сілай і дасканаласцю апаэтызаваў адно з найпрыгажэйшых чалавечых пачуццяў — каханне. «З той пачуццёвасці,— піша М. Федароўскі,— якая выступае ў любоўных песнях, можна вырабіць сабе найлепшае ўяўленне пра натуру

селяніна. Думаю, што яны характарызуюць яго з усёй выразнасцю»³⁷⁵. У любоўных песнях вельмі частыя вобразы прыгожых, чыстых душою хлопцаў і дзяўчат, выяўлена іх высакароднае духоўнае аблічча, маральная чысціня, вернасць у каханні. Шчырасць і глыбіня, з якімі выказваюцца пачуцці ў любоўных народных песнях, не могуць не зачароўваць, не хваляваць.

Вялікім напалам страсці, шчырай душэўнай цеплынёй напоўнены прызнанні закаханай дзяўчыны:

...Я па табе, траванька, не нахаджуся,
Каго верна люблю, не нагляджуся
(160, а таксама 168).

Ой, спаць жа ж мне ні хочацца
Да цёмнае ночы,
Да дзе мілы каня вядзе,
Там і мае вочы (163).

Паяўленне каханага можа падняць дзяўчыну нават са смяротнага ложа (159). Закаханай дзяўчыне знешні выгляд люблага паўстае ў паэтычна-ідэалізаваным святле (139). Не менш прывабна выглядае дзяўчына ва ўяўленні хлопца, чыё сэрца яна паланіла (137). Ідэалам малядых хлопцаў з'яўляецца дзяўчына «тонкая, высока, як былінка ў полі».

Паэтычны геній народа з вялікай сілай выяўляе гора дзяўчыны, разлучанай з мілым праз ліхіх людзей, якія «рассудзілі, разгудзілі, каб мы ў пары не хадзілі, друг дружочка не любілі»:

...Як мы, сэрцо, любіліся
Сухі дубы развіліся,
Любіціся перасталі

Зялёныя сохнуць сталі
(507, а таксама 526, 527, 564).

Мастацкае мысленне народа ў вобразах прыроды, што спачувае чалавеку, стварыла глыбока лірычныя, сардэчныя малюнкi, якія яскрава адлюстроўваюць настрой і перадаюць пачуццi пакінутай любым дзяўчыны:

...Ды ўсе рэчкі паўсыхалі,
Ручаінкi не цякуць,
Усе пташкі пазмаўкалі,
Салавейкі не паюць (312).

У яркіх мастацкіх вобразах і малюнках раскрывае народная песня і радасць, і гора, і трагічныя моманты чалавечага жыцця. З глыбокім болем і горыччу праклінае дзяўчына ў распачы рэчку, у якой утапіўся любы. Лаканічна, пранікліва-эмацыянальна гучаць словы няшчаснай:

...Бадай рэчанька, бадай быстрая
Густым трасцём зарасла,
Ах як ты майго мілюсенькаго
За сабою панясла.
Бадай рэчанька, бадай быстрая
Жоўтым пяском заплыла,
Як ты маго чарнабрываго
Ой, на векі ды ўзяла (580).

Сапраўды, радкі гэтыя не могуць не кранаць сілай выразнасці, экспрэсіўнасці, кандэнсацыяй лірычнага пачуцця!

Поўныя глыбокага лірычнага настрою песні, у якіх дзяўчына пасля ад'езду мілага закрывае яго сляды лісточкам, каб па іх людзі не

хадзілі, а дарагі сэрцу чалавек, пранёсшы вернасць сваім ранейшым пачуццям, вярнуўся да каханай (542, 543, 556, 4126):

...Паехаў, паехаў, нідзе ні відаці,
Выду за варота, два слядочкі знаці.
Ой, пайду ў лясочак, вырву там лісточак,
Буду прыкрываці мілаго слядочак,
Қаб па том слядочку людзі ні хадзілі,
Қаб маго мілого іншы ні любілі (542).

Не менш страсці, душэўнай цеплыні, перажыванняў у песні «Сядзіць голуб на дубочку», дзе дзяўчына просіць каханага, які ад'язджае, даць ёй зелле, якое памагло б забыць яго. Адапаведныя варыянты гэтага твора запісаны ў Ваўкавыскім, Навагрудскім, Лідскім паветах (172, 206, 292, 293, 379, 536, 538). Працытуем адзін з іх, запісаны ў в. Карэвічы каля Васілішак:

...Ты ў дарожку ад'егджаеш,
А я нішчасліва.
Можа маеш яко зелья,
Дай мне напіцісе,
Қаб я магла, мой шчыранькі,
Цібе забыцісе.
Ой, есць у міне тако зелье
Блізка пералазу,
Як дам табе напіцісе,
Забудзеш адразу.
Буду піці, буду есці,
Қаліўка не ўпушчу,
Тады я це прызабуду,
Як вочкамі сплюшчу (206).

«Такіх паэтычных тэкстаў дарэмна шукаць у польскім фальклоры»,— піша пра сюжэт

«зелле забыцця» польскі даследчык Рышард Вайцяхоўскі³⁷⁶.

Вернае каханне, якое пара закаханых праносіць праз усё жыццё, народ уславіў не адною песняй. Вернасць вельмі часта выражаецца стэрэатыповымі словамі «тады цябе пазабуду, як вочанькі сплюшчу» (172, 206, 292, 293, 379, і г. д.), бо тых, што «любіліся, кахаліся, як ластаўкі ў стрэсе» (524), ужо «не разлучыць світ ні зара, хіба нас разлучыць сырая зямля» (508, 510, 4110).

У беларускіх народных песнях увогуле часта сустракаюцца пастаянныя стылістычныя формулы. Напрыклад, пра каханне ці пра каханага гаворыцца як пра «завязаны свет» (50, 298, 300, 453, 587, 763, 1356, 1376 і г. д.); хлопец сваею нявернасцю дзяўчыне «сэрца кроіць, як ножыкам» (46, 91, 271, 272, 281, 1336), а матыў разлучэння закаханых часта выражаецца параўнаннем «разлучылі нас з табою, як рыбку з вадою» (296, 297, 299, 300, 359).

Сярод сабраных М. Федароўскім любоўных песень няма і з гумарам, з сатырычнай завостранасцю. Народ высмейваў фанабэрыстую шляхту, насміхаўся з задавак, пра якіх народная мудрасць кажа дакладна і ярка: «На назе чобат рыпіць, а ў гаршку трасца кіпіць» (4). У іншых песнях дзяўчына смяецца з шляхцюка, кажучы, што ўвесь яго маёнтак — «зялёны жупан» (238, 240).

У песні перад беднай дзяўчынай мог выхваляцца і багаты гусар: «Сорак авец у аўчарні, трыццаць коні на стайні, ялоўніку без ліку». Але гэтым больш высмейваўся ён сам. Да бедных хлопцаў песня ставілася зусім па-іншаму. Адна з іх (442), напрыклад, вось як паэтыза-

вала бедака, показваючы яго адносiны да багатай млынаркi:

... Яе бацько багаты,
Чтэры волы i коровы
I на шыi дукаты.
Бог з табою, дзеўчыненька,
Ды й з бацькам тваiм багачом,
Хай твой бацько прападзе,
А ты пойдзеш з таўкачом!

Народная песня асуджала тых, хто шчырыя пачуццi мяняў на багацце. Так, вобраз багатай нявесты амаль заўсёды абмалёўваўся негатыўна: багатая звычайна лянівая, нядбалiца, няпраха i няткаха, яна i ў танцы не такая спрытная, як бедныя дзяўчаты:

Багатая нiмудрая,
Пад мяжою спала,
А бедная нiшчасная
Тры копi нажала (99).

Найпрыхiльней ставiцца народ да беднай сiротанькi, якая «што вазьме, ды зробіць». Сватаючыся да беднай дзяўчыны, хлопец не патрабаваў ад яе нiякага пасагу:

... Ой ты мне пасаг самая,
Як на небе зора ясная (199а; гл. таксама 198).

Лiрычная гераiня народнай песнi звычайна разумее, што хлопцу, якi яе верна любiць, яна наймiлейшая, таму, вышываючы любаму кашулю, гаворыць да мацi:

... Кажуць, Кажуць, мая матко,
Што я не хороша,
А я свайму мiленькаму,
Як у садочку рожа.
Кажуць, Кажуць, мая матко,

Што я не багата,
А я свайму міленькаму
Поўна злота хата.
Кажуць, Кажуць, мая матко,
Што я невялічка,
А я свайму міленькаму
Як перапелічка.
Кажуць, Кажуць, мая матко,
Што ніпазарная,
А я свайму міленькаму
Як зора ясная (205).

Аналагічныя матывы шырока ўпляталіся і ў беларускія вясельныя песні (624).

Шлюб па прымусу быў звычайнай з'явай у дарэвалюцыйны час. Многія песні адлюстравалі цяжкае жыццё жанчыны ў чужой сям'і. Таму так многа песень пра горкі лёс сярод «сямейных» (1206—1547). Сумныя гэтыя песні, мінорныя. Але побач са скаргамі на цяжкае жыццё ў чужой старане, якая «вельмі невясёла, на грудзі нездарова» (566), у некаторых любоўных і сямейных песнях, відаць, больш позняга паходжання, сустракаем ужо і даволі рэзкі пратэст супраць прымусовага замужжа. Моладзь адчувала, што сваю чалавечую годнасць трэба бараніць. Гэта адбілася і ў народных песнях (445, 446, 458, 459, 1324, 1504, 3340 і інш.).

Дзяўчына разумее, што пайсці за нялюблага — гараваць увесь век, таму выражае гэта ў такіх сурова-праўдзівых словах, у якіх ад маўклівай пакоры не асталася і следу:

Вох! лепш я буду горы капаці,
Як з нелюбым свой век каратаці.

Горы капаўшы, сяду, сапачыну,
А з нелюбым навекі загіну.
Лепш я буду горкі палын есці,
Як з нелюбым за столікам сесці.
Во, палын еўшы, вадзіцы нап'юсе,
А з нелюбым навек утаплюсе (3340).

Яшчэ больш выразна пачуццё ўласнай годнасці выказана ў песні 496. Людзям, якія яе абгаворваюць, дзяўчына кідае горда і незалежна:

Ой, няхай судзяць, ой, няхай гавораць,
А мае натуры не перастановяць.

Калі ж усё-такі дзяўчыну аддавалі за нямілага, то і тады яна часта выказвала сваю незадаволенасць бацькам. У адной з песень хлопец, даведаўшыся, што яго каханую сасваталі за другога, ідзе да яе пад акно і чуе, як дзяўчына, заручаная з нялюбым, адзваецца да маткі:

... Маці, маці, параднічка ў хаці,
Парадзь жа мне, што людзям сказаці:
Ці ручнічкі на людзі раздаці,
Ці мне легчы на іх паміраці?
Выкапайце шыроку магілу,
Пасадзеце чырвону каліну,
Тудэю будзе зезюлька летаці
Яна будзе жалобне каваці,
А мне будзе лёгенько лежаці (477).

Сярод лірычных любоўных песень, запісаных М. Федароўскім, знаходзім многа такіх, якія да сённяшняга дня бытуюць у народным рэпертуары па ўсёй Беларусі: «Ой, рэчанька,

рэчанька» (38), «Не ўсе лугі пакошаны» (99, 100, 153), «Ой ляцелі гусі з броду» (117, 118), «Ляціць сарока» (124, 125), «Што за месяц, што за ясны» (432), «А ў полі вярба» (478—482), «Ой, пад гаем, гаем» (559), «Ой, пайду я лугам, лугам» (1295, 1362—1366) і інш.

Многія з запісаных этнографам варыянтаў даюць магчымасць сцвярджаць, што пэўныя беларускія народныя песні, якія спяваюцца цяпер і вядомы вельмі шырока, «выраслі» з тых, што бытавалі ў першароднай форме ў XIX ст. і яшчэ раней. Яны, разам з варыянтамі, занатаванымі другімі этнографамі, могуць быць добрым матэрыялам для таго, хто захаце прасачыць гісторыю бытавання і трансфармацыі якой-небудзь канкрэтнай песні. Напрыклад, сучасны варыянт песні «Ой, ляцелі гусі з броду» мае свой прататып у песнях 117, 118, запісаных Федароўскім. Яны, аднак, толькі агульнай схемай нагадваюць песню, што развілася пазней і набыла той тэкстуальны і рытма-меладычны выгляд, у якім мы яе ведаем цяпер. Сучасны варыянт песні «Ой, рэчанька, рэчанька» таксама розніцца ад змешчанага ў пятым томе «Люду беларускага» не толькі словамі, але і большай распеўнасцю мелодыі, шырэйшым эмацыянальным дыханнем. Цікава таксама, што тэкст песні «Ляціць сарока» (125), запісаны М. Федароўскім амаль 90 гадоў назад, на дзіва трывала замацаваўся ў памяці народа, бо, па сутнасці, у тагачасным выглядзе спяваецца на ўсёй тэрыторыі Беларусі і сёння.

У раздзеле любоўных песень пад рубрыкай «Кепская доля» змешчана песня 415, вобразнасць якой адразу спыняе нашу ўвагу і пера-

носіць думкамі да старажытнай паэзіі эпохі
Кіеўскай Русі:

Горо ж маё, горо,
Нешчасная доля,
Загарала дзеўчыненька
Мысленькамі поле (2 р.).
Не так загарала,
Як завалачыла,
Дробненькімі слёзанькамі
Поле ўсё зрасіла (2 р.).

Як тут не ўспомніць поле, тугою аранае,
слязьмі паліванае, з «Слова аб палку Ігара-
вым».

«Многа песень,— успамінаў Федароўскі,— я
запісаў у міцкевічаўскім Завоссі і найбліжэй-
шых ваколіцах (размешчаных каля Калдычэ-
ва)»³⁷⁷. Да яго трапілі і песні з Навагрудчы-
ны, запісаныя Межаеўскім³⁷⁸. Сярод іх — ці-
кавыя варыянты любімай беларускай народ-
най песні Адама Міцкевіча «Ой, цераз мой
двор цяцера ляцела» (1232—1233). Варыянт
яе ёсць таксама сярод песень любоўных (444).

Творы беларускай каляндарна-абрадавай і
сямейна-абрадавай паэзіі былі шырока прад-
стаўлены амаль ва ўсіх дарэвалюцыйных
зборніках фальклору. Але Федароўскім запі-
сана многа новых, да яго невядомых. Шматлі-
кія вясельныя песні публікаваліся ў зборніках
П. Шэйна, Е. Раманава і інш. Багата запісаў
іх і Федароўскі. У пятым томе «Люду белару-
скага» іх 616. У архіве этнографа асталіся
яшчэ і неапублікаваныя: у апісаннях Лідскага
вяселля (79 нумароў)³⁷⁹, Пружанскага³⁸⁰
(103 нумары), а таксама некаторыя іншыя за-

пісы са Слонімшчыны і Ваўкавышчыны. Усяго разам з надрукаванымі каля 1000.

Сярод вясельных песень, запісаных М. Федароўскім, шмат сапраўды высокамастацкіх, напоўненых глыбокім лірычным пачуццём. Яны раскрывалі ўнутраны свет народа, яго душу. Асабліва ж яркія па сіле пачуцця сярод іх — афарбаваныя часам мінорнымі, журботна-сумнымі, а то і трагічнымі нотамі вясельныя песні, што спяваліся сіраце. Дзяўчыне, у якой памерлі бацькі, увогуле цяжка жылося. Але яшчэ цяжэйшы станавіўся яе лёс у чужой сям'і. Сіраце нават не было каму паскардзіцца на сваю горкую долю. І таму ў песнях, якія спяваліся на вяселлях сіротам, столькі спачування, столькі шчымлівай горычы і жаласлівай трывогі.

У песнях сірата часта звярталася да памерлых бацькоў, каб прыйшлі благаславіць на шлюб або дазволілі каравай рашчыняць (паводле звычаю бацькі давалі каравайніцам дазвол мясіць каравайнае цеста). Сумны адказ выслухоўвала сірата, яе бацькі скардзіліся, што яны старэнькія, падняцца не могуць, бо замкнёныя на тры замкі:

Першы замочак —
Зялёна мураўка.
А другі замочак —
Жоўты пясочак.
Трэці замочак —
Цесовая дошка (601).

У песнях, што спяваліся на вяселлях, народ павучаў моладзь, як сябе паводзіць на людзях, у сям'і. Таму ў адной з іх ёсць зварот да

дзяўчат, «каб яны вянкоў (цноту) шанавалі, сваю красату хавалі» (599). Гэта павучанне ішло са звычайнага кодаксу маральнага жыцця беларусаў: адвечны звычай дазваляў вясельнай дружыне публічна насміхацца з дзяўчыны, што страціла вянок, а таксама з яе маткі, якая не ўсцерагла дачкі. Ім надзявалі на шыю хамуты і праганялі праз вёску. Матцы на вяселлі ў такім выпадку ставілася вышчарбленая міска. Адбілася гэта звычайнасць і ў адной з песень, дзе спяваецца:

Ой, уцякай дзеванька,
Не сядзі тут (2 р.),
Бо ўжэ сватко нясе
Місу і хамут (2 р.) (973).

Многа паэтычнасці ў песнях, дзе ўслаўляліся каравайніцы (608, 610, 611 і інш.). Ёсць між іх шэраг гумарыстычных, жартоўных (606, 607 і г. д.). Дасціпна, напрыклад, жартавалі спявачкі са старшай каравайніцы, якая «цеста пакрала, у кішэнь паўкладала», але «як пайшла танцаваць, стала цеста выпадаць», або з тае немудрагелістай весялукі, якая «сама сабе да бяду шчаўпла, на прыпечку да трыбух спякла» (996).

Даставалася ў вясельных песнях і свату (1029—1032 і інш.), які як сватаў, то сказаў, што ў маладога сем валоў, а маладая як прыйшла, то «аднаго знашла без хваста, без хваста» (595). Вельмі часта высмейваўся і знешні выгляд свата, сваці (1034). Часам пад колкае гумарыстычнае слоўца траплялі нават малады з маладою.

У многіх песнях маладому хлопцу звычайна раілі, як сябе паводзіць сярод людзей, якую дзяўчыну браць за жонку:

Ой, не едзь, Ясю, дзе цябе не любяно,
Але едзь, Ясю, дзе цябе спадабано
(запрашано),

Там ужэ для цябе варота паадмыкано.
І не выбірай, Ясю, каторая гладка,
Сам глядзі, у людзей пытай, чы мецена хатка.
Не ўважай, Ясеньку, каб была росла,
Сам глядзі, у людзей пытай, чы ўмее ткаць
кросна.

Не глядзі, Ясю, чы ў пацёрках шыя,
Сам глядзі, у людзей пытай, чы кашулю ўшые,
Не ўважай, Ясю, чы пекне ў танцу ходзіць,
Сам глядзі, у людзей пытай, чы усенько
зробіць (619).

У другой песні маці павучае сына, каб вёз дадому не пышную і багатую, а бедную сірату (673). А вось як паэтычна апісвае песня пераезд нявесткі ў дом свёкра. Яе спявалі ў час прырэбараў у дом маладога, калі маладая займала месца каля стала³⁸¹:

...Мая нявехна вумная:
Праз шчырыя барэ куною ляцела,
Праз быстрые рэкі вуткаю плыла,
У чыстым полі каліною стала,
К сваему свекратку на двор імглою ўпала,
У новыя сені пчалою ўляцела,
У новую камору яснаю зарою,
На белую ложку паннаю лягла.
З ложки ўстала, паняю стала,
Свекратко не пазнаў
Да панею назваў.

Свекратку, мой бацюшку,
Не есць я пані, я Валыначка,
У гэтым домі гаспадынечка

(868, а таксама 1028).

Акрамя гэтай песні, у якой сустракаем імя Валыначкі, ёсць і іншыя з гэтым вобразам (811, 869). Як адзначыў У. Дубоўка, «у некаторых нашых народных казках сустракаецца ўпамінанне пра дзяўчыну Валыначку, прычым адзначана, што калі яе пабачыла Сонца, дык некалькі гадзін на адным месцы прастаяла ад захаплення і здзіўлення»³⁸².

Гаротны лёс жанчыны ў капіталістычным грамадстве, дваіная няволя — у доме мужа і ў грамадстве, — бы ў люстры, адбіліся ў сямейных песнях. Як цяжка жылося маладзіцы ў доме злоснага свёкра і невыноснай свекрыві, расказваюць многія песні (1222—1225 і інш.). Характэрна, што ў беларускім фальклоры зафіксавана надзвычай мала песень, дзе апяваецца добрае жыццё маладой жанчыны ў доме свекрыві. Адна з іх («Ой, у садзе каліна») запісана на пачатку XIX ст. у Гродзенскай губерні:

Ой, у садзе каліна	У маея свякроўкі
Стаіць чырвоная,	Добрая выгода.
Кажуць, мамка, людзі,	Калодзезь на дворы,
Што я маладая,	Вядзерка на ключы,—
Я ж ні маладая,	То мне вяселенька
Така мая ўрода:	Па вадзіцу йдучы ³⁸³ .

Не абышла народная песня і матываў нявернага шлюбнага жыцця. Пра няверную жонку, якой муж, вяртаючыся з паходу, вязе

«нагай драцяны», расказвае ў Федароўскага песня 1287. Гэты ж самы сюжэт сустракаецца і ў песнях 1267, 4113. Сугучная ім таксама песня 1277.

Уражваюць песні 1358—1359, якія расказваюць пра... жонку-п'яніцу. Часам мужык не мог яе нават палаяць, «бо ты ўбогі, я багата, мая праўда, мая хата» (1354). Але куды больш песень раскавала пра гора той маладзіцы, муж якой знаўся са «шкляным богам», а, прывалокшыся з карчмы, «забіваецца», прымушае «раззуваць, раздзяваць, дробны гузічкі расшпіліваць».

Многія песні з разраду сямейных — сацыяльна паглыбленыя. Так, песня 1258 расказвае пра несправядлівасць багатых гаспадароў да наймітаў, да беднай сіраты, якая пайшла служыць чужым людзям. Пра тое, які цяжкі парабчанскі хлеб, паэтычна расказвае песня 1510, у якой сірата, ідучы са слязьмі «на службаньку», вядзе сваю песню-жальбу:

... Каб рабіла, надрабіла, ручкі адрабіла,
Такі мая работанька нікому ні міла,
Каб рабіла, надрабіла, ночкі ні даспаўшы,
Судзіць міне мая пані, людзей прынаняўшы.
А калі дасць яна хлеба як кленоў лістэнько,
То ўвечары пытаецца: Ці ты з'ела ўсенько?
А божа мой мілюсенькі з высокаго неба,
Не дай, не дай жэ нікому служэбнага хлеба,
Служэбны хлеб вельмі смашны, да не
пажытэчны,
Бо хто яго анно ўкусіць, той заплакаць
мусіць.

Калі б у гэтай песні не было ніякіх іншых вобразаў, а толькі параўнанне кавалачка хле-

ба, які пані дае сіраце, з кляновым лісточкам, то і тады яе можна было б уважаць за ўзор самай высокай, самай чыстай і хвалюючай паэзіі.

Паэтычныя вобразы маці, мілай і сястры створаны ў песні 1391, дзе расказваецца пра пасечанага казака, да якога прылятаюць тры зязюлькі:

Плача міла да нядзелі,
А плача сястра аж да року,
А маці плача аж да веку.

Калі памірала маці, цяжка было гадавацца малым дзецям. Бацька мог ажаніцца з другою, але мачаха — не родная мамка, яна, як гаворыць песня, «хоць не вытне, то ўшчыпне, такі дармо не міне». Пра горкае, бязрадаснае дзяцінства сірот у доме мачахі можна даведацца з песень 1539—1542.

М. Федароўскім запісана многа дзіцячых песень, калыханак («Люд беларускі», т. V, раздзел «Дзеці»). У архіве этнографа яшчэ захоўваецца вялікая колькасць недрукаваных дзіцячых песень, лічылак, прыказчак, асабліва народных дзіцячых гульняў са Слонімскага, Ваўкавыскага, Сакольскага паветаў³⁸⁴. Сярод іх песні і пацешкі «Кую, кую ножку», «Сарока-варона», «Быў сабе чалавек Саўка», «Я кажа дзераза», «Ласачка, дзе была», «Слімак, слімак, выпусць рожкі», «Мая курка златапюрка» і інш.; гульні «Верабей», «Саўка», «Воўк і гусі», «Таўкачыкі», «Кот і мышка», «Рваць рэпку», «У жмуркі», «Курта», «Заяц», «Рэпка», «У куры», «У стоража», «Цыган», «У арэхі», «Вавёрка» і інш.

Раздзел каляндарна-абрадавай паэзіі пачынаецца ў пятым томе «Люду беларускага» вяснянкамі (1548—1552). Прыход вясны, што прынесла «дзяўчатам па вяночку, маладзіцам па сыночку, старым бабам па кіёчку», паэтычна намалюваны ў песні 1550, якой, як піша Федароўскі, «звычайна пасля першага грому або павеву цяплейшага ветру вясковыя дзеці, збягаючыся на вуліцы сяла ў групкі, вітаюць набліжэнне дзён цяпла, забаў і вольных гульняў пад адкрытым небам»³⁸⁵.

З песень абрадавых М. Федароўскі запісаў параўнаўча невялікую колькасць толькі калядных. Затое сабраў шмат валачобных, юраўскіх і жніўных — твораў, найбольш поўна прадстаўленых у беларускім фальклоры ў параўнанні з вуснай народнай творчасцю іншых славянскіх народаў.

«У ноч з першага на другі дзень велікодных свят,— піша М. Федароўскі пра вялікдзень у Ваўкавыскім павеце,— хлопцы пры гуках скрыпкі падыходзяць да хат, у якіх знаходзяцца дзяўчаты на выданні, і пад вокнамі спяваюць (далей ідзе песня 1617, якую спявалі як у Лідскім, так і ў Ваўкавыскім павеце.— Я. С.). Пасля гэтай песні хлопцы звычайна каратка віншуюць дзяўчыну, напрыклад, «Каб зрасла, зкрасла, за харошага малайца замуж пайшла»³⁸⁶. Этнограф пры апісанні свят і абрадаў падкрэсліваў як супольныя іх рысы ў розных мясцовасцях, так і розніцу. «У ваколіцах Слоніма,— піша ён,— велікодныя абходы суправаджаюць тыя самыя звычаі, што і ў Ваўкавыскім (павеце), з той толькі розніцай, што хлопцы, якія прымаюць у гэтых абходах удзел, называюцца не валакольнікамі, а ралес-

нікамі, і спяваюць, мінаючы хлопцаў, адным толькі дзяўчатам. Абходы ралеснікаў пры водгаласе скрыпак адбываюцца тут у той час, што і ў іншых мясцовасцях Літоўскай Русі, г. зн. у ноч з першага на другое свята. Затрымаўшыся перад акном хаты, ... спяваюць наступныя песні (падаюцца песні 1587—1589. — Я. С.)»³⁸⁷.

М. Федароўскі запісаў многа валачобных песень, якія стварыў наш народ. У гэтых песнях народ славіў вясну, родную зямлю, працу і чалавека. Дзейнымі асобамі некаторых валачобных песень з'яўляюцца свята. Гэта зусім рэальныя тыпы, створаныя фантазіяй народа. Такія песні былі запісаны і да Федароўскага і ім самім (1554). Але паўнейшы тэкст з мелодыяй (па велічыні падобнай песні няма ўвогуле ў публікацыях беларускага фальклору — 274 радкі тэксту без рэфрэна) захоўваецца ў архіве Федароўскага³⁸⁸. У ёй пералічаны ўсе гадавыя свята, пачынаючы ад каляд. Змест песні вельмі падрабязна раскрывае ўвесь цыкл сельскагаспадарчых работ. Прывядзем урывак з яе:

...А потым таго
Святы Юр'я,
Святы Юр'я
Едзець на кані
На сівенькім,
На пляснівенькім,
З неба з'яжджаець,
З богам гукаець:
Божачка мой,
Падай жа ключы
Усё зямныя,

Пазлачаныя
Атамкнуць зямлю,
Выпусціць расу,
Выпусціць расу
На красну вясну.
А потым таго
Святое Велічко.
Святое Велічко
З красным яечкам.
Тое яечко
На пасвенцане,

Старым, малым
На разгаўляне,
Малым дзетачкам
На пагуляне.
А потым таго
Святы́й жа Барыс.
Ён коні пасець
У зялёных лугах,
У зялёных лугах,
У шаўковых травах.
Коні напасець,
Дамоў прывядзець,
Прывёўшы дамоў,
Закладываець.
Закладываець
І барануець.
Барануець,
Поле раўняець.
А потым таго
Міколін бацька
З сьв'ялачкай
Яр засяваець.
Первая сяўба
Белый гарошак.
Вторая сяўба
Яра пшаніца,
Яра пшаніца,
Ўсякая пашніца.
Авёс вяцісты́й,
Ячмень пляцісты́й,
А гарох стручысты́й.
Пшаніца бела
Удала была.
А потым таго
Сам Мікола.
Сам Мікола

Нет яго дома.
Нет яго дома,
Пашоў у поле.
Пашоў у поле
У межэвое.
Па межах ходзіць,
Ён жыто родзіць.
А дзе гусценька
Там радзі божа.
А дзе радзенька
Там гусці божа.
А потым таго
Святое Ушэсце.
Святое Ушэсце
Колас выносіць.
А потым таго
Святая Тройца.
Святая Тройца
Жыто красуець.
А потым таго
Святы́й Дзевятнік.
Святы́й Дзевятнік
Краску снімаець,
А Дзесятуха
Ядро ўкладаець.
А потым таго
Святы́й Іван.
Святы́й Іван
Ён наліваець.
А потым таго
Святы́й жа Петра.
А святы́й Петра
Жытцо спяліць.
А потым таго
Іліная Пяценка.
Іліная Пяценка

Сярпачкі зубіць.
А потым таго
Сама Ілля.
Сама Ілля
Старая жняя
Зажынаець.
Залатым сярпом
Срэбраным саўём³⁸⁹,
Што разок разнець—

Снапочак нажнець.
Што другій
разнець —
Так другій нажнець.
Гдзе гарушачка —
Там капушачка,
Гдзе лажочак —
Там стажочак...

У валачобных песнях велічальнага характару, аптымістычных зместам, «меладыйна-ладавая структура якіх заўсёды мажорная»³⁹⁰, у гіпербалічна-эпічных вобразах раскрываюцца з'явы рэальнага свету. Вось як малюе народная песня вобраз гераічнага каня, на якім ездзіць «слічны панічык»:

...Ён вушыма сем міль чуя,
А очкамі гвяды лічыць,
Хвосціком след замятае (1561).

Падобнае апісанне каня знаходзім у велічальнай валачобнай песні, запісанай у 1932 г., у в. Яцкава Валожынскага павета вялікім знаўцам беларускай народнай песні, яе нястомным збіральнікам і прапагандыстам Рыгорам Раманавічам Шырмам³⁹¹.

М. Федароўскім запісана некалькі валачобных песень, у якіх сустракаецца ўпамінанне пра малую тонкую канапельку (1564, 1596, 1610). На іх звярнуў увагу славуты югаслаўскі фалькларыст Мілаван Гавацы. Вось што піша ён, рэцэнзуючы і вельмі высока ацэньваючы пяты і шосты тамы «Людзін беларускага»: «Змест гэтых двух тамоў, як і папярэдніх,

важны не толькі для фалькларыстыкі беларусаў і іх суседзяў як з боку мелодый, тэкстаў песень, іх функцый, значэння і г. д.; тут знаходзім на многіх старонках тэксты, якія абуджаюць выключную ўвагу, таму што выклікаюць параўнанні са шматлікімі надзвычай падобнымі ў астатніх, а менавіта ў некаторых паўднёвых славян. Даволі будзе толькі аднаго невялікага прыкладу з гэтых двух тамоў: у некалькіх варыянтаў адной песні першы верш «Мала, тонка, канапелька», менавіта такі, які сустракаецца і ў некаторых харвацкіх кайкаўскіх песеньках «Танка mala koporlica». Хоць тэксты па абодва бакі і разыходзяцца зместам, цяжка было б змірыцца з думкай, што тут амаль тоесныя вершы створаны так выпадкова, незалежна адзін ад другога па абодва (цяпер так аддаленыя) бакі ў беларусаў і кайкаўскіх харватаў, і то менавіта першыя вершы (і ў абодвух выпадках да таго яшчэ ў песнях абраднага значэння!)...»³⁹²

Сярод беларускіх абрадавых песень (калядных, валачобных, троіцкіх і русальных, купальскіх) сустракаюцца і такія, у якіх загадваюцца загадкі. Іх не вельмі многа. Ёсць яны ў запісах З. Радчанкі (Гомельские народные песни. Спб., 1888, стр. 18, № 49), П. Шэйна (Материалы..., т. I, ч. I, стр. 179, № 170; стр. 184, № 177; стр. 494, № 608; стр. 499, № 612 і г. д.), дзве валачобныя з загадкамі запісаў Я. Ф. Карскі («Русский филологический вестник», XXI, стр. 252—253, № 70, 71). Міхал Федароўскі таксама запісаў чатыры валачобныя песні, у якіх загадваюцца загадкі (у паветах Ваўкавыскім (1591), Слонімскім (1589), Лідскім (1615) і Навагрудскім (1556)). Пра змест

трох з іх Ян Карловіч пісаў у 1890 г. у «Вісле», калі разглядаў падобныя польскія песні³⁹³.

Да песень з загадкамі блізкія некаторыя троіцкія і русальныя (Я. Карскі³⁹⁴ сцвярджае, што яны павінны быць аднесены да купальскіх), дзе выводзіцца загадкавы вобраз дзяўчыны-семілеткі, якой хлопцы таксама загадваюць загадкі. Раней у падобных песнях выступаў вобраз русалкі, але ўжо ў канцы ХІХ ст. ён сустракаўся рэдка, таму збіральнікі адносілі падобныя творы ў розныя раздзелы: у карагодныя, жартоўныя і г. д. Аналагічныя песні трапляюцца і ў рускім фальклоры (П. Шэйн. Великорусс в своих песнях, обрядах, обычаях, верованиях, сказках, легендах и т. п., т. I, вып. I, Спб., 1898, стр. 232, № 87) і ўкраінскім (П. Чубинский. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, т. III, Спб., 1872, стр. 190, № 7). Беларускі варыянт знаходзім у З. Радчанкі (стар. 44, № 17).

Адна такая рэдкая песня пра дзяўчыну-семілетку (36) запісана М. Федароўскім ад Анэлі Масаль у в. Шчасновічы Слуцкага павета. Ён таксама змясціў яе сярод любоўных, бо ніякіх спецыфічных адзнак гэты твор не мае. Я. Карскі³⁹⁵ тлумачыць паходжанне вобраза дзяўчыны-семілеткі з народнага павер'я, паводле якога душы мёртванароджаных або памерлых няхрышчанымі дзяцей сем гадоў лётаюць у паветры з просьбай, каб іх ахрысцілі. Калі ніхто не наложыць на іх крыжа, то яны праз сем гадоў ператворацца ў русалак.

У пятым томе «Люду беларускага» змешчаны шматлікія купальскія песні, сабраныя М. Федароўскім у розных паветах. Прывядзем

спачатку апісанне гэтага свята, як яно адзначалася на заходнебеларускіх землях: «Дасюль на ўвесь Ваўкавыскі павет старажытныя купальныя святкаванні,— пісаў Федароўскі,— захаваліся толькі ў ваколіцы, якая прылягае да Ружанскай пушчы, менавіта паблізу мястэчка Лыскава, дзе люд тамтэйшых вёсак (Кавалёўцы, Куклічы, Верашчакі, Грушаўцы і інш.) на Яна па адвечным звычаі з надыходам змроку штогод запальвае велізарныя кучы назношанага пастушкамі хворасту і галля часам нават пасярод вёсак...

Назаўтра... абыходзяць вакол палеткаў з *кустам* або *Купалай*. Для гэтага з самай раніцы дзяўчаты, выбраўшы адну са свае кампаніі, убіраюць ёй галаву кветкамі (купалкамі, што цвітуць жоўтым цветам) і надзяюць звіты з быліцы вянок, прытым усю яе літаральна ад галавы да ног прыбіраюць у зелень да такой ступені, што знешнім выглядам яна і сапраўды нагадвае куст, пакрыты квеценню. З упрыгожанай такім спосабам таварышкай, якая ўжо з гэтага моманту носіць назву *куста* альбо *Купалы*, увесь дзівочы карагод з песнямі і водгаласам скрыпак вырушае ў поле, куды спяшаюцца за імі групкі хлопцаў-парабкаў, старых і маладых жанчын, а таксама дзетвары, якая то стараецца ўсіх апярэдзіць, то зноў трэцца паміж людзьмі, стараючыся ўсё падгледзець цікаўнымі вочкамі. Абышоўшы навокал палеткаў збожжа, якія цудоўна хвалююцца ўжо ў гэтую пару, уся дружна са спевамі, якія не сціхаюць ні на адну хвіліну, накіроўваецца ў бок карчмы. Зайшоўшы сюды, перш наперш садзяць на покуці *Купалу*, якая ўвесь час, пакуль цягнецца ўрачыстасць, знаходзіц-

ца ў вялікай пашане. Пасля, як толькі скончацца спевы, сярод віску, крыку і агульнай весялосці пачынаецца, бяседа, гулянне, у час якога хлопцы, што тут прысутнічаюць, стаўляюць перад дзяўчатамі мёд і піва. Святкаванне гэтае канчаецца вясёлай пагулянкай, якая пераплятаецца танцамі і розным гульнямі»³⁹⁶.

Характэрна, што ў некалькіх купальскіх песнях, запісаных М. Федароўскім (1659, 1697), знаходзім апісанне самога абраду, народнага гуляння, што ў песнях увогуле бывае не часта:

Рана, рана на Яна
Стагнала зямліца з Купала,
Бары шумелі із песень,
А сяло разлягала з музыкаў (1659).

Песня з Навагрудчыны мае зварот да сонца:

Сягодня Купало, а заўтра Ян,
Заграй, сонейка, заграй нам,
Каб у ясным небе звінело,
Каб сырая зямліца стагнала
Ад дзевацкага гулянья,
Ад жаноцкага спяванья (1697).

Старажытнасць купальскіх песень вядомая. Дарэчы, Федароўскаму іх падавала 80-гадовая Праксэда Гаўрыльчык з в. Кадычыцы на Навагрудчыне (1656а), у рэпертуары якой найбольш песень абрадавых, старажытных па паходжанні. Найбольш старажытныя купальскія песні, відаць, тыя, што ў паэтычных вобразах данеслі да нас водгукі язычніцкіх вераванняў. Такої у запісах Федароўскага з'яўляецца як

песня 1697, так і тыя (1669, 1670), дзе ўпамінаецца ведзьма, якой у купальскую ноч «выпеклі вочы», «каб расы не збірала», «каб жыта не круціла», «каб красы не здзіўляла».

Шмат запісана Федароўскім таксама юраўскіх песень (1621—1651). Змест многіх з іх — услаўленне чалавека і прыроды, жаданне добрага плёну ў гаспадарцы. Юр'я ў іх — менш святы, больш земляроб, які «па межах хадзіў, жыто радзіў» (1651). У юраўскіх песнях часта раскрываецца ўвесь працэс працы над хлебам: ад сяўбы да бохана на стале (гл., напрыклад, песню 1634). Этнограф пакінуў шматлікія апісанні абраду Юр'я ў многіх мясцовасцях: на Пружаншчыне, Ваўкавышчыне, Слонімшчыне, Лідчыне³⁹⁷. Найбольш юраўскіх песень запісаў М. Федароўскі ў Лідскім павеце (1626—1651). Разам з апісаннем свята яны былі надрукаваны З. Глогерам яшчэ ў 1883 г.³⁹⁸ «У дзень Юр'я (23 красавіка),— пісаў М. Федароўскі,— у ваколіцах Ліды, Шчучына і Жалудка да гэтай пары захавалася адвечнае святкаванне, у якім прымаюць удзел толькі дзяўчаты і адзін музыка, што падыгрывае спевакам. Гэта святкаванне падобнае да таго, якое ў Ваўкавыскім павеце адбываецца падчас вялікадня. Тут дзяўчаты, якія найлепш спяваюць, сабраўшыся пад вечар, убіраюць галовы пралескамі і іншымі кветкамі, якія пачынаюць распускацца вясной, з вясёлай песняй выбіраюцца на цэлую ноч, каб абысці ўсе бліжэйшыя двары, засценкі і сёлы, усюды прынесці свае віншаванні і весялосцю, сневам і музыкай напоўніць вясковыя абшары. Гэты звычай вельмі прыгожы і напэўна такі стары, як і тыя песні, у якіх прабіваецца дух даўно мінулых

часоў, калі дзяўчаты ў вянках з веснавых кветак спявалі абрадавыя песні ў гонар Вясны сярод гаёў і дубоў. Калі, прыбыўшы ў гэтую старану, я першы раз ехаў у зацішную веснавую ноч і неспадзявана пачуў у далечыні водгалас песні, якая плыла па далінах, курганах і вадзе, гэта зрабіла на мяне нейкае дзіўнае расчульваючае ўражанне і перанесла мысль і дух у даўнейшыя часы, да калыскі нашых народных славянскіх абрадаў і звычаяў.

Па шляхецкіх ваколіцах у Лідскім павеце падобныя абходы робяцца не на Юр'я, а на Вялікдзень; у іх прымаюць удзел мужчыны»³⁹⁹.

Сярод абрадавых песень, звязаных з уборкай ураджаю, цэнтральнае месца належыць жніўным песням. У беларускім фальклоры іх значна болей, чым у другіх славян. У многіх з іх народ выказваў імкненне атрымаць добры ўраджай, давесці яго да ладу і парадку, уславіў працу жней.

П. Шэйн сярод жніўных песень выдзяляў раздзел «Спарышовых»⁴⁰⁰. У адной з песень, запісаных Шэйнам, ёсць зварот да Спарыша, каб той прыспорыў «у доме і ў полі, і ў клеці і ў печы»⁴⁰¹. У заходнебеларускіх паветах існавала павер'е пра Спешку-Спарышку. Яно запісана М. Федароўскім: «Спешка-Спарышка — гэта нейкая нябачная істота, якая прыспарае боскіх дароў, таксама прыносіць поспех занятым працай жанцам. Без яе чалавек не вытрымаў бы доўга ў працы, бо слабасць, завалодаўшы ім, хутка не дала б яму давесці да канца пачатай работы. Так мяркуючы, жнеі, прыйшоўшы на поле, ніколі адразу не бяруцца за работу, не пасядзеўшы некалькі

хвілін насупраць свайго загона, бо «трэба па-
ждаць», кажуць, «каб прышла Спешка-Спа-
рышка», «каб прышла і спех прынясла». А ро-
бяць так штодзень два разы, г. зн. адразу ж
зранку, пры распачынанні работы і пасля па-
лудня. Пры зажынанні звычайна хрысцяцца
і кажуць:

Спешка-Спарышка,	І вечар недалёко.
Прыляці да міне	А хто ўперад пачаў,
З буйным ветрыкам,	Каб ён ззаду стырчаў,
На белым матыльчыку,	А я апошня,
І дай божа лёгка,	Каб была раскошна ⁴⁰² .

Цікавыя заўвагі М. Федароўскага пра тое,
як і калі спявалі жанчыны-жнеі. Яны тым
больш цікавыя, што ў этнаграфічнай літара-
туры такіх заўваг амаль не сустрэць. «Паміж
11 і 12 гадзінамі,— піша Федароўскі пра жні-
во ў Лідскім павеце,— жанцы ідуць на *абед*
(выдзяленні Федароўскага.— Я. С.), а каля
гадзіны 4-й на *палудзень*. Першую песню,
якую голас нясе сярод палеткаў раскалыхана-
га збожжа, можна пачуць ледзь толькі перад
самым палуднем, раней спяваць не пачына-
юць ніколі ⁴⁰³. Мелодыя жніўных (*леташніх*)
песень хоць сваёй аднастайнасцю замест за-
хвочваць да работы калыша да сну, мае, ад-
нак, шмат той панурай тугі, на адгалосак якой
западаеш у глыбокую задуму. Тут ніколі не
пачуеш той вясёлай кароткай песенькі, рэха
якой гучна адбіваецца аб скалы кракаўскай
зямлі. Там дзяўчына жартам вядзе размову ў
песні, не перапыняючы гарачай працы, тут
наадварот, бо для праспявання песні стано-
вяцца побач дзве дзяўчыны і, узняўшы галовы

ўгару, павольна, дрыжачым манатонным гола-сам выказваюць словы песні. Пара пару выручае, бо для праспявання наступнага куплета дзве другія жніі заступаюць месца сваіх папярэдніц, каб з павагай капланак, залажыўшы сярпы на галаву, зацягнуць працяг недакончанай песні»⁴⁰⁴. Тут М. Федароўскі прыводзіць тэксты песень 1812, 1815, 1819, 1829⁴⁰⁵ і робіць заўвагу, што «ўсе жніўныя спяваюць тут (г. зн. у Лідскім павеце.— Я. С.) на ноту ваўкавыскіх».

Сярод чарнавікоў этнографа захаваўся запіс забабона, што «жанцом спяваць зранку ні-можна, бо дождж будзе падаць». Запісаны ён у в. Куклічы каля Лыскава⁴⁰⁶ і звязаны з верай у магічную сілу слова. Жніўныя песні адлюстроўвалі цяжкую працу жней, іх працавітасць, уменне і спрыт. У многіх — малюнкі цяжкай працы жанчыны-сялянкі часоў прыгоннага ладу. З абвастрэннем класавых супярэчнасцей, развіццём грамадскай думкі ў жніўных песнях з'явіліся матывы сацыяльнага пратэсту, народ пачынае адкрыта выказваць сваю нянавісць да эксплуатацыйна-прыгоннікаў. У такіх песнях створаны вобразы злоснага пана-прыгнятальніка, ліхога аканома:

Ой, гудкі гудуць да гудуць,
А ўжэ людкі палуднаюць.
Вы гудзеце ні гудзеце,
Мы палуднаць не будземо,
Бо наш пан жэ ж вельмі злосны,
Наш палудзень будзе позны (1769).

Ой, у нашага пана,
Вох, да недобрая слава:
Па месяцу жыто жалі,

А па зорах у копы клалі
Да і сярпэ пагублялі (1796).

Песня праклінае крыўдзіцеляў:

Цёмна ночка, цемнюсенька,
Бадай тому цямней стало,
Хто нас рано выганяе,
А позненько не пускае.
Занясі, божа, яго душу
На калюшчую грушу,
А на кол яго бокам,
На спіц яго вокам (1773).

У архіве Федароўскага захаваліся цікавыя недрукаваныя тэксты беларускіх народных песень сацыяльнага зместу. У іх паказваецца ўвесь цяжар жыцця пры паншчыне, адлюстроўваюцца здзекі паноў і падпанкаў, цівуноў і аканомаў з беднага сялянства. Сярод песень, дасланных этнографу з Пружаншчыны, ёсць тэкст «Зайшоў мужык да карчомкі»⁴⁰⁷, у якім гістарычна праўдзіва і смела раскрыты жудасныя ўмовы жыцця прыгонных. Вось урывак з гэтай песні з захаваннем усіх асаблівасцей запісу, які адлюстроўвае пружанскі дыялект:

На Валыні віцёр віе,
На Падляшы ціхо.
Сэб ты відаў пане братэ,
Шчо у нас за ліхо.
Ой, як былы стары паны
Добрэ на работы —
Цэлы тыдзень робыш собэ
Пану у суботы⁴⁰⁸.
Як насталы молодыі,

То зле на работу.
Цэлы тыдзень на паншчыні,
Шарварак ў суботу.
Шчоб не тыі окономы,
Быў бы мужык паном,
Чэрэз тэбы, вражы сынэ,
Шчо зовут Іваном.
Дожыдаем мы недзелькі,
Як самого бога,
А хоця ж мы ў недзельку
Одпочынем дома.
А ў недзельку ешчэ з рана
Усе звоны звонят,
Окономы із вуйтамы
На паншчыну гонят.
Старых мужчын молотыці,
А жоночок прасты,
Малых дэтэй до тытюну
У папушы класты.
У нашого оконома
Сыні нагавыці,
Усі паробкі на паншчыні:
Пойдуць й молодыці.
У нашого оконома
Шоўковая хуста,
Не одна я ў нашом сэле
Стоіт хата пуста.

Разам з гэтай песняй у архіве Федароўскага захоўваецца і варыянт песні «Ад сяла да сяла»⁴⁰⁹, якую ўжо ў 1866 г. надрукаваў П. Гільтэбрант⁴¹⁰. Е. Раманаў у прадмове да першага — другога выпускаў «Беларускага зборніка» паказаў, што гэта ўрывак з «Гайдамакаў» Т. Р. Шаўчэнкі⁴¹¹. І той факт, што Федароўскаму песня была даслана ў 80-х га-

дах XIX ст., праз 20 гадоў пасля публікацыі Гільтэбранта, яскрава сведчыць пра шырокую папулярнасць гэтай песні на словы вялікага ўкраінскага паэта сярод беларускага насельніцтва, пра папулярнасць твораў Кабзара на Беларусі. Тут жа захоўваецца і рэкруцкая песня «Ой, у Вільні навіна», запісана ў в. Слонімы на Пружаншчыне⁴¹².

М. Федароўскім запісана шмат рэкруцкіх і салдацкіх песень (1848—1912). Яны ўзніклі на Беларусі ў XVIII — пачатку XIX ст. У іх адлюстраваны ўсе жахі царскай салдатчыны, адносіны да яе працоўных. Песня 1862, запісаная Федароўскім, расказвае, як ловаць і забіраюць прымусова ў рэкруты хлопца:

Яму ручкі звязалі,
Яму ножкі скавалі.

У названай вышэй неапублікаванай песні «Ой, у Вільні навіна» — малюнак сапраўднага палявання на моладзь падчас рэкруцкіх набораў:

...Проглянь, сёстро, у шклінку —
Сотнік з войтам на рынку.

Охо-охо-охо-хо, сотнік з
войтам на рынку.

Проглянь, сёстро, у аконцэ,
Сотнік з войтам на концэ.

Охо-охо-охо-хо, сотнік з
войтам на концэ.

Проглянь, сёстро, ў трэці раз,
Сотнік з войтам ідзе да нас.

Охо-охо-охо-хо і г. д.

Браецц тагды ўжэ пазнаў,

До коморы уцекаў.
 Охо-охо-охо-хо і г. д.
 А з коморы у стадолу
 Сотнік з войтам за мною.
 Охо-охо-охо-хо і г. д.
 А з стадолы аж пад строп,
 Накрый мэне жытні сноп.
 Охо-охо-охо-хо і г. д.
 А жытні сноп не накрый,
 Сотнік за плечы ўхапіў.
 Охо-охо-охо-хо і г. д.
 Павёз яго ў городзец,—
 Будзе добры рэкруец.

Рэкруцкія песні, змешчаныя ў пятым томе «Людз беларускага», раскрываюць несправядлівасці, якія чынілі ўлады ў час набору. Так, у песнях 1857, 1882, 1900 гаворыцца, што, «ўзяўшы багача — багач выкупіцца, а ўзяўшы дварака — дварак выпрасіцца». У рэкруты ж бяруць сірату, у якога «нікога няма». Песня 1856 расказвае, як забіраюць сына беднае ўдавы.

У некаторых салдацкіх песнях знаходзім выказаную адкрыта горкую праўду жыцця, якая сцвярджае, што

Лепей ўдома хлеб аўсяны,
 Як на вайне пытляваны.
 Лепей ўдома хлеб, капуста,
 Як на вайне кура тлуста (1862, 1878).

Яркі і праўдзівы паказаны ў салдацкіх песнях, запісаных Федароўскім, цяжар службы, якая цягнулася ажно 25 гадоў. За гэты час бацькі рэкрута паміралі, жонка выходзіла за

другога, і калі салдат вяртаўся дадому, яму не было дзе прытуліцца, не было за што рук зачапіць:

Ойцец, матка старэнькі былі,
Яны дасюль памярлі.
Сястра і брацец маленькі былі,
Яны дасюль параслі.
Жана ж мая малада
Яна дасюль за другім (1869).

У пятым томе «Люду беларускага» многа твораў пра паншчыну (1913—1918 і інш.). Мы ўжо спыняліся на песнях, у якіх раскрываецца ўся яе жахлівасць. Вось, напрыклад, тэкст, у якім селянін адмаўляецца хадзіць у царкву, бо праца на паншчыне забірае ўвесь час:

А як жэ нам, бацюшка,
Да цэрквы хадзіці,
Ад нідзелі да нідзелі
Трэба малаціці.
А што дзень, а што дзень
Да выкінуць копу,
Трэба ўстаўшы змалаціць
Харошаму хлопцу (1915).

Сярод антыпрыгонных твораў дзіўным дысанансам гучыць песня відавочна ненароднага паходжання, у якой хваліцца служба ў двары (1917). Гэта адзіны выпадак сярод масы беларускіх народных песень, калі ў зборы Федароўскага трапіў гвор ненародны, складзены, відаць, дваровай службай. Затое адразу ж за гэтай стаіць песня 1918, у якой з горкай іроніяй гаворыцца, што

Служэбны хлеб смашны,
Ды ні спажытэчны,
Хто яго укусіць,
Той заплакаць мусіць (параўн. песню
1510).

Да твораў з ярка выражанымі сацыяльнымі матывамі адносіцца песня 1938, у якой бедныя дзяўчаты дакараюць багатырак, а таксама 1953, якая сцвярджае, што «лепш у бору ягадачка, як у кроля выгадачка».

Вялікі раздзел у пятым томе «Люду беларускага» прысвечаны песням легендарным ці баладам (1944—2021). Сюжэты, запісаныя М. Федароўскім у розных паведах заходнебеларускіх зямель, цікавыя і разнастайныя. Гэта і «ператварэнне ў зязюлю» (1944, 1955—1959), шырока вядомая і цяпер песня «Рабіна-рабіначка», і сюжэты «сястра брата атруціла» (1946), «дзяўчына пускае ў Дунай свайго сына» (1947), «даставанне чароўнага трой-зелля і гібель Марусі» (1949—1951), шырока вядомы ў фальклоры многіх славян сюжэт «замена нявесткі ў расліну, дрэва», якія маці пасля раіць сыну ссекчы: у таполю (1954), каліну (1961, 1965), быліну (1962—1964). Сустрэкаем тут песню-баладу пра ператварэнне брата і сястры ў кветку «браткі» (1967). Гэты паэтычны сюжэт аднесены Федароўскім у разрад легендарных, хоць у іншых збіральных найчасцей трапляецца сярод купальскіх, напрыклад, у П. Шэйна (Матэрыялы..., т. I, ч. I, стр. 233, № 247; Бел. песні, 1873, 429).

Многа ў пятым томе «Люду беларускага» тэкстаў балад пра тое, як маці атруціла нявестку і сына, як на магіле іх вырастаюць явар

і ліпа або явар і бяроза (2005—2009). Матыў «святкроў трукіць нявестку» знаходзіцца пад нумарам 2010.

Рэдкі сюжэт «труна, якая гаворыць» запісаны М. Федароўскім у в. Навасады, што на Ваўкавышчыне, ад Настулі Новік.

Пяць варыянтаў песні пра Бандароўну, якая натхніла вялікага Купалу на стварэнне цудоўнай паэмы, і тры мелодыі да іх занатаваны Федароўскім у паветах Сакольскім, Ваўкавыскім, Слонімскім, Слуцкім (2015—2019). П. Шэйн, напрыклад, апублікаваў толькі тры варыянты гэтай песні⁴¹³.

«Песень гістарычных, якія даюць поўны вобраз вядомага выпадку, асабліва з даўнейшых стагоддзяў, як у польскай вуснай літаратуры, так і ў беларускай амаль што не існуе»⁴¹⁴, — запісаў Федароўскі на адным з аркушаў. Пра нязначную колькасць гістарычных песень у вуснай традыцыі беларусаў пісала і З. Радчанка⁴¹⁵. Няшмат запісана іх Е. Раманавым⁴¹⁶, П. Шэйнам⁴¹⁷. Больш тэкстаў гістарычных песень у У. Дабравольскага⁴¹⁸. Характэрна, што запісаны яны на паграніччы з Расіяй, на Смаленшчыне⁴¹⁹.

Міхал Федароўскі запісаў толькі дзве гістарычныя песні пра Маразенька (Мароза) — у Слонімскім і Ваўкавыскім паветах (2020—2021). Гэта песні, трэба меркаваць, украінскага паходжання. Але варыянты, запісаныя М. Федароўскім, настолькі розняцца ад украінскіх⁴²⁰, што іх можна лічыць і арыгінальнымі творами беларускай народнай творчасці. Найдаўнейшы варыянт песні пра Маразенька апублікаваў М. Максімовіч яшчэ ў 1834 г.⁴²¹. Хто такі Маразенька (Мароз) — невядома. Не-

каторыя ўкраінскія гісторыкі і фалькларысты лічаць, што прататып гэтага вобраза — палечнік Б. Хмяльніцкага Станіслаў Маразенка (Мразавіцкі), палкоўнік, удзельнік вызваленчай вайны ўкраінскага і беларускага народаў 1648—1654 гг.⁴²² Другія дапускаюць, што за фальклорным стаіць гістарычны вобраз — Нестар Маразенка (Маразоўскі), есаул Крапіўніцкага палка⁴²³. Ёсць разам з тым і ўстойлівая думка, што Маразенка — абагульнены вобраз храбрага казака, воіна-змагара як супраць польска-шляхецкага прыгнёту на Украіне, так і супраць турэцка-татарскіх захопнікаў. Апошняя версія нам здаецца найбольш праўдападобнай.

«Гумар і сатыра,— пісаў Федароўскі,— адыгрываюць не малую ролю ў беларускай народнай паэзіі; хібы, загань, правіннасці людскія, а менавіта: ганарыстасць і пыхлівасць, п'янства і гультайства высмейваюцца неміласэрна»⁴²⁴. Беларускі народ стварыў вялікую колькасць жартоўных і гумарыстычных песень. З дасціпным гумарам, едкай іроніяй высмейваюцца ў гэтых песнях розныя камічныя сітуацыі, у якія трапляюць іх героі, крытыкуюцца асобныя людскія загань, асмейваюцца людзі нядбайныя, нязграбныя, няўдаліцы. Здаровы народны гумар сведчыць пра вялікі аптымізм, моцныя духоўныя сілы народа, прыгажосць яго ўнутранага свету.

Сапраўды, як было не пасмяяцца з той нягеглай дзяўчыны-няўмекі, якая «асталася адна ў хаці» і не дасць «рады кацяняці» (2301, 2426). Шырока вядома на тэрыторыі ўсёй Беларусі жартоўная песня пра бабульку, якая «захацела разбагацеці, пасадзіла курыцу, каб

вывела дзеці» і пасля сама куранят ператаптала. М. Федароўскі запісаў некалькі варыянтаў гэтай песні (2498—2501) у Ваўкавыскім, Навагрудскім, Сакольскім паветах.

Тэма многіх жартоўных песень — сямейныя адносіны, асабліва клопаты жонкі каля мужа, які «ўміраў, да кісялю й зажадаў» (2542), або мужа каля жонкі, якая ляжыць на печы «ледва жыва», але ўсхопліваецца з падзякай, калі муж пасля піва, мёду прыносіць «дубінку ды на тваю спінку».

Сустракаем у Федароўскага і песню «Бабка Кася, дзед Тамаш» (2530), шырока вядомую да цяперашняга часу пад назвай «Бабка Еўка, дзед Тамаш» на Слонімшчыне, Гродзеншчыне, Віцебшчыне, а таксама на Беласточчыне.

Дарэвалюцыйныя этнографы амаль не запісвалі прыпевак, бачачы ў іх «разлажэнне» сапраўднай народнай паэзіі, называючы іх «гарадскімі», «фабрычнымі» песенькамі. Так, напрыклад, адзін з даследчыкаў беларускага фальклору С. Малевіч пісаў: «Народныя песні месцамі знікаюць у вёсцы, замяняюцца найчасцей наноснай, больш ці менш легкадумнай песенькай на гарадскі манер»⁴²⁵.

Найбольш беларускіх прыпевак запісаў М. Я. Нікіфароўскі⁴²⁶. Сустракаюцца яны ў зборах Е. Раманава, П. Шэйна, В. Астаповіча⁴²⁷, П. Станіча⁴²⁸. Міхал Федароўскі не абыходзіў гэтага жанру народнай паэзіі. У шостым томе «Люду беларускага» шмат прыпевак, якія народ у Заходняй Беларусі называў круцёлкамі і мяцеліцамі, бо часцей за ўсё яны былі прыпеўкамі да танцаў.

«Круцёлкі — гэта песенькі, як кракавякі ці каламыйкі ў гуцулаў, найчасцей жартоўнага

зместу, якія спяваюцца на ноту найлюбімейшага тутэйшага танца, каторы таксама носіць назву круцёлкі (месцамі аколужкі)», — занаваў этнограф⁴²⁹. Пра гэта ж пісаў М. Федароўскі і ў другой сваёй фальклорнай нататцы⁴³⁰.

Характэрна, што слова «частушка», якое цяпер трывала ўвайшло ў фалькларыстычную тэрміналогію, не было вядома беларускаму насельніцтву заходніх абласцей да ХХ ст. Пра гэта яскрава гавораць матэрыялы архіву М. Федароўскага. На велізарнай тэрыторыі ад Бельска і Аўгустова да Слуцка і Мінска, на прасторах 12 паветаў Федароўскім не было зафіксавана слова «частушка» ніводнага разу. Прыпеўкі ў розных мясцовасцях мелі назву *брадзюшак* (Ваўкавыскі павет⁴³¹ і ў ваколічнай шляхты ў Слоніўскім⁴³²), *брандзюшак* — у Слоніўскім⁴³³, *брандушак* — у Навагрудскім⁴³⁴. М. Федароўскі заўважае, што прыпеўкі, у якіх «адлюстроўваюцца штодзённыя здарэнні, дыхаюць перш за ўсё сатырай, якая ў тутэйшых круцёлках з'яўляецца галоўным пачаткам»⁴³⁵.

Цікавыя звесткі сабраў Федароўскі пра час выканання прыпевак. Апісваючы песні з ваколіц Ліды, даследчык адзначыў: «Песні дзеляць на набожныя, калядныя, вечарынкавыя, танцавальныя, вясельныя, хрэсьбінныя, вясеннія, юраўскія, галкайныя, летнія або жніўныя, дажынкавыя і на брэндужкі, брандушкі ці брэдзюшкі... Калі вышэй пералічаных не спяваюць ніколі, як толькі ў пэўны час або пры абрадах, так брэдзюшкі на вуснах дзяўчат круглы год, бо рады спяваць іх пры любым бынадку»⁴³⁶. Хоць былі і абмежаванні. У архі-

ве этнографа захавалася выказванне нейкай спявачкі Алены са Слонімскага павета, дзе пра час выканання прыпевак гаворыцца іншае: «Прыдзе пост: хто граху баіцца, брандзюшак не спявае»⁴³⁷.

Сярод жартоўных песень, запісаных М. Федароўскім, ёсць антыклерыкальныя (2410)⁴³⁸, з гумарыстычнай травестацыяй царкоўных спеваў (2394), малітваў (2531).

М. Федароўскі запісаў шмат варыянтаў лірычных прыпевак, сярод якіх знаходзім цудоўныя ўзоры сапраўднай паэзіі, глыбокія па думцы, шчырыя і ўсхваляваныя па пачуццях, непасрэдныя, непаўторныя ў сваім харакце:

Скрыпка з вербы,
Скрыпка з вербы,
А смычачок з руты,
Як заграе, сэрца вяне,
Па ўсім свеце чуці⁴³⁹.

Гэта прыпеўка была поўнаасцю кантамінавана са словамі песні 1753. У другой песні (1894) знаходзім яе ў крыху змененым выглядзе. Там «скрыпанька з барвінанька, а смычэчак з руты», што больш арганічна выяўляе вытокі, прыроду паэтычнага вобраза: рута і барвінец — гэта расліны, якія ішлі на ўборы дзяўчат і хлопцаў у дні свят, імі ўпрыгожвалі маладую пару на вяселлях, уквечвалі каравай, вясельную дружыну.

Сярод песень танцавальных і жартоўных, а таксама прыпевак, у рэпертуары беларусаў сустракалася шмат фрывольных і цынічных. Намагаючыся найпаўней выявіць песенны рэ-

пертуар насельніцтва даследаваных раёнаў, М. Федароўскі запісваў і такія творы. Пра бытаванне іх у народным асяроддзі этнограф паведаміў наступнае: «Круцёлкі. Цынічныя. Яны спяваюцца падахвочанымі кабетамі на хрысцінах, а таксама юрлівымі дзецюкамі ў мужчынскай кампаніі, ці пацвяляючы дзяўчат, якія ... абураюцца і жартаўліва клянучь («каб ты здох», «каб ты спрындзіўся», «каб табе язык, лупы папухлі» і г. д.)... Песенькі гэтага роду спяваюцца тут перш за ўсё на веснавых ігрышчах, якія спраўляюцца пад адкрытым небам на Юр'я, таксама пастухамі. На ігрышчах старэйшыя не ўдзельнічаюць, таму хлопцы языкі распускаюць што называецца, асабліва пад уздзеяннем гарэлкі»⁴⁴⁰.

Многія фалькларысты, хоць і запісвалі падобныя творы, але пры публікацыі абыходзілі іх, не ўключалі ў зборнікі. А калі і ўключалі, то — што абсалютна недапушчальна ў навуковых выданнях — у скажоным выглядзе: падпраўленымі, абгладжанымі, «апрыстойненымі». Так, напрыклад, рабіў П. Шэйн, за што яго крытыкаваў Е. Раманаў⁴⁴¹.

Сучасныя рэцэнзенты крытыкуюць М. Федароўскага за тое, што ён запісваў фрывольныя песні, публікацыя якіх, на іх думку, нібыта «стварае няправільнае ўяўленне пра сапраўднае месца падобных твораў у народным рэпертуары беларусаў»⁴⁴².

Выказванні вядомых вучоных фалькларыстаў, практыка некаторых замежных выданняў⁴⁴³ даводзяць, што запіс падобных твораў нельга лічыць адмоўнай рысай у рабоце збіральнікаў народнай песеннай творчасці. Напрыклад, вядомы ўкраінскі фалькларыст Ула-

дзімір Гнацюк у сваёй працы «Українская народная славеснасць (у справе запісаў украінскага этнаграфічнага матэрыялу)», даючы парады, што і як запісваць фалькларыстам, даводзіў, што фрывольныя песні (а таксама і апавяданні) трэба запісваць, бо яны «для вучонага фалькларыста і этнографа маюць такую ж самую вартасць, як і іншыя песні»⁴⁴⁴.

Акадэмік Я. Карскі, разглядаючы этнаграфічныя працы П. Шэйна, пісаў: «...варта прыняць пад увагу і тое, для каго выдаюцца розныя этнаграфічныя зборнікі, нахталт «Матэрыялаў» П. Шэйна: не для дзяцей жа, не для паненак, а для людзей сур'ёзных і дарослых, у большасці выпадкаў для вучоных даследчыкаў, для якіх любы бок праяўлення народнага жыцця мае аднолькавую цікавасць. Не стане ж анатам займацца выключна прыстойнымі часткамі чалавечага цела, зусім пакідаючы без увагі тыя, каторыя могуць абразіць чый-небудзь зрок»⁴⁴⁵.

Вывучаючы жыццё беларускага народа, М. Федароўскі звяртаў увагу на самыя разнастайныя рысы характару беларусаў, як станоўчыя, так і негатыўныя, даследаваў псіхалогію, мараль, этыку мясцовых жыхароў. Вось яго назіранні над маральнымі паводзінамі беларусаў у пачатку 80-х гадоў XIX ст.: «Пра маладзіц можна сказаць, што яны сціплыя; што ж датычыцца моладзі абодвух полаў, то дзяўчаты, вельмі дбаючы пра добрае імя, паводзяць сябе з рэдкай у параўнанні з другімі краямі маральнасцю, а будучы па натуры сарамяжлівымі і незалётнымі, у любым месцы трымаюцца ў кампаніі. Хлопцы таксама сціплыя і нясмелыя, а пра развязнасць сярод мо-

ладзі, то мне і ўвогуле не даводзілася чуць»⁴⁴⁶. Збіраючы па вёсках разнастайныя песні і на-трапіўшы на творы фрывольныя, якіх нямала сустракалася ў розных мясцовасцях, этнограф быў здзіўлены фактам іх шырокага распаўсюджання: «Распусныя песенькі, якія народ спявае ахвотна, гучаць прынамсі дзіўна пры чыстасці звычайу і маральнага захоўвання тутэйшых кабет»⁴⁴⁷.

М. Федароўскі спачатку вагаўся, ці ўключаць падобныя песенькі ў этнаграфічныя матэрыялы па культуры беларускага народа, якія ён рыхтаваў да друку ў сярэдзіне 80-х гадоў. Але пасля, вывучыўшы адпаведную фалькларыстычную літаратуру, пераканаўся, што зробіць правільна, калі ўключыць іх. Мэтазгоднасць такога кроку этнограф сам абгрунтаваў 17 кастрычніка 1885 г.: «Галоўным заданнем гэтай працы («Люду беларускага». — Я. С.) з'яўляецца ўсебаковае і як найбольш дакладнае, наколькі можна, прадстаўленне пладоў духоўнай творчасці народа. Таму зразумела, што я адступіў бы ад вышэйпамянёнай умовы, абмінуўшы гэты раздзел, дзе намерыўся змясціць жартоўныя і насмешлівыя (szudne) песні, якіх у народзе кружыць незлічонае мноства. Гэтыя кароткія песенькі спяваюцца звычайна ў добрым гуморы, а таму, што змест іх наскрозь прасякнуты зусім арыгінальным, бо непадробным і ніадкуль незапазычаным сапраўды свойскім досціпам, яны і могуць аказацца прыдатнымі да папаўнення характарыстыкі тутэйшага люду... Сярод іх трапляецца многа двухсэнсоўных і грубых, большасць з іх проста трэба назваць брыдкімі, бо яны маюць многа выказаў, якія абражаюць добры

густ і прыстойнасць. Ды не варта гэтаму здзіўляцца, бо натура зусім простая і недалікатная (nieokrzepa), каб узарвацца сапраўднай весялосцю, патрабуе і досціпу простага. Вырафінаваны і скупы на грубасць досціп не быў бы ў стане пабудзіць гэту натуру да смеху. «Гэтыя спевы — дзеці тутэйшых лясоў, — кажа Крашэўскі *, — найлепш малююць стан сялян; але хто б на падставе іх хацеў рабіць вывады пра сапсаванасць і распусту, далёка горшымі б іх (сялян.— Я. С.) уяўляў, чым яны ёсць у сапраўднасці». І сапраўды — смела магу сказаць, што незвычайнасць песень стасуецца зусім супраціўна да маральнасці самога народа. Найлепш гэта тлумачыць О. Кольберг **. Вось яго словы: «Памыляўся б той, хто б хацеў народ вінаваціць у разбэшчанасці на падставе мноства разгульных песень, якія ён спявае; гэта ёсць найўныя выбрыкі добрага гумару, кіданыя ў карчме без непрыстойных рэзультатаў, не менш вынікі нічым не тамаванай сатырычнай жылкі». Тое, што піша О. Кольберг пра вяскоўца з ваколц сандамерскіх, можна цалкам аднесці да селяніна з тутэйшых мясцін...

Напаследак усім тым, хто мне будзе рабіць закіды, што я не павагаўся гэтыя творы неўтаймаванай фантазіі народа прадставіць ва ўсёй аголенасці, адкажу, што з самага пачатку непахісна стоячы на пазіцыі даследчыка народа і таму гледзячы на гэтыя рэчы з такога

* Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy. J. I. Kraszewski). Wyd. w Paryżu, str. 142 (спасылка М. Федароўскага.— Я. С.).

** Lud. Jego zwyczaje etc. przedst. Osk. Kolb(erg). Seria I. Sandomierskie, str. 133 (спасылка М. Федароўскага.— Я. С.).

пункту погляду, нельга мне твораў хоць бы на першы погляд малаважных і благіх апускаць, а тым больш зацямяць іх змест і ўвогуле характарыстычныя бакі падгладжваннем выразаў; таму, каб поўнасьцю справіцца з задачай, нічога мне іншага не астаецца, як гэтыя плоскія і прасцяцкія выказванні прадставіць так, як яны выйшлі з вуснаў народа, у чым, думаю, кожны прызнае за мной слушнасьць, хто толькі шануе аўтэнтчнасьць і памятае правіла: «З песні слова не выкінеш»⁴⁴⁸.

Хоць сам М. Федароўскі добра адказаў на пастаўленае вышэй пытанне, тут можна ўспомніць яшчэ і словы даследчыка беларускай вясельнай абраднасьці акад. М. М. Нікольскага: «Строгіх хавальнікаў маральнасьці XIX ст., якія запісвалі беларускія вясельныя абрады, шакіравала «нецэнзурнасьць» некаторых прыпевак і «непрыстойнасьць» некаторых скокаў і абрадаў. Мы можам з гэтага выпадку сказаць, што тут да беларускай абраднасьці прымянялася чамусьці іншая мерка, чым да старажытнагрэчаскай абраднасьці з яе дыянісіямі, вакханаліямі і пашыранымі звычаямі *hierogamos*, і што моманты, якія шакіруюць «сарамяжных» крытыкаў, сведчаць толькі пра адсутнасьць таго падману і фальшу, якія ўласцівыя буржуазным шлюбным цырымоніям»⁴⁴⁹.

У запісах Федароўскага сустракаем і 35 тэкстаў хрэсьбінных песень. Гэта пераважна жартоўныя песні пра кума, які «да кумы заляцаўся, пасеяці канпелькі абяцаўся» (4066, 4087, 4096), пра куму, бабку-павітуху. Многа сярод хрэсьбінных песень фрывольных, эратычных. Але ж з абрадаў мы ведаем, што на хрэсьбіны моладзь не дапускалася, таму сярод падгуляў-

шых кабет і мужчын можна было запісаць і такія песні. Вельмі мала сабраў этнограф пахавальных галашэнняў (4101—4102), а таксама рэлігійных песень (2059—2063, і то дзве з іх польскія).

Між песень, зафіксаваных на Беларусі Федароўскім, можна сустрэць нямала твораў украінскіх па паходжанні, што шырока бытавалі на беларускіх землях у самабытным слоўным афармленні. Гэта «Ой, пад гаем» (559), «Гоп, мае грычанькі» (2538—2539), «І шуміць, і гудзе» (2546 і інш.), песня 2538 нагадвае ўкраінскую народную песню «Казав мені бацько»⁴⁵⁰. Цікава, што толькі ў адной з песень у пятым і шостым тамах «Люду беларускага» ўпамінаецца бандура (2577), тады як скрыпкі і цымбалы сустракаюцца часта. «Даследчыкам украінскай паэзіі і ўвогуле вуснай літаратуры,— піша М. Федароўскі,— раджу звярнуць увагу на некаторыя песні (асабліва запісаныя на паграніччы з Палессем), з якіх многія, мяркуючы па змесце, з'яўляюцца ўкраінскімі па паходжанні і, быць можа, замёрлыя ў сваёй айчыне, тут яшчэ, між лясоў і балот Палесся, захаваліся дасюль у мала змененай вопратцы»⁴⁵¹.

М. Федароўскі назіраў за ўзаемапранікненнем фальклору беларускага ў польскі, украінскі, рускі і наадварот. Таму побач з вышэй-прыведзеным яго выказваннем варта звярнуць увагу і на іншае: «Гэта яшчэ вялікае сумненне, ці песня, вядомая на Украіне, украінская па паходжанні. Сумнявацца не даводзіцца (гл. Бяссонава!), што многія беларускія песні ўцекачы ў Сеч занеслі на дзяпроўскія парогі»⁴⁵².

У многіх беларускіх народных песнях як каханы ці палюбоўнік выступае казак. «Песень такіх кружыць сотні,— пісаў Федароўскі.— Адкуль гэта, чаму? Няўжо ўсе без выключэння песні, у якіх выступаюць казакі, украінскага паходжання? Можа быць, а і напэўна, што значная частка іх прывандравала з-над Дняпра, бо гэта край суседскі. Але трэба дапусціць, што многія з іх мясцовыя па паходжанні. Радзівілы ж, Сапегі і іншыя беларускія магнаты мелі дваровых казакоў. Зрэшты, сувязі з Украінай былі няспыннымі, мужыкі тутэйшыя, урэшце рэшт (факт!), уцякалі ў Сеч, на дняпроўскія парогі»⁴⁵³. Таму М. Федароўскі, калі класіфікаваў песні і выдзеліў раздзел беларускіх песень пра чужаземцаў, для казацкіх зрабіў выключэнне, размясціўшы іх у розных раздзелах, нягледзячы на тое, што, як ён сам гаворыць, у адной песні «трапляецца ўпамінанне: украінец — чужаземец»⁴⁵⁴. Гэта песня, змешчаная ў пятым томе «Люду беларускага» пад нумарам 552.

З іншых назіранняў Міхала Федароўскага над беларускай народнай песняй варта прыгадаць такія: 1) «пры заканчэнні песні беларус ніколі не бярэ актавы вышэйшай (sic), што звычайна чуто ў песнях велікарускіх»⁴⁵⁵ (пра гэта самае, дарэчы, пісала і З. Радчанка⁴⁵⁶); 2) «вартае ўвагі тое, што ў Пружанскім павеце ўсе без выключэння вясельныя песні спяваюцца на адну ноту»⁴⁵⁷; 3) «у вясельных абрадах народа, які жыве ў Лідскіх ваколіцах, бачым адносна малую розніцу ў параўнанні з абрадамі са старон Ваўкавыска... Ёсць, праўда, і тут некаторыя дробязныя адценні, найбольш іх, аднак, прасачыць можна ў песнях, і таму я

стараўся прадставіць іх ніжэй у поўным камплекце, каб даследчык... мог параўнаць іх з іншымі...»⁴⁵⁸; 4) «калі на вечарніцах пры лёгкім занятку кудзельніцы... рады спяваць любоўныя думы і песні, прыслухоўвацца да расказаў людзей старэйшых, вядомых розумам і да сведчанасцю, адгадваць загадкі..., то падчас свят і розных гадавых урачыстасцей, а менавіта, як надыйдуць «святныя вечары» («шчадрухі»), бачым, як моладзь бавіць час сярод музыкі, танцаў са спевамі і гуляе ў розныя гульні і забавы»⁴⁵⁹.

Беларуская народная песня ў зборах Федароўскага — яркі паказчык высокай культуры вуснай паэтычнай творчасці нашага народа, тонкага майстэрства валодання словам, багацця вобразна-выяўленчых сродкаў, якія былі выпрацаваны на працягу стагоддзяў як асобная, самабытная, непаўторна-нацыянальная паэтыка. Да песень, сабраных Федароўскім, як да канкрэтнага «праламлення» гэтай паэтыкі яшчэ, відаць, не раз звернуцца нашы літаратуразнаўцы. Матэрыял тут сапраўды невычэрпны. Што найбольш кідаецца ў вочы пры аналізе паэтыкі беларускай народнай песні, сабранай М. Федароўскім, дык гэта мноства паралелізмаў. Кантрастны, параўнальны паказ з'яў розных сфер жыцця, паказ адных з'яў на фоне другіх сапраўды ярка раскрываў і паэтызаваў тую ці іншую падзею, сітуацыю, чалавечы характар. Сваёю выяўленчаю функцыяй паралелізм блізкі да параўнання. У народнай творчасці карціны прыроды звязваюцца з душыўнымі настроямі герояў, падзеі людскога жыцця часта малююцца як паралель да з'яў прыроды. Ствараецца так званы псіхалагічны

паралелізм. Вось прыклад з вясельнай песні, што захоўваецца ў архіве М. Федароўскага:

Не праўдзівае дзераво каліна
Казала: «Я цвісці ні буду,
Я ягадак ні зраджу».
Прышоў на каліну Пятроў дзень —
Пусціла каліна белы цвет.
Не праўдзівая дзевонька Марыська
Казала: «Я замуж ні пайду,
Бо малойчыка ні люблю».
Прышоў у бога святы дзень
Паедзе дзевонька на весь дзень ⁴⁶⁰.

Паралелізм — мастацкі прыём даўняга паходжання, калі чалавек не валодаў яшчэ абстрактным мысленнем і пераносіў на прыроду назіранні над сваім уласным жыццём, надзяляў прыроду ўласцівасцямі чалавечага духоўнага жыцця. Інакш кажучы, паралелізм мае сваімі вытокамі першабытны анімістычны светапогляд. Вельмі часты ў народных песнях, запісаных Федароўскім, ён сведчыць пра іх старажытнае паходжанне. У пятым і шостым тамах «Люду беларускага» мы сустракаем паралелізм у песнях самых розных жанраў (85, 173, 194, 213, 242, 323, 407, 542, 754, 783, 790, 831, 849, 856, 894, 906, 1324, 1394, 1504, 1830, 2002 і інш.). Тут і лексіка-семантычны паралелізм, для якога характэрна аднолькавая будова сказаў-паведамленняў, і страфічны, дзе абедзве часткі паралелі маюць аднолькавую страфічную будову. Пры выкарыстанні паралелізму песня звычайна будуецца на супастаўленні двух вобразаў: аднаго — узятага з прыроды, другога — з чалавечага жыцця. Та-

кім чынам, ствараюцца магчымасці для глыбокага і вобразнага раскрыцця думак і пачуццяў, поглядаў чалавека на пэўныя жыццёвыя з'явы, працэсы, падзеі, паяўляецца магчымасць рабіць абагульненні і вывады. Наколькі эфектыўны быў гэты сродак, можна яшчэ раз пераканацца на песні пра гора ўдавы:

Гула пчолка, гула пчолка
Ды па бару лятаючы,
Салодкі мёд збіраючы:
Ой, горкі мой мядок, горкі,
Да без мае грамаданькі
Усеняк свой мёд патраціла,
Сама ў борцю не трапіла.
Ох, заплакала ўдованька
Да па садочку ходзячы,
Вячэраньку гатуючы:
Горка ж мая вячэранька
Да без маго міленькаго.
Сама сяду праці стала,
Дзеткі ж мае па застолью,
На покуці нікого нет,
Такая вячэра, такі і абед.
Дзеткам даю хлеб веяны,
Сама ем ячну зацерку,
Дзеткі ядуць, а я плачу;
З мілым піла мёд і гарэлку (1830).

Тут, акрамя таго, што на супастаўленні адзінокай пчолкі і беднай, адзінокай удавы падкрэслівалася яшчэ больш гаротнае становішча няшчаснай кабеты, сама рытміка песні, дакладны падбор гукаў, асананс, паслядоўнае чаргаванне галосных *у, о, а* стваралі ўражанне плачу, навявалі адпаведную настраёнасць, вы-

клікалі пэўны эмацыянальна-эракавы малюнак.

Народная фантазія выпрацавала розныя формы паралелізму: прамы, адмоўны, разгорнуты і г. д. Ужыванне іх бывала рознае. Некаторыя песні складаліся з дзвюх частак: у першай — малюнак прыроды, у другой — стан чалавека. У іншых гэтыя часткі паслядоўна чаргуюцца (напрыклад, у песні 1394). Яшчэ выразней паралелізм выступае, калі ў песні ўжываюцца паэтычныя звароты да прыроды і чалавека, лірычныя маналогі, дыялог-размова героя ці гераіні з дрэвам, птушкай, полем, лесам, возерам, рэчкай, садам. Даволі часта сустракаецца разгорнуты паралелізм, пры якім абедзве часткі песні моцна звязаны суадноснасцю вобразаў. Часта гэта паралелізм сіметрычны ці страфічны, калі ў першай і ў другой частцы песні налічваецца аднолькавая колькасць радкоў:

Да стаяла пшаніца пры дарозі,
Да стоячы яна гаварыла:
Да дадзела мне тут стоячы,
Да пад гэтым каласком едраным,
Да пад гэтым зерняткам залатым.
Да плакала дзевачка ў цэркаўцы,
Да плачучы гаварыла:
Да дадзела мне тут стоячы,
Да пад гэтым вяночкам руцвяным,
Да пад гэтым аўтаром залатым (790).

У гэтай песні, як бачым, акрамя страфічнага паралелізму, выключна дакладны і другі, стылістычна-гукавы, прыём арганізацыі паэтычнай мовы — анафара. Часам сіметрычнасць

захоўваецца нават і тады, калі ў песні назіраецца нібы падзел на чатыры часткі, супастаўленне дзвюх у сваю чаргу падзеленых: у першай — пытанне да прыроды, у другой — адказ на яго, у трэцяй — пытанне да чалавека, у чацвёртай — выясненне яго (гл. песню 407), або дзве часткі з пытаннямі да прыроды і чалавека (831):

Бяроза, бяроза ні п'яна, цвяроза,
Чаго хмурна стаіш? Ці ветру баішся,
Ці ветру баішся, ці дажджу жадаеш?
Ветру ні баюсё, дажджу ні жадаю,
Таго я хмурна, што месца ні маю,
Бо на маём месце зялён явар расце,
Зялён явар расце — шырокае лісцё.
Дзяўчына, дзяўчына, чаго хмурна ходзіш?
Ці галоўка баліць, ці свет заневоліць?
Галоўка не баліць, свет не заневоліць,
Да таго я хмурна, што не даў бог долі.
Што не даў бог долі як маёй радзімі.
От мая радзіма багатая і шчаслівая,
А я дзеўчынінька надто нешчаслівая (407).

Агульная ж тэндэнцыя кампазіцыйнай будовы песень на аснове паралелізму заключаецца ў тым, што другая частка — тая, дзе гаворка ідзе пра стан чалавека, падзею, сітуацыю — звычайна імкнецца да разбудоўвання яна больш шырокая, разгорнутая, большая аб'ёмам за першую. Прыкладам такіх песень з разбудаванай другой часткай з'яўляюцца ў «Людзе беларускім» нумары 194, 213, 242, 418, 1324, 1394, 1504 і г. д.

Вось як гэта выглядае ў тэксце:

Ні шум, ні шум да дуброванька,
Ні шум, ні шум да зялёна!

Не плач, не плач, да й удованька,
Не плач, не плач да й маладая!
Ой, як жа мне да й не шумеці,
Галью майму да не жаўцеці,
Цераз мяне да пагон ідзе.
Пагон ідзе, купцы едуць,
На карэнях да агонь кладуць,
Падкоўкамі да карэня б'юць.
Як жа мне да не плакаці,
Усе казакі з вайны едуць,
А мой мілы да й убіт ляжыць.
У правай ручцэ да каня дзяржыць,
А леваю да расу бярэ,
Расу да бярэ да на сэрца лье:
Раса ж мая да крапушчая,
Душа ж мая да жывушчая,
Таварышы да мае братцы!
Завядзеце да каня майго
Завядзеце да войцу і к матцы.
Накажэце да маёй жонцы,
Няхай яна да мене не жджэ,
Няхай сабе за другога ідзе.
Ой, калі ёй да пагорш будзя,
Яна мяне спамінаць будзя,
Ой, калі ёй да палепш будзя,
Яна мяне праклінаць будзя (1394).

Часта ў песнях, запісаных М. Федароўскім, сустракаем пастаянныя эпітэты, словы з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі, якія надаюць твору мяккі лірычны каларыт, задушэўнасць тону, сардэчнасць. Так, конь у песнях — вараненькі, малойчык — маладзенькі, дубок — зеляненькі, галубочак — шызы, русая касіца, сцюдзёная вадзіца, зялёны барвіночак, лясо-чак, чырвоная калінонька і г. д.

Нямала ёсць цікавых рытмічных ходаў, але найбольш арыгінальная і цікавая гукавая інструментоўка многіх песень. Многія тэксты маюць адточаную, звонкую рыфму, яны насычаны гукавымі паўторамі, якія ствараюць мілагучнасць, надаюць выразнасць і эмацыянальную афарбоўку мове:

А, здаецца, той лясок не высок,
Не праходзіць галасок на лясок (210).
На гары авёс высокі парос,
На даліне жыта капытамі збіта (349).

Рыфма, хоць і не заўсёды абавязковая ў народнай песні, сустракаецца вельмі часта. Яна ўзмацняе змест, эмацыянальнае гучанне тэксту, бо словы, уключаныя ў рыфму, самім сваім месцам у радку прыцягваюць да сябе ўвагу. Рыфма стварае багаты гукавы паўтор, які ўзмацняе музычнасць мовы песні, часта мае непасрэднае кампазіцыйнае значэнне — «звязвае» радкі ў страфу, вылучае яе як кампазіцыйную частку. Сустракаюцца і выключна дакладныя рыфмы:

Ані сцежанькі, ні дарожанькі,
Паехаў мой мілы да варожанькі (103).

Я буду пісаць табе чорным атрамантам,
А ты будзеш чытаць з плачам і з лямантам
(336).

Я яму кашуленьку шыю,
А ён мяне кулаком у шыю (1246, 1304).

Найчасцей жа, як і ўвогуле ў беларускай народнай паэзіі, рыфма ў песнях, запісаных Федароўскім, асанансная.

Цікавыя і арыгінальныя, глыбока паэтычныя вобразы ў песнях, сабраных Міхалам Федароўскім. Вось песня, у якой жонка праклінае благога мужа:

...Няхай па ём тужыць агонь да вада,
Не я буду тужыць па ём малада!
Да драў ён лучынаньку з маіх белых плеч,
Да ўшчапляў ён ушчэпушкі з маіх белых
рук,
Да віў ён канчушкі з маіх русых кос,
Да пушчаў ён рэчушкі з маіх дробных слёз
(3336).

А вось як аплаквалі родныя смерць дзяўчыны:

...Матка плача, як звод звоніць,
Татко плача, як гром грыміць,
Сястра плача, як зязюлька кукуе,
Братко плача, як салавейко свішча (1931).

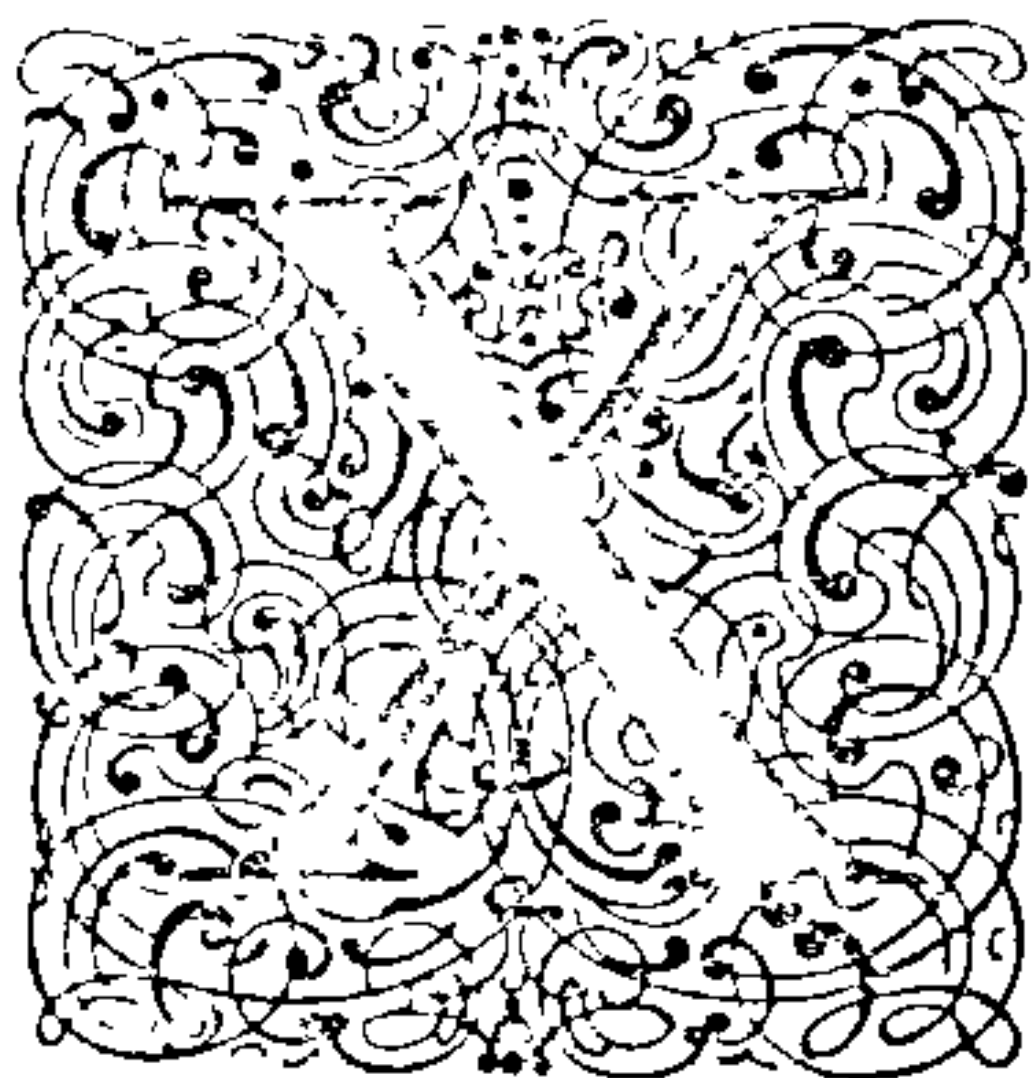
Наогул жа паэтыка песеннай спадчыны, сабранай Федароўскім,—вялікая тэма спецыяльнага даследавання і ў рамках агульнай працы, прысвечанай фалькларысту, зразумела, не можа быць дастаткова поўна асветлена.

Беларускія народныя песні, сабраныя М. Федароўскім,—неацэнны скарб, які непамерна ўзбагаціў беларускую нацыянальную культуру. Па яго зборах мы цяпер маем магчымасць пераканацца ў глыбокай паэтычнасці нашай народнай песні, вывучаць душу народа, зразумець яго псіхалогію і этыку, глыбей пранікнуць у таямніцы беларускага нацыянальнага характару, прачытаць адвечныя думы і спадзяванні народа. Этнограф запісаў шмат сацы-

яльна вострых твораў, накіраваных супраць прыгнятальнікаў народа, яго крыўдзіцеляў. З многіх песень і прыпевак відаць адносіны народа да рэлігіі і яе служкаў, да царскай салдатчыны і г. д. Усё гэта яскрава гаворыць пра аб'ектыўнасць і сумленнасць М. Федароўскага як вучонага-фалькларыста, для якога важна было запісаць і падаць для ўсеагульнага карыстання народныя скарбы так, як яны жылі ў народных масах. М. Федароўскі данёс да нас шмат такіх твораў, якія да яго былі або зусім не запісаны, або запісаны далёка не вычарпальна. Беларускія народныя песні і мелодыі, запісаныя Міхалам Федароўскім, узбагацілі не толькі нашу нацыянальную духоўную спадчыну. Яны — самабытны ўклад і ў агульнаславянскую культуру ўвогуле.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

арактарызуючы работу этнографай у Галічыне ў 90-я гады XIX ст., І. Франко пісаў, што ў гэты час паяўляюцца збіральнікі новага тыпу, якія, «ахапляючы шырокія навуковыя гарызонты, адначасна стараюцца вычарпаць запас этнаграфічных фактаў у пэўнай ваколіцы, падаць, напрыклад, увесь рэпертуар песень, апавяданняў і г. д. нейкага незвычайнага апавядальніка ці рапсода, вычарпаць запас песень, казак, абрадаў данай ваколіцы, з другога боку, ахапіць запас даступнага аднароднага матэрыялу ў

цэлым краі»¹. Такім збіральнікам новага тыпу і быў Міхал Федароўскі. Выбіраючы запас фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў там, дзе ён жыў (Ваўкавышчына, Слонімшчына), ён імкнуўся сабраць падобны матэрыял на ўсім абшары Заходняй Беларусі, дабіраючыся ў час экспедыцый нават да Ашмянаў і Ліды на поўначы, Пружанаў і Косава на поўдні, амаль да Мінска на усходзе, Беластока і Сухаволі на захадзе. М. Федароўскі быў пераважна збіральнікам. Галоўныя рысы яго збіральніцкага метаду: філалагічная дакладнасць і абсалютная паўната запісу непасрэдна з вуснаў апавядальніка, спевака; прыстасаванне фанетычнага пісьма для перадачы марфалагічных і фанетычных асаблівасцей мовы, у выніку чаго запісы з'яўляюцца немалой каштоўнасцю і для дыялекталогіі.

У трактаванні ж этнаграфічнага і фальклорнага матэрыялу ён не адыходзіць ад рамантычнага дылетантызму многіх сваіх папярэднікаў. Пры выданні сабраных казак, паданняў, легенд, павер'яў ён абмежаваў сваю ролю задачамі «прадметнага ўкладальніка матэрыялу». Збіральнік, як і многія фалькларысты таго часу, не звяртаў дастатковай увагі на сацыялагічны падыход да вывучэння народнай творчасці, на тлумачэнне яе ў сувязі з сацыяльнымі, палітычнымі, эканамічнымі ўмовамі жыцця працоўных. І хоць ён не паказаў эканамічнага прыгнёту і палітычнага бяспраўя беларускага працоўнага сялянства, але, як сведчаць архіўныя матэрыялы, намагаўся вызначыць прычыны цяжкага сацыяльнага становішча працоўных мас. «З прычыны раздраблення грунтаў, з кожным годам утвараецца

штораз больш мнагалікі вясковы пралетары-
ят»²,— запісаў Федароўскі на адной з картак.
Лбо на другой: «У заходніх паветах (Сак(оль-
скі), Бел(астоцкі), Ваўк(авыскі)) назіраецца
працэс выдзялення вясковай буржуазіі, а так-
сама грамадзянства, якое гаспадарыць на
фальварковых землях»³.

Адной з істотных прычын беднасці сялянскіх
мас было безземелле, бесперапыннае драбнен-
не і без таго дробных надзелаў сялянскіх сем'-
яў, перараздзел паміж членамі сям'і. Назіра-
ючы гэтыя працэсы, М. Федароўскі занатоўваў:
«Мужыцкая гаспадарка дрэнна дае прадукцыю
з-за наст(упных) прычын: 1) падзел палеткаў,
часта раскіданых вельмі нязручна; 2) падзелы
паміж сем'ямі на дробныя кавалкі; 3) брак
крэдыту; 4) брак паняцця пра меліярацыю і
прагрэс, кансерватызм, руціна; 5) недахоп ні-
жэйшых сельскагаспадарчых школ»⁴. Робячы
выпіскі з «Памятной книги Гродненской губер-
нии на 1896 г.», дзе гаварылася, што ў Гро-
дзенскай губерні ў 1864 г. сялянам дадзена
90 216 участкаў, з іх у 1894 г. разбіта на част-
кі 46 858, М. Федароўскі заўважае: «На самой
справе раздробленых участкаў значна
больш»⁵. Адсюль ён паўстае перад намі не як
старонні назіральнік, а як жывы сведка і
ўдзельнік грамадска-палітычнага жыцця таго
часу.

Ацэньваючы фалькларыстычныя зборы
М. Федароўскага сёння, вучоныя, вельмі скеп-
тычна або і зусім абыякава ставячыся да яго
як інтэрпрэтатара фальклору, адзначаюць каш-
тоўнасць сабраных ім матэрыялаў.

Патрыярх польскай фалькларыстыкі
праф. Ю. Кржыжаноўскі, характарызуючы

Федароўскага-тэарэтыка як «бездапаможнага вандроўніка, які заблудзіўся на бездарожжах фалькларыстыкі канца ХІХ ст.», піша, што такая характарыстыка «не датычыцца яго «матэрыялаў да этнаграфіі славянскай», велізарнага збору тэкстаў, ім запісаных і выдадзеных. Іх збор, а значыць «Люд беларускі», мае сёння такую ж самую вартасць, якую меў у час іх запісвання, а нават і большую, бо ўзросшую з-за іх адлегласці ад нас у часе. Інакш кажучы, для нас усёроўна, што Федароўскі думаў і пісаў пра гэтыя тэксты. Уся справа ў тым, што ён іх запісаў і збярог ад забыцця, перадаўшы пазнейшым даследчыкам»⁶.

Міхал Федароўскі не абмяжоўваўся зборам фальклору, а займаўся дакладным комплексным вывучэннем побыту і жыцця беларусаў. Пакінутыя ім запісы, якія захоўваюцца ў архівах Польшчы і дасюль не апублікаваны, сведчаць пра настойлівую і шырокую, тытанічную працу Федароўскага ў галіне этнаграфіі, даследаванні матэрыяльнай культуры беларускага народа, у галіне мовазнаўства, археалогіі, гісторыі і інш. Даследаваць дзейнасць Федароўскага-этнографа, Федароўскага-лексикографа, Федароўскага-археолага, Федароўскага-гісторыка — пачэсная і ўдзячная задача вучоных Беларусі.

ДАДАТАК¹

В Я С Е Л Л І

МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЛАВЯНСКАЙ ЭТНАГРАФІІ

С е р ы я II^a

Люд з ваколіц Пружанаў, Бярозы, Шарашова,
Сяльца, Малеча і Белавежы

С е р ы я II

1. А б р а д ы

*А. Вясельныя звычэй**

Запыты. Залёты. У нас тутэчкі на Літве**, як у цэ-
лой Польшчы весною і ў осень бываюць часта святкі
(одпусты), на которэ сходзіцца многа народу. Як гэто
старая прыказка: «Як многа лісця на капусці толькі
молодэжы на одпусці». Напрыклад, пад Пружаною ёсць
Засімовічы, гдэ жывэ святок на Покрову. Там падобна
як і на іншыя святкі збіраецца молодэж на *Запыты*. Гэто
значыцца которы молодзік замышляе сабе которую дэў-
чыну, там вон ёе угледэўшы пытае, чы можна ёму пры-
ходзіці з *дружком* (сватам) у сваты. Об гэтых *запытах*
прыказваюць:

Ідзетэ до Засімовіч пыд дуб,
Выберэце сабе, которы которой люб.

Колі молодэц отрымае прыхыльное слово од дэвухы,
тогды ў оўторок вэчэрэм альбо об той порэ ў чэтвэр
просіт *дружка* (свата) і сваньку і з імі удаецца до хаты
бацька і матэры тое дэўчыны.

* Ва ўсходняй частцы Пружанскага п(аве)та.

** На ўсход ад Пружанаў, г. зн. едучы на Малеч да
Бярозы Картузскай. Люд тут ужо не гаворыць гавор-
кай, блізкай да ваўкавыскай, як гэта мы бачылі ў пес-
нях і думах, запісаных у ваколіцы Шарашова і Бела-
вежы, а закідае па-палеску. Некаторыя мае абзацы, што
датычацца вяселля, з'яўляюцца дакладным узорам дыя-
лекту, пра які ідзе гутарка. Ва ўсякім выпадку, аднак,
у песні мова крыху далікатнейшая.

Едучы краз цэлую дарогу сванька спевае:

364

Ой коло двору,
Коло новаго
Бітая дорожэнька.
Ой, туды ехаў молод Ясенько
На войну воёваці.
Нахілілася чырвона калінка
Над яго дорожэньку.
Вон выняў меча з праваго плеча
Стаў каліну рубаты.
Вышоў до яго баярышко,
Стаў яго умоляты.
Прошу я тэбэ, ходзі до мэнэ
Обеда обедаці.
Ой, дзяку тобе, нема колі мне
Обеда обедаці,
Моя Касенька розплакалася,
Нема кому уцешаці.

Увайшоўшы до хаты, дружко одзываецца: «Похвалёны Езус!» На што ему одказвают господарэ: «На векі амэн!» Дружко: «Мы прысланы, коб быў стол засланы, чарочка подана і дэўка прызвана». І пры гэтых словах дружко выймае пляшку з кішэні і ставіт на стол. Тогды зачынают піці гарэлку господар з дружком, а *сваха* стараецца закускі.

Выхыляючы чарку, кажут гэтакімі словамі. Дружко: «Дай жэ божэ, коб было гожэ. Қоб нашэму тэляты воўка пойматы». Господар: «Будзь здароў, пане сватэ». Дружко: «Дай божэ на здароўе!» Як п'ют борыш, то найбольш прыстают до дэўкі, а вона на знак што згаджаецца надоп'е крышку з чаркі. Сванька сэдэчы за столом заводзіт:

365 *

Ехалі сваты мімо гай зелёны,
Мімо гай зелёны, мімо сад вішнёвы.
Сад полomalі, сокола зэгналі,
Зелёну рутэньку коньмі стопгалі,

* Варта мець на ўвазе, што ў Пружанскім (павсе) усе без выключэння вясельныя песні спяваюцца на адну ноту, а мелодыя іх такая смутная.

У красной панночкі праўды пыталі:
Красна панночка, чы будэш наша?
Колі будэш наша, мы сад одсадзім,
Мы сад одсадзім, сокола прынадзім,
Зелёну рутоньку сам бог зародзіт.

Маты дэўкі обвівае пляшку пэрыстым поесом, шчо дае молодому право ехаці до дому з доброю надзеею. На самом од'ездзе дэўчына завязвае дружкові ручнік чэрэз правое плечо. Гэтакіх подаркоў дружко зоўсюды достае проз цэлое вэселе сем: першы на залётах, другі на заручыны, трэйці на даведзіны ў опошні чэтвэр пэрэд вэселем, чэцвэрты по розплецінах, пяты на уповіване, шосты на подымане молодых, а сёмы на укончані вэселя.

Заручыны. Запоіны. Адразу пасля залётаў у першую суботу адбываюцца *заручыны*, якія часам называюць *запоінамі*. У іх прымаюць удзел не толькі дружко з маладым, але і яго бацькі і найбліжэйшыя суседзі. Малады на запоіны прывозіць з сабою барылка гарэлкі, а таксама некалькі *сайлукоў*², напоўненых свіным мясам, каўбасою і сырам. Да ўсяго гэтага яшчэ абавязкова павінны быць вялізны бохан хлеба і пару пшанічных пірагоў.

Дзяўчаты, якія знаходзяцца тут падчас бяседы, спяваюць:

366

Заручыны і запоіны
Бог нам даў, бог нам даў.
Не завідуйце, добрыя людзі
Будэ і вам, будэ і вам.

367

Ой, у городзе віно родзіт,
Розсцэлаецца зелье,
Зачынаецца, починаяцца
У нас вэселе.
Бог нам дае,
Матуля спомагае,
Ешчэ до того
Родзіма прыставае.

Наступным днём, г. зн. нядзелай, малады разам з дружкам едуць у адпаведную парафію даць на запа-

ведзь. Бяседа на заручынах цягнецца часамі да панядзелка. Гэта час, у які звычайна ідуць размовы з бацькамі пра прыданае маладой. Вясельную дружыну складаюць: дружко, паддрузы, чашнік, маршалак, заводчык, вазніца, 2 сванькі, дружка і нерэгламентаваная лічба каравайніц.

Даведзіны. Дзевіч вечэр. У апошні чацвер перад вяселлем бываюць *даведзіны*, на якіх дружко ад імя маладога ўручае дружцы чаравікі, у якія маладая абуецца, выяжджаючы да шлюбу. Па мястэчках гэты звычай адбываецца не ў чацвер, а ў суботу, г. зн. у час дзявічага вечара, на які маладая запрашае ўсіх без выключэння. У Пружане чаравікі, завязаныя ў хустку, дружко падае дружцы на талерцы разам з руцвяным вяночкам, паважна паўтараючы тройчы наступную арацыю (рацыю):

Пшысыла млодзенец
Тшэвікі і венец.
Од бога назначоны,
А од ойца і маткі поблагославёны:
Прошэ вацпанны пшыёнць!

Пасля гэтага дружка прымае перш за ўсё вяночак (на пярсцёнку абвіты рутай), а пасля чаравікі. У гэты момант *музыка*, іграючы, прыспеўвае:

368

Ой, чы з пэрцэм, чы не з пэрцэм
Я до тебе з шчырым сэрцэм,
Дзеўчыно мая,
Заручоная.
Я до тебе прыходзіў,
Чэрэвічкі прыносіў,
Дзеўчыно мая,
Заручоная.
Цебе ў дому не застаў,
Чэрэвічкі просвістаў,
Дзеўчыно мая,
Заручоная.

Па вёсках дзявічы вечар у склад вяселля не ўваходзіць.

Я забыў сказаць у адпаведным месцы, што падчас заручын дзяўчаты спяваюць наступную песню:

Скажы, скажы, дэвіца,
Ты мая красавіца,
Як белы лён
Сеяці, сеяці?

Тут сванька або адна з кабет прабягае, падскокваючы, па хаце і рукой паказвае, як сеюць, адначасова выспеўваючы так:

Гэта с'як,
Гэта так.
Гэта гэтак,
Гэта так.
Пры доліні лён,
Пры доліні лён.
Пры шырокой
Беленькой.

Дзяўчаты:

Скажы, скажы, дэвіца,
Ты мая красавіца,
Як белы лён
Полюць, полюць?

Музыка падыгрывае, а тая самая кабета, падскокваючы ў такт да музыкі, праваю рукою скубе ў паветры, адначасова прыспеўваючы як вышэй. Пасля дзяўчаты спяваюць такім жа самым чынам, пытаючыся ў дзяўчыны нібыта з боку маладога: «Як белы лён рваці-рваці, як белы лён біці, слаці, церці, трапаці, як белы лён чэшуць, прасці, ткаці, бялят, урэшце як з белага льну кошулькі шыют». За кожным разам сванька, падскокваючы ў такт музыцы, рукамі робіць адпаведныя рухі, то нібы б'ючы, тручы, чэшучы, ткучы і г. д. Спяванне гэтай песні і адказы кабеты, якая танцуе, займаюць некалькі гадзін часу.

Нядзеля. Запросіны. У нядзелю рана маладая з дружкай, а малады з чашнікам абходзяць усе хаты ў вёсцы, запрашаючы на вяселле такімі словамі: «Прашу бога да і вас, будзьце ласкавы прыдзетэ на вэселе до нас». Просьбу гэту суправаджае нізкі паклон.

Абедзве ж маткі маладых ідуць на вёску, дзе кожная асобна запрашае суседак на мяшэнне караваю. Каравайніц звычайна бывае ад шасці да васьмі.

У хаце маладой вялікая гамонка, наплываюць штораз новыя і новыя госці; засцілаюць сталы абрусамі, а лавы ручнікамі і да т. п. Прыгатаванні робяць да прыезду маладога і яго дружыны.

Равесніцы і сяброўкі, акружыўшы маладую, спяваюць:

370

Ой, рано, рано по зарэ
Прыедзе молоды на коню.
Ешчэ з коніка не зсядаў,
А ўжэ маладой ручку даў —
Чы жыва, здорова, Ганулька?
Я еду молоды до торгу,
Шчо кажэш купіці, то куплю.
Купі мнэ сады з вішнямі,
Купі мнэ сэло з дэўкамі,
Купі мнэ место з сцёнжкамі (стужкамі).

Выезд маладога з дому. Перад выездам у хаце маладога можна пачуць наступныя песні:

371

Не горох по дорозі каціўса —
Ясенько ў дарогу радзіўса.
Баценьку, куды мне ехаці?
Едзь, сынку, шырокім госцінцэм,
Завэрні конікі до сэла,
Там твоя Ганулька вэсэла,
Усё ідучы з каморы танцуе,
Свае падружачкі частуе.
Гуляйце, падружачкі, гуляйце,
Гуляйце і о ніц не дбайце,
Бо ўжэ мое гуляне мінае,
Ясенько вэночка здымае,
Коніку на грыву ўкладае.
У коніка грыўка плецена,
Ганулька з Ясеньком злучэна.

372

Лецеў сокол чэрэз тры лэсы,
Чэрэз тры лэсы, чэрэз чэтыры.
На п'ятом лэсу паў на орэшэ,
Паў на орэшэ, з лэсом говорыў.
Ой, лэсу, лэсу, чом ты не шуміш?

Чэрэз тэбэ лэсу крылом не сегну,
Крылом не сегну, шорком не рушу.
Ехаў Ясенько чэрэз тры сэла,
Чэрэз тры сэла, чэрэз чэтыры,
На п'ятом сэле застанавіўса,
Застанавіўса ў тэсця на дворэ,
У тэсця на дворэ, на вронем коне.
Ой, коню, коню, грай пада мною,
Узвэлічай мэнэ пэрэд тэсценьком,
Пэрэд тэсценьком, як пэрэд баценьком.

Калі ў маладога няма бацькі:

373

Зелёная дубровонько,
Шчо ў тэбэ пенькоў много?
Зелёного нігодного,
Пасым'я ні з годного.
Молоды Ясеньку,
Шчо ў тэбэ бацькоў много,
Родного нігодного?
Парадонькі ні з одного?

Перад тым як малады вось-вось пачне ўбірацца:

374

Стояла рутэнька ў край плота
Дробненькім дожджыком обліта.
Ой, там Ясенько ўмываўса,
Своім ворожэньком кланяўса:
Ой, мое ж веце(вы) ворогі,
Да не пэрэходзьце дарогі,
А нехай перэйдзе сам пан бог
І мой баценько наперод.

Калі неўзабаве надыйдзе час ад'езду, дружко заклікае бацькоў і прысутных так: «Пане ойчэ, пані матко, панове суседзі і прыяцелі! Паблагославеце з панам богам вшэхмагонцым гэтому дзіцяці». Пры гэтых словах малады падыходзіць да кожнага паасобку, нізка кланяецца і атрымлівае такое благаславленне: «Нехай тэбэ бог благословіт шчасцем, долею і ўсім добрым». Дзяўчаты ў гэты час спяваюць:

375

Корыса, корыса,
Нізенько клоніса

І старому, і малому,
І баценькові своєму.

376

Лецелі гусонькі до дубу,
Клікалі Ясенька до шлюбу.
Ой, што ж вам, гусонькі, до того?
Ест у его баценько для того.
Сцелеце коберцы я сяду,
Благослові, ойчэ, я еду.
Благослові, родная маці,
Коб даў шчасліво шлюб узяці.

Як толькі гэтыя песні адспяваюць, *дружко бізуном* (які, як сімвал свае ўлады, заўсёды трымае ў руцэ) хрысціць дзверы, кажучы: «У імя айца і сына і святога духа, аман».

Пасля гэтага ўся дружина высыпае з хаты і займае месцы на вазах, што стаяць тут, а бацька маладога з хлебам і соллю тройчы абходзіць вакол вясельных павсак. Дзяўчаты, што стаяць у варотах, пры гэтым спяваюць:

377

Ой, ворагі, ворагі,
Не пэрэходзьце дарогі.
Нехай пэройдзе сам пан бог,
А родны баценько напэрод.

Услед ад'язджаючым:

378

Кропі оно ты коня,
Коб бог зносіў дзіця
З вэлікой дорожэнькі,
З чужое сторонэнькі,
З паміжы чужых людзей.

Прыбыцце маладога. Выезд да шлюбу. Звычайна яшчэ да прыбыцця маладога *маладуха* разам са сваімі сяброўкамі адпраўляецца ў каморку, дзе яе прыбіраюць у вясельныя шаты і спяваюць:

379

Бедна моя голоўка на свеці,
Дзе мне грэбенца подзеці?

Оддала б сестронкам да згубят,
Понесла б на место — не купят.

380

Ой, у недзелю рано
Молодзенька Ганулька
У сад ходзіла,
Із руты росу брала,
Росою умываласа,
А косою уцэраласа.
Росою росенькою,
А косою русенькою.

Як толькі прыедзе малады, маладую, вывеўшы з каморкі, садзяць пасярод хаты на дзяжы, накрытай вывернутым воўнай наверх кажухом. Старэйшы брат або адзін са сваякоў расплятае касу. У гэты час дзяўчаты спяваюць:

381

Бедна мая голоўка на свеце,
Хто мне косэньку розплеце?
Одозваўса старшы брат у каморы:
Я твой, сестронко, родзоны,
Я тобе косэньку розплэту,
Я тэбэ до шлюбў завэзу.

Пасля гэтага матка прышпіляе прывезены маладым вяночак. Шчотку, якой расчэсвалі *маладую*, выкідаюць за парог хаты.

Пачынаецца сьнеданне, у якім маладыя не ўдзельнічаюць, бо адпаведна са старым звычаем да шлюбў едуць нашча. Тым часам дзяўчаты, калі ўжо набліжаецца час выезду, ад імя маладых запрашаюць усю дружыну да шлюбў такім чынам:

382

Ходзіт молада по новым дворэ
Косонькі разпусціўшы,
Собэ дружэчкі просіт:
Едзь сванько за мною,
За русою косою,
За беленькім лічком,
За злёным веночком.

Такім самим чынам запрашаюць найперш старэйшага, а пасля малодшага брата, затым чашніка, паддружка, музыку і г. д. Пад канец сьнедання заводзяць такую песню:

383

Ой, у городзі
На ярой руці
Плакала Ганулька
Веночок в'ючы.
Почуў Ясенько
По коні ідучы.
Чого сэрдэнько
Плачэш рэўненько?
Ой, як жэ ж бо мне,
А не плакаці.
У тэбэ молодого
Родні много,
У мэнэ молодое
Подаркоў мало.
Ой, не журыса,
Молода Ганулька,
Я свого баценька
Сам пэрэпрошу
Нізкім уклоном,
Ціхенькім словам.

Сіраце (у мяшчан):

384

Кругом соўненько да у гору ідзе
Наша Ганулька да шлюбу едзе.
Ее косэнькі розчэсаные
Ее сэрдэнько розжаленое.
Обойдзі, Ганулька, уоколо стола,
А ўпадзі мацёнцы на белыя ножкі
Ошыбнуць тебе дробныя слёзкі.
Пошли, Ганулька, солоўя до саду
По мацёнку дарогую,
А зозульку на Украіноньку
По ўсю твою родзімоньку:
Ешчэ соловэй не прылецеў,
А матэнька промаўляе:
Сырая зямліца дзверы зайняла,
Окном не пускае.
Моі ручкі шолком звязаны,
Не могу іх зняці

До свого дзіцяці.
Не могу рады даці.
Коб я была зозулькою,
То б я ўмела летаці.
Полецела б по ўсему свету
Свого ойца шукаці.
Полецела б на могілу,
Там сказала б ку-ку!
Мой баценьку, мой родненькі,
Падай хоць мне белу руку.
Не тая, моя Ганулечко,
Гадзінэнька настала,
Коб хутко сырая земліца
Нада мною разстала.

(У сялян):

385

Годзе молада седзеці,
Ідзі баценька просіці.
Учора ходзіла,
То не збудзіла,
Не прышоў нараджаці.
І цепер ходжу
Такі не збуджу,
Не прыйдзе выпраўляці.

386

Знаці молодэнька,
Знаці молодэнька,
Ой, шчо ты сіротэнька.
Шырокі двор,
А малы збор,
Тут твого роду мало.
Пошлі солоўя на Украінэньку
По свою родзімэньку,
По родного баценька.
Соловэй злэтаў,
Родзіму зыскаў,
Родного бацька німа.
Сырая земля
Ручкі прыняла,
Окенцо заслоніла.
До свого дзіцяця,
Да й до родного
На вэселё не пусціла.

Калі маладая страціла брата:

Зелёна рутэнька,
 Чэму у тэбэ пенькоў много?
 Зелёнаго нігоднаго.
 Молодзенька Ганулько,
 Чэму у тэбэ браткоў много,
 А роднаго нігоднаго?
 Порадэнькі ні з годнаго.

Пасля таго як адспяваюць гэтыя песні, дружко ўстае са свайго месца, і, звярнуўшыся да бацькоў, кажа: «Пане ойча! Пані матко! Проша о благославенство». Тут жа маладыя, падышоўшы, кленчаць, а бацька, робячы над іх галовамі знак с(вято)га крыжа, прамаўляе: «Нехай вас бог ведзе шчасліваю дорогам проз цэло вашо жыццё». Доўга не бавячыся, ад'язджаюць у царкву.

Пячэнне караваю. Пасля ад'езду вясельнага пезда каравайніцы, сабраныя як у доме *маладухы*, так і маладога, бяруцца мясіць цеста на каравай. У Пружанскім (павеце) не рашчыняюць цеста загадзя за тры дні, як гэта робяць у ваколіцах Ваўкавыска, але замешваюць адразу на дражджах. Караваяў пякуць трынаццаць. З іх адзін галоўны, прыбраны гускамі, барылачкамі, птушкамі, пляцёнкамі і зверху ружай, вызначаецца сваімі велізарнымі памерамі (з 5-ці гарцаў мукі). Дванаццаць астатніх, шмат меншых за папярэдні, называюць *каравайчыкамі*. Каравайчыкі прызначаюцца на падарункі пану, аканомам, ксяндзу, лепшым сваякам і арандатару; кожнаму з іх каравайчык падносяць на драўлянай талерцы і накрываюць яго намёткай з тонкага палатна ў некалькі локцяў даўжыні.

Месячы каравай спяваюць наступныя песні:

Зберайцеса коровайночкі ўсе пяць,
 Наймеце себе служэчку помагаць.
 А наняўшы по віноград пошлеце,
 Той віноград у коровай улеце.
 Той коровай як віноград зрасцецца,
 Нашым молодым на добры быт кладзецца.

Ясны месячык на дворэ свеціт,
 Сам бог крсвай месіт.

Анелі воду носят,
Найсвентшое просят:
Найсвентшая маці
Ходзі нам помагаці
Коровая згібаці.

390

Коровайночкі, мое панночкі,
Гыбеце, не малеце,
Белымі ручэнькамі,
Залатымі персцёнкамі,
Бо ў мэнэ роду много,
А ў мого мілого
Ешчэ большэй роду,
Қоб было чым обдарыці,
Короваем обдзеліці.

391

Коровайночкі гожы,
Звілі коровай з рожы.
Усё цесто покралі,
У кішэні поклалі.
На дзіво ім прышло —
У кішэнях цесто зышло.
Як сталі танцоваці,
Стало цесто выпадаці.
Стыдно вам, коровайночкі, стыдно,
У вас з кішэняў цесто відно.

392

Свеціт месяц на дворэ,
Гыбют коровай на столе.
Ой, хто ж там гыбе?
Брат з сестрою
І з тройчастою свечою.

Замясіўшы:

393

Над нашым караваём
Усе сады зацвітают
У чэрвоныя кветкі,
Қоб каҳаліса дзеткі.

295

Ох, хто ж тому так не віноват
 Як Ганульчына маці.
 Ох, шчо спозніла свойму дзіцяці
 Коровая гібаці.
 Пошла вона по суседочкі,
 Суседочэк спрохаці.
 Ой, мое ж веце да суседочкі,
 Станьце мне ў помоцы
 З вечэра да поўночы.

Ой, матко, гутко (гутка — мушка, што
 бзыць)

Завініса хутко.
 Покуль завінешса,
 То і ноч мінецца.
 Матка завінула,
 Коровай згарнула.
 Суседок спросіла,
 Коровай усадзіла.

Побежымо мы пыд ліпэньку,
 Ухопімо мы ліпового лісту,
 Пыдсыпемо пыд коровай.
 Расці, короваю, як ліпэнька,
 А шышэчкі, як гольечко.

Коровайночкі п'яны
 Усей коровай покралі,
 То ў рот, то ў кішэню,
 То для дзецей на вэчэру.
 Той коровай розбуяў,
 Кішэню розорваў.
 Пры пасадцы караваю ў печ:

Ой, дзе ж тая господыня, шчо была,
 Коб пожычыла коровайночкам помэла.
 Ой, дзе ж тая господыня, шчо з хаты,
 Коб пожычыла коровайночкам лапаты.

Ой, чыя ж то губаня
Коровая гібала?
Чэрвоная хорошая
Загнет закладала.

Пасадзіўшы:

400

Ой, хорошы наш коровай, хорошы,
Бо хороша коровайночка садзіла.

Вымаючы:

401

Дай жэ божэ, добры час,
Як у людзей, так і ў нас
Шчаслівую гадзіну
На нашу радзіму.
Ой, шчоб нашой родзімі,
Шчоб ёй жыто родзіло,
Шчоб ёй жыто, пшэніца,
Уселякая пашніца.

402

Былі мы на банкеці
У господаровой клеці.
Ой, пілі мы там і елі,
Добрыя мыслі мелі.
Ой, гічэ наш коровай, гічэ,
Коровайночок клічэ.
Ой, дзе ж веце коровайночкі подзеліса?
Шчо коровая забыліса.
Чы вы на мэду папіліса,
Шчо мэнэ забыліса.
Мы на мэду не запіліса,
Коровая не забыліса.

Дружко, выносячы каравай у *клець*, кружыцца з ім
тры разы і выкрыквае:

Гоц, гоц, боска моц,
А наша пацеха.

Вяртанне з касцёла. Уся вясельная дружына пасля
спраўлення шлюбнага абраду накіроўваецца проста ў
карчму, дзе ўжо прыгатаваны *абед*. Гулянка ў карчме
цягнецца няраз да самага вечара, пасля чаго кожны з
маладых едзе са сваёю дружынаю ва ўласную хату.

Выйшаўшы з касцёла:

403

Ой, рад жэ Ясенько, вельмі рад,
Шчо з Ганулькою шлюб узяў.
На кобэрцу постаяў,
З правое ручэнькі
Персцень зняў,
До мацёнкі одослаў.
На тебе, мацёнко, подаркі
Од мое Ганулі коханкі.

Едучы праз вёску:

404

Гаі развівают,
Сады зацвітают.
Галютка з Нам полэ радуе,
Гароднікаў Нам сэло дзівуе:
Молоды Ясенько
З шлюбоньку едзе.

Паблізу дому:

405

Як зачнеш, мой баценьку,
Мой голосок у полі
Засцілай столы дубовыя
Белымі обрусамі.
Ой, посадзі свою родзімоньку
Коло дубового стола,
А я молодэнькі буду кланятыся
Старому і малому,
І баценькові свёму.

Перад домам маладухі:

406

Моя мацёнко, гутко,
Чом не выходыш хутко,
Слонімцы Чом нас не вітаеш,
Чом нас не пытаеш,
Чы добрэ мы шлюб узялі,
Чы хорошэ прыехалі.

Перад домам маладога:

407

Ой, рад молоды, вельмі рад,
Шчо з молодою шлюб узяў.

Дабучын Ой, ешчэ тому раднейшы,
Шчо на ручнічку постаяў,
З правое ручкі персцень зняў,
Своей матулі дароваў.
На тобе, матулю, персцёнэчкі
Од мое Ганулі коханэчкі.

Бацькі сустракаюць маладых ля парога хаты з хле-
бам і соллю.

Другна з сяброўкамі:

408

Міхаловічы Коло нового двора
Судзілавічы Не пчолонька там гула,
Мацеевічы Там Ганночка плакала
Зэ шлюбу прыехаўшы,
Баценьку да ног паўшы.
О, мой баценьку родненькі,
Розлучы жэ ты мэнэ,
Розмэняй пэрсцёночкі.
Розвяжы ручкі мое,
Розплэтай коскі мое,
Розберай слёзкі мое.
Мое ж ты дзецятко родненькое,
Рад бы я тысёнц даці,
Коб тэбэ розлучаці,
Пэрсцёночкі розмэняці,
Ручэнькі розвязаці,
Косонькі розплэтаці,
Слёзэнькі позбэраці,
Тэбэ к собэ ўзяці.

Панядзелак. Скупыване дружак. Прыезд маладога да жонкі. Упавіване. Надорванне маладухі. Дзяленне каравая. Прыданская вячэра. Пераносіны.

Звычайна перад прыездам маладога па жонку, у панядзелак, дружко, паддружы і чашнік выбіраюцца ў хату маладое на *скупыване дружак*. У некаторых вёсках скупыване адбываецца адразу пасля прыбыцця маладога па жонку. *Маладзіцу* застаюць за сталом паміж другнай і чашнікам. Торг пачынаецца ад таго, што дружко, падыйшоўшы да другны, кідае на талерку, якую яна трымае, грош, або некалькі, загорнутых у паперу. Разгорнутая, сума аказваецца замалой — другна адкідае яе назад, што паўтараецца да трох разоў. У гэты момант бабы і маладзіцы спяваюць:

Старое (або скупое) дружышчэ,
Ліхое шэляжышчэ.
По сметніку ходзілі,
Шэлягі збіралі,
Дружэчкі скупывалі.

Скончыўшы торг з другнай, чашнік маладога падсту-
пае з той самай мэтай да чашніка маладой. Падчас
торгу маладзіцы прыспеўваюць чашніку маладой:

410

Браціку намеснічку
Сядзь собэ у крэселку,
Учыса торговаці,
Як сэстру продаваці.
Не дай сэстры од золотого,
Од таляра бітого.
Осьмак сліна —
Сэстра міла.
Седзіт за столом
Як каліна.

Чашніку маладога:

411

Чашнічкова матка
Як выпраўляла то й наўчала:
Будзь, сынку, разумненькі,
Налівай кубкі і полукубкі,
Қоб былі поўненькі.
Частуй дзевочки і молодочки,
Қоб былі п'яненькі.

412

За печ, дружкі, за печ
З котамі воёваціса.
Не тут вам, не тут вам
З дружышчамі торговаціса.

413

Чашнічком хоць печ мэці,
Дружэчкамі хоць гаць гаці.

Пасля скончанага торгу да чашніка маладой:

Не брат, не брат татарын,
Продаў сэстру за таляр.
Не брат, не брат татарчук,
Продаў сэстру за канчук.

Выпіўшы *барыш*, дружко, паддрузы і чашнік вяртаюцца ў хату маладога. Малады са сваёй дружынай прыязджае да жонкі ў поўнач. Перад яго прыездам у хаце маладой спяваюць наступныя песні:

415

Ой, у поле, у поле вішнёў сад,
А ў том садочку віноград.
Ой, там молада ходзіла,
А вінограду сцерэгла,
І сцерэгучы заснула,
Ехаў молады не чула.
Махнуў хусткою — не збудзіў,
Кінуў яблочком — не войняў (не трапіў)
І злез з коніка обойняў.
Спіт мое сэрдэнько твэрдзенько,
Спаліло слононько лічэнько,
Ветрэц косэньку розмахаў.

416

Ой, бором, бором, боровіною,
Ой, хто ж там едзе вечэрыною?
Ой, едзе, едзе молады п'яны,
Одчыні міленька, я твой коханы.
Не одчынюса, бацька баюса.
Мого бацэнька двор под замкамі,
Двор под замкамі, под сторожамі.
Сторожэ почуют, замкі змацуют
Тобэ молодому неслава будэ,
А мне молодэнькой догана будэ.

417

Краем борэм калінонька зацвіла,
Краем борэм зелёная зацвіла.
Ой, там ехаў пан дружэйко пеючы,
Зачуў, зачуў сіву зазульку куючы.
То не зазулька, то не сівая ковала,

То молодэнька хоршыя песні спевала,
Шэўком бэлу кошулэньку вышывала.
Дай жэ божэ кошулэньку вышыці,
Мойму мілому здравому зносіці.

418

Гніса, погніса, каліновы мосце,
Быстрэ озэрко не трэпэчыса.
Там будуць ехаці гучныя сваты
Молодого браты.
На двор з'езджают,
Конікамі грают,
На порог ступаюць,
Добры вэчор даюць.
Ой, добры вэчор, мой пане сваце,
Дзе та молодэнька, шчо нам узяці?
Ой, німа, німа молодой удома,
Ой, пошла молодая дай до дружэчкі,
Віе веночкі
Дай з хвіёлочкі,
А свому молодому
З зелёной руточки.

419

Зелёна руточка, жоўты цвет,
Чому тэбэ, молодэнькі, доўго нег?
Чы я тобэ веночка не звіла?
Чы я тобэ хустонькі не дала?
Чы я тобэ веночка не звіла?
Віла веночка цветкамі,
А вышыла хустэчку клеткамі.

420

Ой, заграй, молодэнькі
У цесця на дворэ,
На вороном коне.
Не буду граці,
Ні починачі:
Конь полохлівы,
А цесць подзіўлівы.
Конь сполохнецца,
Віноград розліецца.
Мне молодому
Догапа будэ,

А ёй молодэнькой
Неслава будэ.

Як толькі поезд маладога прапусцяць праз рагатку:

421

У нашого старосты чорныя очы,
Вон не боіцца цёмнае ночы.
Ой, як жэ бо мне ночы баяціса
Бог нада мною, конь пада мною,
Молода сванечка упоруч за мною.
Ой, што ж бо то за мудрая сванечка?
Укоцілася сонцэм, оконцэм до хаты,
Покацілася жоўтым яблочком по столе,
Покацілася старому старосце по поле
Выпробуючы, вышыкуючы старосты,
Чы не опойца і чы не збойца староста.

На парозе хаты бацькі маладой прымаюць маладога
хлебам і соллю.

Калі дружына маладога ўваходзіць у хату:

422

Ой, выйдзь, ой выйдзь старая маці з каморы,
Вынесь, вынесь зелёнаго віна ў далоні,
Ой, нагрэй, нагрэй свого зяценька на дворэ.

Паддрузы, унёшы ў хату каравай, тройчы кружыц-
ца з ім, выкрыкваючы: «Гоц! Гоц! Гоц! Боска моц!», а
прысутныя спяваюць:

Дай жэ божэ добры час,
Як у людзей, так і ў нас
І г. д., і г. д., і г. д.

Калі малады садзіцца каля маладой:

423

Наехала Літва
Будзе з намі бітва.
Будэмо воёваці,
Ганулькі не даваці.

Падчас закусвання:

424

Наехалі сваты
З галоднаго краю.

303

Як селі, свіню з'елі.
На столе ні крышэчкі,
А под столом ні костэчкі.

Падчас танцаў:

425

Хваліўса пан дружэйко,
Обыдва молодэнькі
Не стойце да тупайце
Ножкамі, подковкамі,
Залотымі острожкамі.

Жартоўная:

426

Хваліўса пан дружэйко,
Шчо жонка работніца:
Сем тыдні фартух ткала,
А восем вышывала,
А ў недзелю уложыла,
До недзелі сходзіла.

У танцы:

427

Ой, грай, калі граеш,
Калі добры струны маеш.
Як не будэш добрэ граці
Кажу смычка поломаці.

428

Чы так у вас, як і ў нас
По полю крапіўка?
По сто злотых кавалер,
По шэлягу дзеўка?

Перад упавіванем:

429

Догадайса, Ганулька,
Чэго маці пошла ў клець?
Чы по горэлку, чы по мэд,
Чы по намэтку, чы по чэпэц?
Ні по мэд, ні по горэлку,
Да по чэпэц і по намэтку.

На галаву расплаканай маладой сванька адзяе чапец,
а пасля абкручвае наметкай. Маладзіцы спяваюць:

Шатайса, мотайса,
Уповіціса не дайса.
Не давай косок рваці,
Бо цяжко годоваці.

431

У городзе моркоўка сідэла,
Дзе ты молодэнька косоньку подэла?
Мою косоньку свечэнькі спалілі,
Недогарочкі ў чэпэц уложылі.

432

Дзевочки, сестроночки,
Побэрэце ў рукі розочки,
Боронеце моей косочки.

Дзяўчаты:

433

За печ, сванечкі, за печ
З кошкамі воёваці,
Не дэўкі уповіваці.

434

Уповілі, увіктовалі,
Коб людзі не позналі.
А коб мы схоцелі,
То б ее розвэрцелі,
Скінулі б бэлёного,
Наложылі б зелёного.

435

Одсуньса, браціку, од сэстрэ,
Бо ўжэ я вольнейшы до ее,
Бо ўжэ я вольнейшы ніжлі ты.
Я ўжэ до косцёла доежджаў
І перэд богом прысягаў,
І перэд усімі светымі,
І перэд боярамі своїмі.

Калі ў час надорвання маладой малыя і вялікія падарункі з бразгатам падаюць на талерку, дружко, называючы імя кожнага, хто дарыць, выгуквае: «Ось даруе пані маладую пан ойцец і пані матка (чашнік, паддру-

жы і г. д.) срэбрам, злотам, не так срэбрам і злотам,
як шчасцем і доляй на доўгае і шчаслівае жыццё».
У час абдорвання прыспеўваюць:

436

Дарэце, брацішкі, дарэце,
Сто злотых на талер злажэце.
Дарэце, сестронкі, дарэце,
Сто злотых на талер злажэце.

Падчас абдзельвання караваем:

437

Молодэнькі дружэйко
Золоты ножыкі мае,
Шчо коровай крае.
Золотая талерочка,
Дзе молодая дэвочка.

438

Нашого дружэйка кошуля
На сто злотых коштуе.
Не жона ему зробіла,
Ніва ему уродзіла,
Белы овёс выбеліў,
Горох дробны выкоціў,
А сочэўка дробно пошыла
І на дружэйка ўложыла.

У час вячэры пасля паўночы:

439

Святы понэдэлку,
Збавіў нам дэўку.
А святы оўторку
Народзіў нам жонку
Посадзіў пыд поліцу
Народзіў молодзіцу.

440

Ой, казаў жэ ты мой брацейку,
Шчо ты мэнэ не збудэш.
Ото я тобэ того слоўца
По вэсь век не забуду.
Ой, як жэ пойдзеш,

Ой, мой брацейку,
На шырокую ніву,
Ой, то спомэнеш
Сваю сестронку
Сто разы на годзіну.

*Дружко ў час вячэры, ходзячы ад аднаго да другога, увесь час запрашае вясельных гасцей есці і піць. Я прысутнічаў на вяселлі ў вёсцы Гародніках пад Пружанаю і заўважыў, што запрашанні *дружка* і аднекванні гасцей паўтараюцца стэрэатыпова ў такіх словах:*

Д. Іі ну хоч(хоць) ложэчку!

Г. Далібо больш не буду!

Д. Іі, то ешчэ ложэк кілька!

Г. Чы я на вэселе прышоў есці, чы шчо?!

Д. Гля! То шчо — такі есці трэба!

Г. Ну, то ешчэ крышэчку возьму!

Д. Ну, а ешчэ?!

Г. Ужэ наеўса цалкам!

Д. Так трэба было даўно зробіці!

Дружкі і сваці ў гэты час спяваюць:

441

Ой, казаў жэ ты, кленоў лістэньку,
Не будзеш опадаці,
А ціпэр(тэпэр) падзеш,
Ой, і опадзеш
Земліцу прыкрываш.
Ой, казаў жэ ты,
Мой ты баценьку,
Шчо ты дзіцяця
Не оддасі.
А ціпэр даеш
І оддаеш,
Доленькі не ўгадаеш.
Ой, сеш якая (сеш — калі)
Доля ліхая.
Ох, мой ты моцны божэ,
А сеш якая
Доля добрая,
То ходзі ты са мною,
А сеш якая
Доля ліхая,
То пыві собэ з водою.

Ковала зозулька ў садочку,
 Прыложыўшы голоўку к лісточку.
 Бедна моя голоўка на свені.
 Солоўе кустэчкі заселі,
 Дробныя ягодкі аб'елі.
 Плакала молада ў светліцы,
 Прыложыўшы голоўку к століцы.
 Бедна моя голоўка на свеці
 Брацейкі ключыкі однялі,
 Сестронкі лавочкі заселі.
 До свёкра, молодэнька, до свёкра,
 Там тобэ лавочкі просторны,
 Там тобэ ключыкі будут вольны.

На прыданскай вячэры маці кліча дачку, каб ішла
 свае рэчы прымаць.

Сяброўкі спяваюць:

443

Ходзіт молада по новых сенях,
 Ручэнькі згарнуўшы.
 А за ёю ея мацёнка,
 Свечэньку запаліўшы:
 Ходзі, дзецятко, за мною
 Подзелімса з тобою.
 Подзеліўшыса, мое дзецятко,
 Розлучымося з тобою.

Аўторак. На світанні, калі набліжаецца час ад'езду:

444

Убэрайса, молодэнька, убэрайса,
 У новыя возы складайса.
 Ой, ужэ я даўно убраласа,
 У новыя возы уклаласа.
 Ой, дзе жэ пашоў родны баценько?
 Некому дзеньковаці.
 Дзенькуе, баценьку, дзенькуе,
 Ужэ з твоя подвор'я устэмпце.
 Убэрайса, молодэнька, убэрайса,
 У новыя возы укладайса.
 Ой, ужэ ж я даўно убраласа,
 У новыя возы уклаласа.
 Ой, дзе ж бо пошла мая мацёнка?

Некому дзеньковаці.

Дзенькуе, мацёнко, дзенькуе,
Я з твого подвор'я устэмпую.

Такім жа чынам дзякуе брату, сястры і ўсёй сям'і:

445

Не плач, мацёнко, за мною,
Не забэру усяго з собою.
Кідаю следочки на дворэ,
А дробныя слёзонькі на столе.
Пойдзі, матулю, позбірай,
Куды заганеш (задумаеш, загадаеш)
посылай.

Соловэйко свішчэ, посвістае,
Зэзульку шукае.

Дзесь моя зэзулько
За трома лэсамі,
За Дунаямі.

Пэрэлэці, зэзулько,

До мого садочку,

Бо ў маём садочку

Большэй лісточку.

На маёй травіцы

Большэй росіцы.

Молодэнькі ходзіт,

Молодэнькі просіт:

Пэрээдзь, Гануленька,

До мого баценька.

У мого баценька

Стрэха новэнька.

Стрэха новэнька,

Колодзесь на дворэ,

Вэдро на ключцы,

Будэ вэсолэнько

По воду йдучы.

447

Ой, умная і розумная сванечка,

Ой, што ж вона з того розуму чыніла.

Заказала вона шчэры бор копаці,

Заказала сівы мак сеяці.

Радзі божэ дзве макоўкі ў золці,

То я коніком своїм грывэньку заквэчу,

Қоб грывэнька дорожэньку свэціла.

Молодэнька молодого просіла:

Пусці, пусці, мой міленькі, з-за стола,
Нехай я зобачу свого баценька падвор'я.
Ой, не пушчу, моя міла, з-за стола.
Была ж тобэ суботэнька вольны дзень,
Было гледзеці свого ойчэнька падвор'я.

448

Ой, жэ я тобэ, мой ты баценьку,
Верненько одробіла.
Там у стодолі дай на стороні
Грабэлькі položыла.

449

Ганулька баценькові одслужыла,
На столэ сэрпа položыла.
Хто гэтым сэрпом будэ жаці?
Будэ баценько прынаймаці,
По золотому за дзень даці,
Такі верно не будэ жаці,
На сонэнько поглядаці,
Ужэ сонцэ нізко, вэчэр блізко,
Жэ б як хучэй заплату ўзяці
І з бацькоў поля убегаці.

450

Коні рогочут,
До дому хочут.
Гануленька плачэ,
Ехаць не хочэ.
Сваткове спэвают,
До дому рушают.
Сванечка плэшчэ
Ночуймо ешчэ.
Гарэлкі куфа,
Ночуймо тута.
Людзей поўна хата,
Ночуймо ў свата.

451

До дому, сватове, до дому,
Поелі конікі солому
Оўсяніцу і трасяніцу,
І ўсялякую мешаніцу.

310

Была осень, была зіма,
 Былі хлопцы, цепэр німа.
 Ешчэ таке лято бэндзе,
 Цо задосыць хлопцув бэндзе.
 Я бы брала хоць з худобы,
 Абы собе до сподобы.

Ой, Ганулечко, уберайса,
 У кованы возы укладайса.
 Ой, час-пора, гадзіна твоя
 На быт выежджаці,
 Свого быту одведжаці.
 Ой, ужэ бо я убраласа,
 У кованы возы уклаласа.
 Ой, дзе ж пошоў мой баценько?
 До саду, вінограду.
 Німа кому дзяковаці.
 Нехай конікі постоят,
 Белы оброк з'едзят.
 А як прыдзе мой баценько зэ саду,
 То я ему подзякую і сяду.
 Як куде зэзулька, так куде,
 А Ганулька баценькові дзякуе.
 Ой, казаў жэ ты, мой баценьку,
 Шчо не забудэш ты мэнэ.
 Сегоні ж я на воз седаю,
 Нагледзіса на мэнэ,
 Як на ружу чэрвоную,
 Так на мэнэ молодую.

Калі ўжо ўсё гатова да ад'езду, маршалак, які толькі цяпер выступае ўпершыню ад самага пачатку вяселля, устаўшы са свайго месца, гаворыць: «Пане ойчэ, пані матко, прошэ о благославенство для тых дзеці на шчэнслівон подруж». Тут маладуха з плачам кідаецца бацькам у ногі, а вясельныя госці высыпаюць з хаты, спяваючы паўсюдна вядомую песню:

Сядай жэ, сядай, кохане мое,
 Ніц не поможэ плакане твое.
 Ніц плач не поможэ,

Кеды стоён коні в возе позакладашы.
Ой, сядай, сядай, кохане мое,
Ніц не поможэ плакане твое.
А як я бэндэ сядала,
Кеды я матцэ не дзеньковала.
Ой, дзенькуе, пані матко,
Цо чэсала глукэ гладко,
Тэраз не бэндзеш.
Ой, сядай, сядай, кохане мое,
Ніц не поможэ плакане твое.
А як я бэндэ сядала,
Кеды я ойцу не дзеньковала.
Ой, дзенькуе, пане ойчэ,
Цо выгодовал мне в цноце,
Тэраз не бэндзеш!

Як маладыя ад'едуць:

455

Уставайце, брацейкі, ужэ свет,
Ужэ ваше сестронкі даўно нет.
Ой, чулі мы, чулі і сплючы,
Ехала Ганулька плачучы.

У дарозе — сванька:

456

Зелёна дуброва розлегаецца,
Молодоі сэрдэнько розрываецца,
Шчо з дзевочкамі розстаецца.
Кідаю вам, дзевочкі, два садочкі.
У одном садочку ружа чэрвоная,
У другом садочку рута зелёная.
Війце веночкі шчо недзелёчкі,
Спомінайце мэнэ шчо годзіночкі.

457

Беце сцену каменную замочком,
То прывеземо молодую з вэночком.

458

Ой, там за лэсом мадзьвэдзь рыкае,
Нашое молодое свекроў ліхая.
Я тому мадзьвэдзю солодзін пыдкіну,
А своёй свэкрухноньцы пэрыну кіну.

Я тому мадз'вэдзю солодзін подсып'ю,
Нэхай мадз'вэдзь той солодзіны смокчэ,
Нэхай свекрухна ў пэрыні квокча.

Бацькі маладога прымаюць маладых ля парога хлеба і соллю. Маршалак, перахрысціўшы дзверы, уваходзіць у хату самы першы, за ім ідуць: музыка, маладыя, дружко, чашнік і рэшта дружыны. Сванька спявае:

459

Ой, хоць я знебылася,
Але я здобылася.
Хоць ночкі не даспала,
Але я скарыстала.
Прывэзла невесточку
З ручкамі, з ножкамі,
І з сінімі очкамі.

460

Уцешылася хата,
Шчо невестка богата.
І ешчэ тому господыня,
Шчо стане кубэл-скрыня,
І ешчэ тому обора,
Шчо стане вол і корова.

Змест: Падыманне. Надорванне свекрыві. Надорванне маладога. Абдорванне караваем. Прыданская вячэра. Заканчэнне.

Яшчэ крыху пагуляўшы, дружына вясельная праводзіць абоіх маладых на адпачынак у стадолу. Пасля гэтага ўсе разыходзяцца, і вясельны тлум на хвіліну змаўкае. Пад вечар, сабраўшыся поўнасьцю, вясельныя госці накіроўваюцца да стадолы, спяваючы:

462

Ясная зорэнька на небі стала,
Гануленька з Ясенькам спала.
Вона думала, шчо неслава будэ,
А як устала, слаўнейша стала.

463

Ковала зэзулька на клуні,
Будзіла Ганульку у клуні.

313

Уставай, Ганулько, доўго спіш,
Чым свого свёкорка надарыш?
Шчо тобэ, зозулько, до того,
До подаруночку мого?
Як я тую скрыню одчыню,
Тонкого кужэльку урэжу,
Тым свого свёкра надару.

Як толькі маладыя пакажуцца ў хаце, музыка ўцінае па струнах, і з ім вяртаецца гаманкая весялосць, без якой не абыходзіцца ні адно вяселле. Пасля гэтага маладая надорвае абоіх свёкраў, а таксама цётка маладога, вызначаючы кожнай па намётцы (кавалак палатна на 4 локці даўжыні). Падарункі, пра якія ідзе гаворка, падае дружка на бізуне, кажучы пры гэтым: «Ото такжэ даруе наша пані млада свёкрэ (свёкра і г. д.) своён. Прощэ пшыёнцы!» У гэты ж дзень вясельныя госці накіроўваюцца таксама з падаркам у двор.

Надорванне маладога і абдзельванне караваем, а таксама прыданская вячэра часамі бывае ў аўторак, у іншых жа ваколіцах пад канец вяселля, г. зн. у чацвер. Як надорваюць маладога, дружка кожнага з тых, што дораць, вылучае па чарзе такім чынам: «Ото такжэ даруе нашэго пана млодэго срэбрэм, злотэм брат, сусед, таварыш і прыяцель (тут называецца прозвішча кожнага), які быў на паслугах і надалей быць дакляруе. Даруе ён не так срэбрам і злотам, як шчасцем і доляю на шчаслівае жыццё».

Калі крояць каравай, можна пачуць песню:

464

Мы пшэніцу пололі,
Ручкі покололі.
Дайце скоштоваці,
Чы солодкі, чы смачны.

Дружка, наклаўшы поўную місу дробных частак абрадавага печыва, частуе кожнага паводле старшынства. Пры гэтым не адыйдзе ні ад каго, каб не падкінуць хоць слоўца. Я чуў, як да некаторых маладзіц ён прамаўляў такім чынам: «Наце, каштуйце, да памятайце, у ночэ не спеце, дзяцей рабеце, хоч цяжко гадаваці, затое корова добрэ каштаваці». Астатнія кавалкі дзеляць на столькі частак, колькі ёсць непрысутных, і іх перасылаюць ім дадому. Ружа, якая сядзіць на самым

вяршку каравая паводле прынятага звычайу дастаецца звычайна бедным. Дзеляць яе звычайна пад касцёлам або цэркаўкай.

Як толькі бацькі маладое набліжаюцца да хаты на прыданскую вячэру, тады спяваюць:

465

Чые то прыдане блудзіло,
У чыстым полі дорожэньку згубіло?
Сюды, сюды, прыданечко, до сэла,
То сюдамо молодэнька везёна.

У сераду ідуць з падарункам да карчмаркі, якая тут жа прымае прыбыўшую дружыну, частуючы гарэлкай.

Пры набліжэнні пятніцы вясельныя забавы прыціхаюць. Прыказка кажа, што: «Казала качарга, каб вяселле было да чацвярга». Пад канец вяселля моладзь, прыбраная за цыганоў, прабягае па вёсцы са спевам:

466

Чом цыгане не горут?
Бо не маюць снасці.
Коло гаю походжают,
Коб коня украсці.

Нарэшце дружына пакідае вясельную хату са спевам:

467

Ой, полецелі усе гусэнькі
На жыр жыроваці.
Ой, покінуплі одну гусэньку
Удома зімоваці.
Ой, поехалі усе сватове
До дому домоваці.
Ой, покінуплі одну Ганульку
У свёкра гороваці.

У некаторых мясцовасцях вяселле канчаецца ў пятніцу пасным абедам. Калі ў каторага з маладых памерлі бацька або матка, тады ў пятніцу рана даюць на жалобную мшу, а абед, які адбываецца пасля вяртання з касцёла, называецца жалобным. У Ваўкавыскім (павеце) сірата, даючы на заповедзі, адначасова заказвае і мшу за душы памерлых бацькоў.

Апісваючы вясельныя абрады ў Пружанскім (павеце), я таму не ўдаваўся ў падрабязныя апісанні, што ўсе яны вельмі блізкія да абрадаў, якія адбываюцца ў Ваўкавыскіх краях. Ёсць, аднак жа, розніца, якую паказваю ніжэй. А менавіта:

1. У Ваўкавыскім (павеце) на *даведзіны* адпраўляецца матка са сванькаю, у ваколіцах жа Пружаны бачым, што на залёты накіроўваецца малады з дружкам і сванькай.

2. У Пружанскім (павеце) дружко, чашнік і паддрузы атрымліваюць ад маладой *ручнікі* ў кожны прыход, у Ваўкавыскім жа *падаркі* даюцца толькі адзін раз.

3. Дзявічага вечара не бывае.

4. Каравай пякуць у нядзелю, пасля таго, як выправаць маладых да вянца, а замяняюць яго пасля шлюбу.

5. Пры *ачэпінах* (*упавіване* або *упавіяне*) на галаву надзяюць не *шапку*, як гэта робяць у Ваўкавыскім (павеце), а *чапец* свайго вырабу, пасля чаго ўсю галаву абкручваюць намёткай.

У Хільчыцах, дня 13 верасня 1879 года. Федароўскі.
Прыпіска на полі: Маладая ў Пружанскім раздае да 70 падаркаў. Дапусціўшы, што кожны падарак мае 4 локці даўжыні, атрымліваецца, што яна раздае каля 280 локцяў кужэльнага палатна. Ёсць звычай, што маладая кожнага з мужыковага роду, хто з ёю ідзе ў талец, перавязвае ручніком. Таксама перад выездам да вянца і стаўшы перад мужыковым домам на кожнага каля закідае ручнік.

в. ВЯСЕЛЬНЫЯ АБРАДЫ

Серыя V

Ваколіцы Слоніма,
Дзятлава і Дварца

Раздзел 2

Абрады

ВЯСЕЛЛЕ I

З-пад м. Дварца (Студзераўшчына, Вішава,
Зарэчча, Горка)

У пададзеных ніжэй апісаннях некалькіх вяселляў з ваколіц Слоніма і блізкіх да яго мястэчак даследчык звычайу нашага народу натрапіць на цікавыя адценні, уласцівыя толькі тутэйшай ваколіцы. Або дапаўняючы звычайнае права нашага люду, або высвятляючы некаторыя звычаі і абрады, яны могуць быць добрым матэрыялам пры супастаўленні, параўнанні і чыненні вывадаў. Мяне перш за ўсё тут турбавала тое, каб у належным парадку выказаць адрозненні, пра якія ідзе гаворка. Таму я спыняўся на іх больш шырока, тады як пра іншыя абрады і звычаі вясельныя, уласцівыя не толькі тутэйшым краям, але і ўсёй т. зв. Літоўскай Русі, каб не паўтарацца, толькі нагадаў, а чытача, каб ён папоўніў менш дакладна апісаныя дэталі і ўявіў сабе агульны вобраз вяселля, адсылаю да Серыі III, у якой вясельныя абрады прадстаўлены як найдакладней. Самая пара вяселляў, так як і ва ўсёй Польшчы, распачынаецца тут з Пакровы (1 кастрычніка). Перапынак настае ў Піліпаўку. Але як толькі наступаюць запускі, вяселлі гуляюцца безупынна і толькі з прыходам Вялікага посту прыціхаюць вясёлыя водгаласы скрыпак і працяглыя, з павагай спяваныя мелодыі абрадавых песень. У іншую пару года вяселлі адбываюцца толькі з прычыны выключных акалічнасцей. Гэта перш за ўсё тады, калі з-за смерці гаспадыні пакінутыя дзеці і гаспадарка вымагаюць неадкладнай замены нябожчыцы. У такім выпадку ўдавец праз чатыры або пяць тыдняў пасля смерці свае жонкі жэніцца паўторна. Вясельныя абрады адбываюцца тут адначасова ў абедзвюх вясельных хатах пры спева-

адных і тых самых песень ажно да моманту пераезду *маладухі*, за якою ўся дружна, родныя і госці адпраўляюцца ў хату дзецюка; у хаце ж, з якой выехала маладая, запаноўвае глухая ціша, паяднаная з жалем бацькоў, разлучаных з дачкою.

Сваты. Запоіны. Залёты, або як іх тут называюць *сваты*, адбываюцца адначасова з *запоінамі* позна вечарам у чацвер або суботу. У *сваты* да аблюбаванай дзяўчыны едзе звычайна *сват* з бацькам *дзецюка* або з ім самім. *Сваты*, як і *запоіны*, бываюць аднойчы, у тым жа разе, калі *бацькі* не зарыентаваліся даць станоўчы адказ, паўтараюцца ў наступную суботу пры ўдзеле тых самых асоб. Увайшоўшы ў хату, сват вітае дамашніх звыклым: «Нех бэндзе пахвалёны Езус Хрыстус!» Пасля гэтага вымае з кішэні пляшку гарэлкі і стараецца завязаць гутарку з гаспадарамі, якая звычайна канчаецца высвятленнем сапраўднай мэты прыезду. Як толькі дзяўчына выкажа слова згоды, а бацькі гэтаму не супраціўляюцца, сват прыносіць з карчмы некалькі гарцаў гарэлкі, гаспадары ж са свайго боку ставяць закуску. Наступае бяседа, на якую дзяўчына запрашае найбліжэйшых сваякоў. Падчас гэтай урачыстасці сват *запівае дзейку*, г. зн. ад імя *дзецюка* падае дзяўчыне чарку гарэлкі, у якую папярэдне ўкінуў некалькі штук сярэбраных манет. Дзяўчына на знак згоды чарку з пітвом толькі прыхіляе да вуснаў, бо выпіць да дна ёй не дазваляе дзявочы сорам. Паводле звычаю гарэлку яна вылівае ў фартух, які трымае ў левай руцэ; туды ж трапляюць і грошыкі, што знаходзяцца на дне кубка. Гэта называецца *запілі дзейку*, а прыняцце чаркі з рук свата ўважаецца за заручэнне будучай пары. *Запоіны* гэтыя адпавядаюць *заручынам* у іншых мясцовасцях. Пасля запоін, якія звычайна бываюць за два тыдні перад шлюбам, даюць на запаведзь, пасля чаго ў абедзвюх хатах хутка пасоўваюцца наперад прыгатаванні да вяселля, што павінна адбыцца. У Ваўкавыскім (павеце) бачым свата, які ў апошні чацвер перад вяселлем прыбывае ў дом дзяўчыны, каб даведацца, ці ўжо прыгатавана рашчына для абрадавага печыва; тут жа сват (або ў некаторых вёсках сам малады) у гэты ж дзень прыбывае *спайняць падаркі*, г. зн. пазнаёміцца, колькі ёсць асоб мужыковай радні, каб маладая мела час падрыхтаваць адпаведную колькасць паясоў, а таксама трохлокцевых кавалкаў палатна, якімі надорвае кожнага паасобку адразу пасля пераносін. У гэты дзень маладыя запрашаюць асоб, якія павін-

ны ўвайсці ў склад вясельнай дружыны. Назаўтра па вёсцы ходзіць хлопец, які называецца *прасаты*, і ў кожнай хаце апавяшчае, што ў суботу распачнецца вяселле і што на яго маладыя просяць сваіх суседзяў.

Каравай. Паводле старога звычаю каравай у абедзвюх хатах рашчыняюць у чацвер; у дзяўчыны яго рашчыняе хлопец, у маладога — дзяўчына. Калі ж хто з маладых у чацвер нарадзіўся, у такім выпадку звычайнае права прымушае рашчыняць у той хаце на дзень раней, г. зн. у сераду, ці радзей у пятніцу, чаго вельмі пільнуюцца. Абрадавае цеста месяц і пякуць у суботу, г. зн. напярэдадні шлюбу, і таму дзень гэты называюць караваем (кажуць: ідзем на каравай, былі на караваю і г. д.). У гэты дзень, яшчэ да вечара, дружка з сяброўкамі прыбірае маладую як да шлюбу: апроч кашулі з высокім стаячым каўняром, самадзельнага андарака і шэрай, ззаду пышна фалдаванай сярмягі, падпяразанай у бёдрах узорыстым поясам, на галаву кладуць гірлянду з рознакаляровых стужак, да якой прыколваюць маленькі з засушаных лісткаў дзікага гарошку (ляды) вяночак; на плечы спадаюць доўгія косы з дзесяткам яскравых стужак. Дружка прыбрана амаль так, з той толькі розніцай, што на галаве мае белую хустку, нібы турбан, скручаную валікам. Прыбраная так, як мы толькі што бачылі, маладая, накрыўшыся хусткаю разам з дружкаю ідзе на вёску, дзе, ходзячы ад хаты да хаты, запрашае ўсіх без выключэння словамі: «Прашу бога найвыжшаго і вас на веселе». Кажучы гэта, перад кожным пасобку кланяецца да пояса (у Ваўкавыскім толькі нахіляе галаву); пасля цалуе ў абедзве рукі і абдымае ногі, і паўторна дае нізкі паклон. Дружка робіць тое самае. У двор таксама прыходзяць. І тут не толькі паноў, але і ўсіх слуг іхніх запрашаюць на вяселле, бо звычай не дазваляе нікога абмінаць. З хаты, у якой не застае на сталае хлеба і солі, выскоквае адразу за парог і чакае ў сенцах датуль, пакуль дружка не паведаміць ёй, што гаспадары ўжо гатовы яе прыняць. Так загадвае звычай адвечнай гасціннасці на ўсім абшары нашага земляробчага краю. Адначасова такім жа спосабам запрашае гасцей і малады, які бярэ з сабою звычайна дружка. Як прыбудуць госці, сваякі і ўсе члены дружыны, пачынаецца само вяселле пры музыцы і спевах каравайніц, занятых мяшэннем цеста на каравай. У час мяшэння і выгладжвання абрадавага цеста прасаты трымае міску, поўную крынічнай вады, у якую каравайніцы макаюць

рукі. Маршалак жа адзін за другім саджае караваі ў печ. Заможнейшыя жыта, прызначанае на караваі, абрадаваюць, бяднейшыя ж мелюць зерне з *пушком* і абрадавае цеста выпякаюць з мукі напалову змяшанай з мякінай. Найбольшы караваі, аздоблены завітушкамі і гускамі, праз усё вяселле ляжыць пасярэдзіне стала, накрыты белай хусткай. Каравайчыкаў пякуць больш ці менш у залежнасці ад заможнасці, аднак лічба іх не перавышае паўтара дзесяткі. Усе яны разам з галоўным караваем звычайна бываюць падсыпаныя аўсом. У хаце маладога ў адзін з каравайчыкаў утыкаюць трохзубую *рагаценьку*. Такая *рагаценька*, накрытая чырвонай хусткай, уяўляе т. зв. *кветку*, якую сват на працягу ўсяго вяселля, ідучы перад маладымі, трымае абаруч (сват з кветкай суправаджае маладых нават да алтара. Да кожнага з трох зубоў рагаценькі прывязаюць чырвонай ніткай па тры жытнія каласы) і толькі перад самымі пераносінамі пакідае яе ў хаце бацькоў маладой.

Свадзьба (дружына) *вясельная*. У склад *вясельнай свадзьбы* з боку маладой уваходзяць: *прасаты*, *маршалак*, *заводчык*, *музыка* (скрыпач), *сваха*, *дружка*, *каравайніца* старша, *каравайніц* маладых найменш дзве, у заможнейшых іх бывае больш за дзесяць. Да дружыны маладога, апроч *прасатага*, *маршалка*, *свахі* ці *сванькі*, далей *заводчыка*, *музыкі* і *каравайніц* належаць: *дружка* і разам з тым *сват*. Пра пасаду *прасатага* я ўспамінаў раней. Маршалак жа на працягу ўсяго вяселля выступае толькі раз, калі саджае ў печ абрадавае цеста. За *дружку* маладая выбірае звычайна адну са сваіх сябровак, якая добра ведае песні і звычаі. *Дружка* з дружкам на працягу ўсяго вяселля носяць за пазухай невялічкія булачкі хлеба з крыжамі на скарынцы. Звычайнае права не дазваляе дзяўчыне больш за два разы ў жыцці быць дружкаю (калі дзеўка ўжэ была два разы дружкаю, то як яе просяць, то павінна адказацца, бо ўжэ больш ні можна — прыпіска на полі.— Я. С.). Тое ж самае права забараняе маладой быць свахай на вяселлі свае дружкі. Чын *заводчыка* выконвае малодшы брат, калі ж яго няма, як маладога, так і маладую першы-лепшы падростак вядзе на пасаду, з-за чаго і *заводчыкам* называецца. На ролю вазніцы ў Ваўкавыскім (павеце) звычайна запрашаюць каго-небудзь з чужых мужчын, тут жа сястры-дзяўчыне гэтую апошнюю паслугу робіць старшы брат. Старшая каравайніца павінна вельмі добра ведаць, як спячы абрадавае цеста. Караваі па-

вінен адразу ўдацца, бо звычай забараняе пячы яго паўторна. Той жа звычай ад каравайніцы вымагае, каб мела і вока спрытнае і каб рука яе меру ўпраўна адчувала, таму што каравайчыкі павінны быць роўнай велічыні. Калі на апошні цеста не хопіць, або астанецца больш як трэба, то гэта лічыцца найгоршай варажбой. З гэтай уласна прычыны на цэлае сяло бывае часта доўгія гады адна і тая самая кабета, якая на ўсіх вяселлях выконвае абавязак каравайніцы. Каравай, як я сказаў вышэй, толькі раз у жыцці пячэцца. Таму ўдаўцы і ўдовы, якія паўторна жэняцца, абрадавага цеста не маюць. Калі ўдавец жэніцца з дзяўчынай, звычай дазваляе яму толькі са звычайным пірагом або боханчыкам хлеба, накрытым белай хусткай, пераступіць парог дому маладой. Абавязкі свата на ўсёй тэрыторыі нашага краю адны і тыя ж — гэта вартавы бездакорнасці адвечных абрадаў, разам з тым упраўляючы і поўны гаспадар вяселля.

Усе мужчыны, якія ўваходзяць у склад вясельнай дружыны, для адрознення маюць прышпіленыя да боку шапак пучкі зялёна засушанага гарошку (ляды) з чырвонымі стужкамі (жычка).

У канцы напамню, што маладога перад шлюбам называюць *дзецюком*, што азначае юнак, хлопец; пасля ж яго называюць *маладым*; у песнях тутэйшых старон ён часцей за ўсё выступае пад назвай *сужонка*, г. зн., што быў ён для маладой суджаны ці прызначаны ад бога.

Нядзеля. Прыезд маладога. Маладую садзяць на пасад. Застрыганне. Выезд да вянца. Абед пасля вячання.

Малады пасля таго як яго завядуць на пасад і паблагаславіць, з самага ранку са сваёй дружынай вырушае да хаты маладой. Прыбыўшы да вясельнай хаты, малады, якога апярэдзвае сват, што нясе кветку, і скрыпач, што выцінае вясёлага марша, крочыць у сенцы, дзе разам з дружкам затрымліваецца на нейкі час. Тым часам сват, увайшоўшы ў хату, вітае ўсіх звычайным: «Нех бэндзе похвалёны Ёзус Хрыстус!» Пасля ставіць на стала абрадавую кветку, а сам пачынае размову з гаспадаром, які садзіць яго на покуці і частуе панастаўлянымі на стала ядой і пітвом. Калі ў хаце шумны рух жанчын перамешваецца з музыкай і галоснай размовай гасцей, якія ўвесь час прыбываюць, за сенцамі ў каморы дзяўчаты, спяваючы, памагаюць дружцы ўбіраць у шлюбныя шаты маладую. Убіранне скончана. Брат маладой, увайшоўшы ў хату, паведамляе пра гэта свату.

Тады сват, узяўшы аберуч кветку, тут жа з заводчыкам і музыкам, які падыгрывае, ідзе па маладую ў камору. З каморы яны выходзяць у такім парадку: сват, несучы кветку, за ім скрыпач, пасля заводчык з маладою, трымаючыся за абодва канцы ручніка, нарэшце дружка і сяброўкі замыкаюць шэсце. Дайшоўшы да парога, сват затрымлівае ўсіх, а сам уваходзіць унутр хаты. Увайшоўшы, зачыняе за сабою дзверы і вітае ўсіх сабраных: «Нех бэндзе похвалёны Езус Хрыстус!» На гэта яму ўсе ўдзельнікі бяседы адказваюць: «На векі векув!» Наступае на хвіліну цішыня. Сват, адкашляўшыся, зычным голасам кажа: «Я прысланы ад пана бога і ад маладое прасіці, ці можна яе на пасад пасадзіці?» На гэта ўсе ў адзін голас: «Пазваляем, няхай сядзе шчасліве!»

Тады сват: «Прыходжу другім разам за боскім расказам прасіці пана ойца, пані маткі, сясцёр, братоў, суседзяў і прыцелёў, ці можна панну маладую на пасад пасадзіці?» «Пазваляем!» — адказваюць усе.

Сват: «Прыходжу і трэйцім разам за боскім расказам прасіці пана ойца, пані маткі, сясцёр, братоў, сусядоў і прыцелёў, ці можна панну маладую на пасад пасадзіці? А такжа прашу ўсіх добрых людзей благаславіць».

На гэта ўся дружына: «Пазваляем і благаславімо! Няхай яе бог благаславіць, шчасце і долю плодзіць!» Тады сват, адчыніўшы дзверы, уводзіць у хату маладую (малады ўсё яшчэ стаіць у сенях). Трымаючыся з заводчыкам за супрацьлеглыя канцы ручніка, яна тры разы за сватам, які нясе кветку, абыходзіць вакол стала, кланяючыся і цалуючы кожнага *. Пасля гэтага садзіцца на пасадзе, г. зн. на падушцы, якой накрыты каравай.

З а ў в а г а. Такім самым чынам і малады, перш чым выехаць са свае хаты, быў пасаджаны на пасад.

Калі маладая нарадзіла ў дзявоцтве дзіця, звычайнае права ў такім выпадку класці каравай пад падушку забараняе. Калі ж за нейкі час перад шлюбам дзяўчына стане цяжарнай, або страціць нявіннасць і пра гэта ніхто не ведае, у такім выпадку павінна сама папрасіць, каб каравай вынялі, бо ў адваротным выпадку ўсё жыццё ёй будзе пагражаць страта боскай ласкі і людская па-

* Старэйшым цалуе рукі. Удовы, выходзячы замуж, дзецям сваім, калі іх маюць, паклонаў не аддаюць. Звычай гэта распаўсюджваецца і на перадшлюбных дзяцей.

гарда, што ў сто разоў горш, чым перанесці хвілінны сорам. Звычай гэты ў роўнай ступені распаўсюджваецца і на маладога, а пра парушэнне яго мне ніколі не даводзілася чуць.

Па некаторых вёсках, размешчаных бліжэй да Дварца, маладую, ведучы на пасада, заводчык абводзіць тры разы па лавах, якія стаяць уздоўж сцен усёй хаты. Калі маладая сядзе на пасадзе, маючы з левага боку заводчыка, тады старшы брат, прыступаючы да расплятання касы, тры разы пытаецца: «Пытаюся першым (другім, трэйцім) разам за боскім расказам, ці ест у гэтаго дзіцяці ойцец і маці, і ці пазволяць русу касу расплятаці?»

На што бацькі за кожным разам адказваюць: «Пазваляем і блугаславімо!» Расплёўшы касу, брат садзіцца з правага боку, а сваха або матка грамнічнаю свечкаю прыпальвае валасы ў чатырох месцах, г. зн. над ілбом, на патыліцы і над скронямі, пасля абразае кончыкі косяў, што называецца *застрыганем*. Толькі цяпер сват уводзіць з сяней маладога і ад яго імені надорвае маладую парай чаравікаў, а таксама параю шарсцяных панчохаў і двума локцямі чырвонай *жычкі* (лента) на падвязкі. Усе гэтыя рэчы, якія сват падае на бізуне, прымае дружка. Пакуль маладая занята абуваннем, сват таргуецца за месца з братам маладое і заводчыкам, якія, атрымаўшы па некалькі сярэбраных манет, уступаюць месца маладому. З гэтага часу маладыя да канца вяселля разам ходзяць і садзяцца, трымаючыся за два супрацьлеглыя канцы доўгага ручніка. Як толькі адспяваныя песні, якія разам з іншымі я падаю пры канцы гэтага апісання, маладыя разам з усёй дружынай устаюць са сваіх месцаў, а атрымаўшы адпаведнае блугаслаўненне, выходзяць на панадворак, дзе іх ужо чакаюць запрэжаныя вазы. За хвіліну да ад'езду бацька, трымаючы на талерцы гарэлку і хлеб, тры разы абходзіць кругом і частуе дружыну, якая ўжо сядзіць на вазах; матка ж, ідучы за ім з поўным вядром вады, аблівае ўсіх коней, якія павінны павезці вясельную дружыну ў божы дом.

Пасля шлюбу маладажоны ў гэтых краях звычайна заязджаюць на абед не ў карчму, як гэта робіцца ў іншых ваколіцах, а да аднаго са сваякоў, які папярэдне на такую ўрачыстасць запрашае маладых з усёй іх дружынай. Скончыўшы абед, малады са сватам, дружкам і скрыпачом адпраўляецца да сваіх бацькоў.

Панядзелак. Спавіванне. Надорванне маладой яе раднёй і гасцямі. Пераносіны. Надорванне свёкраў супоні-

цамі. Ачэпіны. Маладая надорвае мужыкоў род. Надорванне маладога. Вясельныя госці ў дварэ. Танцы. Прыбыццё маладажонаў з куццёю да бацькоў маладой.

Звычайна якраз з усходам сонца малады прыязджае да свае жонкі. З яго прыбыццём пачынаюцца танцы, спевы і вясельныя забавы, якія з невялікімі перапынкамі цягнуцца да самага вечара. Калі пачынае змяркацца, маладую садзяць на покуці і прыступаюць да т. зв. *спавіяння*. Амаль на ўсёй тэрыторыі Літоўскай Русі маладую ў гэты час звычайна ачапляюць у доме яе бацькоў. Тут гэты абрад мае месца ноччу з панядзелка на аўторак, пасля таго, як яе перавязуць у мужыкоў дом. Дык для *спавіяння* садзяць *маладуху* на лаве, сваха здымае з яе галавы гірлянду з вяночкам і накрывае яе распасцёртай белай хусткай, якую завязвае пад барадою на вузел; верх галавы, што хвіліну назад быў аздоблены гербам дзявочай красы, цяпер па версе хусткі перавязаны чырвонай *жычкай*, або такога ж колеру не вельмі шырокай стужкай. Пасля сканчэння толькі што апісанага абраду сват заклікае ўсю радню і ўсіх прытомных гасцей дарыць маладую, якая сядзіць усё на тым жа самым месцы. Прымаючы падарункі (палатно, лён, інвентар, грошы), сват ад імя маладой кожнаму асобна дзякуе такімі словамі: «Дзякую табе! Няхай гэты дары будуць тваім дзецям аддарованы».

Позным вечарам або ноччу маладуху з яе пасагам, які месціцца ў замыканых кублах, перавозяць у дом бацькоў яе мужыка. Перад самым ад'ездам сват пакідае бацькам каравай маладога, на яго ж месца бярэ з сабою каравай маладой*.

Свякрухна прымае нявестку ля парогу хаты, маючы на сабе вывернуты кажух, хлеб з соллю на талерцы трымае ў руцэ. Калі ўжо кублы з адзеннем унясуць у сені, на вачах усёй дружыны старэйшы брат *маладухі* ўносіць века, прысутныя пры гэтым бацькі маладога кладуць у той кубел два руны воўны: *свёкар* заўсёды дае ад сябе белае руно, а *свякрухна* паводле звычаю павіна даць чорнае. Тады *маладуха* абоім свёкрам кланяецца і, цалуючы рукі, дае кожнаму з іх па кашулі, пашытай ёю з тонкага палатна. Кашулі тыя завуцца *супоні-*

* Звычай замяняць караваі ў Ваўкавыскім (павеце) мае месца ў суботу вечарам. Калі ж малады з другой вёскі, у такім выпадку замена караваёў адбываецца ў нядзелю перад выездам да вянца.

цамі (супоніца). Увайшоўшы ў хату, *маладуха*, перад якою сват нясе кветку, садзіцца на *покуці*, сваха ж прыступае да ачэпінаў. Яна надзяе на галаву маладой вялікі чапец звычайна з чырвонай матэрыі з цюлевымі *брыжамі*, які ў Літве (Беларусі.— Я. С.) называюць *шап-кай*.

Надыходзяць спевы і танцы, якія распачынае *маладуха*, кружачыся па тры разы з кожным членам мужыковай радні. Потым перад кожным, хто з ёю танцаваў, *маладуха* нізка кланяецца і абвязвае яго самаробным узорыстым поясам, адначасова трохлокцевым кавалкам даволі тонкага палатна. У час гэтага надорвання сват гукае: «Такжэ дажы пані-млада NN (*дзевера, залвіцу і г. д.*) падаркам, велькім кавалкам. Не ту робёно, у Варданьску (ці не ў Гданьску?): прошэ носіць слічне, по паньску».

Маршалак або *дружко* ад імя таго, хто падарунак прымае, за кожным разам дзякуе так: «Дзенькуе пані-млодэй, пану-млодэму і тэму светному колу, цо седзі коло столу, хоць невыборне, то вшысткім вацпаньству пакорне»*.

Вяселле ў гэты дзень канчаецца абдорваннем маладога ўсім яго родам і шматлікімі гасцямі. Назаўтра, г. зн. у аўторак, маладыя з усёй вясельнай дружынай, якую ўзначальвае сват, што нясе кветку, адпраўляюцца ў двор, дзе маладая падносіць падаркі панам (каравай, палатно, самаробны пояс). Гулянне з танцамі, абдорванне *маладухі* грашыма і пачастунак усёй дружыны закончваюць гэты абрад. Тут варта зазначыць, што, нягледзячы на розныя грамадскія перамены, тутэйшыя памешчыкі зусім не ўхіляюцца ад прыняцця вясельнай дружыны ў дварэ. Па некаторых вёсках падобныя падарункі складаюцца і арандарам. З танцаў, у якіх жыва і дзёрзка выконваюць павароты, заслугоўваюць увагі: казак, кукаўка, круцёлка, полькі і перш за ўсё шнуравы танец, у якім прымаюць удзел з паўтара дзесяткі

* Звяртаю ўвагу на тое, што на ўсёй Літоўскай Русі падчас абрадаў вясельных, пахавальных, сельскагаспадарчых, а таксама гадавых святаў такіх, як Вялікдзень, Юр'я, Купала і г. д., усялякія арацыі выказваюцца ў большай частцы па-польску. Гэта несумненны ўплыў адвечнай польскай цывілізацыі, якая разам са звычайем прыносіла вымову, знакаміта вырабленую ў публічным жыцці даўняй Рэчы Паспалітай.

асоб і які завецца *Петухом*. Танец гэты, відаць, такі старажытны, як і тыя абрады, якія ён суправаджае, бо выкананнем нагадвае часы дружыннага жыцця, якое пры выглядзе гэтага танца з-за імглы стагоддзяў у квяцістых уборах выступае перад гледачом. На заканчэнне варта ўспомніць, што ў найпершае свята каляд паводле прынятага звычайу малады разам з жонкаю накіроўваюцца ў дом яе бацькоў, везучы з сабою пачастунак: місу куці, пару каўбас, бохан хлеба і гарнец гарэлкі. Маладажонам звычайна ўвесь святочны час праходзіць у гэтай гасціне.

Да вышэй пададзенага апісання адносяцца наступныя песні:

Запоіны

Каціўсе крышталь па сенажаці,
Задумаў сужонко дзеваньку ўзяці.
Ой, ты, дзеванько, ой ты, лілея,
Маё сэрданько да цібе млея.
Ой, сужонко, ружовы цвеце,
Такого другога німа ў цэлым свеце.

Сужонко з канём на двор, Ён з конічка не зсядае, З стрэм'я ножак не вымае І з конічкам размаўляе: Конік мой вараненькі, Я твой пан маладзенькі, Усюды табою свет выездзіў, Нідзе воды непахожыя,	Нідзе дзеўке нехарошыя. Анно ў маёго цесцюхна Да калодзесь на дварэ, Ведзёрко на тыне, Ведзёрко кленавое, Весёлка шэлкавое, Там вада да пахожая, Его дачка да харошая.
---	---

Кудраўчэ малойчэ, чаму на двор заезджаеш,
Ці ты мае маткі не знаеш?
Пазнаеш да маю матку
Да ў таргу, да на рыначку,
П'ючы м'ёд да гарэлачку.
Мяне маладзеньку ў таночку,
Да ў руцьвяненьком вяночку.

Ой, пі(й), матко, ой, пі(й), матко,
Горкую гарэліцу!
Прап'еш дачку, як маліначку,
За адную вечарыначку.
Выйдзяш, матко, ў чыстае поле
Буйнае жыто жаць,

Займеш постаць да шыроку,
Да не з кім пажынаць.
Нажнеш жменькоў да гусцюсенько,
Да некаму павезаць,
Накладзеш снапкоў да часцюсенько,
Да некаму панасіці.
Накладзеш сцірты да шырокіе,
Да некаму завяршыці,
Прыдзяш да дому, сядзеш ля печы,
Да за некім сапачыці.

Ой, зора, зора, асвеці поле,
Дзе мая невеста пшаніцу поле;
Ой, поле, поле, перабірае,
Да куколь, імбрыцу вон выкідае.
Перабор пшаніцу на загон саджае,
Да куколь, імбрыцу да курам клеваці,
Перабор пшаніца шышкі гібаці,
Да куколь, імбрыца, пlynь ты з вадою,
Перабор пшаніца, едзь ты са мною.

Субота

У суботу вечарам, калі ў маладога або ў дзяўчыны бацькі паўміралі, спяваюць такім чынам:

Стукнулі вароцейка, бразнулі зашчэпачкі
Азірніся, дзеванька (малойча), ці не матухна
(бацько) ідзе,

Ці не каравайначкі ведзе?

Ой, дзіўныя вы людзі,

Да тры дні ў званы білі,

Мае маткі (маго бацька, маіх бацькоў) не збудзілі.

Мая матка (мой бацько, мае бацькі) за трыма замкамі:

Першы замочак — зелёны дзерночак,

Другі замочак — жоўты песочак,

Трэці замочак — цесовы дамочак.

Зелёны дзерночак дажджэ палівалі,

А жоўты песочак грабары капалі,

Цесовы дамочак цесляры будавалі.

Сіротам спяваюць таксама:

А хто ў лесі зціха памаленьку гукае?

Красна дзеванька (красны дзяцюк,

дзяцінка) свае (сваго, сваі) маткі

(бацька, бацькоў) шукае.

Ой, ідзі, пайдзі, мая матко (мой бацьку),
да дому,
Да будзем меці добрую раду з табою.
Ой, не пайду, маё дзецятко, не пайду,
Да калі ж бо я да галованькі не здыму,
Да белых ручак не здзержу.
Прыбіты ножкі да цесовай дошкі — не
ўстану,
Згорняны ручкі к шчыраму сэрцу — не
зніму,
Спечатаваны очки к беламу ліцу — не гляну.
Збудавалі два цеслярове новы дом,
Да не пусцілі ні аконанька, ні дзверцоў,
Не прамоўлю, маё дзецятко, ні слоўца.

Песні каравайныя

Перад мяшэннем:

Караваічу, караваічу,	Ці на меду да папілісе,
Каравайнычак кліча:	Ці на леду да пабілісе,
Ой, дзе яны да падзелісе,	Аб караваю да забылісе?

Прыступаючы мясіць цеста:

Да вайдзі, божа, да уступі, божа,
К нашаму да пачатачку,
Што мы яго да пачыналі,
Што мы тебе, божа, да звелічалі.

Месячы:

Да ў саду гальё вісіць,
Сам госпад каравай месіць,
Два анёлы да вóду носяць,
Дзеваньцы да долю просяць.

Да бору, малайцы, да бору,
Наберэце з сабою тапароў!
Да стаяла сосанка кілька лет,
Да зрубалі ее на загнет.
Каб наш загнецік ясён быў,
Каб наш каравайчык красён быў.

Замясіўшы:

Старшая каравайніца паехала ў лес па дрова,
Да тупою да сакераю,
Да слепою да кабылаю,
За пень зачэпілася,
На калоду прабілася.

Не ўленкайся, дзеванька,
Твой каравай да падыходзіць,
З дзежы веко падымае,
Твая доля прыбывае.

Папытайцеся ў перапечы Ці далёка сцежка да печы? Зарасла сцежка муравою, Шэлкавою травою.	Мы хлопчыкоў прыпросім, Тую траву пакосім; Мы дзевачок прынаймём, Тую траву паграбём.
--	--

Калі гаспадар частуе каравайніц гарэлкай:

У нашага гаспадара Кудравая галава, Ён кудзеркамі патрасе, Нам гарэліцу прынясе.	Ему несці маркотне, А нам піці ахвотне, Да ён несе маркоціца, А мы п'ємо, нам хочацца.
---	---

Як каравай у печ саджаюць:

Старша каравайначка
Сама сабе да беду шчоўпла,
На прыпячку да трыбух спякла.

Старша каравайначка
Да па полю гарцавала,
З зайчыкамі танцавала
І птушачкі цалавала.

Нядзеля

У хаце маладога перад ад'ездам да маладой:

Да ў недзеляньку рано
Два конікі да воду пілі,
Самі сабе гаварылі:
Сёгодняка да наша паша,
А ў заўтра да ў дарожаньку
Да кралеўнаго двара,
Па пакорнае дзіця.
Чаму ж ено пакорнае,
Чаму ж ено спакойнае?
Русая каса да да пояса,
Сукенка да дадольная,
Тым ено супакойнае.

У хаце маладой перад прыбыццем маладога:

Петухі паюць, як у бубны б'юць,
Наша дзевачка не часалася,

На каго яна спадзевалася:
Ці на сестрыцу да маленькую,
Ці на матку да старэнькую,
Ці на кравевіча маладога?
Ой, не на сестрыцу маленькую
І не на матку старэнькую,
Да на кравевіча маладога,
Нашуй дзеваньцы сужонаго.

Чаму дзеванька на пасада не йдзеш, чаго ждзеш?
Дзіўныя людзі, да ці так пайду як стаю?
Засцілайце шэўком кары я і пайду,
Забагласі, мой ойчанько, я і сяду.

Ой, лецелі да белыя гускі серэз сад,
Клікнুলі краснае дзеванькі на пасада.
Што вам да, белыя гускі, да таго,
Ой, ест у мене родная матка да таго.

Ведучы сірату на пасада:

Станавецесе шляхта, баяр'е ў адзін рад,
Да будзе ісці серотанька на пасада,
Да будзе шукаць роднай маткі міжы вас.
Альбо ж міне з пасаданьку зведзеце,
Альбо ж мне родну матаньку знайдзеце.
Пайдзі, дзеванька, да па новых сенях пахадзі,
На белуй ложы свае маткі пагледзі.
Дзіўныя людзі, да ні раз, ні два я перайшла,
А роднай маткі на белой ложы не знашла.

Да чыя (чыі) гэто матко (бацька, бацькі)
Да перад госпадам стаіць,
На крыж ручанькі дзержыць,
Госпада бога харашо просіць?
Да спусці міне, божа,
Да з небёс на падолье,
Ясным соненькам да на застолье
Паглядзеці сваго дзіцяці
Ці харашэ да нарэнджоно,
Ці на пасадазі да пасадажоно?
Да чужая матка да его рэндзіла,
На пасадазі да садзіла.
Нарэнджона да ў жалобаньцы,
Пасадажэна да ў слёзаньцы*.

* І маладому, калі ён сірата, перад выездам да маладой, ведучы маладога на пасада, спяваюць.

Калі маладая, седзячы на пасадзе, абувае чаравікі, падараваныя ёй маладым:

Папытайце ў жабкі
Ці памерзлі лапкі
Кале вады ходзячы?
Папытайце ў дзеванькі,
Ці ў час чаравічкі?
Ці ў час, ці не ў час,
То буду насіці,
Сваго мілаго буду любіці.

Ад'язджаючы да вянца:

Паедзеш да да шлюбу
Не станавісе пасерод касцёла,
Стань, маладзенька, у касцелі пры сцені
Тудэмо ісціме да божая матка,
Ена ісціме да долю несціме,
Да будзе пытаці, што за долю даці
Да ці даці долю грашавую,
Да ці даці долю хлебавую?
Да давай, матко, усяляку.

Дзеванька ойчанька просіць
Ойчэнько мой родненькі,
Выпраўляй, да не забаўляй,
Там жа нас нажыдаюць,
Аўтары засцілаюць,
Ясныя свечы да запалаюць.

Ліхіе людзі зыдзеце,
Добрыя людзі, глядзеце.
Куды маё дзіця й паедзе,
Паедзе да за гору крутую,
У тую цэркаўку святую.

Падчас прыпальвання свечкаю і астрыгання валасоў спяваюць наступныя, т. зв. застрыгальныя песні:

Да бадай сванька марне прапала,
Як ты мае коскі сцерла і змяла,
Да і свечаю спаліла,
А тыя нідагаркі ў чэпчык улажыла.

Вяртаючыся з касцёла (сванька):

Да хвала ж да табе, божа,
Што я сваё дзело зрабіла,
Да з цеста да перапёлачку,
А з дзеўкі малодачку.
З цеста да беленькую,
З дзеўкі маладзенькую.

Да хвала да табе, божа,
Што мы ксендза ашукалі,
Нідораго за шлюб далі.

Паглянь, матко, на аконцо,
Едзе тваё дзіця, як сонцо;
Паглянь, матко, ў другое,
Едуць твае дзеткі абое;
Паглянь, матко, ў трэйцяе,
Ужэ твае дзіця звенчано.

Перад парогам хаты:

Выбачай, да мая матко,
Што я малада спазніласе,
Бо не было ксендза (папа) ў дому.
Ездзіў ксёндз да Альбова
Пшанічэньку прадаваць,
Ключыкі купаваць,
Цэркаўку адмыкаць,
Ясны свецы да запальваць,
Двое дзетак да павенчаць.

Панядзелак

Раніцай, калі малады выязджае да свае жонкі, перад дарогай світа, якая яго суправаджае, спявае яму:

Вышай, вышай, малады месяц над намі,
Да далей, далей варанья коні пад намі,
Яшчэ ж ехаць да чатэры мілі барамі
І пяту крэмяністымі гарамі,
А шосту да залезнымі мастамі,
А сёму ў цесця на дварэ пастаяць.
Пастанем усе радком
Пад цесцёвым тынком,
Ой, выб'емо крэмяную сценку тым венком,
Ой, знайдзем красну дзеваньку пад замком.

Ліхіе людзі, зыдзеце,
Добрые людзі, глядзеце,
Куды маё дзіця й паедзе,
Паедзе да за гору крутую,
У тую цэркоўку святую.

Калі маладую ўпаўюць, як толькі яе мужык уваходзіць у хату, спяваюць:

Увайдзі, сужонко, паглядзі
Ці не бабаньку спавілі?
Калі бабаньку, кінь пад печ,
Калі дзеваньку, вядзі ў клець,
Калі бабанька, падсунь нам,
Калі дзеваньку, пацалуй сам.

Калі малады цалуе жонку:

Скочыў сужонко з караваці,
Забыўсе дзеванькі цалаваці:
Пастой, дзеванька, пацалую,
Залаты персцянь падарую!

Як малады вось-вось займе месца каля свае жонкі, можна пачуць такую песню:

Не садзісе блізка міне,
Не кладзі рукі на міне;
Твая рука да цяжэнька,
Горш верма да турэцкаго,
Бо я роду шляхецкаго.

Як дараць:

Спамажы, ойчаньку (матко, браце і г. д.),
Да белы таляр на талерцы палажы.
Да нехай цібе, маё дзецятко, бог спаможа,
Добрым бытам, буйным жытам запаможа.

Падчас пераносін:

Цераз гору да дарожанька трайчаста,
Да бывай, бывай да, мая матко, у міне часто.
Ой, як жа мне да, маё дзецятко, бываці,
Да калі тая да дарожанька зарасла,
Чырвонаю да калінаю завісла.
Да калі будзяш, да мая матко, бываці,

То я кажу тую вербу зрубаці,
Чырвоную да каліну зламаці.

Ці я табе, матко, не з душы,
Што ты міне аддаеш не зросшы?
Ці я табе кашулькі не мыла,
Ці я табе пасцелькі не слала?
Слала я табе пасцельку мякенько
І мыла я табе кашулю бяленько.

Ой, ці я табе, матко, не міла,
Што я ў цібе цэло лецейко рабіла?
Не хадзіла я ні к ерматку, ні к святу,
Прыпадаць будзеш, мая матко, да к майму
следку.

А як ты выедзеш за вароцейка, следок знаць:
Да нідзе ж маго мілаго дзіцяці не відаць,
Як той следок да расіцаю западзе,
Ой, так маё мілаё дзіця марне прападзе.

Ой, ў лесі, ў лесі медзведзь рыкае,
Знаці, дзеванька, свекроў ліхая?
Да ніхай рыкае, да ніхай ліхая,
Я медзведзю саладзін падкіну,
Сваю свякруху пярынаю накрыву.
Ніхай медзведзь саладзінкі смокча,
А мая свекруха ў перынах квокча,
Ена будзе гаварыць, а я буду наравіць,
Ена будзе бурчаць, а я буду маўчаць.

Ад'язджаючы:

Да не месяц свеціць,
Да не зора зіяе,
Красна дзеванька
Да з двара з'езджае.
Да ее матка
Ключыкоў пытае:
Да дзіця мілое,
Дзе ключы падзела?
Павесіла ў каморы
На залатом прабоі,
Павесіла высока,
Паеду далёка.
Кінула ад сібе,
Паеду ад цэбе.

Сванька на возе:

Азірнецесе жэначке,
Да ці ўсе вашы дзевачке?
Да адна ў міне ў возі,
На шчаслівай дарозі.

Каля загарады свёкра:

Адчыняйце вароцечка,
Едзе вам багатырачка;
Повен воз добра везе,
Повен хлеў быдла жэне:
Қароўкі да цялячые,
Авечкі да ягнячые.

На панадворку:

Да хвала да табе, божа,
Да хоць я знебыласе,
Да калі я спамагласе,
Хоць я ночкі не даспала,
Семянiна дастала.

Уваходзячы ў хату:

Свёкар невесты да жадам жадае,
Па ўсіх дарогах старажэ стаўляе,
А дзе невесце ехаць, то і сам там стае.
Ой, невеста, невеста, да дзіця мілое,
Да не будзь ты гарда,
Да не будзь ты пышна,
Будзь ты лысліва,
Будзь ты шчасліва!
Разсей сваю долю
Да па маём полі,
А прыдолейку
Да па застолейку.

Як маладая займе месца на лаве каля стала:

У нашаго NN за сталом
Чырвона рожа зацвіла,
Зацвіла цветам чырвоным,
Пахне яблычкам садовым.

Церэз шчырые бары кунаю лецела,
Церэз быстрые рэкі лодкаю плыла,
У чысценьком полі калінаю села,
У свёкра на дварэ імглою упала,
У новыя сені пчалою ўлецела,
У свёкра за сталом паняю села.
Не ведае свекратко, як міне зваці;
Ці зваці паняю, да ці невестаю?

Не зві міне, свекратко, паняю,
Да зві міне, свекратко, невестаю.

А ты сваце, баламуце, нашто лгаў?
Салгаў матцы, што ў гэтуй хатцы свёкра німа,
Анно свёкар ходзіць да па новых сенях па нізу,
Пастой, невесто, да я галованьку нагрызу!

Насмешлівыя і жартоўныя песні, якія ў гэты дзень
спяваюць падчас забавы і танцаў:

Наш свацейко да разумную жонку мае,
Як выпраўляла, так наувчала:
Будзь, мужу, да разумненькі,
Прыстаў драбінкі, да украдзі сланінкі;
Прыстаў сані, нарабі славы;
Прадзеры стрэху, нарабі смеху.
Будзь, мужу, да разумненькі,
Скінь ганавіцы, скачы па паліцы.

Да ўсе гаруць, барануюць,
Сват сваньцы хвартух шые,
Шые ніткаю, трасе лыткаю,
Шые воласам, плача голасам.

Ой, ты сваце, як тут, так тут,
А хто ў цібе дома?
Сабака ў ўезі, сабака на прызьбі —
То ж мая дамаўніца.
Кошка на паліцы шые ганавіцы —
То ж мае дамаўніцы.

Сват сваньку раззуваў,
Андарак разадраў,
Падняў ножку, пазіраў.
Наша сванька Гануся
Да ў пазычанум кажусі.
Наша сванька падпіла,
Да ў саломі спаць легла,
Па саломі мышкі шалелі,
Сваньчын кажух паелі.
Стала сванька плацаць,
Што нечым кажуха латаць.
Пашоў сватко жабраваць,
Кажурынкоў даставаць.
Годзі, сванько, плацаць,
Будзям кажух латаць.

Наш дружчатко велькі перабой,
Палажыў дружачку пасерод дарогі,
Каб ена нагамі перабоі біла,
Каб ена рукамі землю месіла,
Каб ена ачыма да зоры лічыла.

Седзіць дружко на лаўцы,
Спусціў булаўку пад лаўку.
Да прыбег курмяўко,
Да ўхапіў дружкаву булаўку.
Да «кыцы, кыцы» курмяўку,
Аздай маю булаўку,
Дам табе мяса дзелянку.

Наш дружчатко вельмі харошы,
Бо ў яго доўгі нос.
На патыліцы боб малаціць,
На пераносі цэп павесіць.

Наш дружчатко, наш маладзенькі,
Ён па-баярску убраны:
Боты новыя, пяты голыя,
Порткі новыя, калені голыя.
Да на ём жупан,
Што кінуў за плот пан,
Да на ём кажушак
З рыжых целушак,
Да на ём каўпак
З чорных сабак.
Шапка новая,
Патыліца голая.
Его рукавіцы кашэчыя.
Кажушком махне, целушка рыкне,
Каўпаком махне, сабака брахне,
Рукою сцісне, каток пісне.

На табе, дружчатко, перапёлку з макам,
Было не хадзіці да дружачкі ракам,
Перапёлка з макам у печы пячэцца,
Дружко ад дружкі ракам валачэцца.

Наша дружка Варэня
Украла ў суседа курэня,
Пад цыцкаю задушыла,
Перад дружком палажыла.
Дружко кажа: сырое,
Да будзем есці абое.

Дружко кажа: з касцямі,
Да будзем есці з гасцямі.

Наш брацейко не мыўсе,
Да за мясам ганіўсе,
Ён думаў, што дзелянка,
Анно ж жаба балацянка.
А лучыначка патушыласе,
Парася ў місу ўваліLOSE,
А брацейко не дбае,
Парася за хвост цягае.

Наш брацейко не стары,
Не прыпірайсе да сцены,
Бо нашы дзеўкі юрлівы,
Праз сцену дзіру круцілі,
Да брацейка збудзілі.

Студзераўшчына, д. 21 лютага 1881 г. Федароўскі.

С е р ы я V

Ваколіцы Слоніма,
Дзятлава і Дварца

Д А Д А Т К І

Р а з д з е л 2

в. ВЯСЕЛЬНЫЯ АБРАДЫ

А б р а д ы

ВАРАЖБА НА ЗАМУЖЖА

Апошні вечар года, які канчаецца (Шчодрыкі), як і ў іншых ваколіцах Літвы, так і тут, у Слонімскім (павеце) бывае прысвечаны разнастайнай варажбе, якой у найвялікшай таямніцы займаюцца дзяўчаты, што мараць пра замужжа. Вельмі многія гаданні, што выступаюць тут у гэты вечар, як сведчаць шматлікія апісанні, вядомыя не толькі на Літоўскай Русі, але і на ўсім абшары даўняй Рэчы Паспалітай. З гэтай уласна прычыны я прыводжу ніжэй апісанне толькі тых, якія, здаецца, уласцівыя толькі тутэйшым ваколіцам.

Вось некаторыя, што найчасцей у гэты дзень практыкуюцца:

Не заўважаная нікім дзяўчына позным вечарам, выскачыўшы паціхенечку з хаты, кленчыць (голымі каленьмі) на прызьбе і хрысцячыся гаворыць напоўголаса: «Малады маладзік, барані міне ад зубоў баленя, ад агня паленя, ад людзей мавеня». Пасля шэптам гаворыць «Ойча наш» і «Здравась, Марыя». Дагаварыўшы апошнія словы пацераў, хрысціцца і адразу правай рукою з-пад правага калена бярэ з прызьбы поўную жменю пяску. Пясок гэты, загорнуты ў анучку, ідучы спаць, кладзе пад галаву, пераконаная, што яе прышлы кавалер з'явіцца ёй у сне.

А вось другая, крыху падобная да першай:

У гэты самы дзень падчас вячэры (т. зв. багатай куцці) дзяўчына з як найвялікшым маўчаннем і загневанай мінай (што з'яўляецца абавязковым) кожнай густой яды перш чым паднесці да вуснаў, адкладае па лыжцы на бок. Загарнуўшы гэта ў анучку, кладзе пад падушку, верачы, што ў гэтую ж ноч прысніцца ёй суджаны (сужоны, сужонко) таварыш жыцця.

Або зноў дзве сяброўкі ў найвялікшай таямніцы са скручаных у некалькі столак нітак пры дапамозе воску робяць свечкі (сточкі), устанаўляюць іх на картах, пасля, запаліўшы, становяцца насупраць і кожная паасобку пускае свечку на ваду (у вядрэ) (адна свечка павінна абазначаць мілага сэрцу хлопца, другая — дзяўчыну). Калі свечкі падплывуць адна да аднае, гэта лічыцца верным знакам, што маладая пара незадоўга будзе злучана. Таксама пастаўлены на зямлі перпендыкулярна кій у які бок пахіліцца і ўпадзе, калі ад яго адняць руку, указвае дзяўчатам, што цікавяцца сваёй будучыняй, старану, з якой прыбудуць сваты.

Нарэшце не варта абмінаць яшчэ адной:

Перад самай вячэрай (у той самы дзень) бацькі, выправіўшы пад абы-якой зачэпкай сваю дзяўчыну з хаты, пад міскі са стравамі, што стаяць на стале, падкладаюць: пярсцёнак пад адну, шчотку пад другую, а пад трэцюю грэбень. Дык вось, калі дзяўчына, сеўшы вячэраць, выме з-пад міскі адразу пярсцёнак, гэта пэўны знак, што выйдзе за кавалера, калі ж шчотку — удавец будзе прасіць яе рукі, грэбень жа варожыць, што да самай смерці суджана ёй сеяць рутку. Тут трэба дадаць, што такая варажба робіцца толькі раз, калі дзяўчына пачынае семнаццаты год жыцця.

Пусканне на ваду шкарлупак з арэхаў з запаленымі ў іх кавалкамі сточка і тут таксама па некаторых вёс-

ках вядомае ад веку (Vid. «Obchody weselne» Zygmunta Glogera (Pruskiego), s. 51).

Час вяселляў. Запыты. Сваты

Наступная песенька ясна тлумачыць, якую пару паводле адвечнага звычаю народ лічыць найлепшай для вяселляў:

Во лес, еліна,
Харошая паша.
Чакай, дзеўка, да восені,
Та(г)ды будзеш наша.

У Слоніўскім (павеце) на *запыты* адпраўляецца звычайна адна толькі кабета. Як прыдуць сваты, і тут, як мы гэта ўжо бачылі ў Ваўкаўскім, дзяўчына, калі ім рада, з хаты ўцякае.

Дзявічы вечар. Саджэнне на пасад. Выезд да вянцу

Сяброўкі маладой у апошні перадшлюбны вечар спяваюць між іншым такую песню:

Не плач, дзеванько,
За мене ідучы.
Наплачашце, маладзенька,
Са мною жывучы.
У міне сені, хата
Да пілованая.
Будзеш слезьмі паліваці
Па ёй ходзячы.
Будзе нагайка да ўгары летаці,
Шалкова кашуля к целу прыліпаці.
Буду твае русыя косы вырываці.
Қаб мая доля добрая была б,
То б нагайка пад акном лежала б,
Шалкова кашуля к целу не ўліпала б.

Маладая ў тутэйшых мясцінах садзіцца на табурэтцы, накрытай падушкай, пад якую, калі яна дастойная таго, кладуць каравайчык.

Малады ў ваколіцах Слоніма выкупляе сваю абранніцу ў нядзелю, незадоўга перад выездам да вянцу.

Калі ўжо набліжаецца пара выезду да касцёла, маладая падыходзіць па чарзе да ўсіх і, цалуючыся з кожным, просіць благаславіць. Старэйшых звычайна наказвае цалаваць у абедзве рукі, двойчы кланяючыся (у Ваўкаўскім, як мы ўжо бачылі, маладая цалуе толькі родных). Толькі цяпер маладая садзіцца на пасад.

Вянец. Вяртанне дадому. Спавіванне

У часе самога шлюбнага акту маладая звычайна стараецца злёгка, нібыта не хочучы, наступіць свайму абранніку на ногу. Гэта для таго, каб мужык быў ёй ва ўсім пакладзісты. Калі вяртаюцца дадому, напэўна не па іншай прычыне памятае таксама пра тое, каб яе рука ўвесь час ляжала на яго руцэ. Прыехаўшы пад вясельны дом, дружкі спяваюць:

Наша дзевачка злотначка
Скочыла з ручнічка.
Да скочыўшы ўсю праўданьку сказала:
Ужо ж, матанько, я не служанька твая,
Свайму міламу белу ручаньку прыдала.

У Слоніўскіх ваколіцах пасля абеду, які дае найчасцей хто-небудзь з роду, маладыя раз'язджаюцца па сваіх хатах.

Спавіванне

Пасля таго як здымуць вянок з галавы маладой, яе маці, зачарпнуўшы *апалонікам* вады з вядра, набліжаецца да покуця і, дастаючы рукой над сталом дачку, якая сядзіць з супрацьлеглага боку на лаве, засланай падушкай, палівае ёй галаву ў двух месцах над самымі вушамі. Як толькі матка праробіць толькі што апісаны абрад, сват накіроўваецца ў сені, адкуль праз хвіліну вяртаецца, несучы на драўлянай талерцы або такой жа місцы срэбраны грошык, прысланы маладым, які, як вядома, увесь час, як ідзе гэты абрад, стаіць за дзвярамі ў сенях. Далей сванька, прыняўшы грош з рук свата, кладзе яго на кавалак добра намазанага маслам хлеба, які прыклеівае маладой да валасоў на самым цемені. Затым з найвялікшай павагаю гэта ж сванька кладзе на маладую чэпчык (сетачку з шэрых ніцей) і толькі тады абкручвае ўсю галаву белай хусткаю. Тут трэба дадаць, што хлеб з галавы маладой здымаюць толькі пасля пераносін, у час абраду надзявання *шапкі* (ачэпін).

У Слоніўскім (павеце), апрача *свёкра*, *святкрухі*, *залвіцы*, *дзевера*, *швагроў* і *ятроўкі*, нявеста далейшых мужыковых сваякоў называе *сватамі* і, наадварот, муж яе, за выключэннем *цесця*, *цешчы*, *швагроў* і *швагерак*, увесь род свае жонкі называе тым самым іменем.

Косін, д. 15 верасня (новага стылю) 1885 г. Федароўскі.

ШНІПОЎСКАЯ ШОПКА³

(Ваўкавыскі павет, парафія Шылавічы)

Адам і Ева

З раю пенкнэго мяста } 2 разы
Выгнана ест невяста }
Для ябка скушонэго
Пшэз вэнжа поданэго.
Фора, Адаме, фора
З небескего двора,
Фора, Эво, з раю
Юж це ту добжэ знаён.

(Падымаецца заслона: 2 локці даўжыні, вышыні 2¹/₂, шырыні 1 локаць.) Спяваюць: «Буг се з панны народзіл...»

Пастушкі

Прыбеглі ў Бэтлеем пастушкі. Падыходзяць, кланяюцца, пасля адыходзяць і вітаюцца:

— Ну, што, Вінцэнты, пашоў і ні агленешсе. Здароўчы жыў? Нават ні хочаш і прывітацца? Як відно набраўся фанабэрыі, чы што?

— Якой фанабэрыі? Як ты маяся, жонка твая чы здорова, дзеці ці гадуюцца?

— А хвала богу здаровы-жывы, дзякуй за памяць.

— Але я да цібе маю прэтэнсію, Петжэ.

— Якую?

— А такую, што ў цібе овец відно статка парадашна, а ў міне по сіроці і то ты воўкі насылаяш на мою остатню і ўжэ праз тваю ласку ў міне дзесяць овец воўкі з'елі.

— Як то праз маю ласку?

— А праз тваю, бо як только воўк выдзе до твоіх овец, то ты напалохаеш, нажэнеш і воўк з горачы выбежыць з-за гары і ўжэ ці ганяй, ці ні ганяй ухопіць оўцу і понесе. Я даўно хацеў дабрацца до цібе, але ўсё ні пападало до сегоднешняго дня, а сегодня на цібе раз, на цібе два. (Б'е.)

— Ето ўсё?

— Усё.

— Ну, то на цібе, браце, за моё і за твое (б'е, а той крычыць):

— А-ей-ей! Людкове, ратуйце, бо заб'е! Ты за што міне так крыўдзіш?

— Як то за што? За тое, што ты вінават. Трэ было міне не зачэпаць.

— Як то я вінават? Пойдзем на суд, пагледзімо, хто з нас вінават.

— Куды, да рабіна?

— Не, ўжэ рабіна забываймасё, але да гэтаго бога, што сёгодня нарадзіўсё; пойдзем, і я буду бажыцца, што я ні вінават.

— Ты раз пабожыся, а я два разы, і пагледзімо, хто будзе вінават.

— Ну, то годзі. Як відно, то сёгодня з тобою толку німа, ты, мусі, п'яны. Я ўжэ пойдзу дахаты. Бог з табою, жыві здароў, пакрыўдзіў ты міне за німа ніц. Бог з табою, усё тобе дарую, сёгодня такі дзень, каб адзін адному выбачалі.

(Выходзяць тры каралі.)

Тры каралі

Тшэй крулёве манархове
З сходніх строн пшыбываён,
Зсерэт офяры з тшэма дары
Богу чэсць, хвала даён.

(Пасля паклону на адыход марш вясельны.)

(Уваходзіць з казой.)

Каза

Взелама коза на паўроза,
Провадза до пана
І так себе выспевуя
Дана мая, дана!
Антон казу ведзёт,
Каза не ідзёт,
Антон казу то за рогі, то за ногі,
Абы бліжай да дарогі.
Э, каза, э каза, каза, каза.

(Выходзіць баба.)

Баба (таўчэ ў ступе куццю і гаворыць)

Казалі, што сёгодня якоесьці швято. Хрыстус нарадзіўся, ушэ людцы швяткуюць. Добро тому швяткаваць, хто акраш прыбраўся, а я ешчэ куці ні натоўкла. (Таўчэ. Анёл выходзіць і гаворыць.)

Анёл

Ах ты, бабо пшэклента,
Нема тобе ні недзелі, ні свента.

Баба

Табе швято, то ты швяткуй, аліганчкік. Добро табе швяткаваць, як ты ўжэ выалігантаваўся, а я ешчэ нічога ні прыбрала, кішэлю ні намалола, кучі ні натоўкла, бо людзі ўсё гаворач, што ето швято кіселёво, куцёво, а я шама ні ведаю, што ето за швято мая быць.

Анёл (паўтарае з другога боку)

Ах ты, бабо пшэклента,
Нема тобе ні недзелі, ні свента.

Баба

Атхілішы, бо очы выпару! Я раз табе казалі: табе швято, то ты швяткуй, а да міне ні ўчапляйся без прычыны.

Д'ябал (пакажацца, захрапе і схаваетца)

Баба

А гэто што жа ліхо. Як відно, то шэгодня мне ні дадуч куці натаўчы. Якіешчы аліганты, то штрашаць, то палохаюч.

Д'ябал (з другога боку паказваецца і храпе)

Баба (глядзіць і гаворыць)

Ета ты, кумок, хадзі, хадзі, куме, памажы куці тоўчы.
Д'ябал (падыходзіць, памагае таўчы, а пасля храпе і нясе яе)

Баба

Памаленькуй, памаленькуй, хуштку раздзерэш. (Паяўляецца кароль Гэрад з маршалкам. Маршалак становіцца збоку трона з мячом у руцэ.)

Кароль Гэрад

Ото я естэм круль Гэрод з поколення Давідовэго, з роду Юдзкего. Пшышэдлэм одведзець Бэтлеем Хрыстусовэго, засядам на свуй трон мілы од жаднэго чловека души не мінэ. Естэм стану пышнэго, ніхт не сме замувіць слова пшэдэмно жаднэго.

Д'ябал

Крулю, крулю, ты спіш, а ў твоей земі новы круль народзіў.

Гэрад

Чы то мі се сніло, чы то мі се здало, жэ в моей земі новы круль народзіў. Чы ж то можа быць праўда, кеды я естэм круль Гэрод, пэлнэй моцы владзы земі своей. Заволаць мне жыська коханэго Лейбуська, нех он мой сэн ростлумачы і мое сумене заспокоі.

Лейба

Чэго хцэце, мосці крулік?

Гэрад

Но, слухай, Лейба! Сам повем. Чы мі се сніло, чы мі се здало, жэ в моей земі новы круль народзіўсе, чы ж то можэ быць праўда, кеды я естэм круль Гэрод, пэлны моцы владзы земі своей, жэбысь ты муй сэн ростлумачыл і мое сумене заспокоіл.

Лейба

Зараз, мосці крулік. Я могэ вшыстко ведзець, оповедзець, цо було, цо бэндзе, цо на тэн свят, цо на тамтэн свят, я вшыстко могэ ведзець, оповедзець, трэба только

богу памаліцца. Мое панове, нема кропелькі воды. (Мо-ліцца, адышоўшы ўбок. Становіцца перад каралём.) Ах, мосці крулік, як я свої бібліі едно слово выколупе, то пойдзе запах по цалы покоі. Юш то седм месенцы мінэ-ло, як то дзецёнтко народзіло, а то дзецёнтко бэндзе над дзецёнткамі, а мосці крулік бэндзе лежал под его ногамі. Кто я і як собе хцэце, абы я свое бібліі выко-лупал.

Кароль

Ха-ха-ха! Ешчэ тэго не было. Заволаць мне гетмана як бытнэго пана!

Гетман з дзідай

Ото станэлам на розказ круля!

Кароль

Ото маш гетмане моё бяло бэрло, пуйдзь до Бэтлее-му, вытній вшыстке хлопчэнта і нават мэму сыну гловэ зэтній і мне на показ пшынесь.

Гетман

Слухам крулевскей мосці
Як бы дзвонэк своей повінносці.
Кто сме стомпіць на крулевске ложэ,
Мам піка остра, натыхмяст го положэ.

Каралева з дзіцем

Ах, крулю Гэродзе,
Стары ты незбэндніку,
Зацента твоя душа,
Закаменяло твое сэрцо.
Мялэсь едынэго сына
І тэго осондзілэсь на смерць,
І тэго казалэсь казаку пшэбіць.
Ах, крулю, злітуйсе над німі,
Одпусць тэ ценжке плёгі і віны.

Кароль

Ідзь прэч. Бо дам ці тшаско ляско і вон выпэндзэ.
Я вем, жэ ці шкода дзеці, а мне трона, люб. корона.

Каралева

Ах, крулю, цо се дзее? В Бэтлееме плач маткі по сво-
іх дзяткі. Крулю, злітуйсе над німі, одпусць тэ ценжке
плёгі і віны. Гетман, ах божэ, чэму ты ні опаментассе,
чэму твоё сэрцо ні зменкчэе.

Кароль

Пшэбій то дзецко, жэбы оно не жыло годзіны, момэн-
ту тэго. (Гетман дзіця забіў і панёс. Каралева абам-
лела.)

Кароль

Гетман! Но вруцьсе, выжуць то баба, жэбы она пшэ-
дэмно ні лежала, мне сэрца ні выедала. Ні еднэй ей
жаль дзецка, жаль і мне, але цо зробіць, мусялэм то
выконаць. Жуць ей там.

Анёл (прылятае і спявае)

Хцялэсь трапіць на Хрыстуса, сына божэго. Але ж
тэго не выкожэніш, боць небо его. Ото ж заслужылэсь,
крулю Гэродзе, за злэ свое помысленя, а ідзь ты на
вечнэ потэмпене.

Смерць (выходзіць і гаворыць)

Ходзілам, блондзілам
Мало ні змарзлам.
Ледве себе, крулю Гэродзе,
В твоім палацы зналязлам.

Кароль

О божэ, одвруць та машкарэ,
Нашлій яка інна кара.

Смерць

Дужо дзеці страцілэсь
Ото і тобе маш. (Сцінае Гэраду галаву. Казак ады-
ходзіць, яўрэй прыходзіць.)

Казак (крычыць на яўрэя)

Ты зачэм, ты чаго, вон. (Яўрэй уцякае, а пасля пры-
ходзіць і плача.)

Яўрэй

Мосці крулік, мосці крулік,
Вашы салдаткі нашы жыдкі попехалі.
Мосці крулік шлов (нюхае караля і гаворыць)
Я думаў, што мосці крулік шпіць,
Наш мосці крулік даўно ўжэ шмердзіць.
Ага! Сабака я,
Хоць адзін раз прыждаў на цібе.
Сора! Кумергер. А-а, наш каролік падохес.
Шей, шей! Ага, сабака ты.
А ты з нас браў,
А ты з нас драў:
Маставое, брукавое.
А пагалоўшчына, а батраччына,
А драў, а браў,
Каб на той свет
На табе чорт скурачка драў.
Сора, ком шпіль, танц.
Шэйнэ, мэйнэ маёхэс,
Наш каролік падохэс.
А ты, Сора, ні дзівуй,
Вышэй ногі подэймуй,
А ты, Юдко, скачы хутко.
(Д'ябал іх выганяе, яны крычаць: Гівалт!
Д'ябал бярэ караля, храпе і цягне ў пекла.) *

* На гэтым абрываецца цэльная карціна данай бат-
лейкі, яе тэкст. Далей ідзе толькі схема гэтага спектак-
ля, накіданая М. Федароўскім алоўкам. Тэкст батлейкі
запісаны ў 1893 г.

ЗАЎВАГІ

Уступ

¹ «Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena». Na svijet izdaje Jugoslav. Akademija znanosti i umjetnosti. Svezak II. U Zagrebu, 1897, s. 470 (Рэц. А. Радзіча); «Kwartalnik historyczny», t. XIII. Lwów, 1899, s. 303—304 (Рэц. А. Брукнера); «Этнографическое обозрение», 1899, № 4, кн. XLIII, стар. 137—140 (Рэц. А. Грыгор'ева); «Известия отд. рус. яз. и словесности имп. АН». Спб., 1899, т. IV, кн. I, стар. 349—353 (Рэц. Я. Ф. Карскага); «Записки наукового товариства імені Шевченка». Львов, 1899, т. XXVII, кн. I, рік VIII, стор. 44—48 (Рэц. У. Гнацюка); «Narodopisny sbornik československy», 1899, sesit 4/5 (Рэц. І. Поліўкі); «Książka», R. II. Warszawa, 1902, s. 146—147 (Рэц. С. Здзярскага); «Журнал Министерства нар. просвещения». Спб., 1902, ч. СССXXXIII, № 10 (октябрь), стр. 426—433 (Рэц. Я. Карскага); «Этнографическое обозрение», 1902, № 3, кн. LIV, стр. 153—155 (Рэц. Вл. Б.); «Książka», R. III. Warszawa, 1903, s. 236—237 (Рэц. Л. Кшывіцкага); «Известия отд. рус. яз. и словесности имп. АН». Спб., 1903, т. VIII, кн. 3, стр. 340—362 (Рэц. І. Поліўкі, на чэшскай мове); «Archiv für slawische Philologie», Bd. XXV. Berlin, 1903, S. 99 (Рэц. А. Брукнера); «Zeitschrift des Vereins für Volkskunde». Berlin, 1903, S. 233 (Рэц. А. Брукнера); «Przegląd powszechny», R. 21, т. LXXXI (styczeń—marzec). Kraków, 1904, s. 473—474 (Рэц. С. Здзярскага); «Lud», t. 10. Kraków, 1904, s. 227—228 (Рэц. С. Здзярскага); «Archiv für slawische Philologie», Bd. XXIX. Berlin, 1907, S. 445—454 (Рэц. І. Поліўкі).

² У 1935 г. у IV т. «Людз беларускага» была змешчана аўтабіяграфія М. Федароўскага і ўступны артыкул праф. С. Панятоўскага.

³ «Slavia Orientalis», 1957, R. 6, s. 212—232.

⁴ «Etnografia Polska», VI, 1962, s. 281—290.

⁵ «Zeszyty Etnograficzne Muzeum Kultury i Sztuki ludowej», t. III, 1963, s. 133—150.

⁶ Prof. A. Obrębska-Jabłońska. Prace redakcyjne nad rękopisami Michała Federowskiego. «Literatura ludowa». 1964, R. VIII, № 4—6, s. 48—52; Warsztat naukowy M. Fe-

derowskiego w świetle jego listów. «Slavia Orientalis», 1967, R. VI, № 4, s. 437—448; The Rough Copies of Byelorussian Songs in the Federowski Collektion. To Honor Roman Jakobson: Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday, 11 October 1966. Mouton, The Hague/Paris, t. II.

⁷ З. И. Власова. М. Федеровский как фольклорист. «Русский фольклор», вып. XI. М.—Л., 1968.

⁸ В. Ялатаў. Каштоўная работа польскага этнографа. «Літаратура і мастацтва» ад 17 чэрвеня 1959 г.

⁹ Ул. Дубоўка. Збіральнікі жэмчугу. «Полымя», 1959, № 7, стар. 174—176.

¹⁰ В. Елатов, К. Кабашников. Собрание песен белорусского народа. «Советская этнография», 1963, № 5.

¹¹ С. Александровіч. Старонкі братняй дружбы. Мн., 1960, стар. 205.

¹² В. К. Бандарчык. Гісторыя беларускай этнаграфіі XIX ст. Мн., 1964, стар. 270—272; яго ж. Гісторыя беларускай этнаграфіі. Пачатак XX ст. Мн., 1970, стар. 116—117.

¹³ К. Кабашнікаў. Казкі і легенды роднага краю. Мн., 1960; яго ж. Нарысы па беларускаму фальклору. Мн., 1963.

¹⁴ Ф. М. Янкоўскі. Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі. Мн., 1957; яго ж. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы. Мн., 1962.

¹⁵ Л. Р. Бараг. Беларуская казка. Мн., 1969.

¹⁶ Н. С. Гілевіч. З клопатам пра песні народа. Мн., 1970, стар. 93—98.

¹⁷ А. Жураўскі. Этнограф Міхаіл Федароўскі. «Беларусь», 1959, № 12, стар. 29.

¹⁸ Ф. Янкоўскі. Фразеалагізмы ў томе IV «Ludu białoruskiego» Міхала Федароўскага. «Slavia Orientalis», 1968, R. XVII, № 3, s. 325—327.

¹⁹ Н. Янголь. Да пытання аб збіранні і вывучэнні беларускіх прыказак і прымавак. «Весці АН БССР», сесыя грамадскіх навук, 1968, № 3, стар. 70.

Жыццёвы шлях і навуковая дзейнасць

¹ М. Federowski. Lud białoruski, t. IV. Warszawa, 1935, s. V.

² Перасылаючы Яну Карловічу польскія прыказкі для папаўнення «Кнігі польскіх прыказак» С. Адальберга, М. Федароўскі наведамляў у прадмове да свайго збору, напісанай 21 лютага 1897 г.: «Ёсць тут і сталыя выразы

(фразеалагізмы.— Я. С.), запісаныя яшчэ ў 6-ым дзесятку б(ягучага) ст(агоддзя) ў Варшаве, у раёне яе старога горада...» Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў Літоўскай ССР (Вільнюс), ф. 1135, воп. 10, адз. зах. 165, арк. 1. Далей будзе: ЦДзГА ЛССР, ф. ...

³ У. І. Ленін. Творы, т. 20. Мн., 1950, стар. 407.

⁴ *Towasz Weiss. Przełom antypozytywistyczny w Polsce w latach 1880—1890 (Przemiany postaw światopoglądowych i teorii artystycznych). «Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego», CXXVI. Prace historyczno-literackie, zesz. 10. Kraków, 1966, s. 8—9.*

⁵ Рукапісны аддзел бібліятэкі Варшаўскага універсітэта, сігнатура 126-IV. Далей будзе: Рукап. аддз. БВУ.

⁶ *M. Federowski. Wspomnienia moje o Michałе Poleskim i o Włodowicach. Warszawa, 1917.*

⁷ У архіве Федароўскага захаваўся фрагмент яго «Zielnika litewskiego», дзе ёсць засушаныя расліны з ваколіц Слоніма і Ваўкавыска з апісаннем іх уласцівасцей лацінскімі і мясцовымі беларускімі назвамі.

⁸ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 140-II, арк. 1—62.

⁹ Там жа, сігн. 129-IV, арк. 9—10.

¹⁰ *Jan Karłowicz. Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe. Warszawa, 1871.*

¹¹ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 129-IV, арк. 31—32.

¹² Там жа, сігн. 132-II (Рукапіс недрукаванай прадмовы да працы М. Федароўскага «Люд ваколіц Жарак, Севежа і Піліцы»).

¹³ Там жа.

¹⁴ Там жа, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 5, арк. 4. Чарнавік ліста да З. Глогера. Без даты, мяркуючы па змесце, з 1878 г.

¹⁵ Там жа, сігн. 135-IV, т. I, вокл. 5, стар. 119—247; вокл. 6, стар. 39—42.

¹⁶ *E. P. Романов. Белорусский сборник. Вильна, 1912, вып. VIII, стр. 6.*

¹⁷ Ужо ў 1881 г. М. Федароўскі рабіў археалагічныя раскопкі ў Слоніўскім павеце. Гэту яго працу асвятляў у друку З. Глогер: «Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny», т. II. Warszawa, 1881, № 13—14, s. 87; № 17, s. 229—231; Notatki archeologiczne Michała Federowskiego z okolic Słonima. Kurhany pod Wiszowem przez Zygmunta Glogera. «Pamiętnik fizjograficzny», т. II, 1882, s. 491—492. У рукапісным аддзеле БВУ (Сігн. 135-IV, т. II, вокл. 5) зберагаюцца археалагічныя нататкі Федароўскага пра курганы, урочышчы, могільнікі Ваўкавыскага,

Слуцкага, Ігуменскага, Гродзенскага, Слонімскага, Лідскага і Навагрудскага паве́таў, некаторыя матэрыялы яго археалагічных раскопак у Ваўкавыскім павеце.

¹⁸ ЦДзГА ЛССР, ф. 1135, воп. 10, адз. зах. 96, арк. 30. Ліст З. Глогера да Я. Карловіча ад 5 мая 1889 г.

¹⁹ *Życie i prace Jana Karłowicza*. Warszawa, 1904, s. 68.

²⁰ Фальварак Косін у Ваўкавыскім павеце Міхал Федароўскі арандаваў з 1884 да 1895 г. У лісце да Рамана Завілінскага ад 15 красавіка 1895 г. ён пісаў: «Косін пасля больш чым дзесяцігадовага побыту хутка ўжо пакідаю; 27-га ж красавіка н. ст. перапошу адсюль мае шаты і пенаты ў Слоні́мскія краі, дзе нядаўна я ўзяў у арэнду на 12 гадоў багаты лугамі, лясамі і пашамі маёнтак Падоль, размешчаны над р. Шчарай, недалёка ад м. Дзятлава». Рукап. аддз. Ягелонскай бібліятэкі ў Кракаве, сігн. 6445-I, арк. 81.

²¹ *M. Federowski. Z. nad Niemna*. W. ks.: *Życie i prace Jana Karłowicza*. Warszawa, 1904, s. 70.

²² Рукап. аддз. БВУ, сігн. 129-IV, арк. 39—43. Трэці рэферат М. Федароўскага. Да 1914 г. І. Трачык працаваў інжынерам на нафтавых промыслах у Модрычы каля Драгабыча. У час першай сусветнай вайны жыў у Барыславе.

²³ Археалагічныя экспанаты М. Федароўскі дасылаў З. Глогеру ў Яжэва 15 гадоў (1877—1892). Рукап. аддз. Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве, сігн. 2942, арк. 1—4. Ліст да В. Шукевіча ад 13 ліпеня 1902 г.

²⁴ Як намі высветлена, у час Айчынай вайны гэтыя матэрыялы ў Львове, на жаль, загінулі.

²⁵ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 127-IV, арк. 18 і 20.

²⁶ Рукап. аддз. Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве, сігн. 2942.

²⁷ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 127-IV, арк. 126—133.

²⁸ «*Slavia Orientalis*», 1957, R. VI, s. 219.

²⁹ М. Федароўскаму была прапанавана пасада супрацоўніка Этнаграфічнага музея ў Варшаве, але ён ад яе адмовіўся. З. Глогер пісаў Я. Карловічу 3 красавіка 1888 г.: «П(ан) Федароўскі станоўча прыняць вядомай пасады цяпер не можа. Але ці паведаміў пра гэта пану Камінскаму, я не ведаю. Мне ж ён тэлеграфавалі толькі пра гэта (г. зн. пра адмаўленне ад пасады.— Я. С.) і, відаць, лічыў, што я пабачуся з п. Камінскім. Я ж, атрымаўшы гэту дэпешу перад самым выездам з Варшавы, ужо не мог спаткацца асабіста з п. Камінскім і разлічваў, што п. Ф(едароўскі), які непасрэдна перапісваецца

з п. К (амінскім), не адкладваючы паведаміць і яму, як мецэнату гэтага месца. Што так сталася, гэта вялікая шкода для этнаграфічнай установы, і сам Федароўскі потым будзе аб гэтым шкадаваць і, напэўна, праз які-небудзь год, калі пераканаецца, што гаспадарка — не яго прызвание, захоча выправіць сваю памылку, калі гэта будзе магчыма, у чым даводзіцца сумнявацца». ЦДЗГА ЛССР, ф. 1135, воп. 10, адз. зах. 96, арк. 24—25.

³⁰ «Wisła», t. III, 1889, s. 277.

³¹ Навуковы архіў Польскага этнаграфічнага таварыства (Вроцлаў). Сігн. 1378. Канверт «Stroje. Ubiog».

³² Гл. наш артыкул «Батлейкі, запісаныя М. Федароўскім». «Літаратура і мастацтва» ад 25 сакавіка 1966 г.

³³ *M. Federowski. Imieniny Chodźki. O lekkomyślnem niszczeniu starych dokumentów. W. ks.: Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza (1798—1898), t. II. [Warszawa], [1898], s. 12—19.*

³⁴ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 126-IV, арк. 18. Паведамленне Львоўскага этнаграфічнага таварыства пра абранне 1 чэрвеня 1896 г. М. Федароўскага ганаровым членам таварыства.

³⁵ *M. Federowski. Lud białoruski, t. IV, s. VII.*

³⁶ У лісце з Пadoля 25 сакавіка 1898 г. М. Федароўскі пісаў Р. Завілінскаму пра трагічныя дні свайго жыцця: «Трохмесячная хвароба адразу чацвярых дзяцей, якая скончылася смерцю дзвёх найлюбімейшых дочак, шпіталь у доме, пастаянны неспакой, пахаванні, роспач, адрантвенне...» Рукап. аддз. Ягелонскай бібліятэкі ў Кракаве, сігн. 6445-1, арк. 97. Як паведаміў нам сын этнографа Мечыслаў, у Пadoлі памерлі дочки Федароўскага Альдона і Данута і сын Адам.

³⁷ Ю. Такаржэвіч пісаў Я. Карловічу з Пadoля 4/III 1903 г.: «Пadoль пакінуў пачатку красавіка, гэта значыць праз месяц. Да прычын расстацца з слаўным Міхалам Федароўскім далучылася толькі што галоўная: ён сышоўся з жонкаю. Тыдзень таму назад я заглядаў... у Кватары, маёнтак Гліндзічаў (пад Бераставіцаю, Палескай чыгункі), дзе д-р Адольф Бітнер далей развівае сваю цудатворную хірургічную практыку, якую так бліскуча пачаў дваццаць гадоў таму назад у Свіслачы (чорнарускай ці тышкевічаўскай). Сястрой д-ра Бітнера і ёсць пані Федароўская. Шчырая бескарыслівая размова са сваякамі памагла вырашыць галоўнейшыя непаразуменні, якія чатыры гады трымалі ў разлуцы пасвараных му-

жа і жонку». ЦДзГА ЛССР, ф. 1135, воп. 10, адз. зах. 111, арк. 270—271.

³⁸ Гл.: *Васіль Белаказовіч*. Юзаф Такаржэвіч. «Ніва» (Беласток), 1963, № 2-4.

³⁹ Рукап. аддз. бібліятэкі Польскай Акадэміі навук (ПАН) у Кракаве, сігн. 2269, арк. 226—227.

⁴⁰ *Там жа*, арк. 231. У гэтай жа паштоўцы ад 24/XI 1903 г. аўтар паведамляе Г. Лапацінскаму, што яго збор нататак пра Беларусь «запаўняе па берагі 15 глыбокіх шуфляд».

⁴¹ Рукап. аддз. бібліятэкі ПАН у Кракаве, сігн. 2269, арк. 235. Ліст да Г. Лапацінскага ад 4 студзеня 1904 г.

⁴² «*Slavia Orientalis*», 1957, R: VI, s. 220.

⁴³ ЦДзГА ЛССР, ф. 1135, воп. 10, адз. зах. 104, арк. 347—348.

⁴⁴ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 129-IV. Трэці рэферат М. Федароўскага, стар. II—IV.

⁴⁵ «Записки наукового товариства імени Шевченка». Львов, 1899, т. XXVII, кн. I, рік VIII, стор. 44—48.

⁴⁶ *Е. Карский*. Новый польский труд по белорусской этнографии. «Известия ОРЯС», 1899, IV, стр. 352.

⁴⁷ Вядомы польскі мовазнавец Ян Развадоўскі, які быў рэдактарам II тома «Людз беларускага», пісаў Яну Карловічу 16 сакавіка 1902 г.: «Пачалі мы друкаваць Федароўскага», а 6 снежня 1902 г. паведамляў: «Другі том Федароўскага ўжо гатовы». ЦДзГА ЛССР, ф. 1135, воп. 10, адз. зах. 109, арк. 555 і 559.

⁴⁸ *Archiv für slawische Philologie*. Berlin, 1907, Bd. XXIX, S. 445—454.

⁴⁹ *Е. Карский*. Два новых сборника белорусских сказок. «Журнал Министерства народного просвещения». Спб., 1902, ч. СССХХХIII, № 10 (октябрь), стр. 426—433.

⁵⁰ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 3, арк. 80.

⁵¹ Гл. «Полымя», 1967, № 1, стар. 242—247.

⁵² *Jan Michalski*. 55 lat wśród ksiązek. Wrocław, 1950, s. 80—81.

⁵³ *Там жа*, стар. 80.

⁵⁴ *M. Federowski*. Zbiory graficzne Dominika Wittke-Jeżewskiego. Warszawa, 1913.

⁵⁵ У лісце ў Львоў да Цэцыліі Снягоцкай (снежань 1908 г.) М. Федароўскі просіць прысылаць яму «кніжачкі, якія датычацца Русі Літоўскай (культура, веразнаўства), этнагр(афія), антрап(алогія), геагр(афія), ста-

тыст(ыка)». Рукап. аддз. бібліятэкі імя Асалінскіх у Вроцлаве, сігн. 7194-II.

⁵⁶ 23 мая 1907 г. Федароўскі паведамляў Аляксандру Чалоўскаму: «Перыяд часу ад 20 чэрвеня да 15 ліст(апада) правяду здаля ад Варшавы, на Літве (Беларусі.— Я. С.)». А 17 верасня 1907 г. пісаў таму ж адрасату, што «на днях вярнуўся з летняга адпачынку на Літве». Рукап. аддз. Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве, сігн. 2775, арк. 44—45. К. Пшыбыслаўскаму Федароўскі паведамляў 2/XI 1913 г., што быў на Беларусі: «Побыт на Літве як дасюль не прынёс мне ніякіх матэрыяльных прыбыткаў. Прагляд двух вялікіх бібліятэк (Лісоўскіх і Керсноўскіх) забраў у мяне дужа часу, а для Тышкевічаў яны аказаліся цалкам непрыдатныя... Прывёз толькі адну-адзіную пачку з выкапанымі на застрэшшах дакументамі і звыш дзесятка новых падручнікаў для майго збору. Акрамя таго, некалькі соцень нататак пераважна звычайнага зместу, якія, калі бог дасць жыць, будуць выкарыстаныя». Рукап. аддз. БВУ, сігн. 128-IV, арк. 333—335.

⁵⁷ Там жа, сігн. 126-IV, арк. 77.

⁵⁸ Там жа, сігн. 127-IV, арк. 54.

⁵⁹ Цэнтральны дзярж. архіў літаратуры і мастацтва БССР, ф. 3.

⁶⁰ Там жа.

⁶¹ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 127-IV, арк. 37. Ліст М. Янчука да М. Федароўскага ад 13 лістапада 1909 г. Як успамінае сын Федароўскага Мечыслаў, бацька вельмі радаваўся той высокай ацэнцы, якую даў яго працы Янчук. Хоць Г. Казэрская сцвярджае, што Федароўскі ўдзяляў Янчуку рукапісныя матэрыялы (гл. «Slavia Orientalis», 1957, R. VI, s. 220), дакументальна гэта пакуль што не пацверджана. У архівах Масквы, дзе захоўваецца спадчына Янчука, намі гэтыя матэрыялы не выяўлены.

⁶² Рукап. аддз. БВУ, сігн. 127-IV, арк. 40—41, 62 і інш.

⁶³ ЦДзГА ЛССР, ф. 1135. Лісты М. Федароўскага да Уладыслава Загорскага.

⁶⁴ Рукап. аддз. Цэнтральнай бібліятэкі АН Літоўскай ССР, F 151—314.

⁶⁵ Рукап. аддз. бібліятэкі ПАН у Кракаве, сігн. 2269, арк. 244.

⁶⁶ Z galeryi typów i oryginalów litewskich. I. Archeolog zaściankowy Imć pan Wińcza. «Ziemia», t. II, 1911, s. 800—801; Puzana i jej okolice, s. 766—767; Zygmunt Gloger,

s. 714—715, 730—731, 746—747, 762—763, 778—779, 794—796, 818—820, 834—840; Witebsk i Witebszczyzna, t. III, 1912, s. 454—456, 473—475, 492—493, 516—518, 538—539, 558—559, 588—591, 602—604, 629—631, 659—662, 685—687, 700—701, 716—718, 749—750, 763—765, 795—797; Mickiewicz na zaścianku. Z galeryi typów i oryginalów litewskich, s. 10—12, 26—28, 42—44; Zamek w Dowspudzie: (Dwory, zamki i pałace), s. 56—57; Zbiory graficzne Dom. Wittke-Jeżewskiego w Głębokiem, s. 452—453, 468—469, 483—485, 500—502, 521—523, 563—564, 581—583, 599—601, 616—619, 644—647, 676—679, 692—694, 746—748; Z nad napoleońskiego szlaku. Powiat Lepelski. «Wieś i Dwór», 1912, z. 10, s. 5—8; Leon hr. Potocki, jego życie i prace literackie. «Kwartalnik litewski», t. VI, 1911, s. 119—160.

⁶⁷ Ліст Ю. Талька-Грынцэвіча да М. Федароўскага ад 29 красавіка 1912 г. Рукап. аддз. Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве, сігн. 2678, арк. 10—11.

⁶⁸ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 135-IV, т. II, вокл. 11.

⁶⁹ У студзені 1922 г. Федароўскі пісаў арыенталісту Я. Гжэгажэўскаму: «З 1-га верасня мінулага года я працую штатным службоўцам Мін(істэрства) асветы ў Антрапалаг(ічным) інстытуце Варш(аўскага) навук(овага) тав(арыства) ў адзеле беларускай этнаграфіі. Таварыства абавязалася выдаваць штогод па два тамы мае «Русі Літоўскай». Мне тут болей чым добра, словам, адчуваю сябе як у раі. Відаць, гэта ўжо апошні этап майго жыцця. Бібліятэку і ўвогуле ўсе свае зборы я ахвяраваў Таварыству». Рукап. аддз. бібліятэкі ПАН у Кракаве, сігн. 4608.

⁷⁰ M. Federowski. Państwo i ich poddani na Rusi litewskiej. «Ziemia», t. VII. Warszawa, 1922, s. 177—185.

⁷¹ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 129-IV. Восьмы рэфэрат М. Федароўскага.

⁷² Мар'ян Абрамовіч (1871—1925) нарадзіўся ў Цверы, вучыўся ў гімназіі і універсітэце ў Маскве. Некалькі разоў нелегальна пераходзіў граніцу, выдаваў кнігі на польскай мове за мяжою; сядзеў у Пецярбургскай турме, быў у ссыльцы ў Верхаянску. Некаторы час жыў на Навагрудчыне. У 1892 г. надрукаваў беларускую гутарку «Дзядзька Антон», добра ведаў беларускую мову, быў шчырым сябрам Федароўскага. Падрабязней пра яго гл.: «Przegląd Wileński», 1925, № 1, стар. 5—6; С. Александровіч. Гісторыя з «Дзядзькам Антонам». «Літаратура і мастацтва» ад 4 жніўня 1961 г.; БелСЭ, т. I, стар. 35.

«Люд беларускі»

¹ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 133-IV.

² «Я прысутнічаў на некалькіх вяселлях»,— зазначаў М. Федароўскі ў нататках да беларускіх вясельных абрадаў. Рукап. аддз. БВУ, сігн. 135-IV, т. I, вокл. 6, арк. 43.

³ Там жа, сігн. 129-IV. Чацвёрты рэферат М. Федароўскага, арк. 2.

⁴ Там жа, арк. 2 (адварот).

⁵ Там жа, арк. 4.

⁶ Там жа, сігн. 133-IV, т. I, арк. 3, стар. 4.

⁷ У лісце з Вішава 22 жніўня 1894 г. К. Гнаінскі паведамляў: «З прыемнасцю чакаю ласкавага прыбыцця; спявачка, думаю, таксама знойдзеца». Рукап. аддз. БВУ, сігн. 127-IV, арк. 144. У гэтай жа сігнатуры (арк. 145) знаходзіцца ліст Пятра Гнаінскага, відаць, брата Канстанціна, які таксама запрашае Федароўскага прыезджаць. «Што ж датычыцца спявачак,— піша П. Гнаінскі,— то хоць і не ведаю ніводнай, якая б добра і многа спявала, але думаю, што знойдуцца некалькі дзяўчат, якія змогуць што-кольвечы заспяваць, хоць з жалем магу паведаміць, што з кожным годам народныя песні знікаюць, а на іх месца паяўляюцца песенькі салдацкія». Там жа, арк. 176—177. Мешчанін з Зеляневіч каля Поразова К. Перашчака 24 жніўня 1903 г. паведамляў, што ахвотна будзе збіраць у сялян тканіны і, каб не перасылаць поштаю, даставіць у Падсель сам. Праз тры месяцы, 21 лістапада 1903 г., ён піша этнографу, што перасылае люльку, прывезеную з Севастопальскай вайны, камень і 17 кавалкаў розных тканін мясцовага вырабу і гаворыць, што калі трэба, то дастане яшчэ, бо збіранне тканін у сялян не патрабуе «ніякай навуковай дасведчанасці». Там жа, арк. 178—179.

⁸ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 135-IV, т. II, вокл. 9.

⁹ Там жа.

¹⁰ Гл. напрыклад, В. К. Бандарчык. Еўдакім Раманавіч Раманаў. Мн., 1961, стар. 38; яго ж. Гісторыя беларускай этнаграфіі XIX ст. Мн., 1964, стар. 272.

¹¹ Гл. у «Людзе беларускім»: навелістычна-сатырычную казку «Як лёкай пана абшукаў» (т. 3, № 227, стар. 127—128); анекдатычную казку, дзе высмейваецца махлярства ксяндза «Як кошка святому духу голаў ад'ела» (т. 3, № 324, стар. 173); сатырычную казку «Ксёндз заміж д'ябла» (т. 3, № 329, стар. 175—176), анекдот «Спэведзь

шляхціца» (т. 3, № 327, стар. 174), у якіх раскрыта крывадушнасць і амаральнае аблічча каталіцкага духавенства. Ганарыстасць шляхціцаў саркастычна высмейваецца ў анекдоце «Фанабэрыя шляхецка» (т. 3, № 312, стар. 169), у песнях (т. 5, № 4, 238, 240, 442 і інш.), ксёндз-п'яніца — у анекдатычнай казцы «Няскончанае казанне» (т. 3, № 326, стар. 174). Анекдот «Мужчына за мужчынаю цягне» (т. 3, № 161, стар. 79—80) прасякнуты нявер'ем у справядлівасць Хрыста, а «Як мазур літаваўся над панам Езусам» (т. 3, № 383, стар. 198) — здзек і злая іронія над «сынам божым»; анекдот «Як пропаведзь не ўдалася» (т. 3, № 331, стар. 176) выкрывае «свяшчэннае пісанне». Гл. таксама запісаныя М. Федароўскім антыпанскія прыказкі (т. 4, № 2304, 2471, 5741, 5764, 7495).

¹² Рукап. аддз. БВУ, сігн. 133-IV.

¹³ Там жа, сігн. 135-IV, т. II, вокл. 11.

¹⁴ Выдзеленыя словы напісаны М. Федароўскім па-беларуску і ім жа падкрэслены.

¹⁵ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 131-IV.

¹⁶ Навуковы архіў Польшкага этнаграфічнага таварыства (Вроцлаў), сігн. 1378. «Wieś. Ulica. Budynki. Ogrodzenie».

¹⁷ Там жа, канверт «Stroje. Ubiory».

¹⁸ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 135-IV, т. I, вокл. 1.

¹⁹ Там жа, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 6, арк. 84.

²⁰ Там жа, сігн. 133-IV.

²¹ Там жа, сігн. 132-II, арк. 1.

²² Там жа, сігн. 129-IV. Другі рэферат М. Федароўскага ад 6 снежня 1921 г., арк. 34.

²³ Там жа, арк. 35.

²⁴ Гаворка пра запісванне Федароўскім канкрэтных жанраў беларускага фальклору будзе ніжэй.

²⁵ Рукап. аддз. Ягелонскай бібліятэкі ў Кракаве, сігн. 6445-I, арк. 86—87.

²⁶ Е. Карский. Новый польский труд по белорусской этнографии. «Известия, отд. рус. яз. и словесности». Спб., 1899, т. IV, кн. I, стр. 353.

²⁷ Рукап. аддз. Ягелонскай бібліятэкі ў Кракаве, сігн. 6445-I, арк. 82—83. Ліст ад 30 лістапада 1896 г.

²⁸ Там жа, арк. 91.

²⁹ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 3, арк. 3.

³⁰ Там жа, арк. 24.

³¹ Там жа, арк. 111.

³² Гл. дадатак.

³³ «Известия ОРЯС». Спб., 1899, т. IV, кн. I, стр. 353.

³⁴ «Журнал Министерства народного просвещения». Спб., 1902, ч. СССХХХІІІ, № 10 (октябрь), стр. 429.

³⁵ «Archiv für slawische Philologie», Bd. XXIX. Berlin, 1907, S. 450.

³⁶ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. I.

³⁷ Там жа, сiгн. 137-IV, т. I, вокл. 1 «Układ dzieła (ostateczny)».

³⁸ Там жа, канверт 6, арк. 83.

³⁹ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. I; т. VII, вокл. 1—3; т. VIII, вокл. 5.

⁴⁰ Там жа, т. III, вокл. 1.

⁴¹ Ліст М. Федароўскага да Я. Карловіча ад 7 жніўня 1891 г. ЦДзГА ЛССР, ф. 1135, воп. 10, адз. зах. 203—207, арк. 2—4.

⁴² Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. VII, вокл. 1 і 2 (Рукапісы кожнай казкі пад тымі ж нумарамі, што і ў II томе «Людз беларускага»).

⁴³ Там жа, т. VIII, вокл. 18, № 340.

⁴⁴ Там жа, т. VII, вокл. 1, № 65.

⁴⁵ M. Federowski. Lud białoruski, t. II, s. 90—91, № 65.

⁴⁶ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. VIII, вокл. 27, № 527.

⁴⁷ M. Federowski. Lud białoruski, t. I, s. XIV.

⁴⁸ За прыклад тэкстаў з праўкамі могуць службыць № 90, 115, 200, 241, 254, 255 і інш. Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. VII, вокл. 1 і 2.

⁴⁹ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. VII, вокл. 1, № 115.

⁵⁰ Там жа, вокл. 2, № 199, 241.

⁵¹ Там жа, № 255.

⁵² Там жа, № 291.

⁵³ Там жа, вокл. 1, адпаведныя нумары.

⁵⁴ У адной з нататак да манаграфіі Ваўкавыскага павета (да 1886 г.) М. Федароўскі прызнаваўся, што і яму запісваць казкі даслоўна было нялёгка: «Паданні, казкі і прытчы, прадстаўленыя ў гэтым раздзеле, былі спісаны з вуснаў народа даслоўна. Запісваючы іх такім спосабам, хоць давалася мне гэта з вялікімі цяжкасцямі (падкрэслена мною.— Я. С.), я меў, аднак, на ўвазе тое, што яны захаваюць сваю першабытную афарбоўку...» Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. I. Serya III. Okolice Wołkowyska, Brzostowicy i Swisłoczy. Podania, klechdy, bajki i przurowieści.

⁵⁵ Севернорусские сказки в записях А. И. Никифорова. М.—Л., 1961, стр. 19.

- 56 Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. VII, вокл. 1, № 42.
- 57 *M. Federowski. Lud białoruski*, t. II, s. 44—48.
- 58 Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. III, вокл. I, № 342.
- 59 *Там жа*, т. VIII, вокл. 5, 7, 8, 12, 18, 20, 23 і г. д.
- 60 *Там жа*, вокл. 18, № 333.
- 61 *Там жа*, т. VII, вокл. 1, № 6.
- 62 *Там жа*.
- 63 *M. Federowski. Lud białoruski*, t. II, s. 5, № 6.
- 64 Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 138, т. II, вокл. 1.
- 65 *Там жа*, сiгн. 133-IV, т. VII, вокл. 4.
- 66 *Там жа*.
- 67 *M. Federowski. Lud białoruski*, t. II, s. 78.
- 68 *В. Я. Пропп. Текстологическое редактирование записей фольклора. «Русский фольклор», вып. I. М.—Л., 1956, стр. 205.*
- 69 Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. VIII, вокл. 18, № 335, 337—339, 343—344 і інш.
- 70 *M. Federowski. Lud białoruski*, t. III, s. 177—184, № 335—344.
- 71 *Там жа*, стар. 179, № 339.
- 72 Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. VII, вокл. 1, № 9.
- 73 *M. Federowski. Lud białoruski*, t. II, s. VIII.
- 74 *Там жа*, стар. VIII—IX.
- 75 *Там жа*, стар. IX.
- 76 *А. К. Сержпутовский. Сказки и рассказы белорусов-полешуков. Спб., 1911, стр. II.*
- 77 *Там жа*, стар. IV.
- 78 Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. I. *Lud białoruski na Rusi litewskiej. Tom II-gi. Wstęp*, k. 3.
- 79 Тэрмін *rodania M. Fedarowŭski* разумеў вельмі шырока, уключаючы ў яго і казкі, і анекдоты, і легенды, і ўласна паданні (мясцовыя, гістарычныя, тапанімічныя).
- 80 *M. Federowski. Lud białoruski*, t. II, s. IX
- 81 *Там жа*, стар. IX—X.
- 82 Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. VI-а, арк. 57. *Serya III. Tom 3-ci. Wołkowyskie. Ok. Łyskowa, Żelwy i Mścibowa. Rozdział V. Wierzenia (Gusła. Zabobony. Czary).*
- 83 «У беларускага народа дасюль распаўсюджана мноства паданняў пра метамарфозы, і калі б гэты народ даў другога Авідзія, то ён мог бы напісаць кнігу не меншую за таго»,— пісаў М. Федароўскі. Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. I. *Materialy do przedmowy*, t. I.

⁸⁴ «Пра чарцей у народзе найбольш распаўсюджана баек»,— занатаваў Федароўскі на адным з аркушаў. Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. III, вокл. I.

⁸⁵ *M. Federowski. Lud białoguski, t. II, s. X—XI.*

⁸⁶ *Там жа, стар. XI.*

⁸⁷ *J. Polivka. Slovanské pohadky. Praha, 1932, s. 90.*

⁸⁸ *C. B. Савченко. Русская народная сказка. Киев, 1914, стр. 246.*

⁸⁹ «Надзвычай буйная разумовая творчасць беларускага народа годна ўвагі з усіх бакоў,— пісаў Федароўскі.— Селянін стварыў сабе надта багатую жывую літаратуру, шчодрую на глыбокія думкі і праўды, што абапіраюцца на жыццёвую дасведчанасць». Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. I. *Materialy do przedmowy, t. I.*

⁹⁰ *M. Federowski. Lud białoguski, t. II, s. XI.*

⁹¹ *E. P. Романов. Белорусский сборник, вып. III, стр. XI.*

⁹² *E. Карский. Два новых сборника белорусских сказок. «Журнал Министерства народного просвещения». Спб., 1902, ч. СССХХХIII, № 10 (октябрь), стр. 432.*

⁹³ *M. Federowski. Lud białoguski, t. II, s. X.*

⁹⁴ *Там жа, стар. XIII—XIV.*

⁹⁵ *Там жа, стар. XI.*

⁹⁶ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. I. *Serya V. Okolice Słonima, Zdzięcioła i Dworca. Rozdział V, Podania b/Klechdy.*

⁹⁷ *M. Federowski. Lud białoguski, t. II, s. XII.*

⁹⁸ *A. И. Никифоров. Проблема сказочного сборника. «Советский фольклор», 1935, № 2—3, стр. 417.*

Савецкія фалькларысты выявілі казачнікаў з больш абшырным рэпертуарам. Л. Р. Бараг, напрыклад, у 1946 г. запісаў ад 35-гадовага рабочага цагельні Рамана Сагановіча ў в. Турная Целяханскага раёна Пінскай вобласці больш за 180 казак (гл. *Belorussische Volksmärchen. Berlin, 1968, S. 613, № 43*), ад Івана Макся з Дзярэчына 60 сюжэтаў. П. В. Літур у сяле Гарычаве Хустскага раёна ў Закарпаці ад Андрэя Каліна запісаў 120 сюжэтаў казак (гл. зб. *Дідо-всевідо. Ужгарад, 1969, стор. 233*).

⁹⁹ *Севернорусские сказки в записях А. И. Никифорова. М.—Л., 1961, стр. 8.*

¹⁰⁰ *Н. А. Добролюбов. Собр. соч. в трех томах, т. I. М., 1950, стр. 590—591.*

¹⁰¹ Падрабязней пра гэта пытанне гл. артыкул М. У. Новікава «К проблеме сказочного сборника». У кн.:

Принципы текстологического изучения фольклора. М.—Л., 1966, стр. 80—81.

¹⁰² Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. I.

¹⁰³ Н. В. Новиков. К проблеме сказочного сборника, стр. 97.

¹⁰⁴ Гл., напрыклад, такія навуковыя каментарыі Л. Р. Барага да беларускіх народных казак у кн.: *Belorussische Volksmärchen* (Berlin, 1966, выд. 2-е — 1967, 3-е—1968, 4-е—1970), стар. 592—644.

¹⁰⁵ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. VII, вокл. 4, арк. 1—39.

¹⁰⁶ Записки наукового товариства імені Шевченка, т. XLVII, 1902, стор. 38.

¹⁰⁷ М. Federowski. *Lud białoruski*, t. II, s. 252, № 267.

¹⁰⁸ Там жа, т. III, стар. 41, № 86.

¹⁰⁹ А. И. Никифоров. Проблема сказочного сборника, стр. 413.

¹¹⁰ М. Federowski. *Lud białoruski*, t. II, s. VII.

¹¹¹ С. В. Савченко. Русская народная сказка, стр. 242.

¹¹² Записки наукового товариства імені Шевченка, т. XLVII, 1902, стор. 38—39.

¹¹³ Гл. працы М. Я. Нікіфароўскага: Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах. Витебск, 1897; Нечистоты. Свод простонародных в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе. Вильна, 1907.

¹¹⁴ А. Aarne, S. Thompson. *The Types of the Folk-Tale*. Helsinki, 1928, FFC № 74; выд. 2-е, 1961, FFC № 184.

¹¹⁵ J. Bolte, J. Polivka. *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen...* Leipzig, 1915, Bd. II, № 77a.

¹¹⁶ *Belorussische Volksmärchen*. Berlin, 1966, S. 602.

¹¹⁷ С. В. Савченко. Русская народная сказка, стр. 242.

¹¹⁸ *Belorussische Volksmärchen*. Berlin, 1966, S. 623.

¹¹⁹ Там жа, стар. 600.

¹²⁰ S. Ciszewski. *Krakowiacy*. Kraków, 1894.

¹²¹ Л. Барог. Белорусские народные сказки. «Уч. зап. Башкирского ун-та, вып. 9, серия филологических наук», 1962, № 3, стр. 387.

¹²² Там жа, стар. 395.

¹²³ Л. Р. Барог. Беларуская казка, стар. 142—143.

¹²⁴ J. Krzyżanowski. *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, t. I. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1962, s. 225.

¹²⁵ М. Federowski. *Lud białoruski*, t. I. № 281, 388 і інш..

¹²⁶ Л. Р. Барог. Беларуская казка, стар. 179.

¹²⁷ Гл. каментарый у кн.: *Belorussische Volksmärchen*, стар. 628.

¹²⁸ *В. Я. Пропп*. Указатель сюжетов. У кн.: *Русские народные сказки А. Н. Афанасьева*, т. 3. М., 1957.

¹²⁹ *Е. Карский*. Два новых сборника белорусских сказок. «ЖМНП», 1902, ч. СССХХХІІІ, № 10 (октябрь), стр. 429—430.

¹³⁰ *Е. Р. Романов*. Белорусский сборник, вып. ІІІ, № 44; вып. ІV, № 17.

¹³¹ *В. Н. Добровольский*. Смоленский этнографический сборник, т. I, стр. 397—402, № 2.

¹³² *Е. Карский*. Два новых сборника белорусских сказок, стар. 430—431.

¹³³ Гл. пра гэта падрабязней: *Л. Г. Бараг*. «Асілкі» беларускіх сказок і преданій (К вопросу о формировании восточнославянского эпоса). «Русский фольклор», вып. VIII. М.—Л., 1964, стр. 29—40; *Беларускі эпас*. Мн., 1959; *К. П. Кабашніков*. Традиции героического эпоса в белорусском народном творчестве. У кн.: *Основные проблемы эпоса восточных славян*. М., 1958, стр. 314—325.

¹³⁴ *А. С. Фядосік*. Антырэлігійныя матывы ў беларускім фальклору. Мн., 1963; *яго ж.* Беларуская народная сатырычная проза. Мн., 1969; *К. Кабашнікаў*. Нарысы па беларускаму фальклору. Мн., 1963.

¹³⁵ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 133-IV, т. VI—IX, сігн. 155-III, вокл. 17.

¹³⁶ *Е. Ф. Карский*. Белорусы, т. III, ч. I. М., 1916, стр. 451.

¹³⁷ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 133-IV, т. IX, арк. 28.

¹³⁸ Гл., напрыклад, *В. Н. Добровольский*. Смоленский этнографический сборник, ч. I. Спб., 1891, стр. 467—470.

¹³⁹ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 133-IV, т. IX.

¹⁴⁰ *A. Aarne, S. Thompson*. *The Types of the Folk-Tale*. Helsinki, 1928, FFC №74; выд. 2-е, дап.; 1961.

¹⁴¹ *Н. П. Андреев*. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. Л., 1929.

¹⁴² *J. Bolte, J. Polivka*. *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der brüder Grimm*, Bd. 2, № 112.

¹⁴³ *J. Krzyżanowski*. *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, t. II. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1963, s. 159. T 1922. Kłamstwo nad kłamstwami (Chłopiec wysłany po ogień).

¹⁴⁴ *А. Н. Афанасьев*. Народные русские сказки, т. 1—3. М., 1957. У гэтым выданні каштоўны «Паказальнік сю-

жэтаў», складзены У. Я. Пропам і даведзены да 1956 г.
¹⁴⁵ Б. и Ю. Соколовы. Сказки и песни Белозерского края. М., 1915.

¹⁴⁶ А. М. Смирнов. Сборник великорусских сказок Архива Русского Географического общества. Пг., 1917, т. 1—2 («Записки Русского Географического общества по отделению этнографии», т. XI, IV).

¹⁴⁷ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 133-IV, т. IX.

¹⁴⁸ Гл. таксама анекдот «Бык у людзях». У кн.: Українські народні анекдоти, жарти, дотепи. Київ, 1967, стор. 27.

¹⁴⁹ J. Bolte, J. Polivka. Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen. Leipzig, 1913, Bd. I, № 7, S. 59.

¹⁵⁰ Записки науковаго товариства імені Шевченка, т. LIII, кн. II, 1903, стор. 42.

¹⁵¹ ЦДзГА ЛССР, ф. 1135, воп. 10, адз. зах. 165, арк. 1.

¹⁵² Рукап. аддз. БВУ, сігн. 133-IV, т. I.

¹⁵³ Там жа. І. І. Насовіч таксама пісаў: «Звяртаючы ўважлівы погляд на беларускія народныя прыказкі, можна сапраўды сказаць, што яны складаюць для простага народа маральна-практычную філасофію». Гл. Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем. Спб., 1874, стр. III.

¹⁵⁴ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 133-IV, т. I.

¹⁵⁵ Там жа.

¹⁵⁶ Там жа.

¹⁵⁷ На адной з картак М. Федароўскі запісаў: «Ул (асці-васці) мовы. Выпісаць выразы, прыказкі, зварсты з Міфалогіі (з 2 тома выпісанья)». Тут жа ён, відаць, пазней, зазначыў чырвоным алоўкам: «Выпісанья». Рукап. аддз. БВУ, сігн. 134, т. II.

¹⁵⁸ M. Federowski. Lud białoguski, t. IV. Warszawa, 1935, № 2311, 3186, 4096, 4110, 5061 і г. д.

¹⁵⁹ Рукап. аддз. бібліятэкі ПАН у Кракаве, сігн. 2269, арк. 220—223.

¹⁶⁰ M. Federowski. Lud białoguski, t. IV. Warszawa, 1935, s. 490. Том прыказак Федароўскага, як і ранейшыя тамы «Людз беларускага», выдаваўся вельмі доўга. Так, 28 мая 1931 г. Р. Зямкевіч паведамляў у пісьме ў Вільню: «Warszawskie Towarzystwo Naukowe» друкуе Федароўскага прыказкі. Карэктурку раблю я разам з панам Чэславам Пяткевічам. Калі гэта выйдзе з друку — няведама, бо цяпер Таварыства не мае грошы і друк пакуль што (ад месяца) спынены». Рукап. аддз. бібліятэкі АН Літоўскай ССР. VBF-281, арк. 21.

- ¹⁶¹ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. I.
- ¹⁶² Там жа.
- ¹⁶³ Там жа. На адной картцы запіс: «Падзякаваць пани Станіславе з Прыгодскіх Чарноцкай за прысылку сотні прыказак з пав. Слуцкага».
- ¹⁶⁴ Пра З. Вольскага гл. падрабязней: *Jan Michalski*. 55 lat wśród ksiązek. Wrocław, 1950.
- ¹⁶⁵ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 134, т. II.
- ¹⁶⁶ *W. Dybowski*. Przysłowia białoruskie z powiatu Nowogródzkiego. «Zbiór wiadomości do antropologii krajo-wej», t. V. Kraków, 1881, s. 3—23.
- ¹⁶⁷ Тут Федароўскі прывёў прыблізную лічбу. У другім запісе этнограф падае ўжо дакладную колькасць прыказак, запазычаных ім з публікацыі У. Дыбоўскага: «Выпісаў прыказак Дыбоўскага, якіх не было ў маім зборы 190 — (sic)». Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. I.
- ¹⁶⁸ Там жа.
- ¹⁶⁹ Там жа, вокл. д.
- ¹⁷⁰ *M. Federowski*. Lud białoruski, t. IV. Warszawa, 1935, s. XI.
- ¹⁷¹ *S. Adalberg*. Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich. Warszawa, 1891—1894.
- ¹⁷² Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. I.
- ¹⁷³ Рукап. аддз. Ягелонскай бібліятэкі ў Кракаве, сiгн. 6445-1, арк. 83.
- ¹⁷⁴ Там жа, арк. 95—96.
- ¹⁷⁵ З працы М. Камарова Федароўскі, калі класіфікаваў свае матэрыялы, выпісаў парадак размяшчэння ўкраінскіх прыказак. Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 134, т. II.
- ¹⁷⁶ *Wander Karl Friedrich Wilhelm*. Deutsches Sprichwörter — Lexicon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk. Herausgegeben von... Leipzig, Bd. 1—5, 1867—1880.
- ¹⁷⁷ «Wisła», 1895, t. IX, s. 137.
- ¹⁷⁸ *S. Adalberg*. Księga przysłów..., s. 8, № 97, s. 43, Brzaskacz; s. 44, Brzydki, № 4; s. 45, Bury; s. 51, Chęć, № 13; s. 68, Ciepło, № 4; s. 99, Dobry, № 34; s. 175, Igła, № 8 і г. д. Усе яны абазначаны: Feder. гкр. У бібліяграфіі (стар. 4) С. Адальберг раскрывае гэтак скарачэнне Feder. гкр. Rękopis z przysłowiami, zebranemi przez p. Michała Federowskiego.
- ¹⁷⁹ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 133-IV, т. I.
- ¹⁸⁰ Там жа.
- ¹⁸¹ Там жа, сiгн. 138-IV, т. I (3380 арк.); т. II (903 арк.).
- ¹⁸² Там жа, сiгн. 133-IV, т. I.
- ¹⁸³ Там жа.

- 184 Там жа, сігн. 134, т. II.
- 185 ЦДЗГА ЛССР, ф. 1135, воп. 10, адз. зах. 165, арк. 1—58.
- 186 Рукап. аддз. БВУ, сігн. 134, т. II.
- 187 Там жа.
- 188 Там жа.
- 189 М. Federowski. Lud białoruski, t. IV, s. 5.
- 190 Тут і далей будзем спасылацца на IV том «Люду беларускага», даючы ў дужках толькі нумар прыказкі.
- 191 М. Federowski. Lud białoruski, t. IV, s. 420—426.
- 192 К. Краніва. Збор твораў, т. 2. Мн., 1956, стар. 383—429.
- 193 Рукап. аддз. БВУ, сігн. 133-IV, т. I.
- 194 Там жа.
- 195 Там жа, сігн. 134, т. II.
- 196 Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі. Склаў Ф. Янкоўскі. Мн., 1957, стар. 7.
- 197 J. Karłowicz. Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe. Warszawa, 1871, s. 12.
- 198 «Варыянты або разнавіднасці прыказак,—пісаў С. Адальберг у прадмове да свайго зборніка,—у выдадзеных да гэтага часу польскіх зборах, а нават і ў замежных, адыгрывалі даволі-такі другарадную ролю. За варыянты прызнавалі толькі тыя прыказкі, якія зместам істотна разыходзіліся з найбольш вядомым першаўзорам. Вельмі рэдка звярталі ўвагу на разнавіднасці моўнай формы прыказак. Шкода ад гэтага вялікая, бо роля варыянтаў для скарбу прыказак неацэнная: у іх часта можна знайсці іскрачку, якая кідае святло на забыты пачатак (выток) даўняй прыказкі або з'яўляецца добрым каментарыем да яе. ...У іх можна назіраць увесь працэс пераўтварэння на працягу вякоў як зместу, так і формы прыказак». (Гл.: S. Adalberg. Księga przysłów, s. VII—VIII.)
- 199 Рукап. аддз. БВУ, сігн. 134, т. II.
- 200 М. Federowski. Lud białoruski, t. IV, s. XI.
- 201 Там жа, № 924, 1522, 1535, 2808, 3122, 3207, 3232, 3281, 3676, 3907, 4059, 4917, 4953, 5603, 5954, 6733, 6764, 7338, 7666, 8287, 8947, 9567 і інш.
- 202 E. Tyszkiewicz. Opisanie powiatu Borysowskiego. Wilno, 1847, s. 423—424.
- 203 П. Шейн. Матеріалы..., т. II. Спб., 1893, стр. 478.
- 204 М. Federowski. Lud białoruski, t. V. № 451a.
- 205 Рукап. аддз. БВУ, сігн. 135-IV, т. II, вокл. 11.

²⁰⁶ Там жа.

²⁰⁷ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 135-IV, т. II. Сшытак М. Федароўскага «Народ ваколiц Слонiма, Дзятлава i Дварца».

²⁰⁸ Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. М., 1957, стр. XVI.

²⁰⁹ Е. Ф. Карский. Белорусы, т. III, ч. I, стр. 391; Е. Ляцкий. Материалы для изучения творчества и быта белорусов, т. I. М., 1898, стр. VI; яго ж. Несколько замечаний к вопросу о пословицах и поговорках. Спб., 1897 (II том «Известий ОРЯС», стр. 745—782); К. Кабашиной. Нарысы па беларускаму фальклору. Мн., 1963, стар. 67—68; Ю. Соколов. Русский фольклор. М., 1941, стр. 200—203; J. Krzyżanowski. Mądrej głowie dość dwie słowie, t. I—II. Warszawa, 1961; яго ж. Z zagadnień przysłowioznawstwa. «Literatura ludowa», 1957, № 4, s. 28.

²¹⁰ М. Federowski. Lud białoruski, t. VI, № 2301, 2426, 2667, 2690, 2698.

²¹¹ Там жа, т. VI, № 2530.

²¹² Л. Бараг. Стыль беларускай народнай казкі. «Полымя», 1967, № 10, стар. 224—225.

²¹³ А. К. Сержпутовский. Сказки и рассказы белорусов-полешуков, стр. VI; яго ж. Казкі i апавяданні беларусаў з Слуцкага павету. Л., 1926, стр. IV, V.

²¹⁴ Е. Ф. Карский. Белорусы, т. III, ч. I, стр. 398.

²¹⁵ М. Federowski. Lud białoruski, t. I, s. 141—142, № 368—369; t. II, s. 133, № 103.

²¹⁶ В. Н. Добровольский. Смоленский этнографический сборник, т. I, стр. 316—318, № 11.

²¹⁷ П. Шейн. Материалы..., т. II, стр. 416—419, № 231.

²¹⁸ А. Rypieński. Białoruś. Paris, 1840, s. 212.

²¹⁹ J. Czeczot. Piosenki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny. Wilno, 1846, s. 110.

²²⁰ Е. Tyszkiewicz. Opisanie powiatu Borysowskiego. Wilno, 1847, s. 417.

²²¹ Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем. Спб., 1874, стр. 69.

²²² Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. М., 1957, стр. 283.

²²³ А. Сержпутойскі. Казкі i апавяданні беларусаў з Слуцкага павету, стар. 216, № 83.

²²⁴ Падобны сюжэт, запісаны ў Навагрудскім павеце Ф. Навіцкім, быў перададзены П. Шэйну Я. Ф. Карскім i надрукаваны ў II томе працы П. Шэйна «Материалы...», стар. 126, № 57.

- ²²⁵ *M. Federowski*. Lud białoguski, t. II, s. 5, № 5.
- ²²⁶ Там жа, стар. 19, № 21.
- ²²⁷ Там жа, т. III, стар. 27, № 66.
- ²²⁸ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 134, т. IV, С.
- ²²⁹ Proverbiorum polonicorum a Salomone Rysinio collectorum XVIII centuriae Lubecae ad Chronum 1618.
- ²³⁰ *A. Rypieński*. Białoruś. Paris, 1840, s. 209—216.
- ²³¹ *В. Васильев*. Белорусские поговорки. «Маяк», 1844, т. XV, стр. 29—30; 1845, т. XXII, стр. 58—59; т. XXIII, стр. 144.
- ²³² *J. Czeczot*. Piosenki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny. Wilno, 1846, s. 106—116.
- ²³³ *Е. Tyszkiewicz*. Opisanie powiatu Borysowskiego. Wilno, 1847, s. 411—438.
- ²³⁴ *К. Мальчевский*. Белорусские пословицы. «Могилевские губернские ведомости», 1850, № 40—42, 45.
- ²³⁵ Ужо ў 1852 г. І. Насовіч надрукаваў больш за 1000 прыказак у дадатку да «Известий ОРЯС». Усе яны ўвайшлі ў «Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем». Спб., 1874.
- ²³⁶ Белорусские пословицы. Сборник П. Шпилевского. Спб., 1853.
- ²³⁷ *Н. Анимеле*. Быт белорусских крестьян. «Вестник Императорского Русского Географического общества» за 1853 г., кн. VI; 1854, стр. 133—137.
- ²³⁸ *А. Киркор*. Этнографический взгляд на Виленскую губернию. «Этнографический сборник», вып. III, 1858, стр. 234—237.
- ²³⁹ А. Адамовіч — генерал-ад-інфантэрыі. Памёр у Адэсе 20 ліпеня 1911 г. У 1861—1862 гг. сабраў зборнік беларускіх прыказак на Магілёўшчыне, які пазней перадаў І. Ілюстраву, а той апублікаваў у сваім зборніку «Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках», выд. 3-е. М., 1915.
- ²⁴⁰ *П. Бобровский*. Гродненская губерния. Спб., 1863, стр. 625—627.
- ²⁴¹ *И. Зеленский*. Минская губерния. Спб., 1864, стр. 336—344.
- ²⁴² Сборник памятников народного творчества в Северо-Западном крае, вып. I. Вильно, 1866, стр. 287—294.
- ²⁴³ Народные поговорки и пословицы Пружанского уезда. Собрал В. Ворожбицкий. «Гродненские губернские ведомости», 1863, № 21.
- ²⁴⁴ *W. Dybowski*. Przysłowia białoruskie z powiatu No-

wogródzkiego. «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», t. V. Kraków, 1881, s. 3—23.

²⁴⁵ «Могилевские губернские ведомости», 1883, № 75.

²⁴⁶ *Е. Р. Романов*. Белорусский сборник, т. I, вып. I и 2. Киев, 1886, стр. 298—316; *яго ж.* «Могилевская старина», вып. III, 1903.

²⁴⁷ *З. Радченко*. Гомельские народные песни, 1888, стр. 246—249.

²⁴⁸ *О. Kolberg*. Zwyczaje i obrzędy weselne z Polesia. «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», t. XIII, 1889, s. 244—245.

²⁴⁹ *Д. Булгаковский*. Пинчуки. Спб., 1890, стр. 176—178.

²⁵⁰ *Е. Orzechkova*. Ludzie i kwiaty nad Niemnem. «Wisła», t. IV, 1890, s. 4—13.

²⁵¹ *П. Шейн*. Материалы..., т. II, стр. 472—484.

²⁵² *В. Добровольский*. Смоленский этнографический сборник, ч. III. Спб., 1894.

²⁵³ *Батчук*. К этнографии Кобринского уезда. «Гродненские губернские ведомости», 1896, № 68.

²⁵⁴ *Е. А. Ляцкий*. Материалы для изучения творчества и быта белорусов. I. Пословицы, поговорки, загадки. М., 1898.

²⁵⁵ *М. Kucz*. Przysłowia ludowe z okolic Witebska, Mohylowa, Smoleńska i Orła, dotyczące niektórych miejscowości w cesarstwie Rosyjskim. «Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne», t. 4, dział 2, 1900, s. 217—225.

²⁵⁶ Материалы для изучения говоров Могилевской губернии. «Могилевские губернские ведомости», 1902, № 70—72, 74; перадрук у «Живой старине» за 1902, вып. III і IV, стар. 417—421.

²⁵⁷ А. Сержпутоўскі апублікаваў падборку беларускіх прыказак у 1909 г. у «Известиях ИРГО» (вып. IV—VI). Да 1908 г. А. Сержпутоўскі падрыхтаваў зборнік беларускіх прыказак (6225 нумароў), за які Рускае Геаграфічнае таварыства прысудзіла яму малы залаты медаль. Надрукаваны ён не быў. У архіве Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР захоўваецца частка яго зборніка прыказак, які рыхтаваўся да друку ў 1926 г., але таксама, відаць, надрукаваны не быў. Гл. пра гэта падрабязней: *В. Бондарчык, А. Федосік*. А. К. Сержпутовский. Мн., 1966, стр. 107—115.

²⁵⁸ *М. Federowski*. Lud białoguski, t. IV. Warszawa, 1935.

²⁵⁹ Варта мець на ўвазе, што ў архіве М. Федароўска-

га зберагаецца шмат неапублікаваных беларускіх загадак. Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 134, т. I—IV.

²⁶⁰ Сборник памятников народного творчества в Северо-Западном крае, вып. I. Вильна, 1866, стр. 295—300.

²⁶¹ Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем. Спб., 1874, стр. 198—204. У 1869 г. I. Насовіч публікаваў беларускія загадкі ў «Записках ИРГО», т. 2.

²⁶² *Е. Р. Романов*. Белорусский сборник, т. I, вып. 1 і 2. Киев, 1886, стр. 317—337; «Могилевская старина», вып. III, 1903.

²⁶³ *W. Dębowski*. Zagadki białoruskie z gub. Mińskiej. «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», t. X. Kraków, 1886, s. 157—168.

²⁶⁴ *Д. Г. Булгаковский*. Пинчуки. Спб., 1890.

²⁶⁵ *П. Шейн*. Материалы..., т. II, стр. 486—499.

²⁶⁶ *А. Hurynowicz*. Zbiór rzeczy białoruskich (z gminy Wiszniewskiej parafii Żodziskiej pow. Święciańskiego gubernii Wileńskiej). «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», t. XVII, 1893, s. 198—200.

²⁶⁷ Простонародные загадки. Собр. в Витебской губ. Н. Я. Никифоровским. «Памятная книжка Витебской губернии на 1898 г.», стр. 311—343.

²⁶⁸ *L. Wasilewski*. Zagadki białoruskie. «Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne», t. II. Kraków, 1897, s. 5—13.

²⁶⁹ *В. Н. Добровольский*. Загадки, записанные в Смоленском уезде, «Живая старина». Спб., 1905, кн. I—II, стр. 77—96.

²⁷⁰ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 135-IV, т. II, вокл. 8.

²⁷¹ *Там жа*, сiгн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 41.

²⁷² *М. Federowski*. Lud białoruski, t. V. Warszawa, 1958; t. VI, 1960.

²⁷³ Пра гэта паведамляе М. Федароўскі З. Глогеру. Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 137-IV, т. I, вокл. 5, арк. 4.

²⁷⁴ *Там жа*, т. II-в, вокл. 5.

²⁷⁵ *J. Karłowicz*. Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe. Warszawa, 1871, s. 11.

²⁷⁶ *М. Federowski*. Lud białoruski, t. II, s. IX.

²⁷⁷ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 100.

²⁷⁸ *Życie i prace Jana Karłowicza*, s. 74.

²⁷⁹ *J. Damrosz*. Na marginesie edycji materiałów rękopiśmiennych Michała Federowskiego. «Etnografia Polska», VI, 1962, s. 283.

²⁸⁰ *Życie i prace Jana Karłowicza*, s. 81.

- 281 Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 77.
- 282 Там жа, арк. 39.
- 283 Пра гэта сведчыць такая картка ў архіве М. Федароўскага: «У запісванні песень з-пад Васілішак паспяхова памагла мне Лідзія Патул, за што складаю ёй падзяку». Там жа, арк. 57.
- 284 Там жа, т. VII, вокл. 4, арк. 7—8.
- 285 Там жа, арк. 9—10.
- 286 «Аканне і яканне выразней выступаюць у спеве, чым у мове (нават тыя, што заканчваюць займеннікавыя словы на *-се*, спяваючы вымаўляюць *-ся*)»,— заўважае Федароўскі ў адной з нататак, рыхтуючы прадмову да песень. Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 7. У другой жа просіць памятаць, што ён найчасцей «перабольшваў у аканні і яканні, бо *а(я)* усоўваў скрозь, дзе *э* або *о* чыста і выразна не вымаўляліся». Там жа, арк. 95.
- 287 К. Moszyński. O badaniach muzyczno-etnograficznych na Polesiu w r. 1932. «Lud słowiański», t. III, zesz. 1 (Dział B. Etnografia). Kraków, 1932, s. B69—B79.
- 288 Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 36.
- 289 Там жа, арк. 73.
- 290 Там жа, арк. 45.
- 291 Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 9.
- 292 Там жа, сігн. 133-IV, т. I.
- 293 Там жа, сігн. 155, вокл. 34.
- 294 Życie i prace Jana Karłowicza, s. 80—81.
- 295 Рукап. аддз. БВУ, сігн. 145, т. XVIII.
- 296 Там жа, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 63.
- 297 Там жа, арк. 53.
- 298 Там жа, арк. 52.
- 299 Там жа, арк. 51.
- 300 Там жа, арк. 49.
- 301 Там жа, арк. 82.
- 302 Там жа, арк. 8.
- 303 «Даволі паслухаць жабракоў, што распеўным голасам гавораць пацеры і спяваюць рэлігійныя песні на фэстах і кірмашах, каб мець уяўленне, як страшэнна польскае слова тут перакрыўлена»,— пісаў М. Федароўскі. Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. II, вокл. 11.
- 304 Там жа, т. I, вокл. 4, арк. 60.
- 305 Там жа, арк. 46.
- 306 Там жа, арк. 42.
- 307 Там жа, арк. 25.
- 308 Там жа, арк. 37—38.

³⁰⁹ Гісторыі ўзнікнення і бытавання гэтага самабытнага танца (мелодыі яго гл. «Люд беларускі», т. VI, № 2628—2630, 2895) М. Федароўскі прысвяціў спецыяльнае даследаванне, рукапіс якога знаходзіцца ў Рукапісным аддз. бібліятэкі Варшаўскага ун-та, сігн. 129-IV.

³¹⁰ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 102.

³¹¹ R. Wojciechowski. Pieśni ludu białoruskiego w zbiorze Federowskiego a polska pieśń ludowa. «Literatura ludowa», R. VII, 1963, № 1, s. 19—28; а таксама Lud białoruski, t. VII. Warszawa, 1969.

³¹² А. Мальдзіс. Творчае пабрацімства. Мн., 1966; А. А. Лойка, Н. С. Перкін. Беларуская-польскія літаратурныя ўзаемасувязі ў XIX ст. Мн., 1963; А. Лойка. Адам Міцкевіч і беларускі фальклор. «Полымя», 1955, № 11, стар. 122—131; яго ж. Адам Міцкевіч і вусная паэтычная творчасць беларускага народа. У кн.: А. А. Лойка. Адам Міцкевіч і беларуская літаратура. Мн., 1959, стар. 28—81; Д. Савановіч. Беларускі фальклор у творах А. Міцкевіча. «Літаратура і мастацтва» ад 21 верасня 1940 г.; Л. Сагараў. Матывы беларускага фальклору ў «Баладах і рамансах» Адама Міцкевіча. «Беларусь», 1955, № 11.

³¹³ Ludowość u Mickiewicza. Warszawa, 1958; St. Zdziański. Pierwiastek ludowy w poezji polskiej XIX wieku. Warszawa, 1901; J. Krzyżanowski. Paralele. Warszawa, 1961.

³¹⁴ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 32.

³¹⁵ Там жа, арк. 30.

³¹⁶ Там жа, арк. 16.

³¹⁷ Е. Р. Романов. Белорусский сборник, вып. 1—2, стр. VI.

³¹⁸ Іх прааналізавала З. І. Уласава ў артыкуле «М. Федароўскі як фалькларыст». Гл.: «Русский фольклор», вып. XI. М.—Л., 1968, стр. 277—296.

³¹⁹ Е. Романов. Материалы для изучения говоров Могилевской губернии. «Могилевская старина», вып. III. Могилев, 1903, стр. 66

³²⁰ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 26.

³²¹ Там жа, арк. 2.

³²² Там жа, вокл. 7, арк. 15.

³²³ Там жа, арк. 1.

³²⁴ Там жа, вокл. 4, арк. 40.

³²⁵ В. Е. Гусев. Эстетика фольклора. Л., 1967, стр. 139.

³²⁶ Н. П. Колпакова. Русская народная бытовая песня. М.—Л., 1962, стр. 11.

³²⁷ В. Я. Пропп. Принципы классификации фольклор-

ных жанров. «Советская этнография», 1964, № 4.
³²⁸ Акрамя названай кнігі В. Гусева, гл.: *Н. П. Колпакова*. Опыт классификации традиционной крестьянской лирики. «Русский фольклор», вып. V. М.—Л., 1960, стр. 167—182; *яе жс.* Русская народная бытовая песня, стр. 11—29; *яе жс.* К вопросу о жанровом соотношении бытовых народных песен у восточных славян. «Русский фольклор», вып. VIII. М.—Л., 1963, стр. 186—205; *В. Я. Пропп*. Жанровый состав русского фольклора. «Русская литература», 1964, № 4, стр. 60; *С. Г. Лазутин*. Русские народные песни. М., 1965.

Класіфікацыі рускіх фалькларыстаў-музыказнаўцаў гл. ў працах: *Т. В. Попова*. Русское народное музыкальное творчество, вып. I—III. М., 1955—1957; *И. Земцовский*. Русская народная песня. М., 1964.

³²⁹ *Н. П. Колпакова*. Русская народная бытовая песня, стр. 11—23.

³³⁰ *О. І. Дей*. Принципы жанровой класіфікацыі пісень. «Народна творчість та этнографія», 1966, № 2, стор. 3—16. Намі выкарыстаны матэрыялы гэтага цікавага артыкула.

³³¹ *Там жа*, стар. 7.

³³² *В. Е. Гусев*. Эстетика фольклора, стр. 98—163.

³³³ *Там жа*, стар. 143.

³³⁴ *О. Дей*. Принципы жанровой класіфікацыі пісень, стор. 14.

³³⁵ *С. Й. Грица*. Музычно-фольклористична діяльність Ф. М. Колесні. «Народна творчість та этнографія», 1957, № 1, стор. 43.

³³⁶ Słownik folkloru polskiego. Warszawa, 1965, s. 307.

³³⁷ Żegota Pauli. Pieśni ludu polskiego w Galicyi. Lwów, 1838.

³³⁸ Słownik folkloru polskiego, s. 308.

³³⁹ *Jan Stanisław Bystroń*. Literatura ludowa. «Wiedza o Polsce», t. III. Warszawa, 1932, s. 418. Питанне класіфікацыі песень Быстрань разглядае і ў «Etnografii Polski». Warszawa, 1964, s. 72.

³⁴⁰ *J. Sadownik*. Z zagadnień klasyfikacji i systematyki polskiej pieśni ludowej. «Polska sztuka ludowa», 1956, № 6.

³⁴¹ Pieśni Podhala. Antologia pod red. J. Sadownika. Kraków, 1957.

³⁴² *Oldřich Sirovatka*. Jak katalogizovat textowe varianty ľudových písní? «Radostna země», 1960, № 10, s. 97—107.

³⁴³ *Петър Динев*. Български фолклор, ч. I. София, 1959.

³⁴⁴ *Н. Колпакова*. Русская народная бытовая песня, стр. 25.

³⁴⁵ *Йордан Иванов*. Българските народни песни. София, 1959.

³⁴⁶ Параўн., напр., той агульнавядомы факт, што ў народзе лічыцца грахом парушэнне цыклу: песню вясеннюю ні за што не прапяюць зімою або летам, піліпаўскую — на каляды, летнюю — вясною і г. д. (заўвага Е. Раманова.— Я. С.).

³⁴⁷ *Е. Романов*. Белорусский сборник, вып. I—II, стр. IX.

³⁴⁸ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 68.

³⁴⁹ «Кожная адвечна мясцовая песня спяваецца на значнай прасторы і ўяўляе тып ва ўсёй сваёй паўнаце, які дапаўняецца варыянтамі, што распаўсюджаны па ўсіх ваколліцах»,— піша Федароўскі. Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 44.

³⁵⁰ *Там жа*, арк. 31.

³⁵¹ *Там жа*, вокл. 1, арк. 22.

³⁵² Песні № 2970—3312 — фрывольныя. Яны выдзелены ў асобны сшытак, які надрукаваны ў абмежаванай колькасці экзemplяраў толькі для навуковага карыстання.

³⁵³ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 1, арк. 18.

³⁵⁴ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 135-IV, т. I, вокл. 6-d, арк. 117—120.

³⁵⁵ «Zeszyty Etnograficzne Muzeum Kultury i Sztuki ludowej», t. III. Warszawa, 1963, s. 144.

³⁵⁶ На чысгавіку адной з песень рукой Федароўскага напісана: «Націскі ставіў п. Родзевіч. Паправіць!» Рукап. аддз. БВУ, сігн. 136, т. I-a, раздзел VIII «Zła wiaga».

³⁵⁷ Prof. A. *Obrebska-Jabłońska*. Prace redakcyjne nad rękopisami Michała Federowskiego. «Literatura ludowa», 1964, № 4—6, s. 52.

³⁵⁸ Нумары радкоў пастаўлены для зручнасці параўнання.

³⁵⁹ Або та́іюој зуо́псу.

³⁶⁰ Або а ту́ж та́ја та́іа.

³⁶¹ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 3, арк. 20.

³⁶² *Там жа*, арк. 21.

³⁶³ *M. Czurak*. Kilka uwag o adnotacjach na rękopisach Michała Federowskiego. «Slavia Orientalis», R. XVI, 1967, № 1, s. 45—51.

³⁶⁴ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 3, арк. 21.

- ³⁶⁵ Там жа, арк. 19.
- ³⁶⁶ Там жа, арк. 21.
- ³⁶⁷ В. К. Бандарчык. Еўдакім Раманавіч Раманаў. Мн., 1963, стар. 209.
- ³⁶⁸ П. В. Шейн. Матеріалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края, т. I, ч. I. Спб., 1887; т. I, ч. II, 1890.
- ³⁶⁹ Е. Р. Романов. Белорусский сборник, вып. VII. Вильна, 1910.
- ³⁷⁰ J. Karłowicz. Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe. Warszawa, 1871, s. 11—12.
- ³⁷¹ «Літаратура і мастацтва» ад 17 чэрвеня 1959 г.
- ³⁷² «Полька, якую ахвотна танцуе ваколічная шляхта. Гэта адна з найпершых полек, якую ў гэтай ваколіцы (Лідскі павет, каля Васілішак.— Я. С.) 12 гадоў таму пачалі танцаваць»,— запісаў М. Федароўскі 20 верасня 1895 г. Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. V, вокл. 9, арк. 423.
- ³⁷³ У найбагацейшым зборы беларускага народнага меласу — першых трох тамах «Беларускіх народных песень» Р. Р. Шырмы надрукавана 772 мелодыі.
- ³⁷⁴ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 97.
- ³⁷⁵ Там жа, арк. 65.
- ³⁷⁶ R. Wojciechowski. Pieśni ludu białoruskiego w zbiorze Federowskiego a polska pieśń ludowa. «Literatura ludowa», R. VII. Warszawa, 1963, № 1, s. 24.
- ³⁷⁷ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 101.
- ³⁷⁸ У V і VI тамах «Людз беларускага» змешчана 188 песень, запісаных Межаеўскім каля Моўчадзі.
- ³⁷⁹ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 135-IV, т. I, вокл. 3-а.
- ³⁸⁰ Там жа, вокл. 1-а.
- ³⁸¹ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 135-IV, т. I, вокл. 3-в.
- ³⁸² Ул. Дубоўка. Збіральнікі жэмчугу. «Полымя», 1959, № 7, стар. 176.
- ³⁸³ Сборник народных песен, записанных в поселке Каляга-Комарно Рогознянской волости Кобринского уезда Гродненской губ. И. Е. Бычко-Машко. Спб., 1911, № 11 («Сборник ОРЯС АН», т. XXXIX, № 4).
- ³⁸⁴ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 135-IV, т. II, вокл. 12.
- ³⁸⁵ Там жа, т. I, вокл. 6-d, арк. 151.
- ³⁸⁶ Там жа, арк. 152—153.
- ³⁸⁷ Там жа, сігн. 137-IV, т. V, вокл. 4, арк. 113.
- ³⁸⁸ Там жа, т. VII, вокл. 15. Песня запісана ў Ленельскім павеце.

- 389 Ручка ў сярпе (тлумачэнне ў рукапісе.— Я. С.).
- 390 Р. Шырма. Беларускія народныя песні, т. 3. Мн., 1962, стар. 5.
- 391 Р. Шырма. Беларускія народныя песні, т. 3, стар. 49, № 28.
- 392 «Slovenski Etnograf». Ljubljana, 1961, XIV, s. 229.
- 393 J. Karłowicz. Systematyka polskiej pieśni ludowej. «Wisła», t. IV, 1890, s. 159.
- 394 Е. Карский. Белорусы, т. III, ч. I. М., 1916, стр. 176.
- 395 Там жа, стар. 176—177.
- 396 Рукап. аддз. БВУ, сігн. 135-IV, т. I, вокл. 6-d, арк. 157—158.
- 397 Там жа, сігн. 136-IV, т. I, вокл. 1-в, 1-е, 4-d, 6-d, 6-е.
- 398 «Pamiętnik fizjograficzny», 1883, t. III, s. 491—499.
- 399 Там жа, s. 491.
- 400 П. Шейн. Белорусские песни. Спб., 1873.
- 401 П. Шейн. Материалы..., т. I, ч. I, стр. 272.
- 402 Рукап. аддз. БВУ, сігн. 135-IV, т. I, вокл. 6-d, арк. 111—112.
- 403 У Ваўкавыскім павеце, як паведамляе Федароўскі, «жнеі з самага ранку і пасля паўдня не маюць звычайно спяваць. Спеў звычайна чуваць перад самым абедам і пад вечар, калі ўжо сонейка пачынае зніжацца». Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 88.
- 404 Там жа, сігн. 135-IV, т. I, вокл. 6-d, арк. 117—118.
- 405 Там жа, арк. 118—120.
- 406 Там жа, сігн. 133-IV, т. V, вокл. 3, № 557.
- 407 Там жа, сігн. 137-IV, т. III, вокл. 2, арк. 121.
- 408 У песні, запісанай Янам Чачотам, спявалася:
- Як за старым было панам
Лёгка на работу;
Увесь тыдзень сядзі дома,
Шарварка ў суботу.

Гл.: Jan Czeczot. Piosenki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny. Wilno, 1846, s. 30.

- 409 Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. III, вокл. 2, арк. 132.
- 410 Сборник памятников народного творчества Северо-Западного края, вып. I. Вильна, 1866.
- 411 Е. Р. Романов. Белорусский сборник, вып. I—II, стр. IV.
- 412 Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. III, вокл. 2, арк. 172.
- 413 П. Шейн. Материалы..., т. I, ч. I, № 530—532.

- ⁴¹⁴ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 106.
- ⁴¹⁵ З. Радченка. Гомельскія народныя песні. Спб., 1888, стр. XLII.
- ⁴¹⁶ Е. Р. Романов. Беларускіі зборнік, вып. I—II, стр. 68, № 1; стр. 74, № 15; стр. 76, № 18; стр. 83—84, № 21; стр. 91, № 46; стр. 402, № 59; стр. 412, № 79; стр. 413, № 81 і г. д.
- ⁴¹⁷ П. Шейн. Беларускія песні. Спб., 1873, стр. 668.
- ⁴¹⁸ В. Добровольскіі. Смоленскіі этнографічскіі зборнік, т. IV. Спб., 1903, № 6, 7, 7-б, 9-б, 10, 26, 26-а, 26-б, 29-а, 31, 42-а, 44, 48 і інш.
- ⁴¹⁹ Беларускіі эпас. Мн., 1959, стар. 298—309.
- ⁴²⁰ Історычныя пісні. Кііў, 1961, стор. 245—267.
- ⁴²¹ Украінскія народныя песні, выдадзеныя Міхаілом Максімовічам, ч. I, кн. I. М., 1834, стр. 74—76.
- ⁴²² М. Н. Петровскіі. Визвольна вайна украінскага народу проці гніту шляхецкай Польшы і прыднання Украіны да Расіі (1648—1654). «Нарысы з історыі Украіны», вып. IV. Кііў, 1940, стор. 118.
- ⁴²³ Ф. Колеса. Украінская усна словеснасць. Львiв, 1938, стор. 592—593.
- ⁴²⁴ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 6, арк. 3.
- ⁴²⁵ С. Малезіч. Беларускія народныя песні. Спб., 1907, стр. 5.
- ⁴²⁶ Н. Я. Нікіфаровскіі. Беларускія песні-частушкі. Вільня, 1911.
- ⁴²⁷ В. Астапэвіч. Беларуская частушка. Вітeбск, 1903 (відаць, гэты быў адбітак з газеты «Вітeбскія губернскае вeдомасці», бо дасюль асобны зборнік В. Астапэвіча не выяўлены ні ў адной бібліятэцы СССР).
- ⁴²⁸ П. Станіч. Беларускія прыпеўкі. Вільня, 1919.
- ⁴²⁹ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. III, вокл. 1, арк. 94.
- ⁴³⁰ Там жа, т. I, вокл. 4, арк. 19.
- ⁴³¹ «Қаля Ялоўкі (п. Ваўкавыскі) брандзюшкі завуць «брандзюшкамі»,— піша Федароўскі. Там жа, арк. 64.
- ⁴³² Там жа, арк. 85.
- ⁴³³ Там жа. Яшчэ і цяпер у народнай мове на Слонімсчыне і Случчыне пераважае назва «прыпеўка», на Маладзечансчыне — «дрындушка».
- ⁴³⁴ Там жа, арк. 28.
- ⁴³⁵ Там жа, арк. 67.
- ⁴³⁶ Там жа, т. II-в, вокл. 2, арк. 1.
- ⁴³⁷ Там жа, т. I, вокл. 4, арк. 107.

⁴³⁸ Сярод ненадрукаваных запісаў М. Федароўскага знаходзіцца многа прыпевак. Ёсць між іх і такія, у якіх паказаны адносіны простага народа да рэлігіі:

Пайду я да касцёла,
Да святой Тройцы.
Гляну раз на абраз
На дзяўчата двойчы.

Рукап. аддз. БВУ, сігн. 136, т. V-а, вокл. 3, арк. 2.

⁴³⁹ Там жа, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 160.

⁴⁴⁰ Там жа, арк. 35.

⁴⁴¹ Е. Р. Романов. Белорусский сборник, вып. I—II, стр. V—VI.

⁴⁴² В. Елатов, К. Кабашников. Собрание песен белорусского народа. «Советская этнография», 1963, № 5.

⁴⁴³ Напрыклад, кніга польскага фалькларыста Чэслава Гэрнаса «У калінавым лесе» (*Czesław Hernas. W kalinowym lesie, t. I—II. Warszawa, 1965*).

⁴⁴⁴ В. М. Гнатюк. Вибрані статті про народну творчість. Київ, 1966, стор. 65. У канцы XIX — пачатку XX ст. у Ліпску выходзіла выданне «Anthropophyteia», дзе змяшчаліся фрывольныя творы. Пры выданні быў асобны дадатак пад назвай «Beiwerke zum studium der Anthropophyteia». У ім выйшла два тамы ўкраінскіх фрывольных аповяданняў разам з нямецкім перакладам пад загалоўкам «Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes» (т. I, 1910; т. II, 1912).

⁴⁴⁵ Е. Карский. Разбор этнографического труда П. В. Шейна «Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края». Спб., 1899, стр. 31.

⁴⁴⁶ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 135-IV, т. II, вокл. 8.

⁴⁴⁷ Там жа, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 66.

⁴⁴⁸ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 78—80.

⁴⁴⁹ Н. М. Никольский. Происхождение и история белорусской свадебной обрядности. Мн., 1956, стр. 260.

⁴⁵⁰ Жартівливі пісні. Київ, 1966, стор. 107.

⁴⁵¹ Рукап. аддз. БВУ, сігн. 137-IV, т. I, вокл. 4, арк. 21.

⁴⁵² Там жа, арк. 44.

⁴⁵³ Там жа, арк. 84.

⁴⁵⁴ Там жа.

⁴⁵⁵ Там жа, арк. 115.

⁴⁵⁶ З. Радченко. Гомельские народные песни, стр. XIX.

⁴⁵⁷ Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 135-IV, т. I, вокл. 6.

⁴⁵⁸ Там жа, вокл. 3-а, арк. 1.

⁴⁵⁹ Там жа, т. II, вокл. 12. «Seria III. Lud z okolic Wołkowyska, Zelwy, Brzostowicy i Swisłoczy».

⁴⁶⁰ Там жа, т. I, вокл. 3-а, № 640.

З а к л ю ч э н н е

¹ І. Франко. Вибрані статті про народну творчість. Кнів, 1955, стор. 240—241.

² Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 135-IV, т. II, вокл. 6.

³ Там жа.

⁴ Там жа.

⁵ Там жа.

⁶ Lud białoruski, t. VII. Warszawa, 1969, s. 9.

Д а д а т а к

¹ Тэксты зберагаюцца ў архіве М. Федароўскага (Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 135-IV, т. I, вокл. 1; вокл. 3). Публікуюцца ўпершыню (пераклад наш.— Я. С.).

² Да саўлука, купленага ў 1878 г. ў в. Семянча Пружанскага павета, Федароўскі зрабіў наступнае апісанне: «Пружанскі селянін робіць сабе саўлук з цялячай шкуры, якую здзірае з вялікай асцярожнасцю, каб не прадзіравіць. Асадзіўшы ў задку дубовае донца, ён на доўгія гады забяспечваецца пасудзінай, незвычайна трывалай і практычнай, якая замяняе торбы, кошыкі і нават гаршкі і спарышы, што носяць у іншых мясцовасцях. Вырушаючы на кірмаш, святок селянін закідае саўлук за плечы. У ім носіць: хлеб, сыр, цыбулю, сала, мяса і загорнутую ў анучку соль. Кабета, калі ён ідзе на далёкую ніву, луг або на работу ў двор, налівае яму туды кіслага малака, і, перавязаўшы зверху, укідае лусту хлеба і кавалак сыру. Саўлукі яшчэ ў пачатку апошняй чвэрці мін(улага) стагоддзя (г. зн. XIX-га.— Я. С.) насілі таксама сяляне п(аве)та Кобрынскага. Цяпер як тут, так і там яны ўжо выходзяць з ужытку. Іх замянілі палатняныя торбы, якія скрозь носіць маладзейшае пакаленне». Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 131-IV.

³ Тэкст зберагаецца ў архіве М. Федароўскага (Рукап. аддз. БВУ, сiгн. 135-IV, т. II, вокл. 13).

ІМ'ЯННІ ПАКАЗАЛЬНІК

- Аарнэ А. 123, 126, 130,
 132, 362, 364
 Абрамовіч М. 58, 356
 Абрэмбская - Яблонская
 А. 8, 216, 219, 349, 374
 Агінскі М. 190
 Адальберг С. 85, 135,
 142, 144—145, 148—149,
 153, 350, 365, 366
 Адамовіч А. 172, 368
 Ажэшка Э. 172, 369
 Александровіч С. 9, 350,
 356
 Андрэеў М. 123, 130, 132,
 363
 Анімеле М. 172, 368
 Астаповіч В. 260, 377
 Афанасьеў А. 118, 130,
 363
 Баброўскі П. 172, 368
 Багушэвіч Ф. 29
 Бандарчык В. 9, 350, 357,
 369, 375
 Бараг Л. 9, 10, 123—125,
 350, 361—363
 Баранецкі А. 16
 Баранч К. 144
 Баторый С. 124
 Батчук 172, 369
 Баярчык М. 186
 Белаказовіч В. 354
 Бжазоўскі К. 144
 Бітнер З. 32
 Бітнер С. 32
 Больтэ Ё. 123, 130, 132,
 362, 364
 Брукнер А. 349
 Булгакоўскі Д. 172—173,
 369, 370
 Бурбіс А. 51
 Быстрань Я. 29, 203, 373
 Бычко-Машко І. 375
 Бяссонаў П. 268
 Вайцяхоўскі Р. 8, 191,
 228, 372, 375
 Вандэр К. 84, 145, 365
 Варажбіцкі В. 172, 368
 Васілеўскі Л. 173, 370
 Васільеў В. 172, 368
 Вейс Т. 13, 351
 Весялоўскі А. 43
 Вільчынскі Г. 54
 Вітке-Яжэўскі Д. 49
 Вольскі З. 139, 365
 Вуйціцкі К. 108
 Высоцкі А. 64, 91—94, 96,
 139
 Вярыга У. 118
 Гавацы М. 243
 Галамбёўскі Р. 92, 96
 Гамаліцкі Я. 58
 Гарбач М. 116
 Гарэцкі М. 9
 Гаслаўская Ю. 186
 Гаўрыльчык П. 187, 217
 Гжэгажэўскі Я. 356
 Гілевіч Н. 9, 10, 350
 Гільтэбрант П. 74, 172—
 173, 205, 253—254
 Глінка С. 8
 Глінскі А. 91
 Глогер З. 6, 16—20, 22,
 25, 28, 31, 34, 55, 70,
 144, 174, 248, 340, 351,
 352
 Гнаінскі К. 24, 64, 357
 Гнаінскі П. 357

- Гнацюк У. 42, 97, 120,
 122, 126, 132, 264, 378
 Грыб К. 26, 130, 187
 Грыгор'еў А. 349
 Грым браты 130, 132, 363
 Грыневіч А. 52
 Грыца С. 202, 373
 Гулакоўскі І. 143—144
 Гурыновіч А. 173, 370
 Гусеў В. 10, 195, 199—
 200, 372, 373
 Гэрнас Ч. 378
 Дабравольскі У. 169,
 172—173, 258, 363, 367,
 369, 370, 377
 Дабралюбаў М. 117—118,
 362
 Даленга - Хадакоўскі З.
 24, 139
 Даль У. 144, 169, 367
 Дамбавецкі А. 74, 101
 Дамраш Е. 7, 8, 178, 215
 Дзежка Ф. 126
 Дзежка Я. 24, 26, 63—64,
 93, 116—117, 139
 Дзінекаў П. 204—205,
 374
 Дзмітрыеў М. 25, 74, 91,
 101
 Дубоўка У. 9, 237, 350,
 375
 Дыбоўскі У. 139—140,
 144, 172, 173, 365, 368,
 370
 Дэй А. 198, 201, 373
 Дэмбы С. 57
 Ельскі Л. 64, 185
 Жаваранак З. 26, 187
 Жураўскі А. 9, 350
 Завілінскі Р. 78, 80—81,
 143, 352, 353
 Загорскі У. 355
 Здзярскі С. 349, 372
 Зяленскі І. 172, 368
 Зямкевіч Р. 55, 215, 365
 Зямцоўскі І. 373
 Іваноў Г. 205, 374
 Івашкевіч Я. 5
 Ілюстраў І. 368
 Кабашнікаў К. 9, 128,
 350, 363, 378
 Кавальчук Т. 116
 Қазэрская Г. 7—8, 10, 32,
 37, 354
 Қалеснік У. 10
 Қалін А. 361
 Қалпакова Н. 198, 205,
 373, 374
 Қалэса Ф. 201, 373, 377
 Қамароў М. 144, 365
 Қандрацюк М. 9
 Капярніцкі І. 38—39
 Карловіч Я. 6, 18, 25—
 30, 32, 34—35, 37, 42,
 67—68, 75, 91, 115, 145,
 149, 153, 175, 177—181,
 186, 211, 222—223, 245,
 350—353, 359, 366, 375,
 376
 Карпейчык А. 187
 Карскі Я. 9, 43, 46, 80, 84,
 87—88, 97, 111, 126—
 128, 169, 244—245, 264,
 349, 354, 360, 361, 363,
 367, 376, 378
 Касцюшка Т. 123—124
 Керсноўская П. 26, 64,
 175, 185, 187
 Кіркор А. 172, 368
 Кісялёў Г. 10
 Колас Я. 129
 Қольберг О. 6, 22, 38, 46,
 68, 81, 133, 144, 172,
 187, 203, 266, 369
 Қорзан Т. 55
 Крапіва К. 366
 Красноўскі С. 116
 Крашэўскі Ю. 266
 Кржыжаноўскі Ю. 125,

- 130, 202, 203, 281, 362,
363
- Крон І. 202
Крупінські Ф. 12
Кукла Д. 116
Купала Я. 51
Куч М. 172, 369
Кшывіцкі Л. 349
Лазуцін С. 373
Лапацінські Г. 36—37, 54,
137—138
- Ларчанка М. 10
Ленін У. І. 13, 351
Леўчык Г. 55
Лінтур П. 361
Ліс А. 10
- Лойка А. 10, 372
Лютаслаўскі Ф. 15
Ляцкі Я. 172, 367, 369
Мажэйка З. 182
Макей І. 361
Максімовіч М. 258, 377
Малевіч С. 260, 377
Маліноўскі Л. 29
Мальдзіс А. 10, 372
Мальчэўскі К. 172, 368
Манжура І. 126
Манюшка С. 192
Маразенка С. 258—259
Маразенка Н. 259
Марачэўскі Л. 15
Масаль А. 187, 245
Мацвейчук Б. 116
Мацвейчык Т. 26, 62
Машынскі К. 182, 371
Мікітава М. 185
Міхальскі Я. 49, 354, 365
Міцкевіч А. 170, 191—
192, 233, 372
- Навасельскі А. 144
Набапольцаў А. 117
Насовіч І. 34, 144, 146—
148, 157, 169, 172—173,
364, 367, 368, 370
- Нікіфараў А. 116, 120,
361, 362
Нікіфараўскі М. 122,
172—173, 260, 362, 370
Нікольскі М. 267, 379
Новік Н. 26, 187, 258
Новікаў М. 118, 362
Номыс М. 144
Палескі М. 16, 351
Палуян С. 51
Панятоўскі С. 47, 85,
141—142, 150, 349
- Папова Т. 373
Патабня А. 43, 168
Патул Л. 55, 181, 215,
219—220, 223, 371
Паулі Ж. 202, 373
Перашчака К. 64, 357
Перкін Н. 372
Поліўка І. 45—46, 84, 88,
97, 110, 123, 130, 132,
361—363
- Проп У. 99, 104, 117,
196—197, 360, 363, 372
Пшыбыслаўскі К. 49, 355
Пшыркоў Ю. 10
Пяткевіч Ч. 47, 85, 141—
142, 150, 154, 156—157,
354
- Пятроўскі М. 377
Рагоўскі Л. 51
Радзіч А. 342
Радчанка З. 144, 172, 222,
244—245, 258, 269, 369,
377, 379
- Развадоўскі Я. 354
Раманаў Е. 23, 60, 77, 81,
91, 106, 111, 125—126,
144, 172—173, 193—194,
205, 207, 220, 222, 233,
253, 258, 260, 263, 351,
357, 361, 363, 369, 370,
375—378

- Рыпінскі А. 144, 169, 172,
 367
 Рысінскі С. 171—172, 368
 Рэдкі 169
 Савановіч Д. 372
 Савіцкі А. 116
 Сагановіч Р. 361
 Сагараў Л. 372
 Садоўнік Я. 204, 373
 Садоўскі І. 76
 Сакаловы Б. і Ю. 130,
 364
 Саўчанка С. 110, 122—
 123, 361, 362
 Свідэрскі Ф. 18
 Седач З. 116,
 Сербінава Н. 128
 Сержпутоўскі А. 107,
 130—131, 169, 172, 360,
 367, 369
 Сіроватка О. 204, 373
 Скарына Ф. 127
 Славутава Т. 185
 Сладка Г. 26, 183, 185
 Смірноў А. 130, 364
 Снягоцкая Ц. 354
 Станіч П. 260, 377
 Станшэўскі Я. 8
 Сумцоў М. 43
 Такаржэвіч Ю. 36, 54,
 57—58, 354
 Талька-Грышчэвіч Ю. 28,
 56, 356
 Ткачук Я. 26
 Томпсан С. 123—124, 126,
 130, 132, 362
 Трачык І. 29—30, 35, 177,
 179—181, 186—187, 223
 Турская Г. 8
 Тышкевіч Я. 15, 144, 160,
 169, 172, 366—368
 Уласава З. 350, 372
 Уласаў А. 51
 Урублеўскі І. 28
 Федароўскі Мечыслаў 10,
 353, 355
 Філонік І. 187
 Франко І. 279, 378
 Фядосік А. 128, 363, 369
 Хмяльніцкі Б. 259
 Цішэўскі С. 123, 362
 Цыбульскі Н. 44
 Чалоўскі А. 355
 Чарноцкая С. 138—139,
 365
 Чарноцкі К. 24, 185
 Чачот Я. 144, 169, 172,
 178, 205, 367, 368, 376
 Чмыхала 117
 Чубінскі П. 89, 219, 245
 Чурак М. 10, 374
 Чуркін М. 222
 Чыгрын І. 10
 Чычараў У. 166
 Шабулька І. 116
 Шалава-Шалевіч Б. 24
 Шаўчэнка Т. 29, 253
 Шпілеўскі П. 144, 172
 Шукевіч В. 15, 32, 352
 Шымчук Я. 116
 Шырма Р. 243, 375, 376
 Шышлоўскі К. 77
 Шэйні П. 25, 46, 74, 91,
 101, 106, 125—126, 139,
 144, 160, 169, 172—173,
 193, 205—206, 222, 233,
 244—245, 249, 257—258,
 260, 263, 264, 366, 367,
 369, 370, 375—378
 Эстрайхер К. 29
 Ядвігін Ш. 51, 130
 Якімовіч А. 214
 Ялатаў В. 9, 223, 350
 Янголь Н. 9, 350
 Янкоўскі Ф. 9, 152, 350,
 366
 Янчук М. 52—53, 355

ЗМЕСТ

Уступ	5
Жыццёвы шлях і навуковая дзейнасць	11
«Люд беларускі»	59
Прынцыпы запісу і публікацыі	59
Скарб народных казак	90
Парэміяграфічная спадчына	134
Песенная кайстра	173
Заклучэнне	279
Дадатак	283
Заўвагі	349
Імяны паказальнік	380

І р. 47 к.